

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

NECMETTİN ERBAKAN'IN EKONOMİK SÖYLEM VE
UYGULAMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
İrfan ERSİN

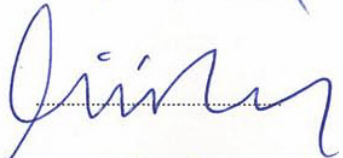
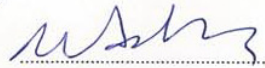
Danışman
Yrd. Doç. Dr. Cengizhan YILDIRIM

BOLU 2015

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

İrfan ERSİN'e ait "NECMETTİN ERBAKAN'IN EKONOMİK SÖYLEM VE UYGULAMALARI" adlı çalışma, jürimiz tarafından iktisat Anabilim yüksek lisans yeterlilik tezi olarak oy birliğiyle / oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

12.02.2015

Unvan	Adı Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) :	Yrd. Doç. Dr. Cengizhan YILDIRIM	
Üye	: Prof. Dr. Şahabettin GÜNEŞ	
Üye	: Doç. Dr. Mehmet DALAR	

Sosyal Bilimler Enstitü Onayı

Doç. Dr. Erol ÖZTÜRK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “Pratikte ve Teoride Necmettin Erbakan’ın Ekonomik Söylem ve Uygulamaları” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İrfan ERSİN

12.02.2015

ÖN SÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma, Necmettin Erbakan'ın ekonomik söylem ve uygulamalarının iktisadi kaynağına ulaşmayı hedeflemiştir. Bunun için gerekli literatür taranmış ve söylemler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada Erbakan Külliyyatı önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Erbakan Külliyyatı, Necmettin Erbakan'ın yazdığı kitapların, siyasi ve ekonomik konuşmaların toplandığı bir eserdir.

Bu çalışmamıza vesile olan, her daim maddi ve manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen danışmanım kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Cengizhan YILDIRIM'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine bu tez sürecinde kıymetli görüş ve tavsiyeleriyle bizi yönlendiren çok saygıdeğer Arş. Gör. Nuh UÇGAN'a, Adil Düzen çalışması ile ilgili sorularımı hiçbir zaman cevapsız bırakmayan ESAM Genel Sekreteri Prof. Dr. Arif ERSOY'a, Necmettin Erbakan ile ilgili yazmış olduğu doktora tezi ile ufkumu açan Yrd. Doç. Dr. Işıl ARPACI'ya, bu çalışmamda bana gerek kaynak noktasında gerek manevi noktada desteklerini esirgemeyen Cebrail GÜMÜŞ'e, Bahattin TURHAN'a, Caner BAYRAK'a, Bolu Gençlik Merkezi çalışma arkadaşlarıma, Anadolu Gençlik Derneği teşkilat mensuplarına ve aileme çok teşekkür ediyorum.

Bu çalışmayı Türk siyasi ve ekonomi hayatına önemli katkıları olan merhum Prof. Dr. Necmettin Erbakan hocanın aziz ruhuna ithaf ediyorum.

ÖZET

NECMETTİN ERBAKAN'IN EKONOMİK SÖYLEM VE UYGULAMALARI

İrfan ERSİN

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cengizhan YILDIRIM

Şubat 2015, 350+ XVI Sayfa

Siyasi ve ekonomik söylemleriyle yakın siyasi tarihimize damgasını vuran Necmettin Erbakan, alternatif iktisadi söylemler oluşturmuştur. Kişiliği üzerinde islam dinin büyük tesiri olan Erbakan, nakşibendilik tarikatının etkisi ile siyasi ve ekonomik düşüncelerini milli görüş ideolojisi alanında pratiğe dökmüştür. Bu çalışmanın amacı Necmettin Erbakan'ın ekonomi söylemlerinin iktisadi kaynaklarını ortaya koyup, onun bu söylemlerini pratiğe ne kadar yansıttığı üzerindedir. Bu amaç doğrultusunda Erbakan'ın islami söylemleri kullandığı tespit edilmiş ve bu söylemlere iten sebeplere değinilmiştir. Öncelikle siyasal ve ekonomi düşünce pratiği olan milli görüş ideolojisi incelenmiştir. Sonrasında Erbakan'ın kapitalizm ve sosyalizm eleştirilerine yer vererek alternatif iktisat önerisi ele alınmıştır. Erbakan ekonomide islam sistemini önermektedir. Bağımsızlar hareketi ile siyaset sahnesine giren Erbakan, 1960-80 arası Türkiye ekonomisinde etkili olan kalkınma planları ve ithal ikameci sanayileşme modelinin etkisiyle sanayileşme söylemini kullanmış ve ülkenin kalkınmasını Ağır Sanayi'ye, Ufki Devletçilik anlayışına ve Bölgesel Kalkınma Şirketlerine dayandırmıştır. Erbakan'ın dile getirmiş olduğu sanayileşme, milli kaynaklara dayanan korumacı bir görünüme sahiptir. Ayrıca Erbakan'ın sanayileşme düşüncesi Bebek Endüstri Tezi, İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi, Endojen Kalkınma, Geç Kalkınma ve Büyük İtiş kalkınma teorileriyle benzerlik arz etmektedir. Ufki Devletçilik anlayışı ise, islam ekonomisinde devlete biçilen rolle aynı görüşleri yansıtmaktadır. Bölgesel Kalkınma

Şirketleri faizsiz bir sistem üzerine kurulu kar ortaklığı sistemine dayanmaktadır. 1980 sonrası Türkiye ekonomisinin serbest piyasaya dayalı bir sisteme geçmesiyle Erbakan ekonomik söylemini Adil Düzen sloganı üzerine kurmuştur. Adil Düzen, siyasi, dini, sosyal ve ekonomik olarak geniş bir sistemi içinde barındırır. Bu çalışmada Adil Düzen'in ekonomik sistemi ele alınmış ve Adil Ekonomik Düzen olarak ifade edilmiştir. AED, üretim ve kar ortaklığı üzerine kurulu bir sistemdir. Erbakan'ın 1980 öncesi ekonomik söylemlerinin bir nevi devamı olan AED, genel ve temel esasları itibarıyla İslam ilkeleriyle uyumludur. İslam hassasiyetleriyle hazırlanmış olan AED, Erbakan'ın kapitalizm ve sosyalizme karşı alternatif bir ekonomi teorisidir. Ayrıca AED, üretime önem vermesi ve tek vergi prensibini tercih etmesi nedeniyle arz yanlı iktisat sistemine benzemektedir. Erbakan'ın Adil Düzen söylemi, 1994 yerel seçimlerinde RP'nin birçok belediyeyi kazanmasına vesile olmuş ve RP 1996'da DYP ile koalisyon kurarak 54.Hükümeti kurmuştur. 54.Hükümette Erbakan, Adil Düzen söylemini kullanmamış ancak bu sisteme benzeyen reel ekonomiyi dile getirmiştir. Erbakan bu dönemde üretimi artırıcı politikalara yer vermiş ve kısa dönemde ekonomik göstergelerde iyileştirmeler sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Necmettin Erbakan, İslam, Adil Düzen, İslam Ekonomisi, Ağır Sanayi, Sanayileşme, Ekonomik Söylem

ABSTRACT

NECMETTİN ERBAKAN'S ECONOMIC DISCOURSE AND PRACTICE

İrfan ERSİN

Master Thesis

Department of Economics

Advisor: –Assist. Prof. Dr.Cengizhan YILDIRIM

February 2015, 350+ XVI Pages

Necmettin Erbakan, who impressed the Turkish near history with his economic and political discourse, created an alternative economic discourse. Islam and its moderate commentary *Nakşibendilik* has a major impact on Erbakan's personalities and he transferred into practise his economic and political discourses with *Milli Görüş* (national vision) *Movement*. The aim of this study is to analyse the foundation of Erbakan's economic discourses and how he could represent them at the real world. For this purpose, the main reasons were mentioned, which prompted Erbakan to this discourses. First of all, *Milli Görüş*, which is political, economic and ideal practise of Erbakan, has been analysed. After that, his alternative economic suggests has been discussed by criticism of Erbakan for socialism and capitalism. Erbakan strongly suggest the Islamic framework in the economy. The involvement to political life with Independent Movement (*Bağımsızlar Hareketi*), Erbakan economic discourse was mainly about the heavy industry due to five-year development plans and import-substitution industrialization, both of which were implemented between 1960 and 1980 at the Turkish Economy. Furthermore, Erbakan's development thought was based on heavy industry, *ufki devletçilik* (eye-opening state) and regional development companies. Erbakan's development arguments are utilization the national resources and protectivism. Erbakan's development policy has similarities with the theories of Infant Industry Argument, Import Substitution Industrialization Strategy, Endogenous

Development, Late development and Big Push. *Ufki Devletçilik* also reflects the same opinion with the state in Islamic economy. The Regional Development Companies are based on the interest free system and the profit partnership. Erbakan's economic discourse was directed into *Adil Düzen* (Just Order) with application of neoliberal economy policies in the Turkish Economy after 1980. *Adil Düzen* is a broad system with the parts of political, religious, social and economic. It is analysed the economic side of *Adil Düzen* in the study and it is entitled as *Adil Ekonomik Düzen-AED* (just economic order). AED is based on production and profit-sharing and compatible generally with the principle of Islam. AED, which prepared with Islamic sensitivities, is Erbakan's alternative economic theory against to both capitalism and socialism. In addition, AED resembles with the framework of the Supply-Side Economics in terms of giving importance to production and single tax principle. Erbakan won the many municipalities at 1994 local election by favour of the Just Economic Order and formed 54th cabinet with True Path Party. However, He did not used to discourse of Just Economic Order at 54th cabinet, but he used the discourse of the real economy. Erbakan tried to increase real production and enhanced the macro economic indicators.

Key Words: Necmettin Erbakan, Islamic, Fair Layout, Islamic Economics, Heavy Industry, Industrialization, Economic Discourse

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. İSLAMİ SÖYLEM VE EYLEMLERİYLE NECMETTİN ERBAKAN	4
1.1. Necmettin Erbakan'ın Hayatı.....	4
1.2. Necmettin Erbakan'ın Ekonomik ve Siyasal Düşünce Sistemi'nin Oluşmasında İslam ve Tasavvuf'un Rolü.....	16
1.2.1. Çocukluktan Siyaset Dönemine İslamcı bir Kişilik Olarak Necmettin Erbakan ve Tasavvuf.....	17
1.2.1.1. Ailesi ve İslam Dininin Necmettin Erbakan'ın Kişiliği Üzerindeki Etkisi.....	17
1.2.1.2. Tasavvuf'un Necmettin Erbakan Üzerindeki Etkisi.....	18
1.2.2. Necmettin Erbakan'ın Siyasal ve Ekonomik Düşünce Sistemi Olan Milli Görüş'ün Pratiği ve Teorisi ve İslam'la İlişkilendirilmesi.....	24
1.2.2.1. Milli Görüş'ün Tanımı.....	24
1.2.2.2. Teori Kapsamında Milli Görüş, Esasları ve İslam ile İlişkisi	25
1.2.2.2.1. Milli Görüş'ün Gayesi ve Temel Esasları.....	46

1.2.2.2.2. Milli Görüş'ün Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Hedefleri.....	47
1.2.2.3. Pratikte Milli Görüş: Milli Görüş Partileri.....	50
1.3. Necmettin Erbakan'ın Siyaset Sahnesine Sürükleyen Nedenler.....	79
1.3.1. Gümüş Motor Meselesi.....	80
1.3.2. Sanayileşme Arzusu.....	81
1.3.3. Odalar Birliği Serüveni.....	84
1.3.4. Çok Partili Dönem ve AP 'nin Temsil Sorunu.....	86
1.3.5. Tasavvuf ve Mehmet Zahid Kotku'nun Teşviki.....	91

II. BÖLÜM

2. NECMETTİN ERBAKAN'IN KAPİTALİZM VE SOSYALİZM

ELEŞTİRİSİ.....	94
2.1. Necmettin Erbakan'ın Ekonomik Sistemlere Yönelttiği Eleştiriler'in İncelenmesi.....	94
2.2. Erbakan'ın Kapitalist Düşünce Sistemine Bakışı.....	95
2.2.1. Kapitalizm.....	95
2.2.2. Erbakan'ın Kapitalizm Eleştirisi.....	100
2.2.3. İslam Düşünürlerinin Kapitalizm Eleştirileri ve Erbakan Benzerliği..	111
2.2.4. Erbakan'ın Kapitalist Düşünce Ekseninde Değerlendirilmesi.....	119
2.3. Erbakan'ın Sosyalist Düşünce Sistemine Bakışı.....	122
2.3.1. Sosyalizm.....	122
2.3.2. Necmettin Erbakan'ın Sosyalizm Eleştirisi.....	126
2.3.3. İslam Düşünürlerinin Sosyalizm Eleştirisi ve Erbakan Benzerliği.....	130
2.3.4. Erbakan'ın Sosyalist Düşünce Ekseninde Değerlendirilmesi.....	135

III. BÖLÜM

3. NECMETTİN ERBAKAN'IN EKONOMİK SÖYLEM VE

UYGULAMALARININ PRATİĞİ VE TEORİSİ.....	139
3.1. Necmettin Erbakan'ın Ekonomide İslam Önerisi.....	139
3.2. Necmettin Erbakan'ın 1960-1980 Dönemindeki Ekonomik Söylem ve Uygulamalarının Pratiği ve Teorisi Üzerine.....	147

3.2.1. 1960 - 80 Arası Türkiye Ekonomisi.....	148
3.2.2. Eylem ve Söylemleriyle Necmettin Erbakan'ın Kalkınma Teorisi ve Uygulaması: Maddi ve Manevi Kalkınma.....	152
3.2.2.1. Erbakan'ın Manevi Kalkınma Teorisi ve Uygulaması.....	153
3.2.2.1.1. Teorisi.....	154
3.2.2.1.2. Uygulamaları.....	156
3.2.2.1.3. Değerlendirme.....	160
3.2.2.2. Erbakan'ın Maddi Kalkınma Teorisi ve Uygulamaları: Ufki Devletçilik, Sanayileşme ve Ağır Sanayi, Bölgesel Şirketler ve Kar Ortaklığı.....	166
3.2.2.2.1. Teorisi.....	166
3.2.2.2.2. Uygulamalar.....	178
3.2.2.2.3. Değerlendirme.....	188
3.3. Necmettin Erbakan'ın 1980 sonrası Ekonomik Söylem ve Uygulamalarının Pratiği ve Teorisi Üzerine.....	211
3.3.1. 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi.....	212
3.3.2. Necmettin Erbakan'ın 1980 sonrası Ekonomik Söylem ve Uygulamalarının Pratiği ve Teorisi: Adil Ekonomik Düzen ve Refah-Yol Hükümeti.....	218
3.3.2.1. Adil Ekonomik Düzen'in Teorisi.....	220
3.3.2.1.1. Adil Ekonomik Düzen'in Özellikleri.....	225
3.3.2.1.2. Adil Ekonomik Düzen'in Genel ve Temel Esasları	227
3.3.2.1.3. Adil Ekonomik Düzen'de Enflasyon, Üretim, İhracat, İşsizlik, Gelir Dağılımı ve Ahlaki Durum Meseleleri.....	244
3.3.2.2. Adil Ekonomik Düzen'in Uygulanması ve Refah-Yol Hükümet'inin Ekonomi Politikaları.....	248
3.3.2.3. Adil Ekonomik Düzenin Teorisinin ve Refah-Yol İktidarının Politikalarının Değerlendirilmesi.....	261
3.3.2.3.1. Adil Ekonomik Düzen Teorisinin İslam Ekonomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi.....	262
3.3.2.3.2. Adil Ekonomik Düzen'in Arz Yanlı İktisat	

Çerçevesinde Değerlendirilmesi.....	296
3.3.2.3.3. Adil Ekonomik Düzen'e Getirilen Eleştiriler.....	299
3.3.2.3.3. Refahiyol İktidarı'nın Politikalarının Değerlendirilmesi.....	304
VI. BÖLÜM	
4. SONUÇ.....	308
KAYNAKÇA.....	320
ÖZ GEÇMİŞ.....	350

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: Hak-Batıl Mücadelesinde Metotlar.....	35
Tablo 3.1 : Demir-Çelik Sanayi Yatırımlarının Durumu.....	186
Tablo 3.2: İnsanlık Tarihi Boyunca Ekonomik Aşmalar.....	224
Tablo 3.3: 53. Hükümet Döneminde RP Muhalefetinin Parlamento Faaliyetleri.....	254
Tablo 3.4: Kaynak Paketi-1.....	256
Tablo 3.5: Kaynak Paketi-2.....	257
Tablo 3.6: Kaynak Paketi-3.....	257
Tablo 3.7: 1995,1996 ve 1997 Ekonomik Göstergeler.....	305

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: İnsanlık Tarihi Boyunca “Hakkı” ve “Kuvveti” Üstün Tutan Medeniyetler.....	37
Şekil 3.1: Ekonomik Düzenlerin Dayandıkları Temel Görüşler ve Özellikleri.....	226
Şekil 3.2: Adil Ekonomik Düzenin Genel Esasları.....	227

KISALTMALAR LİSTESİ

AD	: Adil Düzen
AED	: Adil Ekonomik Düzen
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
ATO	: Ankara Ticaret Odası
BBP	: Büyük Birlik Partisi
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DESİYAB	: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP	: Demokrat Parti
DYP	: Doğruyol Partisi
FP	: Fazilet Partisi
GERKONSAN	: Gerede Çelik Konstrüksiyon ve Teçhizat Fabrikaları Sanayi
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GP	: Güven Partisi
GÜ	: Gelişmiş Ülke
GÜYAD	: Gümüşhane İli ve İlçesi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
İ.İ.S	: İthal İkameci Sanayileşme
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MG	: Milli Görüş
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MKE	: Makine Kimya Enstitüsü
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MTA	: Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halk Partisi

SP	: Saadet Partisi
TAKSAN	: Takım Tezgâhları Sanayi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCAM	: Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi
TELESAN	: Telekomünikasyon Sanayi
TEMSAN	: Türkiye Elektro Mekanik Sanayi
TESTAŞ	: Türkiye Elektronik Sanayi
TUSAŞ	: Türkiye Uçak Sanayi Anonim Şirketi
TÜMOSAN	: Türk Motor Sanayi

GİRİŞ

Kapitalizm ve sosyalizm sistemlerinin ekonomik ve siyasal buhranlara sebebiyet vermesi alternatif iktisadi sistemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik ve siyasi söylemleriyle Türk siyasal tarihinde önemli yeri olan Necmettin Erbakan, kapitalizm ve sosyalizm akımlarına karşı alternatif iktisadi söylemlere yer vermesi açısından araştırılmaya değer bulunmuştur. İslami bir gelenekten yetişmesi ve bağlı bulunmuş olduğu Nakşibendilik tarikatının da etkisiyle siyasal ve ekonomik söylemlerini islami ilkeler üzerinden kuran Erbakan, Türk siyaset tarihinde milli görüş hareketinin lideri olarak yer edinmiştir.

Bu çalışma Necmettin Erbakan'ın ekonomik söylem ve uygulamalarının teori ve pratiğini ortaya koymayı *konu edinmiş* ve Erbakan'ın ekonomik söylem ve uygulamalarının iktisadi kaynaklarına ulaşmayı *amaçlamıştır*. Çalışmamızda *yöntem* olarak geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Erbakan'ın yazmış olduğu kitapların ve konuşmaların toplandığı bir eser olan *Erbakan Külliyyatı* çalışmamıza önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Ayrıca Erbakan'la ilgili yazılan eserler de kaynak olarak kullanılmıştır.

Erbakan'ın söylem ve uygulamalarına etki eden düşünce sistemine yer veren çalışma, Erbakan'ın aldığı islami eğitimi ve Nakşibendilik tarikatını incelemiştir. Erbakan'ın ailesinin ve onun lise ve üniversite döneminde bulunmuş olduğu Nakşibendilik Tarikatının devamı olan Gümüşhanevi tarikatından almış olduğu eğitimin Erbakan'ın düşünce sistemine etkisi bakımından önem arz etmektedir. Bu etki bu çalışmanın birinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmış ve devamla Erbakan'ın yetişmiş olduğu geleneğin bir yansıması ve siyasal söylem ve pratiği olan milli görüş hareketi prensipleri ve uygulamaları açısından incelenmiştir. Milli görüş hareketi kurulmadan önce Erbakan'ın siyasete sürükleyen nedenler ele alınmış ve bu nedenlerle Erbakan'ın düşünce sistemiyle bir bağ kurulmuştur. Birinci bölümde iktisadi ve siyasi söylemler bakımından Erbakan'ın düşünce sistemini siyasal pratiğe aktardığı milli görüş

hareketi, ilkeleri ve dayandığı kaynaklar açısından ayrıntılı olarak incelenmiş ve bu ideoloji ile islam dini arasında bir ilişki kurulmuştur. Milli görüş, ilkeleri itibariyle Türk siyasetinde Bağımsızlar Hareketi, Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi olarak yer edinmiştir. Bu partilerin liderliğini Necmettin Erbakan yapmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Necmettin Erbakan'ın sistem eleştirilerine yer verdik. Kapitalizm ve sosyalizm prensiplerine eleştiriler getiren Erbakan, alternatif olması açısından islam temelli bir ekonomik yapı önermektedir. Ayrıca Erbakan'ın eleştirilerinin kaynağına ulaşılması açısından islam düşünürlerinin kapitalizm ve sosyalizm eleştirileri de bu çalışmada yer bulmuş ve Erbakan'ın eleştirileriyle bir karşılaştırma yapılarak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Erbakan, söylem ve uygulamaları itibariyle kapitalizm ve sosyalizm düşünce sistemleri açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Erbakan'ın ekonomik söylem ve uygulamalarının pratiği ve teorisinin ayrıntılı ele alındığı üçüncü bölümde söylem ve uygulamalar 1960-80 arası ve 1980 sonrası olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bunun sebebi bu iki tarihte Türkiye'nin ekonomik yapısının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim 1960-80 arasında planlı dönemlere ayrılan Türkiye ekonomisi ithal ikameci sanayileşme modelini benimserken, 1980 sonrası serbest piyasa sistemine geçilmiştir. Böyle bir durumun olması Erbakan'ın ekonomik söylemlerinde de kendisini hissettirmiştir.

Türkiye ekonomisinin 1960-80 arası ithal ikameci sanayileşme modelini uygulaması ve ekonominin planlı dönemlere ayrılması Erbakan'ı sanayileşme söylemine itmiş ve ülkenin kalkınmasını, korumacı yöntemlerle milli kaynaklara dayalı bir sanayi sistemine bağlamıştır. Bu dönemde milli görüşün siyasal pratiği olan Bağımsızlar Hareketi, Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisiyle ülke yönetiminde ve de muhalefette bulunan Erbakan, kalkınmanın maddi ve manevi sağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Erbakan bu doğrultuda manevi kalkınmanın islami eğitimlerin artmasıyla ve maddi kalkınmanın ağır sanayi, ufki devletçilik anlayışı ve Bölgesel kalkınma şirketleriyle olabileceğini söylemiştir. Bu söylemlerini pratiğe

yansıtma adına bazı girişimlerde bulunan Erbakan'ın, bu düşünce sisteminin teori ve pratiği ayrıntılı olarak ele alınmış ve teorinin pratiğe ne kadar yansıtıldığı ortaya konmuştur. Ayrıca Erbakan'ın sanayileşme düşüncesiyle iktisat literatüründeki bazı kalkınma teorileri arasında benzerlik kurulmuş ve Erbakan'ın maddi ve manevi kalkınma teorisinin iktisadi kaynağına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası serbest piyasa sistemine geçmesi Erbakan'ın söylemlerine de etki etmiş ve Erbakan, ekonomik düşüncesini Adil Düzen sloganıyla yansıtmıştır. Adil Düzen, Refah Partisi döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Adil Düzen; ilmi, siyasi, sosyal ve ekonomik bir sistemi içinde barındıran bir düzendir. Bu kısımda Adil Düzen'in ekonomik kısmı incelenmiş ve Adil Ekonomik Düzen olarak ifade edilmiştir. Adil Ekonomik Düzen, faizsiz bir ekonomik sistem önermekte ve üretime büyük önem vermektedir. Bu açıdan Adil Ekonomik Düzen, iktisadi kaynakları ortaya çıkarılması bakımından islam ekonomisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca neo-liberal bir sistem olan Arz yanlı iktisat kuramıyla Adil Ekonomik Düzen arasında bir benzerlik kurulmuştur. Sonrasında RP'nin, belediyecilikte ve iktidar dönemindeki uygulamalarına yer verilerek, Adil Ekonomik Düzenin pratiğe ne kadar yansıtıldığı ortaya konmuştur.

I. BÖLÜM

1. İSLAMİ SÖYLEM VE EYLEMLERİYLE NECMETTİN ERBAKAN

1.1.Necmettin Erbakan'ın Hayatı

Adana'nın Kozan ve Saimbeyli bölgelerinde asırlarca hüküm süren Kozanoğulları beyliğinden Hüseyin Bey'in torunu olan Necmettin Erbakan 29 Ekim 1926'da Sinop ilinde dünya'ya gelmiştir (Uçar tarihsiz:17). Ağır Ceza reisi olan babası Mehmet Sabri Erbakan Erzurum'da görevli iken evlendiği ilk hanımı ve iki çocuğunun annesi olan Sabriye Hanım vefat edince, Sinoplu Kale Kumandanı Binbaşı Halil Bey'in torunu Kamer hanımla ikinci bir evlilik geçirir. Bu evliliğin meyvesi olarak dünyaya gelen Necmettin, Mehmet Sabri Bey'in sonraki görev yerlerinden birisi olan Afyon'da nüfusa kayıt ettilir.6 çocuklu ailenin 3'üncü çocuğudur. Ağabeyleri Nizamettin Erbakan cilt ve deri hastalıkları profesörü, Selahattin Erbakan göz hastalıkları profesörüdür. Küçük kardeşleri Kemalettin Erbakan diş doktoru, Atifet Hanım eczacı, Akgün Erbakan ise mühendislik eğitimi almış ancak ticaretle uğraşmıştır (Kızıлтаş 2011: 15-16).

İlkokula Kayseri Cumhuriyet İlkokulunda başlamış olan Necmettin Erbakan, babasının tayini sebebiyle öğrenimine Trabzon'da Gazi Paşa İlkokulunda devam etmiş ve öğrenimini 1937 yılında okul birinciliği ile tamamlamıştır. İlkokul çağında Trabzon'da ailesinin oturmakta olduğu konağın geniş bahçesinde genellikle memur çocuğu olan arkadaşlarıyla oyun oynayan Necmettin, bilindik oyunların dışında kendi icat ettiği ve kurallarının kendisi koyduğu oyunlar oynamaktaydı (Akgül 2011: 25; Kızıлтаş 2011: 16).

Orta tahsili için İstanbul Erkek Lisesi tercih edilmiş ve aynı yıl, okula 1 ay geç gitmesine rağmen kısa bir sürede sınıfın en çalışkan öğrencisi haline gelmiştir. Lise döneminde Erbakan “Sıfırcı Avni” olarak bilinen Fizik hocasından ilk defa 10 alan öğrenci olduğu gibi beden eğitimi dersini yazılı sınavda geçecek dahi bir zekaya sahipti. Yine bu dönemde okula mescit açtırılmasını istemiş ve sevilen kişi olması sebebiyle isteği idareciler tarafından yerine getirilmiştir. Çalışkanlığı yanında manevi kişiliğinde de yüksek bir şahsiyetti. 1943 yılında liseyi birincilikle bitiren Erbakan, o tarihlerde lise birincilerine üniversiteye sınavsız geçiş hakkı tanınmasına rağmen sınava girmiş ve iki bin kişi arasında ilk 10’a girerek İstanbul Teknik Üniversitesi Motor Bölümü’ne ikinci sınıftan başlamıştır (Kızıлтаş 2011: 20). İTÜ’de Erbakan, beş yılda bitmesi gereken öğrenimini dört yılda tamamlayarak 1948 yılında 4 üzerinden 3.96 not ortalaması ile üniversite birincisi olarak mezun olmuştur. Aynı yıl bölümüne asistan olarak atanır ve ders vermeye başlar (Akgül 2011: 26). Asistanlık döneminde sınıflarda ders verme yetkisinin olmamasına rağmen Erbakan, özel izinle sınıflarda çeşitli dersler vermiş, 1948-1951 yılları arasında asistanlık yaparken yeterlilik tezi de hazırlamış ve kabul edilmiştir. Hazırlamış olduğu yeterlilik tezinin başarısından dolayı, üniversite tarafından 1951 yılında Aachen Teknik Üniversitesi’nde ilmi araştırmalar yapmak üzere Almanya’ya gönderilmiştir (Akgül 2011: 26).

Aachen Teknik Üniversitesi’nde çalıştığı 1,5 yıl süre içerisinde, bir tanesi doktora tezi olmak üzere 3 tez hazırlayan Erbakan, Alman üniversitelerinde doktora ünvanı kazanmıştır. Alman Ekonomi Bakanlığı için “Motorların Daha Az Yakıt Yakmaları” konusunda araştırmalar yapan Erbakan, doçentlik tezini de “Dizel Motorlarda Püskürtülen Yakıtın Nasıl Tutuştuğu’nu Matematiksel Olarak İzah Etme” üzerine yapmış ve bu tez Alman bilim çevresinde büyük yankı uyandırmıştır. Bunun üzerine DEUTZ fabrikaları Genel Müdürü Prof. Flatz, Erbakan’ı leopard tanklarının motorları ile ilgili araştırma yapmak üzere DEUTZ’a davet etmiştir. Aachen’da bulunduğu dönemlerde Alman ordusu için teknolojik araştırma yapan DVL Araştırma Merkezinde, Prof. Schimit ile çalışmıştır (Akgül 2011: 27; Kızıлтаş 2011: 32). Aynı dönemde Alman Ekonomi Bakanlığı’nın Ruhr sahasındaki fabrikalar üzerinde araştırmalar yapmak amacıyla görevlendirilen ekibin içerisinde Erbakan’ın da bulunulması istenmiş ve bu vesileyle, 15 gün içerisinde bölgedeki tüm ağır sanayi

fabrikaları gezilmiş ve incelenme imkanı bulunmuştur (Ergin 2006: 20 Aktaran: Arpacı 2012:189). Bu araştırma dönemleri Erbakan'ın ağır sanayii düşüncesinde büyük bir etki meydana getirmiştir.

2.Dünya savaşından sonra Alman üniversitelerinde ilk Türk bilim adamı olarak çalışan Erbakan, 1953 yılında doçentlik imtihanı için Türkiye'ye gelmiş ve İTÜ'de en genç doçent ünvanını kazanma hakkına haiz olmuştur. Doçent olduktan sonra tekrar Almanya'ya dönen Erbakan, DEUTZ firmasında 6 ay süreyle baş araştırma mühendisi olarak çalışmıştır (Kızıлтаş 2011: 32).

1954 yılında Türkiye'ye dönen Erbakan, bir süre İTÜ'de görev yaptıktan sonra 18 aylık askerlik görevini ifa etmek için üniversitedeki görevinden ayrılır ve İstanbul Kağıthane'deki "İstihkam Okulu"nda yedek subay olarak göreve başlar (Uçar tarihsiz: 49). Askerliğinin 6 ayını asteğmen, 6 ayını teğmen olarak geçiren Erbakan, makinelerin onarım ve bakımından sorumlu olmuştur. Bu süre zarfında Türkiye'nin Amerika'dan istediği teçhizat listesini hazırlamış ve bu Amerikan heyetinin dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine Amerikalı bir albay bu listeyi hazırlayan kişiyle görüşmek için İstihkam okuluna gelir (Kızıлтаş 2011: 34). Erbakan ile Albay'ın aralarında geçen diyalog dikkat çekicidir. "Daha önce ABD'den yardım olarak gizleme ağı, kürek sapı, kazma ve benzeri malzemeler isterken, bu seneki listede, iş makinalarının tamiri sırasında kullanabilecek malzemeleri yapabilecek tezgâhlar da talep etmişsiniz. Nasıl olur da bu tür taleplerde bulunabilirsiniz " şeklinde kendisine çıkışan Albay'ı sakin bir şekilde dinleyen Erbakan, ABD Ordusu kuruluş talimatnamesinin ilgili sayfasını göstererek: "Bizim birliğin yaptığı işleri yapan Amerikan birliklerinin tamamında, bizim talep ettiğimiz malzeme standart mevcut; bizde niçin olmasın?" deyince, Albay söyleyecek söz bulamaz ve bir süre sonra talep edilen malzemelerin tamamı gelir" (Kızıлтаş 2011: 34). Necmettin Erbakan'ın gerek yurt dışından etkilenmesi olsun gerek kendi alanıyla ilgili olsun sanayileşebilmenin mümkün olacağı düşüncesini adım adım uygulamaya soktuğunu görüyoruz.

Askerlik görevini başarılı bir şekilde ifa eden Necmettin Erbakan tekrar İTÜ'ye döner ve motorlar laboratuvarında daha önce Almanya'daki çalışmaları ve ağır sanayii

incelemesi neticesinde yüzde yüz yerli ilk motoru yapmaya muvaffak olur (Kızıldaş 2011: 35) Sanayileşebilmenin çok da zor olmadığını ülkesine ispat etmek ve kabul ettirmek isteyen Erbakan, laboratuvarında üretmiş olduğu motoru çoğaltmak ve memleketine kazandırmak için Gümüş Motor¹ fabrikasını kurmaya karar verir. 200 ortaklı Gümüş Motor A.Ş nin genel müdürlüğünü Erbakan yapar ve 1956 yılında kurulan fabrika, 1960 yılında seri üretime geçer. Kar ortaklığı sonucunda kurulan fabrika, faizsiz bankacılığın yapıtaşı olarak nitelendirilmekte ve Türkiye'ye bir islam modeli çizmektedir (Kızıldaş 2011: 42).

Gümüş motor fabrikasının ithal alımlara karşı gücünü kaybetmesi ve o dönemlerde yaşanan döviz dar boğazları sebebiyle Türkiye Şeker Şirketi, fabrikanın düşen hisse senetlerini satın alınca yüzde 51 lik bir payla yönetime sahip olmuştur. Genel Müdürlükten ayrılmak zorunda kalan Erbakan, izinli olarak ayrıldığı İstanbul Teknik Üniversitesine 1963 yılında geri dönüp hocalığına devam eder (Kızıldaş 2011: 43). 1965 yılında Profesör olan Erbakan, Şubat 1966'da Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığı'na, Mayıs 1967 yılında Odalar Birliği Genel Sekreterliğine, 1968 Mayıs'ında Odalar Birliği İdare Heyeti Üyeliğine, Mayıs 1969 yılında da Odalar Birliği Genel Başkanlığına seçilmiştir (Akgül 2011: 29).

Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığı döneminde tanıştığı, aynı kurumda görevli olan, iktisat mezunu, iyi İngilizce, yeterince Almanca ve Fransızca bilen ahlaklı, anlayışlı, ağırbaşlı bir hanımefendi olan Nermin Erbakan'la 10 Ocak 1967 yılında dünya evine girer (Akgül 2011: 29). Bu evliliğin meyvesi olarak Zeynep, Elif ve Fatih adında üç evlat yetiştirirler.

Odalar Birliği Başkanlığı döneminde Hükümet başkanı Süleyman Demirel siyasi ve ekonomik nedenlerden ötürü kanun dışı hareket ederek Necmettin Erbakan'ı polis zoruyla görevinden uzaklaştırmıştır (Akgül 2011: 29). Necmettin Erbakan 1969 yılında çeşitli nedenlerden² ötürü siyaset sahnesine atılmaya karar vermiş ve ilk olarak Adalet

---

¹Ekonomik ve siyasi olarak çok önemli bir mevzuu olan Gümüş Motor meselesi ileriki başlıklarda ayrıntılı inceleneceğinden dolayı burada ayrıntılara yer verilmemektedir.

² İleriki başlıklarda ayrıntılara yer verilecektir.

Partisine müracaat etmiştir. Adalet Partisinden olumsuz cevap alan Necmettin Erbakan aynı yıl Konya'dan bağımsız olarak adaylığını koymuş ve seçimlerde üç milletvekili çıkaracak oy alarak milletvekili seçilmiştir (Akgül 2011: 29). Aynı dönemde Erbakan'la hareket etmek isteyen 20 kadar isim de, çeşitli illerden bağımsız aday olurlar. İlk siyaset sahnesine “Bağımsızlar Hareketi” (Kızıлтаş 2011:120) olarak giren Erbakan, çeşitli istişareler³ doğrultusunda ilk siyasi partisi olan Milli Nizam Partisi'ni 24 Ocak 1970 yılında kurar. Milli Görüş olarak belirlemiş olduğu hareketinin ilk partisi Milli Nizam Partisi'dir. Adalet partisinden istifa eden Hüsamettin Akmumcu ve Hüseyin Abbas beylerin de katılımıyla TBMM'de üç sandalyeye Milli Nizam Partisi sahip olmuştur (Uçar tarihsiz: 93). Yaklaşık bir yıl sonra Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 4 Mart 1971 tarihi itibarıyla “laikliğe aykırı faaliyette” bulunduğu iddiasıyla MNP ye kapatma davası açılır. Bu dönemde 12 Mart muhtırası yaşanır. Muhtıranın olması da MNP için bir dezavantaj durum teşkil etmiştir. Necmettin Erbakan ve arkadaşları tarafından savunulan MNP, 20 Mayıs 1971 tarihinde “laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı olduğu” gerekçesiyle kapatılmıştır (Kızıлтаş 2011: 141).

MNP kapatıldıktan sonra, yeni parti kurulması için tabandan sesler gelmeye başlamıştı (Emre 2002: 10)Necmettin Erbakan MNP'nin kapatılmasından sonra sağlık sorunları sebebiyle İsviçre'ye gitmişti (Kızıлтаş 2011:144). Bu dönemde kapatılan MNP'nin milletvekilleri ve tabanı, çeşitli kişilerle istişare ettikten sonra Milli Nizam ideolojisinin devam etmesi için Milli Selamet Partisi'ni kurmaya karar vermişlerdir. Nihayet 11 Ekim 1972 tarihinde MSP kurulmuştur. Partinin Genel Başkanlığına Süleyman Arif Emre getirtirilir (Uçar tarihsiz: 136).

Necmettin Erbakan'ın hemen Genel Başkan olamayışını o dönem Erbakan'ın yakın çalışma ve dava arkadaşlarından olan Süleyman Arif Emre şu şekilde aktarıyor: “Genel başkanlığa aday olarak, beni, Rasim Hancıoğlu arkadaşımızı veya Abdulkerim Doğru Bey'i tavsiye ediyorlardı. Bir kısım kurucular ise bana ısrarla “Sen genel başkan

---

³ Parti kurmak için Mehmet Zahit Kotku, Necip Fazıl Kısakürek, Bayburtlu Paşa Dede Efendi başta olmak üzere ülkedeki bir çok olgunluğuyla ilmiyle, tarih bilgisiyle, tecrübesiyle ,irfanıyla, faziletiyle, itibarıyla tanınmış kişilerle istişare etmiştir (Uçar tarihsiz: 93).

olmalısın, Türkiye'de siyaset hukukla takviye edilmeden yürümüyor. İlle de kabul et” diyorlardı. Haa, sahi bir de başkanlık yapabilecek Necmettin Erbakan Bey vardı. Onu unutmuş mu idik? Tabii ki unutmamıştık ama kabul edemedik. Bir kere biz yeni bir parti idik. Laikliğe aykırı olduğu için kapatılan bir partinin elemanları ile ne işimiz vardı? Saniyen 12 Mart döneminde rejimin binasını inşa için dökülen beton, henüz donmamıştı, Erbakan Bey'in ağırlığını götüremezdi. Cenab-ı Hak bile herkese ancak taşıyabileceği kadar yük yüklemiyor mu? Biz de Allah'ın sünnetine uymak zorundaydık. Rejim istikrara kavuşmadan sistem iyice kemikleşmeden ona taşıyamayacağı kadar yük vuramazdık” (Emre 2002a: 13-16).

Genel Başkanlığı devam ettiren Süleyman Arif Emre, yaklaşan seçim dönemi ve bazı siyasi oyunlar yüzünden Necmettin Erbakan'ın bir an önce MSP ye katılması gerektiğini hatıralarında şöyle ifade eder: “Meclis’e bir kanun getirilmişti. Hatırladığıma göre İnönü-Ecevit çekişmesinin ürünü idi. İnönü, Ecevitçileri parti içinde etkisiz hale getirmek için Siyasi Partiler Kanunu'nda bir değişiklik yaptırmak istiyordu. Ama bu değişiklik kanunlaştığı takdirde, eski Nizam’cı Milletvekilleri, Selamet Partisi'ne giremeyeceklerdi. Hemen Necmettin Bey'e telefon açtım. Hoca yarından tezi yok, hemen bir basın toplantısı düzenleyin Akmumcu ve Hüseyin Abbasla birlikte partimize iltihak ettiğinizi açıklayın. Öyle yaptılar, girişlerini ilan ettiler” (Emre 2002a: 20-26).

10 Ekim 1973 Genel Seçimlerine kısa bir zaman içinde hazırlıklı giren MSP, Konya'dan seçilen Necmettin Erbakan'la birlikte toplam 48 milletvekili ve 3 senatör ile meclise girmeyi başarmıştı (Hasırcı 2008: 48). Seçimlerden hemen sonra Necmettin Erbakan Genel Başkanlığa getirilir. Hiçbir partinin iktidar olacak üyeyi kazanamaması, koalisyon hükümetinin kaçınılmaz hale gelmesine neden oldu. Meclis’e birinci parti olarak giren CHP, hükümet kurma görevini dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ten almıştı. Genel Başkan Bülent Ecevit koalisyon için Erbakan ile görüşmüş ve netice olarak Erbakan'ın partilileri ile olan istişaresinden olumsuz yanıt alması sebebiyle koalisyon gerçekleştirilememişti. Çünkü Erbakan, Süleyman Demirel ile koalisyon olmayı istiyordu. Ancak Demirel “millet bize muhalefet verdi” diyerek kendi partisini muhalefette bırakmayı düşünüyordu (Uçar tarihsiz: 145). Demirel'in MSP'ye

karşı bu tavrının nedeni, MSP'nin Adalet Partisi tabanından ve bünyesinden belli bir kitleyi koparıp kendisine geçirmesi olarak yorumlanmıştır (Hasırcı 2008: 49-50).

14 Ekim 1973 tarihinden itibaren Türkiye 115 gün hükümete kalmıştı. Ecevit'in koalisyon kurma çabaları devam ederken ikinci bir defa MSP'nin kapısına gelmişti. Bu sefer bu çok tartışılacak teklifi geri çevirmeyen Erbakan, Ecevit ile koalisyon kurmayı kabul etmişti. 26 Ocak 1974 tarihinde kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinde Necmettin Erbakan Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı ve Ekonomik Kurul Başkanı oldu (Uçar tarihsiz: 145). Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olduğu dönemlerde Kıbrıs Zaferi, Ağır Sanayi Hamlesi, İmam-Hatip Okullarının açılması gibi çeşitli ekonomik, sosyal ve manevi hizmetlerde⁴ bulunan Erbakan ve partisi, CHP ile yaklaşık 7 ay koalisyonda kaldı. Bu koalisyon siyasi ve ekonomik nedenlerden⁵ dolayı bozulmuş ve yeni hükümet kurulması için partiler tekrar harekete geçmiştir.

Yeni koalisyon için Demirel'in AP'si, Erbakan'ın MSP'si, Turhan Feyzioğlu'nun GP'si, Alparslan Türkeş'in MHP'si bir araya gelerek 1.Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan 39.Hükümet, 31 Mart 1975 tarihinde kurulmuştur (Uçar tarihsiz: 146). Bu koalisyonda da Ekonomik Kurul Başkanlığı'nı devam ettiren Erbakan, devlet bakanı ve başbakan yardımcılığını devam ettirmiştir. MC hükümeti de çeşitli siyasi ve ekonomik nedenlerden⁶ dolayı bozulmuş ve 5 Haziran 1977'de erken seçim yapılmasına karar verilmişti. Bu yapılan erken seçimde MSP'nin oyları düşmüş⁷ ve 48 milletvekili

⁴ Bu hizmetler ileriki başlıklar altında ayrıca değerlendirileceği için ayrıntılara girmeyi gerekli görmüyorum.

⁵ Bu nedenler Uçar ve Kızıldaş'a göre Erbakan'ın Ağır Sanayi Hamlesini önlenmesi, Kıbrıs Zaferinin Ecevit'e mal edilmesi ve bunun bir an önce oya çevirmek için CHP tarafından koalisyonu bozucu davranışlarda bulunulması, Adalet Partisi tabanının MSP'ye kayma endişesi olarak sayılmaktadır (Uçar tarihsiz: 200; Kızıldaş 2011:174).

⁶ Bu nedenler Uçar, Kızıldaş ve Hasırcı'ya göre yeni kurulacak hükümetin MSP'siz olmasının istenmesi, Ağır Sanayi Hamlesinin önlenmesi, MSP içerisindeki muhalif görüşlerin artmasıyla tabandan erken seçim baskısı olarak ifade edilmektedir nedenler (Uçar tarihsiz: 211; Kızıldaş 2011:211; Hasırcı 2008: 621-62).

⁷ Bu düşüşün sebebi Uçar'a göre partilerin MSP ile uğraşması, CHP ile yapılan koalisyonun muhafazakar seçmeni MSP'den soğutması, 3 milyon sahte oy kullanılması olarak gösterilmektedir (Uçar tarihsiz: 211).

sayısı 24'e gerilemişti. Diğer partiler de tek başına iktidar olacak oyları alamamışlardı. Bu dönemde ilk olarak CHP Genel Başkanı Ecevit'e azınlık hükümeti kurdurulmuş fakat Ecevit Hükümeti, meclisten güvenoyu alamayınca görevi dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e iade etmişti. Bu sefer hükümeti kurma görevi Demirel'e verilmişti (Kızıldaş 2011: 214; Uçar tarihsiz: 212).

Demirel, 2.Milliyetçi Cephe olarak adlandırılacak koalisyon için Erbakan'ın MSP'si ve Türkeş'in MHP'siyle anlaşarak hükümeti kurar ve 21 Haziran 1977'de göreve başlar. 5 ay gibi kısa bir süre gerçekleşen ortaklık, Adalet Partisinden 12 milletvekilinin istifasıyla⁸ sona erer.⁹ 5 Ocak 1978 tarihinde kurulan Ecevit Hükümeti'ne karşı Erbakan muhalefetteydi.

Ecevit hükümeti de çok uzun sürmedi. Ülkedeki ekonomik ve sosyal problemlere karşı çözümlerin getirilememesi ve de 14 Ekim 1979 tarihinde yapılacak senato kısmi yenileme seçimleriyle beraber boş bulunan 5 milletvekilliği için yapılan ara seçimde oy oranının¹⁰ düşüklüğü sebebiyle Ecevit teamül gereği istifa etmişti. MSP'nin ve MHP'nin dışarıdan desteği ile AP Genel Başkanı Süleyman Demirel,12 Kasım 1979 tarihinde tek başına gelerek 43.Hükümeti kurdu (Kızıldaş 2011: 222). Kurulan hükümetin ekonomik ve sosyal problemlere çözüm getirememesi, ülkedeki anarşik olayların çoğalması, Cumhurbaşkanlığı seçiminin bir türlü gerçekleştirilememesi, Erbakan'ın Konya'daki Kudüs mitingi, ekonomik olarak ülkenin içinde bulunduğu zor koşullar, dış ticaret açığındaki artış, döviz darboğazı, işsizlik ve yokluklar ile dış politik unsurlar gibi nedenlerden dolayı 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştu.

12 Eylül sabah saatlerinde, diğer liderlerle birlikte Necmettin Erbakan da gözaltına alınır. Demirel ve Ecevit, Hamzakoy'da bir askeri dinlenme tesisine

⁸ Bu istifalarda Ecevit'in rolü büyüktü .İddaya göre Ecevit, istifa eden milletvekillerine Güneş Motel'de bakanlık vaadinde bulunmuş ve kurduğu hükümette 11'ine bakanlık vermişti (Kızıldaş 2011: 217).

⁹ Ortaklığın sona ermesinde Kızıldaş'a göre Vehbi Koç'un da rolünün olduğu ifade edilmekte (Kızıldaş 2011:216-217).

¹⁰ CHP'nin 12 senato çıkarması ve de 1977 seçimlerinde yüzde 42 oy oranının bu seçimlerde yüzde 29'a düşmesi

gönderilirken, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş İzmir yakınlarındaki Uzun Ada'daki bir askeri dinlenme tesisine gönderilirler. Ecevit ve Demirel 1 ay kadar tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılırlar fakat Erbakan ve Türkeş askeri savcı tarafından sorgulanmak üzere Mamak sıkıyönetim mahkemesine getirililer. Sağ ve sol gurup çatışmalarının arttığı bir dönemde Necmettin Erbakan, tabanında bulunan gençliğin olaylara karışmasına engel olmuş ve anarşik olayların karşısında durmuştur (Kızıлтаş 2011: 228).

Erbakan, savcı tarafından tutuklanması talebiyle askeri mahkemeye sevk edilir ve ilk duruşmada Hakim Albay Hamdi Sevinç tarafından tutuklanmasına yönelik yeterli delilin olmaması sebebiyle serbest bırakılır. Serbest bırakılma kararına itiraz eden askeri savcının talebini değerlendiren Ankara 2 No'lu sıkıyönetim mahkemesi, 15 Ekim 1980 Erbakan ve bir gurup MSP yöneticisinin tutuklanmasına karar verir (Kızıлтаş 2011: 229-230).

Kirazlıdere tutukevinde günlük program çizen Necmettin Erbakan, arkadaşlarıyla birlikte günlerini dolu dolu geçirmekteydi. Sabah namazıyla başlayan program sohbet meclisleriyle, tefsir, kuran, kitap okuma ve ilmi derslerle devam ediyor ve teneffüs olarak nitelendirilen aralarda da istirahat ve dinlenme gerçekleştiriliyordu. Namazlar cemaatle kılınıyor ve en son yatsı namazından sonra günlük program sona eriyordu (Kutan 2011: 43).

23 Nisan 1981'de Erbakan ve arkadaşlarıyla ilgili dava Ankara Sıkıyönetim 1 No'lu Askeri Mahkemesi'nde başlamış ve suçlama TCK'nın 163. Maddesine dayandırılmıştı. MSP'liler elli sayfalık iddianame ile "Laikliğe aykırı olarak devletin sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel kanunlarını, top yekûn dini inançlara uydurmak amacıyla, partiyi illegal cemiyete dönüştürmek ve Şeriat düzenini geri getirmeye" çalışmakla suçlanmışlardı (Kızıлтаş 2011: 233). Duruşma birkaç celse devam etmiş, 21 Temmuz 1981'de Erbakan ve bazı MSP'li yöneticiler serbest bırakılmıştı. Ancak tutuksuz olarak yargılandıkları sırada Erbakan'a ait bir ses bant kaydı bulunur ve Erbakan, tekrar tutuklanır. Ses kaydının yargılandığı dönemde delil olarak sunulduğu ve bu delilin asılsız olduğu ortaya çıktığı anlaşılınca Erbakan serbest

bırakılır (Uçar tarihsiz: 258). Erbakan'ın tahliyesine karar veren Hakim Albay Niyazi Çağın ve Hakim Binbaşı İlhami Uğur Yılmaz Elazığ'a tayin edilirler. Heyeti değişen mahkeme 24 Şubat 1983 'te tekrar dava açılması sonucu Erbakan'a 4 yıl hapis,1,5 yıl Eskişehir'de mecburi istikamet kararı verir. Karara itiraz eden Erbakan ve arkadaşları Askeri Yargıtay'a kararı temyiz ederler ve sonucunda hukuki temeli olmayan bu kararın bozulmasıyla birlikte Erbakan ve arkadaşları serbest bırakılır (Uçar tarihsiz: 259).

7 Kasım 1982 de halkoyuna sunulan yeni anayasanın kabul edilmesiyle birlikte, Anayasanın geçici 4.maddesi ile 1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde genel başkan, genel başkan yardımcıları, parti idare kurulu üyeleri ve benzer organların üyeleri 10 yıl; milletvekili ve senatör olanlara da 5 yıl süreyle siyaset yasağı gelmişti (Kızıлтаş 2011: 238). Necmettin Erbakan'a artık siyaset yasağı vardı.

22 Nisan 1983'de Siyasi Partiler Kanunu, Danışma Meclisi'nde kabul edildikten sonra partiler kurulmaya başlanmıştır. Erbakan siyasi yasaklı olduğu için parti genel başkanı veya üyesi olamıyordu. Her kapatılan partinin tabanları aynı ideolojileri devam ettiren yeni partilerin kurulması için baskı yapıyordu. Milli Görüş'ü de temsil edecek bir partinin kurulması için çalışmalar başlatılmıştı. 19 Temmuz 1983 tarihinde Refah Partisi kuruldu. Milli Güvenlik Konseyi Kurucu Genel Başkanı ve bazı kurucu üyeleri veto edince, Genel Başkanlığa Ahmet Tekdal getirildi. Yaklaşık 4 yıllık bir aradan sonra 17 Mayıs 1987 tarihinde, 1983 seçimlerinde tek başına iktidara getirilen Turgut Özal Hükümeti, 1982 Anayasası'nın siyasilere yasak koyan geçici 4. Maddenin kaldırılmasına yönelik adımların atılmasında öncü olmuştu. Mecliste üçte ikilik bir oyun alınamamasından dolayı bu maddenin kaldırılması için halk oylamasına gidildi.6 Eylül 1987 tarihinde yapılan halk oylamasında yüzde 50.16 bir oranda evet oyuyla siyasi yasaklı liderler ve kurmayları haklarına kavuşmuş oldular (Kızıлтаş 2011: 261).

25 Eylül 1987'de RP'ye üye olan Necmettin Erbakan, aynı yılın 11 Ekim'inde gerçekleşen kongrede Genel Başkanlığa getirilir. Genel Başkanlığa getirildikten yaklaşık iki ay sonra 29 Kasım Erken Genel Seçimleri 'ne giren Erbakan ve partisi RP, %10 barajını aşamayıp %7.20 lik bir oy oranıyla meclis dışı kalmıştı (Akgül 2011: 61). Meclis dışı muhalefette kalan Necmettin Erbakan 26 Mart 1989 tarihinde yapılan yerel

seçimlerde partisinin oy oranını %9.8'e çıkarmış ve 5 il,16 ilçe,58 belde belediyesine sahip olmuştı (Kızıltaş 2011: 267).

Meclis dışı muhalefette kalan RP, üçüncü kongresinde Necmettin Erbakan'ı yeniden Genel Başkanlığa getirmiş ve 1991 genel seçimlerine hazırlıklar başlamıştı. Genel seçimlerde Milliyetçi alıŐma Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisiyle ittifak yapma zorunda kalan Erbakan, 62 milletvekili kazanarak TBMM'de yerini almış ve daha sonra diğer partilerin ayrılması sonucu RP'nin milletvekili sayısı 38 düşmüŐtü (Uçar tarihsiz: 269). Muhalefette sivri çıkışlarıyla gündeme oturan Erbakan, sahip olduğu belediyelerin hizmet yönündeki başarısının artmasıyla 1992'de yapılan yerel ara seçimlerinde RP'nin oy potansiyelini de genişletmiş ve 27 Mart 1994 yerel seçimlerine daha güçlü girmişti. Seçimlerde Türkiye için önem arz eden iki büyük il Ankara ve İstanbul RP'ye geçmiş ve alınan belediye sayısı 400'e ulaşmıştı (Uçar tarihsiz: 270). Yerel seçimlerden yaklaşık bir yıl sonra yapılan 24 Aralık 1995 Genel Seçimlerinde de birinci parti olan RP, mecliste sandalye sayısını 157 çıkararak en fazla milletvekili sayısına sahip olma ünvanını almıştı (Kazan 2004a: 140-5).

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümet kurma görevini Necmettin Erbakan'a vermiş ancak diğer partilerin koalisyona yanaŐmamaları sebebiyle Erbakan görevi iade etmek zorunda kalmış ve Demirel hükümet kurma görevini 2.parti olan Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermişti. Yılmaz, Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Tansu illerle 6 Mart 1999 tarihinde koalisyon karar ancak bu koalisyon çeşitli nedenlerden dolayı bozulur ve yeni koalisyon çalışmaları başlar. Erbakan koalisyon çalışmaları için önce ANAP lideri Yılmaz ile görüşür ancak görüşme olumsuz neticelenir. Sonrasında DYP lideri iller'le görüşen Erbakan, koalisyon için anlaşma sağlar ve 28 Haziran 1996 tarihinde 54. hükümet kurulur (Kazan 2004a: 144-149). Necmettin Erbakan artık başbakandır.

Başbakanlığı döneminde hem ekonomik anlamda hem sosyal anlamda çeşitli atılımlar yapan Erbakan, uluslararası bir çalışma olarak da 8 İslam ülkesini bir araya getirerek D-8 (Development-8) olarak adlandırılan oluşumun kurulmasına öncülük etmiştir. Hem bu atılımlarda hem de uluslararası oluşumlarda öncü olması sebebiyle

ülkede bulunan bazı büyük sermaye gurupları ve asker, tedirgin olmaya başlamıştı. Bunun yanında Erbakan'ın ülkenin dış siyasetini Batı'dan Doğu'ya çevirmesi de Batı ülkelerini rahatsız etmiş ve ülke üzerinde askere darbe yapma konusunda psikolojik bir baskı söz konusu olmuştu. Netice olarak Asker, 4 Şubat 1997 tarihinde Ankara-Sincan'da tankları yürüterek Hükümet'e mesaj vermişti (Kazan 2013: 274).

28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Erbakan'a dayattırılan 18 maddelik karar metni imzalatılmak istenmiş ancak Erbakan 4 maddelik bir MGK Kararına imza atmıştı (Kazan 2013: 275). Post-modern Darbe olarak nitelendirilen 28 Şubat vakası dolayısıyla Erbakan baskı altına alınmıştı. 18 maddelik karar metninde muhafazakar kesimi ilgilendiren ve aleyhine olan birçok meselenin altına imza atmakla itham ediliyordu. 21 Mayıs 1997'de Cumhuriyet Başsavcısı tarafından RP'ye kapatma davası açılması, DYP'den istifalar ve de ülke gerginliğin bitmemesi gibi nedenler dolayı Necmettin Erbakan, 18 Haziran 1997 tarihinde Başbakanlıktan istifa etmiştir (Akgül 2011: 50-55). Bu arada açılan kapatma davası 16 Ocak 1998 tarihinde sonuçlanır ve RP'nin kapatılmasına karar verilir. Bu kararın sonucunda Necmettin Erbakan ve bazı partililerin milletvekilliği sona erer ve Erbakan'a 5 yıl süreyle siyaset yapma yasağı getirilir (Kızıлтаş 2011: 510).

Partinin kapatılmasıyla yeni oluşumlar için çalışma başlatılır ve Milli Görüş'ün dördüncü partisi olarak bilinen Fazilet Partisi 22 Şubat 1998 tarihinde kurulur. Genel Başkanlığa Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasından dolayı Recai Kutan getirilir. Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş tarafından 7 Mayıs 1999 tarihinde açılan kapatma davasıyla 22 Haziran 2011 tarihinde Fazilet Partisi kapatılır. Ardından yine yeni parti kurulması için çalışmalar başlatan Necmettin Erbakan, 20 Temmuz 2001 tarihinde Saadet Partisi'nin kurdurur. Genel Başkanlığa tekrar Recai Kutan getirtilir. Saadet Partisinin 11 Mayıs 2003 tarihinde yapılan 1.Olağan Genel Kurulunda siyasi yasağı sona eren Necmettin Erbakan genel başkanlığa getirilir. Siyasi faaliyetlerde aktifleşen Erbakan'a, 2003 yılının aralık ayında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığından kesinleşmiş hapis cezası olduğu gerekçesiyle parti üyeliğinden ve genel başkanlıktan istifa etmesi gerektiğine dair gelen bir yazı, Erbakan'ın 30 Ocak 2004 tarihinde istifa

etmesine neden olmuş ve Erbakan, siyasi faaliyetlerden uzaklaştırılmak istenmiştir (Kızıлтаş 2011: 559).

1994 Mahalli seçimlerde Bingöl’de yapmış olduğu konuşmadan dolayı DGM tarafından verilen hapis cezası ve Refah Partisi’ne yapılan hazine yardımı ile ilgili olarak sürdürülen “kayıp trilyon davası” gibi nedenlerden ötürü Ankara 9.Ağır Ceza Mahkemesi Erbakan’ın 2 yıl 4 ay hapsine karar vermiş ve bu Yargıtay tarafından onanmıştı (Kızıлтаş 2011: 561). Kararın temyiz edilmesi sonucunda Yargıtay 11.Ceza Dairesi 3 Nisan 2006 tarihinde hapis kararını kesinleştirmiş, Sağlık problemleri nedeniyle ceza ev hapsine dönüştürülmüştü (Uçar tarihsiz: 414). Balıkesir’deki konutunda bir süre ev hapsine maruz kalan Erbakan, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından cezasının “af” edilmesiyle serbest bırakılmıştı.

Saadet Partisi içerisinde yaşanan siyasi sebeplerden dolayı 17 Ekim 2010 tarihinde Olağanüstü Genel Kurul ilan edilir ve Necmettin Erbakan bu kurul neticesinde yapılan Kongrede Genel Başkanlığa getirilir. Genel Başkanlığa getirildikten bir süre sonra sağlık problemleri sebebiyle hastaneye kaldırılan Erbakan, 27 Şubat 2011 tarihinde saat 11.40’da vefat eder.

1.2. Necmettin Erbakan’ın Ekonomik ve Siyasal Düşünce Sistemi’nin Oluşmasında İslam ve Tasavvuf ’un Rolü

Siyaset ve ekonomik düşünce oluşumunda İslam ve tasavvuftan etkilenen Erbakan, bu konuda hem aileden hem de bulunmuş olduğu tasavvuf hareketi olan Nakşibendilikten eğitim almıştır. Nakşibendilik, Osmanlı döneminde de devlet yönetiminin yönlendirilmesinde etkili olan bir tasavvuf hareketidir. Bu geleneğini Cumhuriyetten sonra da devam ettiren bu hareket, dindar kişilerin ülke yönetimine katılmasını teşvik etmiştir. Bunlardan bir tanesi Necmettin Erbakan’dır.

1.2.1. Çocukluktan Siyaset Dönemine İslami bir Kişilik Olarak Necmettin Erbakan ve Tasavvuf

1.2.1.1. Ailesi ve İslam Dininin Necmettin Erbakan'ın Kişiliği Üzerindeki Etkisi

Necmettin Erbakan'ın manevi kişiliğinin oluşmasında aile eğitimi önemli bir etkidir. Soyunun Kozanoğullarına dayanması, anne tarafından ninesinin Hz. Muhammed (s.a.v) 'in sülalesinden gelen seyyide olması ve de dindar bir aileye sahip olması açısından Necmettin Erbakan, küçük yaşlar itibariyle İslamla sıkı bir ilişki kurmuştur (Akgül 2011: 25). Dinin yıldızı manasına gelen Necmettin ismi ailesi tarafından verilmiş ve İslam terbiyesi ile temel ahlaki eğitimlerini almıştı. Babası Mehmet Sabri Bey'in Kayseri'de görev yaptığı dönemlerde evlerinin karşısında bulunan caminin bahçesinde oyunla vaktini geçiren Necmettin Erbakan 4 yaşında okunan ezanlardan etkilenmiş, cemaatle namazlara katılmış ve küçük yaşlarda İslamla haşır neşir olmuştur. Namaz ve oruç ibadetlerine küçük yaşlarda başlayan Necmettin Erbakan, kişiliğini bu minvalde oluşturmuştur (www.necmettinerbakan.net, 05 Ocak 2014'te erişildi).

Ortaokul ve lise öğrenimlerini İstanbul Erkek Lisesinde görmek için İstanbul'a gelen Erbakan, bu dönemlerde gösterdiği başarılarla birlikte dönemin şartlarına rağmen kendi lisesinde okul idaresine mescit açtırmıştır. Lise öğrenciliği döneminde Erbakan şu dersleri almıştı; Hüseyin ve Saffet efendilerden Hadis, Numan Kurtulmuş hocadan (Saadet Partisi Eski Genel Başkanı Numan Kurtulmuş'un dedesi) Akaid, Ömer Nesefi'den Amentü Şerhi, Fatih Dersiazamlarından Ali Osman Tatlısu'dan Esmâ-ül Hüsna Şerhi ve Celaleyn Tefsiri'dir (Çalmuk 2005: 561).

Üniversite döneminde tasavvufla iç içe giren Erbakan, Nakşibendi tarikatının Halidiyye kolu olarak nitelendirilen (Gümüşhanevi tarikatı) geleneğin temsilcisi olan Abdülaziz Bekkine ile tanışmış ve Bekkine'nin ölümünden sonra Mehmet Zahit Kotku'nun talebesi olmuştur. Erbakan'ın üniversite yıllarında tasavvuf dünyasının içinde kendini bulması, tasavvuf hareketinin düşüncelerine yön vermesine neden olmuştur.

1.2.1.2. Tasavvuf'un Necmettin Erbakan Üzerindeki Etkisi

Necmettin Erbakan'ın ekonomik ve siyasal düşünce sisteminin oluşmasında hiç kuşkusuz Tasavvuf ve hareketlerinin önemi büyüktür. Dindar bir kişiliğe sahip olan Erbakan'ın üniversite dönemlerinde tasavvufla sıkı bir ilişki içerisine girmesi, ondan etkilenmesine neden olmuş ve bulunduğu tasavvuf hareketlerinin dünya görüşleri de ileriki dönemlerinde siyasal hareketine model olmuştur. Necmettin Erbakan'ın tasavvuf hareketi olarak Nakşibendilik Tarikatı ve kolu olan Halidiyye geleneğinin içinden geldiğini söyleyebiliriz. Halidiyye kolu'nun temsilcisi de Erbakan'ın yer aldığı Gümüşhanevi Tarikatıdır.

Nakşibendilik ve kollarının, Erbakan'ın siyasal ve ekonomik düşüncesine nasıl bir kaynak olduğu açısından içinde bulunduğu tasavvuf hareketinin tanımlanması konumuz açısından önem arz etmektedir.

Nakşibendi nakıs yapan anlamında Farsça bir kelime olup, nefis eğitiminde kalbi işlediği, kalbin üzerine süsler yaptığından dolayı bu adı almıştır. Tarihî akısı içerisinde sırasıyla Sıddîkiyye, Tayfûriyye, Hâcegâniyye, Ahrârîyye, Müceddidiyye, Mazhariyye ve Hâlidîyye isimlerini almıştır. Naksibendiyye Tarikatı Seyh Bahâuddin Naksibend (ö:791/1389) tarafından kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanında Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Molla ilâhi tarafından İstanbul'a getirilen Nakşibendiyye, 18. yüzyılda Mevlana Halid-i Bagdâdi ile Osmanlı Hanedanı içerisinde rağbet görmüştür. Kısa süre içerisinde Osmanlı'da yaygınlık göstermiştir (Aydoğdu 2008: 68). 18. ve 19. yüzyılda yaygınlaşan Nakşibendi tarikatının Halidiyye kolu, toplumun her kesimini kucaklayan tarikat anlayışında, ilmi ön plana çıkarmak suretiyle ilim ve tasavvufu mezcetme gayretini gösterip, uzlaşmacı metoduyla kabul görmüştür. Nakşibendilik, ehli sünnet esaslarına riayeti ve şer'i esaslara uygun bir tarikat anlayışını benimsemiş olması neticesinde Osmanlı döneminde ilgi görmüş ve halifelerinin pek çoğu medrese kökenli kişilerden oluşmuştur. Bundan dolayı Hâlidîyye tarikatı devlet eli ile resmen desteklenen bir tarikat konumuna gelmiştir (Aydoğdu 2008: 71). 19.yüzyılda Nakşi geleneğinin Halidiyye kolunu devam ettiren hocalardan Ahmet Ziyauddin Gümüşhanevi 1847 yılında hilafet alıp irşada başlamış, tekkeler arası ayrılığın alabildiğine arttığı ve

adeta rekabete dönüştüğü dönemde birleştirici ve müsamahalı bir irşad sistemi benimsemiştir. Tekke olarak manidar bir mevkiyi seçen Gümüşhanevi, Nakşi geleneğin devlet ile yakın olma prensibi dolayısıyla devlet idaresine yön verici bir irşad faaliyeti yürütmüştür. Nitekim uzun mücadeleler sonunda kuruluşu engellenemeyen ilk faizli banka açıldığında bağlularını faizden koruyabilmek için ,-kendilerinden sonrakilere de örnek teşkil edecek-,Osmanlı Devleti'nde var olan borç sandıklarına benzer, dergâh içi bir yardımlaşma ve borçlanma müessesesi kurmuş, böylece bankaya alternatif bir yardımlaşma sandığı oluşturmuştur¹¹(GÜYAD 2013).

Yaşar'a göre Nakşibendi geleneği, kuran-i gerçekler ve hadisler ışığında güncel meselelere çözüm üretip, gereken konularda Kuran'dan ve hadislerden taviz vermeden içtihadî yönetime başvurabilmektedir. Nakşibendiliği diğer mistik geleneklerden ayıran özelliği, onun tasavvuf geleneğindeki bütünleştirici ve sinerji yaratıcı rolüdür. Bu özelliği ile Nakşibendilik klasik anlamda bir tarikat olmaktan çok bütün tasavvufi tarikatlarının hayati unsurlarını temsil etmeye ve kapsamaya çalışan bir gelenek olma tanımına daha uygun düşmektedir. Yine bu gelenekte, tarikat eğitimlerini başarıyla tamamlayan müritler, şeyhlerinin onayını almadan yeni tekkeler kurabilirler. Bu adem-i merkezi örgütlenme tarzı, Nakşibendiliğin zamana ve mekâna uyum yeteneği en yüksek örgütlenmelerden biri haline gelmesini sağlamıştır. Nakşibendilik farklı kültürlerle nüfuz edebilmiş, bu kültürlerle karşılıklı etkileşiminin gelenek içinde yarattığı yeni ekoller ve akımlarla kendilerini sürekli yenileyebilmiştir. Nakşibendî geleneğinin bir diğer özelliği ise çoğunlukla şehir yerleşmelerinde etkili olması ve şehirli insanları birey olarak muhatap alan ritüellere ve iç disiplin yöntemlerine yer vermesidir (Yaşar 2005: 324).

Nakşibendiliğin, Necmettin Erbakan'ın ileriki dönemde siyasal hareketine etki edecek en önemli noktası ve bu geleneğin diğer içe dönük tasavvuf hareketlerinden ayıran özelliği Yaşar'a göre, Allah'a daha fazla bağlanmak amacıyla inzivaya çekilmek, kendi başına bir amaç haline dönüşerek, nefsin daha fazla yüceltilmesiyle sonuçlanabilir. Bu yüzden inzivaya çekilmek yerine insan, toplum içinde kalarak ve toplumsal hayata aktif olarak katılarak nefsin terbiye edebilir. Ona göre

---

¹¹ Bu oluşum ilerleyen yıllarda Mehmet Zahit Kotku'ya ışık tutacak ve Gümüş Motor'un kurulmasına model teşkil edecektir.

Nakşibendiliğin bu özelliği, içe dönük aydınlanma yöntemlerini, dışa dönük toplumsallık ve mücadelelilikle birleştirmiş ve böylece mistik geleneğin içe dönük maneviyatçılığının bizzat amaç haline gelerek bireyi içinde yaşadığı topluma ve çevresine yabancılaştırmasının önüne geçmeye çalışmıştır (Yaşar 2005: 325).

Mardin'e göre Nakşibendilik, islami birincil dayanak olarak kabul edip, düşünce ve eylem modeli olarak; Müslümanın siyasal eylemciliğini de, islam inancının bir gereği olarak düşünmeye yönlendirir. Ona göre Nakşibendilik, inançtan ideolojiye kesin bir geçiş olmaksızın kendi başına islami inancın, kişiyi siyasi mücadele alanına çıkaracağı yolundaki inanca dayanır (Aktaran: Arpacı 2012: 230).

Nakşi geleneğin Halidiyye kolunu temsil eden Gümüşhanevi tarikatı, Cumhuriyet dönemi itibarıyla Mustafa Feyzi Efendi tarafından temsil edilmiş, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve tarikatların yasaklanmasıyla işlevini fahri olarak sürdürmüş ve M. Fevzi efendinin ölümünden (1926) sonra halef-selef ilkesi gereği yaş sıralamasına göre Hasib efendi tarafından devam ettirilmiştir. 1949 yılına kadar informel olarak devam eden tarikat, Hasib efendinin ölümü ile Abdulaziz Bekkine tarafından temsil edilmeye başlar. 1952 yılına kadar informel olarak yürüttüğü görevini, klasik boyutların dışına çıkartarak, akademik ve bürokrat hayattan, üniversite öğrencileri arasından birçok kişiyi dergahın informel ilişkiler dünyasına katmayı başarmış; akademik, bürokrat ve üniversite öğrencilerinden oluşan yeni çevresini dergahın geleneksel çevresinden büyük ölçüde ayrı tutmaya çalışmış, onların ihtiyaçlarını gözeterek yeni söylemler geliştirmiştir (Yaşar 2005: 327). Özellikle üniversite öğrencileri üzerinde duran Bekkine bir sohbetinde, “Biyoloji ve tıpla uğraşanlar tabiat kanunlarına mahkûm olurlar. Hukukçular insan elinden çıkma kanunların zebunudur. Hesapla (matematik) meşgul olanlar hayalcilikten kurtulamazlar. Onun için bizim bunlarla fazlaca ilgilenmemiz doğru değil. Hendese (Geometri) ile uğraşanlarda hayalcilik olmaz, hendese insanı muhafazakâr yapar. Onun için mühendislerle özellikle meşgul olalım” diyerek mühendislik öğrencilerinin eğitimine işaret etmiştir (Kara 2010: 308).

Necmettin Erbakan'ın ilk hocalarından olan Bekkine'nin, bulunduğu dönemde dergah geleneğinden öte, hitap ettiği kitleyi de dikkate alarak söylemlerindeki gelişme dikkat çektiği gibi, Bekkine'nin siyasete bakışı da Nakşi geleneğinde yetişen hocalar arasındaki farklılıkları ortaya çıkarması açısından önem arz etmektedir. Kara' ya göre, DP'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra aralarında Necmettin Erbakan'ın da bulunduğu bir grup mühendis ve akademisyen Bekkine'ye talep niteliğinde bir soru sorarlar: “DP'nin seçimleri kazanmasıyla bir devir bitmiş gibi gözüküyor efendim. Artık bizler de daha müsait şartlarda memleketimize ve mukaddesatımıza hizmet edebilmek için faaliyete geçmek, siyasi ve iktisadi teşebbüslerde bulunmak niyeti ve arzusu içinde olmalıyız diye düşünüyoruz. Acaba ne buyurursunuz?” Bekkine'nin verdiği cevap Nakşi geleneği içerisinde düşündürücüdür: “Evladım, siyaset hamam tasına benzer; bir cenabetin elinden bir başka cenabetin eline intikal eder. O işler bize göre değil, biz kendi işimize bakalım” (Kara 2010: 307).

Bekkine'nin 1952 yılında ölümünden sonra yerine halefi Mehmet Zahit Kotku gelir. Bekkine'nin vefatıyla Bursa'da imam-hatiplik görevinde bulunan Kotku, talebelerin ısrarıyla İstanbul'a gelerek Zeyrek'teki Ümmü Gülsüm camisinde, Dergah'ın geleneğini sürdürmek ve Abdulaziz Bekkine'nin etrafında üniversite hoca ve öğrencilerinden oluşan halkayı büyütme üzere göreve başlar (Gürdoğan 2011: 34). 1958 yılına kadar İstanbul'un çeşitli camilerinde görev yapan Kotku, İskenderpaşa Camii imam-Hatip'liğine getirilir ve tarikat çalışmalarını formel olarak imam ve cemaat ilişkisi üzerinden yürütür. Dergaha yeni katılan yüzler dergahın varlığını informel ilişkiler dışına taşıyarak, dergaha yeni güç ve meşruiyet kazandırdılar. 1970'lere gelindiğinde dergahın isim kurucusu Gümüşhaneviden ziyade Kotku'nun etkisiyle “İskenderpaşa Dergah”ı olarak anılmaya başlanmıştır (Yaşar 2005: 328). İskenderpaşa Dergah'ına damgasını vuran, bir başka deyişle dergâhın sayısal ve toplumsal ağırlığına doğrudan etki yapan asıl kişi Mehmet Zahid Kotku olmuştur (Efe 2009). Dergâhın ismi ile birlikte yapısında da değişimler meydana gelmiştir. Klasik tekke ilişkilerini sürdüren bir dergahtan daha çok, modern eğitim almış mensupları ile yeni bir topluluk ve yeni bir cemaat vardı. Yaşar'a göre, İskenderpaşa'nın dergahtan cemaate dönüşmesinde: Partileşme, vakıflaşma, dergicilik ve şirketleşme önemli dört etkendir (Yaşar 2005: 328).

Bekkinde'den sonra Kotku ile birlikte dergahın yapısında, toplumsal meselelere daha yakın olunması açısından, yukarıda da ifade edildiği üzere siyasal, ekonomik ve sosyolojik yapılanmalar en önemli değişiklikler olarak nitelendirilebilir. Nakşi geleneği, her ne kadar devletle ya da iktidarla yakın olma ilkesini benimsese de bu gelenek, iktidara ve siyasete hep negatif anlam yüklemiştir. İktidar kalpler karartan ve bu yüzden uzak durulması gereken bir güçtür. Bu vurgu Mehmet Zahit Kotku tarafından da belirtilmektedir. Kotku'ya göre para, cinsellik ve iktidar arzusu üç büyük günah ve kötülük kaynağıdır. Ancak yine ona göre para ve cinsellik hayatın sürdürülmesi için gerekli olan unsurlardır. Bu yüzden özünde kötü olmak bir tarafa, ölçülü olmak ve meşru sınırlar içinde kalmak kaydı ile para ve cinselliğe yönelik arzulara Allah'ın rızası ve rahmeti vardır. Buna karşılık iktidar ve liderlik arzusu özünde de kötüdür ve özünde kötü olmayan para ve cinselliğe yönelik arzuyu da ifsat ederek kötülük kaynağı haline getirir. Gerçek Müslüman içindeki iktidar ve liderlik arzusunu yok eden Müslümandır. Bu arzuyu yok etmeden Müslümanın kemale ermesi mümkün değildir (Aktaran: Yaşar 2005: 329-330). Kotku'nun bu ifadeleri, talebesi Necmettin Erbakan tarafından konuşmalarında "Nefis Terbiyesi" olarak dile getirilmiştir.

Nakşi geleneğın toplumsal meselelere yakın olması ve çözüm odaklı hareket etmesi Kotku döneminde de devam etmiş. Gürdoğan'a göre Kotku, sık sık Gümüşhanevi'nin nasihatlerini talebelerine tekrarlar, batı taklitçiliği ve tüketim ekonomisi üzerindeki tavsiyelerini paylaşırdı. Bu tavsiyelerden bazıları Gürdoğan'a göre şunlardır (Gürdoğan 2011: 61):

- Her türlü israftan kaçınma ve müsriflere yaklaşmama,
- Her çeşit ilaca ve yabancı ülkelerden gelen ve Müslümanların eliyle yapılmayan eşyalara yakın olmama,
- Müslüman ülkelerin dışındaki ülkelerden gelen yağ, şeker ve benzeri yiyecekler ile giyeceklerden uzak durma.

Oğuz'a göre Kotku, "milletimizin evlatları maddi ve manevi kalkınmayı sağlayarak islam alemine örnek olmalı" türünde konuşmalar yapmış, ekonomik yönden, özellikle de küçük sanayi ve ağır sanayide, dışarıya bağımlı olmamak için sanayileşmek gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ülkenin mevki, makam ve para hırsı olmayan insanlar

tarafından yönetilebileceğini ve kalkınabileceğini ifade etmiş ve talebelerini bu düsturda yetiştirmeye özen göstermiştir (Oğuz 2009: 231-2). Kotku'nun bu bakış açısı Erbakan'ın Sanayileşme, maddi ve manevi kalkınma, Nefis Terbiyesi vb. düşüncelerine etki etmiştir.

Buraya kadar Erbakan'ın bulunmuş olduğu tasavvuf hareketi, Erbakan'ın siyasal ve ekonomik söylemlerine etkisi bakımından incelenmeye tabii tutulmuş ve neticede bu hareketin ve hocası Mehmet Zahit Kotku'nun Erbakan'ın söylemlerine¹² temel teşkil ettiği ortaya çıkmıştır.

Tasavvufun Necmettin Erbakan üzerindeki tesirlerini söylemlerinde de görmek mevcuttur. Çalmuk'a göre Erbakan "Bizim ahlakımız tekke adabıdır" diyerek ideolojisinin kaynaklarına işaret etmişti (Çalmuk 2005: 559). Erbakan'a göre, "Okullarda çocuklarımızın kalplerini ahlak ve maneviyatla, milli ve manevi değerlerle doldurmazsak birtakım kanun tedbirleriyle kalpleri boş çocukları bu yanlış yollardan çevirmek mümkün olmaz. Din eğitimi ve öğrenimi, ülkemizin manevi bütünlüğünün kuvvetlenmesi için kaçınılmazdır. Kalkınmada ahlak ve maneviyat esastır" (Erbakan 2013: 180-182).

Hocası Mehmet Zahit Kotku, Erbakan'ın yolunun ahlak ve maneviyat olduğunu ifade etmiş ve hadis âlimi olduğunu dile getirmiştir. Necmettin Erbakan'ın siyaset sahnesine atılmasında etkisi olan Mehmet Zahit Kotku, birçok noktada Erbakan'a örnek olmuştur. Mehmet Zahit Kotku'nun ölümünden sonra yerini Muhammed Esad Coşan almış ve dergah faaliyetlerini sürdürmüştür. Necmettin Erbakan ise Nakşi geleneğinden yetişmiş tarikat hocalarından almış olduğu eğitimi, ekonomik ve siyasi yaşantısına aksettirmiştir (Akgül 2011).

Netice olarak Nakşi geleneğin Halidiyye kolunun devlet ve toplum meseleleriyle geçmişten günümüze yakından ilişkili olması, bu kolun bizzat siyaset sahnesine bulunmasına neden olmuş ve bu kol Necmettin Erbakan tarafından Milli Görüş söylemiyle temsil edilmiştir. Milli Görüş, içinde tasavvufu da barındırmakla birlikte bir

---

¹² İleriki başlıklarda daha da ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

aksiyon ve siyasal hareket olarak ortaya çıkmıştır. İbadetlerin en önemlisinin cihad olduğunu ifade eden Erbakan, Davam adlı eserinde “Tüm insanlığın hayrını ve huzurunu hedeflemeliyiz. Nefsi ve siyasi cihadı birlikte yürüterek, olgun insan ve huzurlu toplum oluşturmak mesuliyetindeyiz.” ifadelerine yer vermiştir (Erbakan 2013: 18).

1.2.2. Necmettin Erbakan’ın Siyasal ve Ekonomik Düşünce Sistemi Olan Milli Görüş’ün Pratiği ve Teorisi ve İslam’la İlişkilendirilmesi

Nakşi geleneği siyasal alanda temsil eden Milli Görüş, Necmettin Erbakan’ın ekonomik, sosyal ve siyasal düşünce sisteminin bütününi teşkil etmektedir. Erbakan’ın siyaset sahnesinde Milli Nizam Partisinden Saadet Partisine kadar hep dile getirmiş olduğu Milli Görüş kavramı, Erbakan’ın islami söylemleriyle içselleşmiştir. Öncelikle teorik kısımlarını ele alarak kavramsal olarak inceleyeceğimiz Milli Görüş, daha sonra bir ideoloji olarak ve sonrasında pratikte bir hareket olarak ele alınacaktır.

1.2.2.1. Milli Görüş’ün Tanımı

Milli Görüş, islami değerler çerçevesinde ideolojisini şekillendiren ekonomik, sosyal ve siyasal bir düşünce sistemidir. Milli Görüş kavramı, görünürde milliyetçi bir kavram gözükmektedir. Ancak MG kavramının temelinde din faktörü önemli bir yer tutar. Mardin’e göre, her ne kadar İslamiyet’i biz bir din olarak tanımlamaya eğilimliyse de, Peygamberin onu daha çok bir millet olarak tanımlaması muhtemeldir (Mardin 2012: 65).

Uzun’a göre Erbakan “Milli Görüş” ifadesindeki “Milli” kelimesinin Kuran-i bir tanımlama olan “Millet” kelimesinden geldiğine vurgu yapardı. Kuran-ı Kerimdeki şu ayetler bu kelimenin kullanılmasına kaynaklık eder.”(...)İbrahim’in milleti (dini)(...)”(Nahl Suresi, 123; Ali İmran Suresi, 95; Nisa Suresi, 125) Kuran-ı Kerime göre “Millet” tanımlaması, bir peygambere inanan ve bu peygamberin getirdiği değerler, idealler ve gelenekler etrafında toplanan cemaati tarif eder (Uzun 2013: 10).

Sarıbay'a göre, salt ulusçuluk düşüncesiyle bağdaşmayan milli görüşün, önündeki "milli"lik sıfatına ve "milli bünyemizin kendisini" temsil ettiğini ileri sürmesine rağmen, "milliyetçi" görüş olarak adlandırılmamasının nedenini; Türk toplumunun "şanlı bir geçmiş'e sahip olmasında ve geleceğe dönük olarak "yeniden büyük Türkiye" nin yaratılmasında en büyük etkenin din olduğunun kabul edilmesi; dolayısıyla ulus bağına önem veren "milliyetçi" deyiminden kaçınılması olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla Milli Görüş, Türk Milliyetçiliği gibi ulusalcı bir tez veya bakış açısını değil, dine yönelik bir duruşu ve ümmetçi bir çağrışı ifade eder (Aktaran: Arpacı 2012:268-69). Böylelikle Milli Görüş; İslam'a göre biçimlendirdiği kavramlar, değerlendirdiği olaylar, yönelttiği eleştiriler, getirdiği ilkeler ve tasarımıladığı modellerle İslami bir ideoloji biçimi kazanmıştır (Arpacı 2012:267).

1.2.2.2 Teori Kapsamında Milli Görüş, Esasları ve İslam ile İlişkisi

Necmettin Erbakan'ın tasavvuf geleneğinden gelmesi ve bulunduğu tasavvuf hareketinin ehli sünnet çizgisinde oluşu, Erbakan'ın siyasal düşünce sistemi olan Milli Görüş çizgisinin oluşturulmasında büyük bir etken olmuştur. Milli Görüş'ü anlamlandırmak, islamın siyaset ile olan bağına incelemekle daha kolay olacaktır.

Evkuran'a göre, siyaseti dinin pratiği ve onun yöntemi olarak değerlendiren geleneksel sünni görüş, bu yaklaşımı bir ontolojik argümana dayandırır. Şöyle ki; her şeyi yaratan yüce Allah, yarattığı varlıkların tümünü kudret, ilim ve iradesiyle kuşatmıştır. Bu arada O, yarattığı insanın da özelliklerini ve neye, ne kadar ihtiyaç duyduğunu da bilmektedir. Din, yüce Allah tarafından insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak üzere gönderilmiştir. Öyleyse dinin dünyadaki amaçlarının gerçekleştirilmesi en yüce hedef olmalıdır. İşte siyaset, dinin bu hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli olan vazgeçilmez bir araçtır. Dinin korunması ve dünyanın yönetilmesi görevi siyasetle mümkündür (Evkuran 2003:265). Bu doğrultuda dinin siyaset ile olan bağlantısında başka bir argüman olarak Güler'e göre, eğer siyaset, toplumun bütün üyelerinin yararına uygun olabilecek bir düzen kurma, haksız bireysel menfaatlere karşı toplumun ortak çıkarını temin etme, iç barış ve düzeni sağlama, bireysel, grupsal ve kitlesel zulümleri dinleyerek adaleti kaim kılma mücadelesi ve

pratik ahlak ise, o zaman dinin önemli bir bölümünün siyaset olduğu söylenebilir (Güler 2002).

Kavramsal olarak dini bir tanımlaması olan Milli Görüş'ün ideolojik olarak da İslam ilkelerine bağlılığını Erbakan şu şekilde ifade etmektedir: “İster fert olsun ister toplum, bütün sorunların çözümüne İslam penceresinden bakmak zorunluluğu vardır. İçinde dinin yer almadığı hiçbir çözüm gerçek bir çözüm olamaz” (Erbakan 2013: 206). Erbakan'a göre, “Bizim davamız İslam'dır. Gayemiz Allah'ın rızasını kazanmaktır. Hedefimiz Hak nizamı hakim kılmaktır. Arzumuz tüm insanlığın saadetidir. Yolumuz cihattır. Yolumuz ikna metodudur. İnsanlığın kurtuluşu ancak İslamla mümkündür” (Erbakan 2013: 243).

İslam dini, gerek ayetlerde gerek hadislerde olmak koşuluyla siyasetle ilgili işaretler vermektedir. Milli Görüş'ün de söylemlerinde daima kaynak olarak kullandığı, nitekim Kuran-ı Kerimde yer alan şu ayetler¹³ “Sizden hayra çağırın, İyiliği emredip kötülükten arındıran bir topluluk bulunsun İşte bunlar kurtuluşa erenlerdir”(Ali İmran suresi, 104), “Sana emredileni açıkça haykır”(Hıcr suresi, 94), siyasetin dindeki yerine kaynaklık etmektedir (Kutub 2001). Peygamber Hz. Muhammed'in de “Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, iyiliği emretmeli, kötülükten alıkoymalısınız. Değilse Allah, katında bir ceza gönderir de sonra Allah'a dua edip yalvarırsınız ama duanız kabul edilmez”¹⁴ ve “Allah'a yemin olsun ki siz, iyiliği emretmeli, kötülüğü engellemeli, zalimi zulmünden alıkoymalı, onu Hakka döndürmeli ve Hak üzerinde bulundurmalısınız. Değilse Allah, sizin kalplerinizi de birbirinize karıştırır sonra tıpkı onlara lanet ettiği gibi size de lanet eder”¹⁵ hadisleri siyasete kaynaklık etmektedir.

Siyaset ile ilişkisi bakımından İslamın, günümüz meselelerine nasıl çözüm getirmesi gerektiği konusunda farklı düşünceler doğmuş ve bu düşünceler akımlar

---

¹³ Kuran-ı Kerimden siyasete kaynaklık edebilecek iki örnek ayet alınmıştır. Bu ayetlere benzer kaynaklık edebilecek farklı ayetler de vardır. Ancak konumuz gereği fazla ayrıntıya girilmeye lüzum görülmemiştir.

¹⁴ Tirmiziden Rivayet edilmiştir. İmam Nevevi,Riyazüs Salihin

¹⁵ Tirmiziden rivayet edilmiştir.İmam Nevevi,Riyazus Salihin

haline gelmiştir. Necmettin Erbakan'ın düşünce sisteminin, bu akımlardan hangisine konuşlandırılacağı bakımından akımlara kısaca değinip açıklamalara dipnotlarda yer vereceğiz. Shepard'a göre bu akımlar modernist¹⁶, köktenci¹⁷ ya da seküler¹⁸ olarak ifade edilmiş (Shepard 2009: 183), E.Graham Fuller'in (2005) islami düşünce sisteminde ise akımlar;¹⁹ Fundamentalistler, Radikaller, Usuliyeciler, Modernistler,

¹⁶ Shepard'a göre Modernizm, İslâm'ın aslına bağlılığı, Batıdan alınan "denenmiş ve kanıtlanmış" kalkınma modelleriyle birleştirme çabası olarak tanımlanabilir (Shepard 2009:214).

¹⁷ Shepard'a göre köktencilik ile radikal İslâmı kastedilmektedir. Radikal İslâmcılar, modernistler gibi ama onlardan daha da ısrarlı biçimde, İslâm'ın kişisel yaşama ilaveten toplumsal yaşamın tamamını kapsadığını ileri sürmektedirler. Bunlar İslâm'ın esnek bir din olduğu ve İslâm dışı "hurafelerin" ortadan kaldırılması gerektiği konularında modernistlerle aynı görüştedirler. Aynı zamanda radikaller, içtihadın gerekli olduğu kabul ederler, ancak ona az bir alan tanırlar ve içtihadın aslına uygun bir tarzda yapılması gerektiğini örtülü biçimde Batı'yı kabul etme aracı olmaması gerektiğini vurgularlar. Mevdudi, "İçtihadın amacı insan yapısı hukukun yerine ilâhî hukuku ikame etmek değil, onun gerçek hedefi ilâhî hukuku anlamaktır" demektedir.⁴⁸ Seyyid Kutup da, İslâm'ın esnek olduğunu ama kararsız olmadığını ifade ederek⁴⁹ "kesin bir nass varsa içtihadı gerek yoktur; eğer nass yoksa o zaman Allah'ın kendi yönteminin ilkelerine uygun olması şartıyla, içtihadı sıra geleceğini" vurgular. Radikal İslâmcılar, geçmiş âlimlerin içtihatlarının büyük bölümünü kabul ederler. Yine de Modern Çağın öncesi cemaatin hataları üzerinde de dururlar. Ancak daha çok Batı sömürgeciliğinin neden olduğu tahribatı ısrarla işaret ederler (Shepard 2009: 197).

¹⁸ Shepard'a göre Hz. Peygamber'in "siz dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz" hadisinden yola çıkarak laikliğin haklı gösterilmesi olarak ifade edilebilir (Shepard 2009: 193).

¹⁹ Fuller'e (2005) göre fundamentalistler, statükoya karşıdırlar ve İslâmcılar arasında en tutucu kesimi temsil ederler. İslâm ile ilgili yanlış anlayışları düzeltmek ve İslâm'ı anlamak için temel metinlere dönüşü savunurlar. *Radikaller*, fundamentalistler gibi İslâm'ın dar, lafzi ve hoşgörüsüz yorumunu savunur ancak çoğu bir adım daha öteye giderek ya ütopyacı pan-İslâmi bir devlet vizyonunu destekler ya da şiddet eylemini savunur. Radikallerin anahtar ideolojik ilkesi, İslâm'ın "altıncı şartı" olarak görülen cihat kavramıdır. *Modernistler* ise daha çok Kur'an ve Sünnetin çağdaş yorumu konusuna önem verirler. Çağdaş yorumun vurguladığı nokta temel metinlerdeki tüm ifadelerin dönemin olaylarının tarihsel bağlamı içerisinde ele alınmasıdır. Bir başka grup olarak *Usuliyeciler*, İslâm'ın başlangıcına ya da erken dönem köklerine geri dönmek istemekle birlikte bunu doğrudan bugünün koşullarında anlaşılabilir şekilde gerçekleştirmek peşindedirler. Batılı yapılar ya da uygulamaları ödünç almayı reddederler fakat moderniteye cevaz veren İslâm yorumlarını benimserler. *Liberaller* ise modernizmin başka bir boyutunu temsil etmekle birlikte kayda değer bir düşünce ekolü oluşturamamışlardır (Aktaran: Arpacı 2012:129).

Liberal İslam olarak; Oliver Roy'da (2005) ise²⁰ Fundamentalistlerin gelenekçi ve reformcu diye ikiye ayrıldıkları, Selefiyecilik, İslamcılık ve Yeni Fundamantelizm şeklinde akımların oluştuğu belirtilmiştir (Aktaran: Arpacı 2012: 129-131).

Bu akımları dikkate alarak Erbakan'ın düşünce sisteminin hangi akım çerçevesinde şekillendiği Erbakan'ın şu ifadeleriyle açıklık kazanmaktadır. İslam dinini şu şekilde ifade etmektedir; “Müslümanlık ulvi prensipleri ihtiva eden bir dindir. Müslümanlık dini temelde hakkı üstün tutan bir dindir, sömürüye müsaade etmez, herkesin hakkının kendisine verilmesini ister” [...] “(...)içtihadı bugünün şartlarına uygun olarak yapmak lazımdır” (Erbakan 2014c: 16-20).

Arpacı'ya göre, bu görüşleriyle selefilik akımına yaklaşan Erbakan içtihadın temel prensiplerinden sapmadan Kuran-Kerim ve sünnetin getirdiği ölçüde olması gerektiği ve bunlarda asla değişiklik olmayacağını, bu bağlamda değişikliğin ancak zamanla içtihatlarda olabileceğini özellikle ifade ederek, Erbakan'ın bu yönüyle reformist geleneği reddettiği ortaya çıkmaktadır (Arpacı 2012: 229).

Kuran ve sünnet doğrultusunda zamana göre içtihata dayanan Erbakan'ın Milli Görüş düşünce Sistemi'ni belirleyen en temel nokta kuşkusuz İslam'dır. Bununla ilgili İslam'ın siyasetle olan bağlantısını ve Erbakan'ın hangi İslami akım doğrultusunda hareket ettiğini açıkladık. Milli Görüş sistemini belirleyen diğer temel noktaları İslam Medeniyeti, Hak-Batıl Mücadelesi, Tasavvuf, Cihad ve Ümmetçilik olarak ifade edebiliriz. Tasavvufu ilgili olarak Erbakan'ın Nakşibendilik geleneğinden gelmesi ve

---

²⁰ Roy'a (2005) göre, ulema ve mollaların siyasal sistemi sorgulamadan, şeriatın tam anlamıyla yürürlüğe konması talebini “fundamentalizm” olarak adlandırır. Fundamentalizm içinde iki farklı akımın olduğunu belirten Roy'a göre; *Gelenekçi* kanat, temel metinlerle yorumcular tarafından geliştirilen şerhler arasında bir süreklilik olduğunu kabul eder. İkinci kanat olan *Reformcu fundamentalizm* ise geleneği, şerhi, halk dindarlığını, sapma ve hurafeleri eleştirerek temel metinlere dönmek ister. Fundamentalizm ile İslamcılık arasındaki geçişi sağlayan *Selefiye* adlı fundamentalist akım, XIX yy'de reformcu çizgiden doğmuştur. Afgani, Abduh ve Raşid Rıza tarafından temsil edilen Selefiye hareketi, dine sonradan eklenen her şeyi reddeder. Selefiye'ye göre bir süreklilik ama aynı zamanda bir kopukluk arz eden *İslamcılık* ise genellikle Selefi teolojiji benimser: Kur'an, sünnet ve şeriata dönüşü önerir, geleneğin malzemelerini reddeder (Aktaran: Arpacı 2012:130).

Nakşibendiliğin geçmişten günümüze devlet ve siyaset ile olan ilişkileri bakımından Milli Görüş'e bazı noktalarda model teşkil etmesi daha önce de açıklandığı için tekrar burada değinmeye gerek duymuyoruz. Bu temel noktalar bir anlamda Milli Görüş'ün teorisini şekillendirmektedir.

- *İslam Medeniyeti*

Milli Görüş'ün düşüncesi sisteminde islam tarihi ve medeniyeti önemli bir rol oynar. Necmettin Erbakan'ın sık sık söylemlerinde milli görüşü tanımlandırırken, tarihte islam adına kazanılmış zaferlere atıfta bulunulması ve ilimlerin temelinin müslümanlar tarafından keşfedildiğini vurgulaması bunun önemli örnekleridir. Milli görüş çizgisini belirleyen temel noktalardan olan İslam Medeniyeti 'ne kısaca değinip Erbakan'ın Milli Görüş tanımlamasına nasıl etki ettiğini ortaya çıkaracağız.

Medeniyet, insanca iyi ve ferah yaşayış, adalet severlik, şehirlilik, yaşayış ve sosyal ilişkilerde, ilim, fen ve sanatta tekâmül etme olarak tanımlanır. Medeniyet tamirdir, imardır, terakkidir (Çengel 2003). Durant'a göre, depremlere, salgın hastalıklara, kıtlıklara, büyük göçlere ve harp facialarına rağmen, medeniyetin temel gidişi kaybolmamaktadır. Daha genç bir kültür onu benimsemekte, önce taklit yoluyla, sonra yaratarak değerlendirmekte, böylece yeni bir ruh ve yeni bir gençlik ırka hakim olmaktadır. Ona göre, nasıl ki insanlar birbirlerine bağlıysa, nesiller bir aile hattından geliyorsa, aynı şekilde, medeniyetler de tarih denen çok daha büyük bir bütünün birimleridir. Bunlar insan hayatının merhaleleridir. Medeniyet, muhtelif halkların, nizamların ve inanışların neticesidir (Durant tarihsiz: 263).

Karakoç'a göre din, medeniyetin özüdür. Dinin medeniyetle kuvvetli bir bağı bulunmaktadır. Ona göre din, insan ve toplumun bütün hayat fenomenlerini insana bağışlanmış özgürlük sınırlarını da zedeledikten düzenleyen ve yöneten ilahi düzendir (Karakoç 2009a: 54-56).

İslam medeniyetinin oluşmasında kuşkusuz islam etkin rol olmuştur. İslamın en temel rolü; her türlü değerlendirme ve eylemde mutlak kıtas olarak alınmasıdır. Medeniyetin her alanı, ana kaynak olan kitap ve sünnet ölçüt kabul edilerek, islam

esaslarına göre sorgulanarak oluşmuştur. İslam'ın içinde geliştiği devletlerin kültür, sanat, devlet yönetimi, hukuk sistemleri kısacası medeniyetleri, geçmişe dönük taramadan geçirilerek islama uygunluklarına göre filtrelenmekte, islamın zuhurundan sonra ortaya çıkanlar ise yine islam referansları ölçüt alınarak içeri alınmaktadır (Binici 2012: 124). İslam medeniyetinin özünde tevhid inancı yatmaktadır (Kayaoğlu tarihsiz).

Karakoç'a göre, islam medeniyeti Araplara özgü bir medeniyet değildir. İslam medeniyeti, ırk olarak sadece Arapların ortaya koydukları bir medeniyet değil, Arap, Acem, Türk ve daha birçok ırkın islam ruhunu ruhlarına geçirmiş olarak ortaya koydukları ortaklaşa bir medeniyettir (Karakoç 2009b:104-106).

Karakoç'a göre, islam medeniyetinin ilk atılımı Hz. Peygamber'in kuruculuğundaki ve Dört Halife'nin devam ettiriciliğindeki Medine medeniyeti, temeldir ve başlangıçtır. Ardında Emevi ve Abbasi yönetimindeki Şam, Bağdat sitelerinin medeniyet hamleleri gelir. Endülüs medeniyeti, islam medeniyeti içinde başlıbaşına bir şubedir. Ardından, Hint-İslam, Türk medeniyetleri gelir. Selçuk medeniyeti, Osmanlı medeniyeti, Maveraünnehir medeniyeti birer varyasyondur (Aktaran: Binici 2012: 122). Hülasa Necmettin Erbakan'ın şu söylemleri söz konusu medeniyet ile ilgili tanımlamalar ve açıklamalarla uyum göstermektedir; “Milletimiz, tarih boyunca kaba kuvveti değil, Hakk'ı üstün tutmuştur. İnsanlık tarihinin en büyük devletleri olan Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kurmuş, asırlar boyu insanlığa barış ve adaletin en güzel örneklerini göstermiştir. Şerefli, parlak bir maziye sahiptir. Yakın çağlara kadar, dünya milletleriyle teke tek değil, hep onların yekünüyle karşılaşmış ve yekünuna galebe çalmıştır. Haçlı ordularının saldırılarına karşı çıkmış, onların barbar hücumlarını göğsünde söndürmüştür. Milletimiz beş asır önce İstanbul'u fethederken, dört asır önce Viyana kapılarını zorlarken ve 1922'de Sakarya'da şahlanırken şüphesiz ki iman, en temel kuvvet kaynağını teşkil etmiştir” (Erbakan 2013: 165).

Erbakan'a göre, “Ecdadımızın dünyaya ilim, sanat ve adalet saçtığı asırlarda olduğu gibi, yine ihtişamlı, azametli, istikbalin büyük ve güçlü devleti haline gelmemiz mümkündür, kolaydır ve hatta bu yakındır” (Erbakan 2013: 168). Erbakan'a göre, “Anadolumuza Milli Görüş, hakkı üstün tutma zihniyeti,

1071 Malazgirt zaferiyle geldi. Onun arkasından bin yıldan beri Anadolu’ muzda milletimizin kendi görüşü olan Milli Görüş sayısız zaferler kazandı. İstanbul solculukla, liberalcilikle, şuculukla, buculukla değil, Milli Görüş’le fetholundu ve aynı şekilde Çanakkale Savaşı Milli Görüş’le yapıldı. İstiklal savaşımız, Büyük Kıbrıs zaferimiz Milli Görüş’le kazanıldı. Onun için Milli Görüş tarihi Hz. Adem (a.s) ile başlar” (Erbakan 2013: 174). “Bizim mensup olduğumuz medeniyet İslam medeniyetidir” (Erbakan 2013: 187).

Erbakan’a göre, “Bugün bizim, içinde bulunduğumuz şartlar itibariyle yapmamız icap eden hareket, tıpkı Sultan Fatih’in İstanbul’u fethindeki azim ve irade ile meselelerin üzerine yürümesine benzemelidir. Asıl bu ruh ve meşaleye ihtiyacımız var. Sultan Selim’in Çaldıran seferine gidişindeki milli ruh ve meşaleyi canlandırmaya ihtiyacımız var. Bu ruhu canlandırmazsak kağıtlar üzerindeki planlarda özlediğimiz ve beklediğimiz neticeyi alamayız ve milletimizin bütün tarihte layık olduğu mevkie erişemeyiz. Çünkü o mevkie erişmenin tılsımı, kağıt üzerindeki planlarda değil bin yıldan beri içimizde yaşattığımız ruhta gizlidir” (Erbakan 2014a: 49).

Necmettin Erbakan’ın bu ifadeleri Milli Görüş çizgisinde İslam Medeniyetinin belirleyici olduğunu ve İstanbul’un fethi ağırlıkta olmak üzere Osmanlı imparatorluğunun tesirinde kalındığını ortaya koymaktadır. Yine Erbakan’ın şu ifadeleri bize bunu özetlemektedir.

İslam Medeniyetinin gelişmesinde Durant’a göre, Müslümanlar 700 yılından 1200 yılına kadar iktidar, kudretinin düzeni ve yaygınlığı hayat seviyesi, görgü, insan hakları, dini müsamaha edebiyat, ilim, tıp, matematik, fizik, coğrafya ve felsefede bütün dünyaya öncülük etmiştir (Durant tarihsiz: 259).

Müspet ilimlerde Müslümanların öncü olduğu Erbakan tarafından da dile getirilmektedir. Erbakan, tarihte islam adına kazanılmış zaferlerden ders alınması gerektiğini vurgularken bugünkü fenni ve sosyal ilimlerin birçoğunun temelini de Müslümanlar tarafından keşfedildiğini ve de Batı’nın bu ilimleri taklid ettiğini öne

sürmektedir. Ayrıca tüm ilimlerin temelini Kuran- Kerimde bulunduğunu ifade etmektedir (Erbakan 2014a:73).

Sonuç olarak Erbakan'ın islam tarihinde kazanılmış zaferlere atıfta bulunması, ilimlerde Müslümanların öncü olduğunu söylemesi, bunların günümüzde tekrar canlandırılması gerektiği vurgusu ve "Mensup olduğumuz medeniyet İslam Medeniyetidir" ifadesi Milli görüş çizgisinin oluşmasında islam medeniyetinin önemli rol oynadığını bize göstermektedir.

- *Hak-Batıl Mücadelesi*

Milli Görüş'ün teorisinde bir diğer belirleyici konu olan Hak-Batıl Mücadelesi, Kuran-ı kerimde "De ki: Hak Geldi, Batıl Yok oldu. Zaten Batıl yok olmaya mahkûmdur" (İsra suresi, 81) ayeti temel alınarak açıklanmaktadır. Hak-Batıl mücadelesine konu olan bu ayet Kutub'un Fizilalil Kuran Tefsirinde şu şekilde açıklanmaktadır: "Allah'tan aldığın bu güç ile, bütün kuvveti, doğruluğu ve sağlamlığı ile Hakkın gelişini, batılın yok oluşunu, devrilişini ve dağılıp gidişini açıkça ilan et. Yaşamak ve süreklilik doğruluğun yapısı gereğidir. Geri çekilmek ve yok olup gitmek ise batılın özelliğidir. İlk bakışta batılın bir sağlamlığı ve gücü olduğu tahmin edilse de, aslında batıl şişer, kabarır, sonra da patlayıp söner. Çünkü batıl asılsızdır, bir gerçeğe dayanmaz. Bu nedenle göz boyamaya çalışır, kendisini ulu, büyük, kocaman ve sağlam olarak gösterir. Çok cansız ve zayıftır. Hemencecik kırılır, bozulur yok olur. Kupkuru ot alevi gibidir. Birden göklere yükselir. Sonra hemen söner. Kül olur gider. Halbuki alevin kor haline geleni ısıtır, fayda verir ve kalıcıdır. Batıl, suyun üzerindeki köpük gibidir. Yok olur gider. Su ise kalıcıdır. Hakka gerçeğe gelince, varlığının unsurları kendi içinden kaynaklanır. Bazan Hak, insanın gayri meşru arzu ve isteklerine, şartlara ve iktidara karşı koyar... Yalnız O'nun sağlamlığı ve güveni sonuçta onu zafere götürür. Onu kalıcı kılar. Çünkü Hak, Allah katındandır. Allah "Hakkı" kendisinin isimlerinden biri kılmıştır. Allah ise diri ve kalıcıdır. Yok olacak değildir (Kutub 2001: 1464-1465).

Tarihin her döneminde Hak ve Batıl karşı karşıya gelmiştir. Sifil'e göre, insanlık tarihi temelde hak ile batılın temsilcileri arasında geçen mücadelenin tarihidir. Hak ve

hakikatten uzaklaşarak batıla saptığı her dönemde, insanoğluna peygamberler vasıtasıyla ilâhi mesaj, yani hak ve hakikat hatırlatılmış; ancak bir süre istikamette yürüyen insanoğlu, yeniden kendisine zulmederek batılı hakka tercih yolunu tutmuştur (Sifil 2004).

Sırma'ya göre, Kuran'da hakkın batıla üstün geleceği inancı; peygamberlerle devamlı olarak uğraşan, Allah'ın mesajının insanlara ulaşmasına engel olan tağutların²¹, inananları rahat bırakmamasıyla ve her iki taraf arasında sürekli bir mücadelenin varlığıyla ilgilidir. Hak-batıl ya da tebliğ-işkence mücadelesi veya Peygamber-tağut çatışması olarak adlandırılan bu durum, Allah'ın nizamını isteyenlerle, tağutlar nizamını arzulayanlar arasındaki sonsuz ve kıyamete dek sürecek olan kavgaadır (Aktaran: Arpacı 2012: 235).

Hak-Batıl mücadelesini kavramsal olarak incelediğimizde Hak, şarta bağlı olmaksızın mutlak olarak her şart altında doğru olan şeye denir. Batıl ise her şart altında yanlış olan şeye denir (Erbakan 2014b: 199-210). Sifil, hak ve batıl kavramlarının Kuran ayetlerinde ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadislerinde kullanılış tarzlarına bakarak, bu iki kavramın karakter özellikleri hakkında şu tespitlerde bulunmuştur (Sifil 2004):

- Hak tektir ve mutlaktır. Buna karşılık batıl birden fazla biçim ve muhtevada tezahür edebilir, değişken ve kaypaktır.
- Hak kalıcıdır, batıl ise köpük misali gelip geçicidir.
- Hak, zamana ve zemine göre mahiyet değiştirmez. O, her zamanda ve her mekânda haktır. Batıl ise zamandan zamana ve zeminden zemine mahiyet değiştirebilir.
- Hak ilâhi kaynaklıdır. Batıl ise şeytan ve nefsin iğvasıyla beşer tarafından ortaya konur.
- Hak daima üstün ve galipdir; batıl ise mağlubiyete mahkûmdur.
- Hak yükseltir, batıl ise alçaltır.

---

²¹ Allah'ın indirdiği hükümlere mukabil olmak ve onların yerine geçmek üzere hükümler icad eden her varlık tağuttur.

Erbakan'a göre, insanlık tarihi boyunca iki hak anlayışı hakim olmuştur. Bunlardan birincisi peygamberlerin gösterdiği doğru ve gerçek hak anlayışıdır, ikincisi ise firavunların uyguladıkları yanlış hak anlayışı yani batıl anlayıştır. Ona göre, Peygamberlerin gösterdiği doğru hak anlayışını dört maddede toplamak mümkündür Ona göre (Erbakan 2010: 12):

Doğru Hak Anlayışı;²²

- Doğuştan insanlara verilen haklar (Yaşama hakkı, Irz, nesep, namusunun korunması hakkı, Mülkiyet hakkı, Aklının korunması hakkı, İnandığı gibi yaşama hakkı)
- Rıza ile yapılan anlaşma ve mukaveleler (Karşılıklı yapılan anlaşmalar)
- Adalet gereği doğan haklar
- Emek

Yanlış Hak Anlayışı;

- Kuvvet; Ben güçlüyüm istediğimi yaparım anlayışı
- Çoğunluk; ben çoğunluğum seni ezerim o yüzden haklıyım anlayışı
- İmtiyaz; “Ben beyazım sen siyahsın” ayrımı yapıp kendini üstün görme, kendine ayrıcalık tanıma anlayışı
- Menfaat; Kendi çıkarım için her şeyi yaparım, ezerim anlayışı

Uçar'a göre Hak-Batıl Mücadelesi, Hz. Adem ile İblis arasında başlamış ve insanlık tarihi boyunca bu mücadele değişik sahalarda kesintisiz olarak devam etmiştir. Bu mücadelede nefsine esir olan insanlar, iyi araçları kötü amaçlar için kullanmışlardır. Ona göre, yüce Allah (c.c.) daima peygamberlerle iyiliği, doğruyu, güzeli, faydalıyı insanlara bildirmiştir. Ancak insanlar arasından daima Kabil, Nemrut, Firavun, Ebu Cehil ve benzerleri gibi insanlar iblisin görüşünü desteklemek ve batıla hizmet etmek için Hakka ve peygamberlere karşı başkaldırmışlardır (Uçar tarihsizb:45)

---

²² Doğru hak anlayışı içerisinde belirtilen haklar siyasi, hukuki ve ekonomik değer ifade etmektedir. Erbakan'ın düşünce sisteminin oluşmasında bu anlayışlar söylemlerinde de dile getirdiği üzere kaynak teşkil etmektedir.

Batıla karşı gönderilen peygamberler, batılın yapısına göre metotlar uygulamışlardır. Uçar'a göre, bu metotlar aşağıdaki Tablo 1.1'de gösterilmiştir (Uçar tarihsizb:46):

Tablo 1.1: Hak-Batıl Mücadelesinde Metotlar

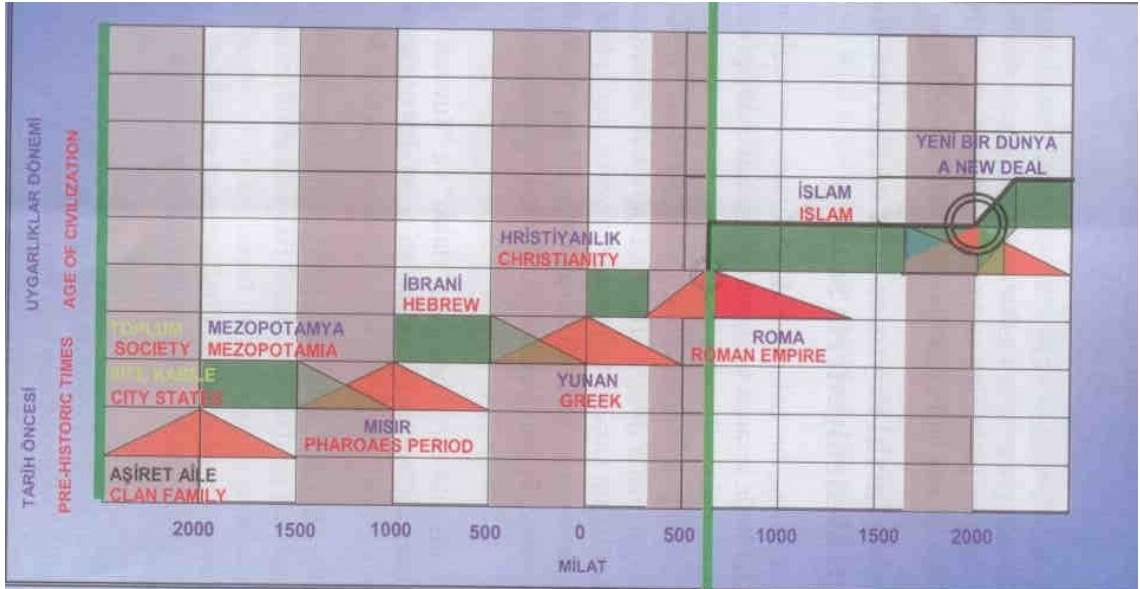
Hakkın Temsilcisi	Batılın Temsilcisi	Mücadele Şekli
Hz. İbrahim (as)	Nemrut	Mantık
Hz. Musa (as)	Firavun	Sihir
Hz. İsa (as)	İsrailoğulları	Tıp
Hz. Muhammed (s.a.v)	Ebu Cehil	Edebiyat-Siyaset

Uçar'a göre, Hz. İbrahim (a.s.) döneminde mantık²³ ilmi yaygındı. Bu sebeple Nemrut'a ve kavmine karşı bu metodu kullanarak mücadele etmiştir. Bu metotta Hz. İbrahim (a.s) üstün gelmiştir. Başka bir mücadele Hz. Musa (a.s) zamanında olmuştur. Firavun döneminde sihir çok yaygın ve etkili bir şeydi. Firavun insanları bu yolla etkiliyor ve kendisinin ilah olduğunu onlara kabul ettiriyordu. Bu yanlış gidişata dur demek için Allah (c.c.) Hz. Musa'yı Firavun 'a sihri alt edecek Asa başta olmak üzere dokuz mucizeyle peygamber olarak göndermiştir. Hz. Musa (a.s.) sihir yapan bir peygamber değildir. Tam aksine sihirleri etkisiz hale getiren ve yok eden mucizelere sahip bir peygamberdir. Aynı şekilde Hz. İsa (a.s) peygamberliği döneminde görevini ifa ederken, o dönemde yaygın olan tıp ilmine karşılık Allah'ın izniyle ölüleri diriltme, anadan doğma körleri iyileştirme gibi mucizeler göstermiştir. Bu mucizelere rağmen o günkü insanlar inanmamışlar, Hz. İsa'yı öldürmeye kalkmışlar ve başaramamışlardır. Son olarak Peygamberlerin sonuncusu ve en büyüğü olan Hz. Muhammed (s.a.v.), cehalet düzenini değiştirmek, toplumda zalimlerin zulmüne dur demek ve

²³Mantık metoduna Uçar'ın eserinde örnek olarak; Hz. İbrahim'in kavmi putlara tapan bir kavim; babası ise put yapıp satan bir insandı. Hz. İbrahim, küçüklüğünden beri: putlara karşı çıkmış ve yapılan hareketleri doğru bulmamıştır. Zaman ilerledikçe bu tavrı belirgin bir hal almaya başladı. Bir gün halk bayram sebebiyle şehirde yokken Hz. İbrahim putların hepsini balta ile kırıp parçaladı. Baltasını da en büyük putun omzuna astı. Halk şehre dönüp manzarayı gördükten sonra Hz. İbrahim'i çağırdılar ve bunları: "Sen mi yaptın" diye sordular. Hz. İbrahim de putun asla konuşamayacağını bildiği halde "bu büyük puta sorun o yapmıştır" dedi. Bunun üzerine onlar böyle dediler: "Sen onların pekâlâ konuşmadıklarını biliyorsun." İşte tam bu sırada Hz. İbrahim mantık metoduyla yaptığı mücadelesini neticelendirmek ve etkisini elde etmek için şöyle diyordu: "Öyle ise Allah'ı bırakıp hiçbir şekilde size fayda ve zarar veremeyen bir şeye hâlâ tapacak mısınız?" verilmiştir (Uçar tarihsiz:46).

köleleştirilmiş insanların zoraki kulluklarına son verip toplumda Allah'ın hükmünü ve hakimiyetini gerçekleştirmek için mücadele vermiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) bu mücadelesini başlattığı günlerde Mekke ve civarında iki metot yaygındı. Bunlardan birisi edebiyat diğeri ise siyaset idi. Bunun içindir ki Mekke'de yaşadığı on üç yıllık dönemde edebiyat metoduyla müşriklere karşı mücadele etmiştir. Kuran'ı Kerim'de yer alan ayetler edebi bir değer ifade etmekte ile birlikte dönemin en iyi ve ünlü şairi olan Velid bin Muğire bu edebi değeri farketmiş ve O'ndan etkilenmiştir. Siyasi metot olarak da o dönemde Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından Medine Site Devletleri kurulmuş, genel hak ve görevleri belirten ilk anayasa yazılmış ve teşkilatlandırılma çalışmaları yapılmıştır. Tüm bu metotlar ilahi kurallara aykırı olmayan benzer bir metotla başarıya ulaşmanın örneğini teşkil etmektedir (Uçar tarihsizb: 46-55).

Bahse konu olan metotlar Erbakan tarafından da benzer şekilde dile getirilmiştir. Hak-Batıl mücadelesi bu metotlar ekseninde Milli Görüş'ün teorisini şekillendirmektedir (Erbakan 2010). Erbakan'a göre; insanlık tarihi, bir bakıma Hak ve Kuvvet merkezli anlayışlar arasında mücadele tarihidir. İnsanlık tarihinde doğru hak anlayışının hakim olduğu dönemlerde barış hakim olmuş ve insanlar huzur ve saadet içinde yaşamışlardır. Yanlış hak anlayışının hâkim olduğu dönemlerde ise insanlara zulmedilmiş; savaşlar ve çatışmalar devam etmiştir. Ona göre, doğru hak anlayışının olduğu dönemlere “Hakkın Üstün Olduğu Dönemler”, yanlış hak anlayışının olduğu dönemlere ise “Kuvveti Üstün Tutan Zihniyetlerin Hâkim Olduğu Dönemler” denmektedir (Erbakan 2010: 15). Bu zihniyetlerin tarih boyunca değişimleri Erbakan tarafından Şekil 1.1'de aktarılmıştır (Erbakan 2010:16).

Şekil 1.1: İnsanlık Tarihi Boyunca ‘Hakkı’ ve ‘Kuvveti’ Üstün Tutan Medeniyetler (Erbakan 2010)

Şekil 1.1’de Hak-Batıl ilişkisini bize aktaran Erbakan, peygamberler tarihini örnek gösterirken Hak-Batıl Mücadelesini günümüze kadarki seyrinden bahsetmekte ve bu mücadelenin bugün Hakkı temsilen Milli Görüş ve kuruluşları, Batılı temsilen Siyonizm ve işbirlikçileri tarafından devam ettiğini belirtmektedir. Ona göre, tarihte Nemrut batılı temsil ederken Allah(c.c) ona karşı Hakkı temsilen Hz. İbrahim’i gönderdi. Hz. İbrahim yaşadığı bölgeye hakkı hakim kılmış ve o bölgeye saadet getirmişti. Ona göre bu dönem devam ederken Mısır’ da yavaş yavaş Firavunlar güçlenmişti. Firavunların güçlenmesiyle ‘‘Kadeş Harbi’’ meydana geliyor ve Batıl galip geliyor. Bu sefer batıl olan Firavunlara karşı Hakkı temsilen Hz. Musa (as) gönderiliyor. Hz. Musa (as) ile Hakkı üstün tutan bir medeniyet kuruluyor. Ona göre, Hz. Musa döneminde Yunan güçleniyor ve kuvveti temsil eden Yunan, Ortadoğu’ yu işgal ediyor. Yunan’ ın en kuvvetli olduğu dönemde Hz. İsa (as) gönderiliyor. Hz. İsa Hakkı hakim kılarken Romalılar güçlenmeye başlıyor ve Romalıların en kuvvetli olduğu dönemde Allah (c.c) Hz. Muhammed’i (s.a.v) gönderiyor ve kıyamete kadar sürecek islam medeniyetini bize bırakıyor. İslam medeniyeti kıyamete kadar bakidir (Erbakan 2010: 17). Erbakan’a göre Hak ile Batılın mücadelesi; Hakka hizmet eden Müslümanlarla, gerçek hakkı kabul etmeyip, nefesine esir olarak batıla hizmet edenlerin mücadelesidir (Erbakan 2014b: 206-26).

Ona göre, çok partili hayata geçildikten sonra ülkemizde üç fikir cereyan etmiştir. Bunlar Milli Görüş, Liberal Görüş ve Solcu görüştür. “Milli Görüş doğru yolu, haklı yolu (hakkı) temsil etmektedir. Solcu görüş ile liberal görüş ise ayrı ayrı yanlış yolları (batılı) temsil etmektedirler” (Erbakan 2014a: 52-3).

Erbakan’ın Milli Görüş’ün Hakkı temsil ettiğini şu şekilde açıklamaktadır: “Refah Partisi’ne (Milli Görüş) yönelişin temelindeki birinci gerçek sebep Hak ve Batıl arasındaki farktır. “Hak gelince batıl zail olur” Elhamdülillah, Refah hakkı temsil ediyor. Bu taklitçilerin hepsi ayrı ayrı birer batıldır. Neden? Çünkü: bunlar Avrupa’yı taklit ediyor. Hâlbuki Avrupa’nın kökü ise eski Roma’dır. Roma’nın kökü eski Yunan, eski Yunan’ın kökü eski Mısır, yani Firavunlar” (Erbakan 2014e: 347).

Erbakan’a göre, Hak-Batıl mücadelesi kapsamında günümüzün kuvveti üstün tutan zihniyetinin temeli siyasal Siyonizm’dir. Dünya Yahudilerine birlik çağrısı olan ve Theodore Hertzal isimli bir yahudinin öncülüğünde Bazal Sıhrinoce ile başlayan Siyonizm Hareketi Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Filistin’den küçük bir toprak parçası satması karşılığında II. Abdülamid’e büyük paralar teklif etmiş, Hertzal, Abdülhamid tarafından kovulmuş olmasına rağmen ümitsizliğe düşmemiş ve 1897 yılında yani İsrail’in kuruluşundan 50 yıl önce ilk Siyon Kongresini toplamış ve 50 yıl içerisinde Filistin topraklarında İsrail devleti kurulması için kararlar alınmıştır (Aktaran Arpacı 2012: 238).

Erbakan’a göre, Siyonizm veya Irkçı Emperyalizm dört temel esasa dayanmaktadır. Irkçı emperyalizmin amentüsünün temel ilkeleri (Erbakan 2010: 11):

- Biz üstün ırkız. Dünya’ya hâkim olacağız.
- Diğer insanlar bize köle olsun diye yaratılmıştır.
- Büyük İsrail’i kuracağız, bizim mesihimiz gelecek dünya hâkimiyetimizi perçinleyecek,
- Bütün insanlar bizim kölemiz olacak

Bu temel esaslara göre hareket eden Yahudiler Erbakan’ a göre, Tevrat’tan çok daha önceleri, kendilerinin bütün ırklardan üstün olduklarına ve dünya’ nın gerçek

sahibi olduklarına inanmaktaydılar. Yahudi geleneklerinin ve ideolojisinin temel kitabı olan Kabbala, Tevrat inmeden çok daha önceleri bu sapkın inançlar üzerine kurularak yazılmıştır. Daha sonra, bütün insanları eşit kılan Tevrat'ı da, Yahudi hahamları değiştirmişler ve bu Kutsal Kitap'a üstün ırk inançlarını eklemişlerdir. Bu inanca olan bağlılıkları Yahudileri diğer milletlere olan kin ve düşmanlıklarını beslemiştir (Erbakan 2014b: 209-20).

Erbakan' a göre siyonizmin idealleri, vadedilmiş topraklar olarak nitelendirilen Nil'den Fırat'a kadar uzanan bölgede (Türkiye'nin bir kısmını da içine alan) hakimiyet kurup, Dünya krallığını ilan etmek, inançları doğrultusunda kendi ırkından olmayanlara kin ve nefret duyma, vahşet (erkek, kadın, çocuk demeden idealleri uğrunda öldürmek), Yakma (İnsanları yakarak öldürme), Kan İçme (Tevrat'ın insan kanı içme ve insan boğazlama doğrultusundaki emirleri vardır), Mikrop Harbi (Tevratta "ve onun içine veba ve sokaklarına kan göndereceğim" sözünü kaynak olarak insanlığa zulmetmektedirler) olarak tanımlanmıştır (Erbakan 2014b: 215-25).

Günümüzde siyonizmin dünyayı hem siyasi hem de ekonomik olarak kontrol ettiği ve yönlendirdiği ve bu şekilde batılın yukarıdaki idealler uğrunda çalıştığı Erbakan tarafından dile getirilmiştir (Erbakan 2014b: 216). Erbakan'a göre, "3000 yıllık bir ilerleme ve son 400 yılda kapitalizmin yeryüzünde yayılmasıyla faiz yoluyla ve yeşil bir kâğıt olan (doları) dünya parası yapıp istedikleri kadar para basmak suretiyle elde ettikleri astronomik zenginlikleri vasıtasıyla kendi tahakkümleri altına almak için plânlı, programlı çalışan bu kimseler bugün fiilen ve hukuken ilan edilmiş bir Dünya Devletini henüz kuramamış iseler de artık aynen böyle bir devlet varmış gibi GDD (Gizli Dünya Devleti) ni oluşturmuş bulunmaktadır" (Erbakan 2014b: 218-29).

Erbakan'a göre islam, temelde hakkı üstün tutan bir dindir ve sömürüye müsaade etmez. Herkesin hakkının kendisine verilmesini ister. Bundan dolayıdır ki emperyalizm ve siyonizm, müslümanlığı kendisine engel kabul ederler (Erbakan 1991: 181). Erbakan, 1897 Basel'de Konferans yapıldığını ve bu konferansta islamı ortadan kaldırma kararı alındığını iddia etmektedir, Erbakan'a göre, bu kararlarla iki yol düşünülmüştür. Bunlardan ilki yasaklayarak kaldırmak diğeri de özünü değiştirerek

kaldırmaktır. Bugün dünya siyonizmi ikisini de denemektedir ve bunu ılımlı İslam adıyla sunmaktadır: “Siz namaz kılacaksınız, oruç tutacaksınız fakat Siyonizmin kurduğu düzene karışmayacaksınız. Bunlar dünyanın hâkimi olacak, siz köle olacaksınız. [...] Müslümanlık kölelik kabul etmez” (Aktaran: Arpacı 2012: 239). Böylelikle Hakkın hakimiyetinin yolu Erbakan’a göre islama dayanmakta ve günümüzde batılın bu çalışmalarına karşı hakkın hakim olması için çalışılması gerektiğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak Milli Görüş, ideolojisini Hak-Batıl eksenine oturtmuştur. Hak-Batıl mücadelesinde peygamberler tarihi dikkate alındığında dönemine göre uygulanan metodların, günümüzde Erbakan tarafından da Milli görüş adı altında siyasi ve ilmi olarak uygulamaya sokulduğu ve bu konuda son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)’in metodu taklit edildiği dikkat çekmektedir. Hak-Batıl mücadelesinin Milli Görüş düşünce sistemini belirleyen temel nokta olmasında, İslam dini önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca Batıl olarak nitelendirilen Siyonizm’in Tevrat doğrultusunda Dünya’ya hâkim olma ve bu uğurda kendi ırkları dışında bulunan insanlara zulmetme inancına karşı; Milli Görüş, İslam inancına dayalı Hakkı hakim kılma mücadelesi ve Dünya’ya Adil düzen getirme fikriyle Hakkın temsilciliğini kendinde görmektedir.

Hak-Batıl mücadelesinde Milli Görüş ve Erbakan ile ilgili Arpacı, konuyla ilgili olarak iki yaklaşımda bulunmuştur. Birinci yaklaşımda Erbakan’ın ulus ölçeğinin ötesinde, tüm dünyada Hakkı egemen kılacak evrensel bir siyasal mücadele yürüttüğüdür. İkinci yaklaşımında Hak-Batıl mücadelesinin, Erbakan’ın sisteme olan eleştirisini Siyonizm üzerinden ve Siyonizm yoluyla üretmesine neden olduğu ifade edilebilir. Arpacı, doğrudan laikliğe, devrimlere ve var olan güncel koşullara yüklenmenin ve bunlara İslami bir tepki geliştirerek islami bir çözüm üretmenin, sistem tarafından dışarıda bırakılma riskine karşılık; bunları Siyonizm’in Türkiye üzerinde oynadığı bir oyun olarak değerlendirmek, Kur’an’da karşılık bulan hak ve batıl kavramlaştırmasıyla ele alarak üst bir kavram olan batıla karşı mücadele ederek siyasal alan içinde kalmak adına akıllıca tasarlanmış stratejik bir yöntem olarak değerlendirmektedir (Arpacı 2012: 239-242).

- *Cihad*

Milli Görüş'ün hakkı temsil ettiğini iddia etmesi ve bu yolda mücadelesi dini bir çağrışım yapmaktadır. Milli Görüş, Hak-Batıl ekseninde hareketine yön vermekte ve İslam inancını temel kabul etmektedir. Hak-Batıl mücadelesinde Hak için çalışmak Milli Görüş hareketinde cihad olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple Milli Görüş'ün teorisinin oluşmasında dini bir kavram olan "Cihad" önemli bir etkidir (Erbakan 2010).

İslami bir terim olan cihadın kısaca tanımı, Allah rızası için İslâm uğrunda gayret sarf etmek, maddi ve manevi düşmanlarla gereği gibi mücadele etmektir. Cihad pek üstün bir ibadettir ve İslâm'ın altıncı şartı sayılır. Kur'an-ı Kerim'de toplam yüz civarında cihad ayeti vardır ki, bunlardan bir ayetin meali şöyledir: "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler; size Allah'tan, Resulünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez" (Tevbe suresi, 24). Cihad; nefis ve şeytanla, din düşmanlarıyla ve kötülöklere karşı (Siyaset vb. ile) olmak üzere üç ana bölümde toplanmaktadır (Özcan 2000).

Akkiraz'a göre Müslüman, cihad ile yükümlendirilmiştir. Ona göre, Müslüman malını ve canını hakkın hâkim batılın zail olması için Allah(c.c)'a satmış olan kimsedir. Müslüman, Kur'an nizamını kurmak ve yürütmek için kınayanın kınamasına aldırılmadan cihad edendir. Müslüman, ilahi ahkâmı, beşerin ahkâmının üstünde gören ve saadetin ancak İslam ile gerçekleşeceğine tereddütsüz inanan kimsedir. Müslüman Kur'an ve sünnete dayanmayan hiçbir nizama bağlanmaz ve batılın önderlerinin arkasına takılarak kendisi için istikbal aramaz. Müslüman, yeryüzünü tevhid ve adalet esaslarına göre imar ve ıslah etmenin görevlisidir. Müslüman islami düşünen, Allah'ın ipiyle kendisini tevhid ve adalet direğine bağlayandır. Müslüman, dünya hayatını, ahireti için islami yaşayandır (Akkiraz 2013).

Erbakan'a göre cihad, Hakk'ın hakim olması ve tüm insanlığın huzur ve hürriyete kavuşması için bütün gücümüzle ve hiçbir dünyevi karşılık gözetmeden

çalışmaktır. Müslüman'ın ilk ve temel vazifesi, Hak-Batıl mücadelesinde cihad etmektir. Bundan dolayı islam ümmetine ve tüm insanlık âlemine karşı büyük bir sorumluluk gerektirir. Nefsi ve siyasi cihadı birlikte yürüterek, olgun insan ve huzurlu toplum oluşturmak mesuliyetindeyiz (Erbakan 2013: 18).

Milli görüşte çalışma prensibi olarak görülen cihad, önemli bir ibadet olması nedeniyle hareketin düşünce sisteminde önemli bir yer teşkil etmektedir. Erbakan'a göre, "İslam, Yüce Yaraticıya tazim ve hürmet, bütün mahlukata şefkat ve merhamet dinidir. Kendimizi ıslah edip olgunlaştırmak ve başka insanlara yararlı olmak için yapılacak tüm gayretlere cihad denir" (Erbakan 2013: 19). Siyasetin cihad için yapılması gerektiğini söyleyen Erbakan'a göre, siyaset cihad için yapılır. Siyaset beni ilgilendirmiyor demek, Kuran'ın yarısı beni ilgilendirmiyor demektir. Çünkü Kuran-ı Kerimde en fazla sayıda ayetle emredilen bir ibadettir. Bu sebeple biz siyaset yapmıyoruz, cihad ediyoruz. Cihad etmeyen insan, dünya imtihanını kazanamaz" (Erbakan 2013: 20). Yine Erbakan' a göre, "Bizim inancımızda kimse kendisi için yaşamaz, kardeşi için yaşar. Menfaatçiliği öldürmenin yolu budur. Hadisi şerifte de buyrulduğu gibi gerçek iman sahibi kişi, kendisi için sevip istediğini mümin kardeşi için de isteyendir. Çünkü "İnsanların hayırlısı insanlara faydalı olandır"²⁴ Ancak, iyilik kendi kendine olmaz. İyilik çalışmakla olur, cihad etmekle olur" (Erbakan 2013: 23)

Erbakan'a göre, insanlığın saadete erişebilmesi için yeryüzünde, yanlışın değil doğrunun, çirkinin değil güzelin, kötülüğün değil iyiliğin, zararlının değil faydalının, zulmün değil adaletin hakim olması için tüm gücümüzle ve teşkilatlı olarak çalışmak mecburiyetindeyiz. İşte buna cihad denilmektedir (Erbakan 2014d: 424). Cihad görevin özellikleri Erbakan'a göre (Erbakan 2014d: 424);

- En önemli görevdir
- Bütün görevler bir zamana bağlıdır. Bu çalışma ise her zaman yapacağız.
- Bütün görevler belli bir miktarla sınırlıdır. Bu çalışmayı ise gücümüzün sonuna kadar yapacağız.
- Bu görev her şeyden önce yapılması gereken bir görevdir.
- Bu görev; en büyük manevi mükafata sebeptir.

²⁴ (Buhari, Megazi, 35), Riyazüs Salihin

Cihad görevinin yerine getirilmesi için sahip oluncak özellikler vardır. Bu özellikler Erbakan'a göre (Erbakan 2014d:425);

- **İnanç sahibi olmalıyız.** Güçlü bir imana sahip olmalıyız ki zorluklar karşısında yılmadan mücadelemizi sürdürelim. Güçlü bir imana sahip olmak ancak onu beş önemli koruyucu ile muhafaza etmekle mümkündür. Bunlar; Sabır, Sebat, Azim Sadakat ve Hayırlı işlerdir.
- **İlim sahibi olmalıyız.** Doğru bilgiye sahip olmalıyız ve onu çalışmalarda yerli yerinde kullanmalıyız. Kulaktan dolma şeylerle hizmet yapılamaz. Bu bakımdan eğitimler çok önemlidir.
- **İhlas sahibi olmalıyız.** Riyadan uzak hiçbir şahsî çıkar gözetmeden Allah rızası için çalışmalı, mevki, makam, şan, şöhret vs. peşinde olmamalıyız.
- **İttika sahibi olmalıyız.** Hiç kimsenin hukukuna tecavüz etmemek konusunda Allah'tan korkmalı, fikrîmiz sorulduğunda doğruyu söylemeliyiz.
- **İttifak içinde olmalıyız.** Birlikte hizmet ettiğimiz arkadaşlarımızla ihtilaf ve çekişmeye girmemeli, uyumlu insan olmalıyız. Hoşgörülü olmak kemalattandır..
- **İyi ahlak sahibi olmalıyız.** Gıybet, dedikodu, haset, kibir, kin, iftira ve kulis yapmak gibi hastalıklardan uzak olmalıyız. Bu nefse esir olmakla değil, Nefsi terbiye etmekle mümkündür.
- **İhsan sahibi olmalıyız.** Bize verilen görevi en güzel şekilde titizlikle yapmalıyız.
- **İstişare ederek çalışmalıyız.** Benim dediğim olacak dememeli, istişarede fikirlerimizi söylemeli. İrfan sahibi olmalıyız. Önce kendi eksikimizi görebilmeliyiz. İrfan benim düşüncem de yanlış olabilir bende yanılabilirim demekle başlar. Böylece istişare ile alınan karara uymalı, bize verilen görevi canla başla yapmalıyız.
- **İtaat etmeliyiz.** Bir üst kademenin talimatlarını yerine getirmede aksaklık göstermemeliyiz. Alınan kararları yerine getirmek için başkana itaat etmeliyiz.

- ***Sadakatli olmalıyız.*** Güvenilir insan olmalıyız. Davamıza ve liderimize bağlı olmalıyız. Vefa çok değerli bir vasıftır. Sıddıkiyet çok üstün bir mertebedir.
- ***Nefsimizi terbiye etmeliyiz.*** Nefsimize esir olmamak ve insanlara faydalı olmak için Allah'a yalvarmalı, nefsimizi terbiye etmeye çalışmalıyız. Birlikte hizmet yaptığımız arkadaşlarımızın kusuruna değil, önce kendi hata ve eksikliğimize bakmalı onu gidermeye çalışmalıyız. Canımızın istediğini, hoşumuza gidene değil yapmamız gerekeni yapmalıyız.
- ***İdeallerimiz için fedakârlık yapmalıyız.*** Her nimet bir külfet karşılığıdır. Saadet Davasının başarıya ulaşması; herkesin huzur ve barış içinde ağız tadıyla yaşayacağı ve Saadetin 5 temel şartını gerçekleştiren, birbirini sevip sayan yüce ahlaki değerlerle süslenmiş bir cemiyetin oluşmasını sağlar. Bunun da bir bedeli vardır elbet. İşte bu bedel görevimizi yerine getirmek için belli bir zamanımızı bu yüce gayenin tanıtılmasına ayırmak ve bu hizmetin yürütmesi için maddi katkıda bulunmaktır.

Bu tanımlamalar çerçevesinde Cihad hareketinin Milli Görüş düşünce sisteminde önemli bir belirleyici olduğu Erbakan tarafından tarif edilmiş ve bu çizgide siyaset milli görüşün teorisi olmuştur.

- ***Ümmetçilik***

Ümmet, aynı yer ve zamanda, aynı dine bağlı insanların oluşturduğu topluluk anlamında kullanılabilirken bir imamın (önderin) başkanlığı altında sağlam bir topluluk oluşturup düzenli bir şekilde faaliyette bulunan ve diğer insanlara önderlik yapabilen bir topluluk olarak tanımlanmaktadır (Kalkan tarihsiz). Benzer bir tanımlama olarak Eygi'ye göre Ümmet, "La ilahe illallah Muhammedün Resulullah" imanına sahip Ehl-i Tevhidin ve Ehl-i Kiblenin oluşturduğu mübarek ve feyizli topluluktur. Bütün mü'minler bu mübarek topluluğun üyesidir (Eygi 2013). "Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir organı hasta olduğu zaman, diğer organlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar."²⁵ hadisinde müslümanların bir olduğu ve herhangi bir

²⁵ (Buhari, Edeb 27; Müslim, Bir 66)

müslümanın sıkıntısının diğer müslüman tarafından hissedilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca “İşte bu oluşturduğunuz ümmet, tek bir ümmettir, Rabb'iniz de benim. Öyleyse sırf bana kulluk ediniz.”(Enbiya suresi,92) ayeti Kutub tarafından, “Yeryüzünde tek bir ümmet. Gökte tek bir Rabb. O'ndan başka ilah yoktur. O'nun dışında kulluk edilecek tanrı yoktur. Tek bir kanun doğrultusunda hareket eden tek bir ümmet. Yerde ve gökte yürürlükte olan tek bir iradeye şahitlik eden tek bir ümmet. Birlikte tevhid inancını vurguluyorlar. Evrene egemen yasalarla, varlıklar âlemini yönlendiren kanunlarla birlikte tevhid inancına şahitlik ediyorlar” şeklinde tefsir edilmiştir (Kutub 2001: 1576).

Tüm Müslümanların tek çatı altında toplanması anlamında kullanılan “Ümmet” kavramı Milli Görüş’ün beslendiği en temel kaynaklardan bir tanesidir. Necmettin Erbakan’ın İslam Birliği söylemi ve D-8²⁶ pratiği bunun en önemli ispatıdır. Zira Erbakan’a göre, son asırlardaki haksızlıkların ve insanlığın bugün içine düştüğü manevi çöküntünün önlenmesi, bunların ortadan kalkması için müslüman ülkelerin dayanışması ve yeniden güçlenmeleri lüzumludur ve bütün insanlık için faydalıdır. Ona göre, müminler kardeşirler. En güzel işbirliği ve her türlü ileri dayanışma Müslümanlara ve Müslüman ülkelere yararır. Ona göre, bir milyarlık islam aleminin bugün elliye yakın ülke halkı olarak bütün mensupları, aynı hedeflere erişmeyi istiyorlar. Kalp beraberliği, gönül arzusu ve hedef beraberliği içindedirler (Erbakan 2014g: 282-300).

Erbakan’ın İslam Birliği hedefinde Osmanlı Padişahlarından II.Abdulhamithan’ı örnek aldığını söylemek mümkündür. Sırma’ya göre, Sultan Abdülhamid, parçalanmakta olan ve bütün Avrupa'nın göz diktiği Osmanlı Devletinin kurtuluşunun tek ümidini, müslümanların birleşmesinde gördüğü için, kendine özgü, dinî-siyasî bir faaliyet göstermiştir. Onun siyasetindeki amaç, hilafet makamı vasıtasıyla Anadolu dışındaki bütün müslümanları kendisine bağlamak olduğundan, onların dünya emperyalizmine karşı birleşmelerini istiyordu (Sırma 2007: 49-61).

²⁶ D-8, *Developing Eight* (gelişmekte olan 8 ülke), 8 ülkeyi ifade eden bir kuruluş. Bu sekiz ülke Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya.

II. Abdülhamid'in kendi döneminde hedeflediği İslam Birliği düşüncesini Milli Görüş, ideolojisine yerleştirmiştir. Nitekim Erbakan'a göre, İslam Birliğinin sağlanması için 5 adım gereklidir. Bu adımları Erbakan, İslam Birleşmiş Milletler'in, İslam Savunma Birliği'nin (İslam NATO'su), İslam Ortak Pazarı'nın, İslam Ortak Para Birimi'nin, İslam Kültür İşbirliği'nin kurulması olarak ifade etmektedir (Erbakan 2014f: 304). Ümmet'in İslam Birliği çatısı altında toplamanın Hakkı hakim kılmak için şart olduğunu söyleyen Erbakan, bu birliğin kurulmasıyla Amerikan'ın bir daha 30 ülkeyle birlikte Irak'a benzer bir girişimde bulunamayacağını iddia etmiştir (Erbakan 2014h: 342). Müslümanların dünya siyasetinde ağırlığının olması gerektiğini söyleyen Erbakan bu düşüncelerini şu şekilde bizlerle paylaşmaktadır.

Erbakan'a göre, Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler bir an önce kurulmalıdır. Bunun da 60 tane bağımsız müslüman ülke ile 140 tane başka idare altında yaşayan müslüman toplulukların bir araya gelmesiyle gerçekleşebileceğini söylemektedir Erbakan mevcut BM' ye eleştiri getirmekte ve BM' ye karşı müslümanların kendi BM'sini kurması gerektiğini ifade etmektedir (Erbakan 2014i: 388).

1.2.2.2.1. Milli Görüş'ün Gayesi ve Temel Esasları

Milli Görüş, en temel 3 esasa dayanır. Bu temel esaslar Erbakan tarafından Milli Görüş'ün kimyası olarak nitelendirilir. Bu üç temel esas; Maneviyatçı olmak, Hakkı Üstün Tutmak ve Nefis Terbiyesidir. Erbakan'a göre, bu esaslara sahip olduğunda Milli Görüş'ün 3 adet fiziği gelecektir. Bunlar; Hidayet (Hayrı görmek), Feraset (Hayra münker olacak vesileleri sezme), Dirayet'tir (Bu vesileleri ve hayrı gerçekleştirecek aşk, azim, kabiliyet ve sabra sahip olmak) (Erbakan 2014i:376-400).

Erbakan'a göre milli görüşün ana gayesi "(...) milletimizin manevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selamete erişmesidir." Milli görüşün manevi kalkınmayı sağlaması Erbakan'a göre, "(...) milli şuur ve gayretler etrafında toplanmış bölünmez bir bütün teşkil etmesi, insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınması, demokratik nizam içinde iç barışın tam ve kamil manada tahakkuku ve devlet, millet beraberliğinin sağlanması, Anayasanın 10 ve 14.maddelerinde hassasiyetler üzerinde durulan ahlak ve

fazilete dayalı bir cemiyet nizamı zaruretini kabul eden maneviyatçı ve ahlakçı görüşün esas alınması (...)” ile sağlanır. Ona göre, “Milli Görüş manevi kalkınmamızın sağlanması ve milletimizin muasır medeniyetin her bakımdan üstüne çıkabilmesi ve örnek bir medeniyet kurabilmesi için; büyük ve şanlı tarihimize iftihar eden, mazisine bağlı, anane ve örflerini hürmet ve saygıyla muhafaza eden, her türlü taklitçilikten uzak, milli şahsiyetine müdrik, her gün bir öncekinden daha ileri olma iman ve azmiyle şahlanan bir şuurla hareket edilmesi zaruretine inanır” (Erbakan 2014a:52-3).

Bu gayeyi gerçekleştirebilmek için teşkilatlı olarak çalışmanın gerekliliğini vurgulayan Erbakan’a göre teşkilat, programda belirtilen amaçların gerçekleşmesi için, teşkilat prensiplerine bağlı olarak, planlı ve programlı çalışma yapmak üzere bir araya gelen vasıflı ve yeterli sayıda insandan oluşan yapıya denir. Bunun için gaye unsuru, plan, program, teşkilat kademeleri, toplantı, vasıflı insan, yeterli sayıda insan gibi teşkilat unsurlarının gerçekleşmesi gerekir. Ona göre milli görüşün amacı, başta bu ülkede yaşayan insanlar olmak üzere tüm insanlığın saadetidir. Bu nedenle milli görüşçülerin en önemli görevi; saadetin beş temel şartı olan barış ve kardeşlik, hak ve özgürlükler, adalet, refah ve saygınlık alanında Türkiye’yi yaşanabilir örnek bir ülke haline getirmektir (Erbakan 2014j: 433-443).

1.2.2.2.2. Milli Görüş’ün Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Hedefleri²⁷

Milli Görüş, ideolojisi doğrultusunda ekonomik, siyasal ve sosyal hedeflere ulaşmayı amaçlar. Bunlar Erbakan tarafından şu şekilde ifade edilmiştir (Erbakan 2014a: 54-120):

- Önce Ahlak ve Maneviyat; Erbakan’a göre, başarıya ulaşmak için milli şuurun canlandırılması gereklidir. Komünizm materyalizmin kendisidir. Ahlak ve maneviyat milli görüş stratejisinin bir numaralı belkemiğidir (Erbakan 2014a: 54).
- Millet Kardeşliği ve Devlet-Millet Kaynaşması; Erbakan’a göre, “Milli görüş vatanımızın ve milletimizin bölünmez bütünlüğü, ülke içinde yaşayan tüm

²⁷ Geniş bilgi için bkz. (Erbakan 2014a)

insanımızın kardeş bilinmesi temel prensibine dayanır.” Ona göre, her şeyin başı önce yurttaki kardeşliğin ve birliğin sağlanmasıdır. Gidecek yol iç barış yoludur, kardeşlik yoludur (Erbakan 2014a: 54).

- Temel Hak ve Hürriyetler; Erbakan’a göre Milli Görüş, Anayasada ifadesini bulan temel hak ve hürriyetleri kabul eder ve buna taraftardır. Mülkiyet ve mesken dokunulmazlığı, kanun karşısında kişi eşitliği, ticaret, seyahat, haberleşme, toplanma ve gösteri hak ve hürriyetlerin korunmasında itina gösterilmesini şart sayar (Erbakan 2014a: 55)
- Fikir ve İnanç Hürriyeti; Erbakan’a göre Milli görüş, vicdan ve düşünce hürriyetlerinin demokrasinin ve insan haklarının temelini teşkil ettiği ve medeni gelişmeye bu hürriyetlerin hız verdiğine inanır. Ona göre temel prensipler, fikre karşı ancak fikirle mukabele edilmesi, fikir, düşünce ve inançlara, hiçbir sebep veçhile tahakküm edilmesine meydan ve mahal bırakılmaması şeklinde özetlenebilir (Erbakan 2014a: 55).
- Aile ve Kadın Hakları; Erbakan’a göre aile Türk toplumunun temelidir. Bu temel sağlam olabilmesi için devlet, ana ve çocuğun korunması için gerekli bütün maddi ve manevi tedbirleri almak mecburiyetindedir. Ona göre, milli görüş bu konuda eksikliğin var olduğunu bilmekte ve bu eksikliğin giderilmesi için kadınların cinsiyetlerine uygun olmayan işlerde, iktisadi zorunluluklar dolayısıyla çalışmalarını önlemek üzere bütün Türkiye’yi şamil bir manada teşkilatlandıracaktır. Kadınların çalışma şartları hafifletilecek ve analık vazifelerini ifa edecek rahatlığa kavuşturulacaktır. (Erbakan 2014a: 57)
- Devlet İdaresi; Erbakan’a göre Milli Görüş, devlet yapılanmasında Başkanlık sistemi önermektedir. Erbakan, ağır bürokrasi, taşra-merkez arası kopuklukların oluşması, hizmetlerin istenilen düzeyde olmaması gibi nedenlerden ötürü idari sistemin değişikliğini istemektedir. Ona göre bu sistemle, başkanlık sisteminde cumhurbaşkanlığı ve hükümet başkanlığı birleştirilecek, icraya kuvvet, sürat ve müessiriyet sağlanacaktır. Bu sistemde başkan tek dereceli olarak millet tarafından seçilecektir. Ayrıca bu sistemin yanında tek meclis olacak ve milletvekili sayıları 300’e indirilecektir. Bunların yanında mühim meselelerde halk oylaması, halk vetosu, halk teşebbüsü usulleri getirilecektir (Erbakan 2014a: 59)

- Anayasa; iç barışı sağlayacak, kalkınmaya öncü olacak, fikir ve vicdan hürriyetine saygı gösteren, milletin olumlu karşılayacağı yeni bir anayasa oluşturmak Milli Görüş'ün hedeflerindedir. (Erbakan 2014a: 61)
- Eğitim; Erbakan'a göre, Önce ahlak ve maneviyat anlayışından hareketle manevi kalkınmayı sağlayacak, muhasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkılacak, örnek bir medeniyetin kurulması için büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden, mazisine bağlı, anane ve örf adetlerini hürmet ve saygıyla muhafaza eden, her türlü taklitçilikten uzak, milli şahsiyetini müdrik, her gün bir öncekinden daha ileri olma imanı ve azmi ile şahlanan bir şuura sahip yeni nesilleri yetiştirmek, eğitimde ana gaye olacaktır. Ona göre, yeni kurulacak eğitim sisteminde birinci sınıftan yüksek tahsilin son sınıfına kadar günümüzde yaygın olan maddeci zihniyet kalkacak yerine ahlaki ve manevi zihniyet yer alacaktır (Erbakan 2014a: 76)
- Ekonomi²⁸; Erbakan'a göre milli görüşle birlikte bölgeler arası eşitsizlikler kaldırılacak ve yerinden kalkınma anlayışıyla "Bölgesel Kalkınma Şirketleri" kurulacaktır. Bu şirketlere Anadolu'da kurulacak olan fabrikaların işçileri iştirak edecektir. Ona göre, milli görüşte ufki (yatay) devletçilik ve kalkınma esastır. Yani projesinin, altyapısının, bütün her türlü devletçe yapılması icap eden imkânlar devlet tarafından getirilecek yukarıdan aşağıya doğru; fakat sahibi olmak deyince, devlet sahibi olmayacak, o bölgenin sakinleri olacak. Devletçilik yukarıdan aşağıya tatbik edilecek. Devlet ortak olacak. Ona göre, ufki devletçilik anlayışıyla ülkenin her tarafında fabrikalar olacak, her bölgede ağır sanayi kurulacaktır. Bankacılık ile ilgili olarak faizciliği ortadan kaldıracak şekilde banka ve kredi siyasetinde yatırıma ve kar ortaklığına yönelinilecektir. Ona göre, vergilendirmede adil davranılacak, işçi hakları korunacak, esnaf ve sanatkarlar, sosyal güvenlik, turizm, enerji ve madenler, ulaştırma, tarım ve hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve su ürünleri gibi alanlarda yapılandırılmaları gidilecektir (Erbakan 2014a: 86-120). Adil Ekonomik Düzen'in²⁹ kurulması sağlanacaktır.

²⁸ Üçüncü bölümde bu konuyu daha geniş alacağımız için sadece kısaca bilgi veriyoruz.

²⁹ Adil (Ekonomik) Düzen söylemi 1980 yılından sonra Milli Görüş'te Erbakan tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

- Dış Siyaset ve Milli Savunma; Erbakan'a göre, bütün ülkelerle iyi münasebetler kurmak, tarihi, kültürel ve dini bağlar bulunan komşularımız ve diğer ülkelerle münasebetleri geliştirmek milli görüşün hedeflerindedir. Ona göre, milli sanayi'de harp sanayinin kurulması, Türk ordusunun modern standartlar bakımından iyi bir seviyeye eriştirilmesi gibi mevzuları ilmi, fenni, askeri şartları ve mali imkanları göz önünde tutarak, tahakkuk safhasına koyacak bir "Askeri Planlama Dairesi" kurulması hedeflenmektedir (Erbakan 2014a: 130-1).

Sonuç olarak milli görüşün, sistemle uyuşan ve uyuşmayan yönleriyle birlikte her alanda yeni bir sistem hedeflediği ve bu sistemin islami prensipler çerçevesinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu sistemi gerçekleştirmek için temel esaslar doğrultusunda teşkilatlanmak ve insanları "Milli Görüş"ün bu hedeflerine ikna etmek gerekecektir.

1.2.2.3 Pratikte Milli Görüş: Milli Görüş Partileri

Fikri temellerinin 1967 yılında atıldığı Milli Görüş Hareketinin başlangıç tarihi 1969'da Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde bağımsız milletvekilleri adaylarıyla birlikte Bağımsızlar Hareketi olarak bilinmektedir. Mehmet Zahit Kotku'nun ve bazı siyasetçilerin teşviki ile siyaset sahnesine giren Necmettin Erbakan Bağımsızlar hareketinden sonra parti kurma girişimlerinde bulunur. Sırasıyla Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi Milli Görüş'ü Türkiye siyasetinde temsil etmiştir. Milli Görüşten ayrılan Adalet ve Kalkınma Partisi ve Halkın Sesi Partisi birçok kesim tarafından tartışılmış, bunların Milli Görüş partileri içerisinde yer alacağı veya devamı olduğu izlenimi oluşturulmuştur. Halkın Sesi Partisinin de bir süre sonra kapatılıp AKP saflarına geçmesi bu görüşü kuvvetlendirmiştir. Ancak AKP'nin ekonomi, siyasal ve dış politikalarının Milli Görüş esaslarına dayanmaması daha çok merkez sağ denilebilecek parti politikalarına yakın olması AKP'nin Milli Görüş'ün devamı olmadığına bir göstergesi olarak söylenebilir. Bu yüzden AKP Milli Görüş partileri içerisinde yer almamaktadır.

• *Bağımsızlar Hareketi ve Milli Nizam Partisi*

1967 yılında muhafazakar kesimi mecliste temsil eden Süleyman Demirel'in liderliğini yaptığı Adalet Partisi, İslami kesimin isteklerine cevap verememesi yeni bir hareketin doğuşuna neden olmuştur.

Adalet Partisi içerisinde yer alan, islami motifleri ağır basan bazı senatör ve milletvekilleri ayrı bir siyasi çizginin içerisinde yer almak istiyorlardı. Bunun için 1967 yılında K. Maraş senatörü A. Tefvik Paksu, Adana Milletvekili Hasan Aksay ve Rize Milletvekili Arif Hikmet Güner tarafından yapılan girişimlerde o dönemde Odalar Birliği Sanayii Daire Başkanı olan Prof. Dr. Necmettin Erbakan da dahil oldu. Erbakan bir yıl sonra, küçük ve orta çaptaki işadamlarının temsilcisi olarak Odalar Birliği başkanlığına seçildi. Ancak İzmir ve İstanbul Ticaret odalarının itirazları sonucu, AP iktidarının Ticaret Bakanı, Erbakan'ı polis zoruyla görevden aldı (Çakır 2005: 545).

Siyasetin kaçınılmaz olduğunu anlayan Erbakan, o dönemde sağ partiden ayrı hareket ederek oyları bölen kişi olarak anılmamak için ilk siyasi mücadelesini AP'ye senatör olarak başvurmasıyla başlatmış oldu. Emre'ye göre, o tarihlerde parti çalışmalarında acele edilmemesini isteyen AP'li muhalifler, Adalet Partisi'nin ilk kongresinde kendilerinin duruma hâkim olabileceklerini, AP'nin milliyetçi ve maneviyatçıların eline geçeceğini, milletin arzu ettiği hüviyete kavuşacağını iddia ediyorlar, kongrenin beklenilmesini istiyorlardı. Nihayetinde Erbakan'ın senatörlük başvurusu çeşitli nedenler bahane edilerek geri çevrilmişti. Ardından genel seçimlerde Konya'dan Milletvekili aday olmak için tekrar başvuru yapan Erbakan, Demirel tarafından veto edilmişti (Emre 2002a: 110-120).

Erbakan ve arkadaşlarının ilk bu mücadelesinde ayrı bir parti kurmak yerine mevcut partiyi kendi düşüncelerine göre şekillendirip partiyi ele geçirmek hedeflenmiş ancak bu Demirel ve bazı partililer tarafından engellenmişti. Bunun kolay olmadığını bilen Erbakan'ın amacı oyları bölen kişi olarak anılmamak ve de ilerleyen zamanlarda gelebilecek eleştirilere karşı kendilerinin AP'de kabul edilmediğini ispatlamaktı (Emre 2002a: 110-120).

AP'ye kabul edilmeyen Erbakan ve bazı siyasiler yeni partinin kurulmasını genel seçimlere yetiştiremeyince ülkenin çeşitli muhtelif yerlerinden bağımsız olarak aday olmuşlardı. Bu süreç Milli Görüşte "Bağımsızlar Hareketi" olarak anılacaktı. Bu harekette yer alan yaklaşık 18 kişi bağımsız aday olmuş, yeni kurulan partide yer alacak bazı AP'liler de kendi partilerinden aday olmuşlardı. Seçimlerde Konya'dan bağımsız aday olan Necmettin Erbakan 21.512 oy alarak milletvekili seçilmişti. Diğer adaylar ise milletvekili olamamışlardı (Çakır 2005:545; Emre 2002a:110-20; Kızıлтаş 2011: 109).

Seçimlerden sonra parti kuruluş çalışmaları devam etmiş ve Emre'ye göre; 26 Ocak 1970 tarihinde Milli Nizam Partisi kurulmuştur. Kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra da 24 Ocak 1971'de MNP 1. Büyük Kongresi gerçekleştirilerek partinin kurucusu olan Necmettin Erbakan MNP Genel Başkanlığına seçilmiştir. Milli Nizam Partisinin ideolojisi olarak beyannamede de yer alan maddelere göre (Kızıлтаş 2011:110-5);

- "Partimiz, milletimizin fitratında mevcut olan yüksek ahlak ve faziletin, kuvveden file çıkarılmasını, inkişafını ve cemiyetimize nizam, huzur, içtimâî adalet ve vatandaşlarımıza saadet ve selâmet getirmesini gaye edinmiştir.
- Partimizin, milletimizin manevi kalkınma yanında, müspet ilimlerde ve teknikte taklitçilikten kurtulmuş, yapıcı, keşif ve icat edici gerçek bir inkişafa ve her sahada büyük şahsiyete erişmesini gaye edinmiştir.
- Partimiz, milletimizin geçirdiği büyük tarihi tecrübeler, kazandığı olgunluk sayesinde, milli ve manevi değerlerimize hanel getirmeden, demokratik hukuk nizamı içerisinde, manevi ve maddi kalkınma hareketlerinin, basiretli ve isabetli bir sentezini yapacağını ve bu suretle beşeriyete ışık tutacak, refah ve saadet getirecek, yeniden dünyaya örnek üstün bir medeniyet kuracağını kabul eder ve bu büyük gayeye erişmek için vatandaşlarımızı hizmete çağırır."

Bu gayelerin yanında MNP'nin iktisadi görüşleri Sarıbay'a göre (Sarıbay 2005: 578-9);

- Mahdut özel sektörcülük ve devletçiliğin yerine yaygın özel sektörcülüğün ikame etmesi,
- Yatırımların az gelişmiş bölgelere tevcihi,
- Merkezi planlama yerine, bölgesel planlamaya geçilmesi,

- Açık, gizli ve muzur israfın önlenmesi,
- Sömürücü faizciliğin zararlarından halkımızın ve ekonomimizin kurtulması,
- Vergiyi sonunda fakire yükleyen sistemin değiştirilmesi,
- Kredi sisteminin tamamen değiştirilerek, çalışmak isteyen insanların her zaman, işlerinin verimlilik derecesinde para bulacakları bir nizamın getirilmesi olarak ifade edilmektedir.

Sarıbay'a göre bu iktisadi görüşlere bakılarak MNP'nin, girişimciliğin ekonomik sistem içinde kazandığı etkinliğe, Anadolu orta/küçük girişimciliğinde doğan tepkileri simgelediği söylenebilir (Sarıbay 2005: 579). Çakır'a göre MNP, dini ve milli söylemleriyle de Osmanlıcı (İstanbul'un Fethi, Viyana Kuşatması vs.), Milli Bağımsızlıkçı (Kurtuluş savaşı), İslamcı (hakka bağlılık, "Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. Kurtuluşa eren işte bunlardır" Al-i İmran suresi, 104) ve modernist (barajlar, füzeler, sanayi, teknoloji vs.) yönleri olan bir partiydi (Çakır 2005: 546).

Partileşme süreci bakımından islami kesimin ilk tecrübesi olan MNP'nin kemalist sistemle çatışması, yasaların islamcı siyaset temeline karşı olarak yorumlanması dolayısıyla MNP zorlu bir sürece girmiştir (Çakır 2005: 546). Anayasa Mahkemesi, MNP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın 24, Genel Başkan Yardımcısı Hasan Aksay'ın 4, Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Abbas'ın 9, Genel Başkan Yardımcısı Hüsamettin Akmumcu'nun 4, Genel Başkan Yardımcısı Ahmet Tevfik Paksu'nun 4, Umumi Kâtip Süleyman Arif Emre'nin 4, Genel İdare Kurulu Üyesi Fehmi Cumalıoğlu'nun 4 konuşmasını, yine Necmettin Erbakan'ın konuşmalarının yer aldığı "İslam ve İlim", "Basında Prof. Dr. Necmettin Erbakan" ve "Mecliste Ortak Pazar" adlı üç yayını, MNP Birinci Büyük Kongresi'nde okunan beyanname, ahd ve marşları, MNP'nin birçok alanla ilgili görüşlerinin yer aldığı broşür, gazete gibi neşriyatları "laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine" aykırı bulduğu için 20 Mayıs 1971'de MNP'nin kapatılmasına karar vermiştir. Yalnız Anayasa Mahkemesi şahısları yargılama yetkisine sahip olmadığı için iddianamede ismi geçen kişiler hakkında bir yargıda bulunmamıştır. Yani bu kişilerin siyasi olarak yeni

bir parti kurma veya başka bir partiye dâhil olma hakları ellerinden alınmamıştır (Yalanız 2011: 29).

Erbakan, MNP'nin kapatılmasından sonra geçirdiği rahatsızlık nedeniyle önce Almanya'ya oradan da İsviçre de bulunan bir hastaneye gönderilmiş, bir süre orada tedavi gördükten sonra Türkiye'ye geri dönmüş ve bağımsız Konya milletvekilliğine devam etmiştir.

- *Milli Selamet Partisi*

Kapatılma ile ilgili ilk tecrübesini yaşayan Milli Görüş hareketinin ikinci partisi Milli Selamet partisi olmuştur. 12 Mart muhtırasının yaşanmasıyla Anayasa'da birtakım değişikliklere gidilmiş ve MNP'nin kapatılmasıyla açıkta kalan kadro, tabandan ve yakın çevreden gelen “hemen bir parti kuralım” tekliflerini dönemin şartları gereği ağır karşılamış ve ortamın sakinleşmesiyle parti kurma çalışmaları başlatılmıştır (Kızıldaş 2011: 142). MNP'nin kapatılmasında Erbakan'ın konuşmalarının neden olarak gösterilmesi ve de muhtıranın gerçekleşmesi nedeniyle daha temkinli olunması açısından MSP'nin ilk Genel Başkanı MNP'nin Genel sekreteri olan Avukat Süleyman Arif Emre olmuştur.

11 Ekim 1972'de kurulan ve 21 Ocak 1973'te ilk kongresini yapan MSP'nin bir süre Genel Başkanlığını Süleyman Arif Emre yürütmüştür. Daha sonrasında Erdal İnönü'nün Bülent Ecevit ve taraftarlarına karşı “Siyasi Partiler” kanununda değişiklik yapma düşüncesi Erbakan'ı da etkileyeceğinden, Necmettin Erbakan ve arkadaşları Hüsamettin Akmumcu, Hüseyin Abbas, Genel Başkan Süleyman Arif Emre tarafından uyarılmış, 17 Mayıs 1973 tarihinde partiye iltihak ettirilmeleri sağlanmıştır (Emre 2002b: 13)

“Önce Ahlak ve Maneviyat” sloganıyla yola çıkan MSP, “(...)manen kalkınarak dünyaya örnek bir ahlâk ve fazilet nizamı kurmamız da yine mümkündür”(MSP Seçim Beyannamesi, 1973) ifadesiyle Mardin'e göre, dini bir dünya görüşünü yansıtmaktadır (Mardin 2008: 105). MSP seçim beyannamesinde Manevi kalkınma, Ağır Sanayi, Harp Sanayi, Ufki Devletçilik ve Bölgesel Kalkınma şirketleri gibi birçok ekonomik hedefe

yer vermiştir. MSP, maddi ve manevi kalkınmacı bir ideolojiye sahiptir (MSP Seçim Beyannamesi, 1973). Nitekim MSP, bu hedeflerle MNP'nin bir devamı görünümü kazanmıştır.

Milli Görüş'ün temsilci olan MSP'nin hedefleri Sarıbay'a göre beş ana gayede toplanmaktadır. Bunlar (Sarıbay 2005: 581);

1. İç Barış
2. Devlet-Millet Kaynaşması
3. Yeniden Büyük Türkiye Meşalesi
4. Manevi Kalkınma
5. Maddi Kalkınma

Milli Görüş esaslarının pratiğe yansımalarının tecrübesi olan MSP, programında ahlaki değerlerin canlanmasına, dinsel öğretilere yer verilmesine, milli kalkınma anlayışıyla sanayileşmenin olmasına, faiz sisteminin eleştirilmesine, müslüman topluluklarla yakınlaşılmasına yer vermesi ve ortak pazara karşı olması partinin islami bir çizgi oluşturduğunun göstergesi olarak görülebilir.

Genel seçimlere Süleyman Arif Emre başkanlığında giren MSP, 11 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçimlerde %11.8 oy oranı ile 3 senatör ve 48 milletvekili kazanır. Konya ilinden aday olan Necmettin Erbakan, bu milletvekilleri arasındadır. Seçimlerden hemen sonra 21 Ekim 1973'te Süleyman Arif Emre'nin çekilmesiyle Necmettin Erbakan genel başkanlığa getirilir (Kızıldaş 2011: 153).

Seçimlerinden sonra meclise giren partilerin tek başına iktidar olacak sayıda bulunmaması dolayısıyla koalisyon hükümeti kurulması gerekmiştir. Seçimden en fazla oy alarak hükümet kurma görevi kendisine verilen CHP, hükümet kuramamış, özellikle AP ile arasındaki olumsuz münasebetler ve AP'nin seçim sonrası kendisine muhalefet görevi biçmesi üç ay süren hükümet kurma buhranlarına sebep olmuştur. Erbakan'a göre, seçim sonuçlarına göre gelinen durumda hükümet kurma buhranını çözmek için MSP'nin, ambleminde olduğu üzere, "anahtar parti" olma özelliğini kullanması gerekmektedir (Yalanız 2011: 31). Nihayetinde çok tartışılacak olan

koalisyon CHP-MSP arasında üç ay gecikmeli olarak 26 Ocak 1974 tarihinde 37.Cumhuriye Hükümeti olarak kurulmuş, Bülent Ecevit Başbakan, Necmettin Erbakan Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olmuştur. Devlet Bakanı; Süleyman Arif Emre, Adalet Bakanı; Şevket Kazan; Ticaret Bakanı; Fehim Adak, Tarım Bakanı; Korkut Özal, Sanayi ve Teknoloji Bakanı; Abdulkerim Doğru gibi isimler de kabinede MSP ‘li bakanlar olarak yer almıştır (TBMM, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP37.htm>, 10 Ocak 2014’te erişildi).

Hükümetin kurulmasıyla MSP, iktidardaki ilk tecrübesini yaşıyordu. Teoride islami esaslar çerçevesindeki politikaları öneren Erbakan, iktidara gelmesiyle sol zihniyeti temsilen CHP ile kurduğu koalisyonda çeşitli politik hizmetlerde bulunmuştur. Bu hizmetler Sarıbay’a göre, Ekonomide Eşel-Mobil sistemini uygulaması, Genel Af Kanunu’nu çıkarması, müstehcen neşriyat denetimini arttırması, Kıbrıs Barış Harekâtını düzenlemesi, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kadrolarını genişletmesi ve İmam Hatip Okulları’nın sayısını arttırması, “Ahlak Dersleri”ni ortaokul ve liselerde zorunlu hale getirmesi, Biranın alkol kapsamına alınması MSP’ nin önemli politikalarındandır Sarıbay 2005: 584).

CHP-MSP koalisyon hükümeti çeşitli siyasi nedenlerden dolayı bozulur. Koalisyon bozulduktan sonra mecliste tekrar hükümet kurma buhranları yaşanmaya başlamış ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk bu siyasal boşluğu doldurmak için çözüm olarak mecliste üyesi bulunmayan Kontenjan Senatörü Sadi Irmak’a hükümet kurma görevini vermiş ve 17 Kasım 1974’ de Sadi Irmak 38. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini kurmuştur. Ancak meclisten güvenoyu alamayan Irmak ile ülke yönetilmeye başlanmış, bu da buhranların artmasına neden olmuştur. Nihayetinde göre, partiler arası görüşmelerin yeniden başlamasıyla, kendilerince “Milliyetçi Partiler Topluluğu” olarak anılan AP, MSP, MHP, CGP bir araya gelerek Milliyetçi Cephe (MC) koalisyonu gerçekleştirmek için anlaştılar (Sarıbay 2005: 586).

31 Mart 1975 tarihinde AP-MSP-MHP ve CGP tarafından dördümlü bir koalisyon hükümeti oluşturulmuş, 6 Nisan 1975’de hükümet programı açıklanmış, 12 Nisan 1975’de de meclis güven oylaması yapılmıştır (TBMM, <http://www.tbmm.gov.tr/>

hukümetler/039.htm, 10 Şubat 2014'te erişildi). Kurulan bu hükümetle MSP'nin aldığı 8 bakanlık ve bakanları şunlar olmuştur: Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan Devlet Bakanı Hasan Aksay, Adalet Bakanı İsmail Müftüoğlu, İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk, Bayındırlık Bakanı Fehim Adak, Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı Korkut Özal, Çalışma Bakanı Ahmet Tefvik Paksu, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Abdülkerim Doğru (TBMM, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB39.htm>, 10 Şubat 2014'te erişildi).

Kızıldaş'a göre, MSP'nin olmazsa olmazları olan; manevi kalkınma, yaygın ağır sanayi, islam ülkeleriyle münasebetlerin geliştirilmesi, Kıbrıs konusunda takip edilecek yol gibi hedefler 39.Hükümet programında da yer almıştı (Kızıldaş 2011: 178). Emre'ye göre, 39.Hükümet programında MSP'nin dile getirdiği konular³⁰ yer almıştır (Emre 2002c: 5-15)

I.MC Hükümeti döneminde yaşanan gelişmeler özetle şu şekilde ifade edilmiştir (Heper 2006 Aktaran: Arpacı 2012: 343-4; Sarıbay 2005: 586-87):

- Kıbrıs ve Türkiye'nin Avrupa Ortak Pazarı ile ilişkileri gibi kritik konularda tam bir anlaşmazlık yaşanmış, AP her iki konuda da ılımlı bir tutumdayken MSP Kıbrıs'daki Türk Federe Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmesini istemiş ve Türkiye'nin Ortak Pazar ile ilişkilerini kesmesinde ısrar etmiştir.
- Koalisyon ortakları birbirlerine aşırı şüpheli biçimde yaklaşmışlardır. AP toplumdaki şiddet ve sokak çatışmaları ile başa çıkabilmek için sıkıyönetim ilan etmek istediğinde, MSP sıkıyönetimin kendisine karşı kullanılabileceği endişesi ile rahatsız olmuştur. MSP 1977 bütçe görüşmelerinde kendi kontrolünde olan bakanlıklar için fazladan fon elde etmeyi başarmışsa da fonları Haziran 1977 genel seçimlerinden önce serbestçe harcayabilmeyi garantilemek istemiş bu amaçla, Maliye Bakanlığını elinde tutan AP'yi bütçe kanunu yürürlüğe girer girmez fonların kullanıma açık olacağına dair bir şart eklemesi için zorlamıştır.
- MSP'nin kendi ideolojik doğrultuda kadrolaşması ve bu konuda tedirginlik meydana gelmesi uyuşmazlığa sebep olmuştur. Örneğin İslam ülkelerine

³⁰ Bu konular 3.bölümde zikredilecektir.

atanacak temsilcilerin o ülkenin dilini bilen ve namaz kılan kimselerden seçilmesi, İmam-Hatip Okulu mezunlarının polis olma ve silah kuvvetler mensubu olma yolunun açılması vb. konular.

- Her bir bakanlık tek bir siyasi partinin alanına girmiş ve diğer bakanlıklardan özerk kılınmıştır. Böylelikle MSP'nin Ağır Sanayi hamlesi için çıkarmış olduğu bütçeyi kullanabilmesi AP'ye bağlı bakanlığa bağlı olmuş nihayetinde AP'nin bu hamleye sıcak bakmaması anlaşmazlıklar doğurmuştur.
- Meclis başkanlığına seçilecek aday, vali ve elçi atamaları gibi konularda MSP ve AP'nin anlaşamaması, Erbakan'ın İslam konferansında konuşma isteğinin ortaklarca reddedilmesi gibi meselelerde anlaşmazlıklar meydana gelmiştir.

Yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen I.MC Hükümetinde AP-MSP-MHP ve CGP Koalisyon Hükümeti'nin, Türkiye'yi İslam Konferansı'na tam üye yapması, öğretmen yetiştirmek amacıyla Eğitim Enstitüleri ve Öğretmen Okullarını açması, ağır sanayi hamlesinin başlatması, karayolu ile hacca gitmeyi serbest bırakması, dini kitapların okutulmasına konulan yasakları kaldırması, Kuran Kursu yapımı ve yürütülmesine devlet olarak iştirak için bütçeye ödenek teklif edilmesi, Vakıfların aş evlerinde yemek verilen yoksulların sayısının üç katına çıkarılması önemli politikalarındandır (Yalanız 2011: 34; Sarıbay 2005:587) Ayrıca 3.Beş Yıllık Kalkınma Planına “(...)insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartlar hazırlanması(...)” ve “(...)Kişi mutluluğunun ve manevi huzurunun asgari koşullar güçlenmiş bir ulusun güvenliği ve hürriyeti içinde sağlanacağı tabii olduğundan, savunma çabaları ile gelişme arasında bir denge kurularak, savunma gücünün modernleştirilmesi, kalkınmanın koşullarından biri olarak benimsenmiştir.” ifadelerinin konulması, kalkınmaya manevi bir boyut kazandırmıştır (<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>, 17 Şubat 2014'te erişildi).

Koalisyonda yaşanan olumsuz gelişmelere karşı MSP, koalisyonun devam edilmesi için bazı şartlar öne sürmüştür. Bu şartlar uyuşma sağlanamayan konular üzerine olmuş, Ağır Sanayi, Milli Harp Sanayi ve Manevi politikalar ağırlık kazanmıştır. Anlaşmazlıkların ağır basması AP-MSP-MHP ve CGP Koalisyon

Hükümetini, 5 Haziran 1977 seçimlerine sürüklemiştir. Seçim öncesi bütün partiler propaganda faaliyetlerine başlarken MSP'nin iç dinamiklerinde bazı karışıklıklar yaşamıştır. MSP bu dönemde ilk defa ayrılık yaşamış; Hüsameddin Akmumcu ve beraberindeki 10 kişi 14 Ocak 1977'de Nizam Partisi'ni kurmuşlardır. Yine bu süreçte MSP bakanlarından Korkut Özal'ın kardeşi Turgut Özal, MSP İzmir milletvekili adayı olmuştur (Yalanız, 2011). 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan seçimlerde MSP % 8.6 oy oranına çıkarken milletvekili sayısını 48'den 24'e düşürmüştür. Milletvekili sayılarının düşmesi MSP'nin; CHP ile koalisyon kurması ve AP'nin muhafazar kesimi bu konuda kışkırtması, Komünistlerin affedilmesinde olumlu oy kullanılması, İktidar olmanın verdiği yıpranma olarak yorumlanmaktadır (Hasırcı 2008: 64).

Seçimlerden sonra yine hiçbir parti tek başına iktidar olacak sandalye sayısına ulaşamadı. Seçim sonuçlarına göre; CHP (%41.4) 213 sandalye, AP (%36.9) 189 sandalye ve MHP (%6.4) 16 sandalye kazanarak oylarını arttırmışlardı (%3.4'ten, %6.4'de). 24 Sandalye ile üçüncü sıradaki yerini koruyan MSP (%8.6)'nin oylarında önemli düşme oldu. CHP 213 sandalye kazanmıştı ama güvenoyu alabilmek için gerekli olan 226'ya ulaşamamıştı. Hükümeti kurma görevi Ecevit'e verildi. Ecevit, "*AP ve MHP dışında her türlü koalisyona hazırız*" derken, MSP'ye de sıcak bakmıyordu. AP lideri Süleyman Demirel ise "*Milliyetçi partiler topluluğu, iktidarı sola teslim etmemeli*" diye görüşlerini açıkladı. Ecevit, Türkiye tarihinin ilk azınlık hükümetini yani 40.Hükümeti kurdu. Ancak yeteri güvenoyu alamamasından dolayı hükümet düşmek durumunda kaldı. Yeni koalisyon çalışmaları için Demirel'den hükümet kurulması istendi. Nihayetinde 21 Temmuz 1977'de AP'nin 13, MSP'nin 8 ve MHP'nin 5 bakanlığı almasıyla II. Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan 41.Hükümet güvenoyu alarak kuruldu (Yalanız 2011).

II. MC Hükümetinin ömrü kısa sürmüştür. Daha önceki koalisyonlarda yaşanan benzer anlaşmazlıkların yaşanması, anarşinin önlenememesi gibi sebepler hükümetin istifa etmesine neden olmuştur. Sarıbay'a göre, II. MC Hükümetinin uzun sürmemesinin çeşitli siyasi ve ekonomik nedenleri³¹ vardı (Sarıbay 2005: 589).

³¹Bu nedenler; MSP'nin istediği ödünleri gerçekleştirmede keskin davranması, Türkiye'nin döviz sıkıntısını gidermede hükümetin AP kanadı Uluslararası Para Fonu'nun önerilerini kabul ederken, MSP

İktidar ortağı olduğu 70’li yıllarda MSP Sarıbay’a göre, söylemleriyle uyum içerisinde hareket etmiş ve ideolojisinden ödün vermemiştir. Manevi ve maddi alanlarda öngördüğü politikaları uygulamaya büyük özen göstermiştir. Manevi kalkınma alanında İmam-Hatip yorumu, daha önce seçmenleriyle kurmak istediği simgesel iletişim çerçevesinde karşılık bulmuştur. MSP’nin manevi kalkınma alanında İmam Hatip Okullarını, Kur’an kurslarını hızlı bir şekilde yaygınlaşmasını kendi ideolojisi doğrultusunda “siyasal toplumsallaşma politikası” uyguladığını gösterir. Ayrıca Türkiye’nin sanayileşmesinde öncülük görevini devlete yüklemiş ve bunu “ sanayide devlet” sloganıyla dile getirmiştir (Sarıbay 2005: 590).

AP-MSP-MHP koalisyon hükümeti düştükten sonra MSP’nin içinde bulunmadığı, 5 Ocak 1978-12 Kasım 1979 tarihleri arasında CHP tarafından kurulan 41. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve 12 Kasım 1979-12 Eylül 1980 tarihleri arasında AP tarafından kurulan 42. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti görev yapmıştır. Bu dönemlerde MSP, muhalefet görevi üstlenmiştir. Ayrıca 70’li yılların sonu siyasal istikrarsızlığın ve anarşinin yoğun olarak arttığı dönemler olarak bilinmektedir. Bu istikrarsızlığın yaşandığı dönemlerde buhranların artmasına ek olarak 6 Nisan 1980’de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün görev süresinin dolmasıyla cumhurbaşkanı seçme buhranı da yaşanmıştır. Buhran partilerin ortak bir isim üzerinde uzlaşmamasından dolayı çözülememiş ve bu süreç 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar sürmüştür. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra ise askeri darbenin öncülüğünü yapan Kenan Evren 6 Kasım 1982’de cumhurbaşkanı olmuştur (Yalanız 2011: 36-7).

(söylem olarak da IMF’ye karşı olmasından) karşı çıkmıştır, AP’li Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in Mısır Ziyareti ortakları birbirine düşürmüştür, Silahlı Kuvvetler komuta kademesinde yapılacak atamalarda anlaşmazlık, Kıbrıs konusunda AP ve MSP’nin toplumlararası görüşmelerin sürdürülmesinde farklı tutum sergilemeleri, 1978 yılı mali bütçesinde ortak bir karara varılamaması 4. Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlanamamasına neden olmakta ve o yılın yatırım ve uygulama programının geç hazırlanması da bütçe oluşumunu olanaksız kılmaktaydı. Nihayetinde 30 Kasım gecesine yetişmesi gerek bütçe için 1 günde plan müsveddeleri hazırlanmış ve parlamentoya sunulmuştur. MSP’nin 4.Beş Yıllık Kalkınma Planına manevi kalkınma kavramını koymak istemesi gibi olarak ifade edilmiştir (Sarıbay 2005: 589).

Askeri darbeye birlikte Milli Güvenlik Kurulu'nun çıkardığı 16.10.1981 tarihli ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun gereğince MSP de diğer partiler gibi kapatılmış, taşınır ve taşınmaz bütün malları Hazine'ye aktarılmıştır (Arpacı 2012: 352). Kapatılma nedeni olarak da 6 Eylül 1980 tarihinde Konya teşkilatı tarafından organize edilen “Kudüs Mitingi” gösterilmiştir. Kutan'a göre MSP, bu mitingi İsrail'in Kudüs'ü başkent yapma girişimine karşı düzenlemiş ancak miting öncesi ve sonrası yaşanan hadiselerden dolayı mitingin boyutu değişmiştir (Kutan 2008: 8-10).

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra sıkıyönetim yaklaşık 2 yıl sürmüştür. 20 Ağustos 1982'de Mamak Askeri Mahkemesi'ne MSP sanıklardan, Necmettin Erbakan Süleyman Arif Emre İsmail Fehmi Cumalıoğlu, Mehmet Recai Kutan, Oğuzhan Asiltürk, Abdurrahim Bezci, Gürgen Mazhar Bayatlı, Ali Güneri, Tahir Büyükkörükçü, Lütfü Doğan, Korkut Özal, Fehim Adak, Temel Karamollaoğlu, Ali Oğuz, Yasin Hatipoğlu, Ahmet Remzi Hatip, Abdullah Tomba, Mustafa Güner Yazgan, Ali Rıza Öztürk, Mehmet Okul ve Ahmet Oğuz'un cezalandırılmaları talep olunmuştur. 24 Şubat 1983'de MSP'li bütün sanıklar, tutuksuz olarak mahkeme salonuna getirilmiştir Sonuç olarak Erbakan 4 yıl hapis cezasına çarptırılmış ve siyasi yasaklı hale getirilmiştir (Kutan 2008: 279).

- *Refah Partisi*

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra parti yöneticilerinin davaları devam ederken, meclis 22 Nisan 1983'de Siyasi Partiler Kanunu'nu yürürlüğe sokmuştur. 12 Eylül cuntasının siyasi partilere izin vermesinin ardından avukat Ali Türkmen'in başkanlığındaki 33 kişi 19 Temmuz 1983'te Refah Partisi'ni (RP) kurdu. Fakat darbe yönetiminin vetoları nedeniyle hem Ali Türkmen'in başkanlığı kabul edilmedi hem de RP genel seçimlere katılma hakkını elde edemedi (Çakır 2005: 548).

Kurulan RP'nin amaçlarını şu şekilde özetleyen Tekdal, “Refah Partisi yeniden bir milli şuur ve hamle ile çağdaş teknolojidten yararlanan, inançlı ve akılcı bir yöntemle, modern ilmin ışığında memleket meselelerine çözüm getirmek, ülkeyi mesut ve müreffeh insanlar yurdu yapmak azmiyle kurulmuş, yepyeni bir partidir.” [...] “Refah partisi olarak gayemiz; Milli şuur hâkim kılmaktır. Yolumuz milli şuur

yoludur. Biz Refah partililer Milli Şuur denilince şu umdeleri anlamaktayız: Bağımsızlık, İnsan hakları, Demokrasi, Adil Ekonomi, Refah'ın yaygınlığı, Milli dış politika, Milli Eğitim ve Terbiye” demektedir. Ayrıca Tekdal Refah partisinin hedefi olarak da “ Maddi ve manevi planda kalkınmış bir Türkiye, Bölgeler ve zümreler arası dengesizlikleri gidermiş, mesut ve müreffeh insanların yaşadığı Türkiye, Ağır Sanayiini kurmuş, zirai gelişmesini gerçekleştirmiş, netice olarak iktisadi bağımsızlık savaşını kazanmış bir Türkiye” (Aktaran: Kızıлтаş 2011: 240). olarak nitelendirmektedir. RP, bu amaçlarla MSP ve MNP çizgisinde bir parti olduğunu göstermektedir. Ancak Türkiye'nin 1980'den sonra serbest piyasaya geçmesiyle devletçi söylemlerinin “Adil Düzen” sloganıyla şartlar gereği daha liberal bir söyleme evrildiğini de ifade edebiliriz.

RP kurulduktan hemen sonraki ilk genel seçimlere girmeye hazırlanırken Milli Güvenlik konseyi 6 Kasım 1983 seçimlerine; Refah Partisi, Doğru Yol Partisi ve Sosyal Demokrasi Partisi'ni sokmama kararı almıştır. Böylelikle seçimlere Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti ve Anavatan Partisi girmiştir. Böylelikle RP tabanının oylarının büyük bir kısmı Anavatan Partisine kaymış oldu. Seçim sonuçlarına göre Anavatan Partisi % 45,14 oy oranı ile çıkararak tek başına iktidar olmayı başarmıştır. (TBMM,http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1983, 20 Şubat 2014'te erişildi) Bu arada 14 Şubat 1984 tarihinde daha önce yargılanan Necmettin Erbakan ve arkadaşları beraat etmiş ancak siyasi faaliyet yapmalarına olanak sağlanmamıştır (Kızıлтаş 2011: 241). Genel seçimlere giremeyen RP, 25 Mart 1984 yerel seçimlere katılmış ve % 4,8 oy oranı ile 6. parti olmuş 2 il Belediyesi olan Van ve Şanlıurfa'yı alarak toplam 17 Belediye'yi kazanmıştır. (Yerel Seçim,http://www.yerelnet.org.tr/basvuru_kaynaklari/secim_sonuclari/index.php?yil=1984, 20 Şubat 2014'te erişildi).

RP, yasaklı olmayan isimler üzerinden 30 Haziran 1985'de Birinci Büyük Kongre'sini yapmış ve RP Genel Başkanlığına Ahmet Tekdal seçilmiştir. Kongreye telgraf gönderen Necmettin Erbakan salonda bulunanlar tarafından sloganlarla zikredildi (Kazan 2004a: 15-20). Siyasi faaliyetleri kısıtlanan Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş, Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit gibi isimlerin, dönemin Bakanlar Kurulunun 12 Mart 1986 tarihli kararı ile konuşma yasakları kaldırılmış ve bu liderler

siyasi konularda konferans ve seminer vb. çalışmalara başlamışlardı. Konuşma yasağının kalkmasının ardından siyasi yasakların da kalkmasına yönelik tartışmaların başlaması üzerine, 17 Mayıs 1987 tarihinde, 82 anayasasının “siyasilere yasak koyan geçici 4.maddesi”nin kaldırılması kabul edildi. Anayasa değişikliği söz konusu olduğundan mecliste üçte ikilik çoğunluk gerekiyordu ancak çoğunluk sağlanamayınca referandum yapılmasına karar verildi. 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandumda halkın %50.16 ‘sının evet demesiyle liderler üzerindeki siyasi yasaklar kaldırılmış oldu (Kızıldaş 2011: 261).

Siyasi yasakların kaldırılmasından sonra 11 Ekim 1987 tarihinde II. Büyük Kongresine giden RP, Genel Başkanlığa Necmettin Erbakan’ı getirdi. Genel Başkanlığının hemen ardından 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan genel seçimlerde RP, %7.16 oy oranı %10’luk baraj sisteminden dolayı meclise girememiştir (TBMM, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1987, 20 Şubat 2014’te erişildi). Yaklaşık 2 yıl aradan sonra 26 Mart 1989 tarihinde yapılan yerel seçimler, RP açısından bir gelişmeye tekabül etmiştir. Seçim sonuçlarına göre RP Türkiye Geneli oyunu % 9.80’e çıkarmış; 5 il (Kahramanmaraş, Konya, Van, Şanlıurfa, Sivas) 16 ilçe ve 58 belde belediye başkanlıklarını kazanmıştır (Yerel Seçim, http://www.yerelnet.org.tr/basvuru_kaynaklari/secim_sonuclari/index.php?yil=1989, 20 Şubat 2014’te erişildi). Teşkilatlandırma çalışmalarını hızlandıran RP Kazan’a göre, yerel seçimlerde kazanmış olduğu belediyelerde yapmış olduğu başarılı çalışmalar RP’yi yükselişe geçirmektedir. Hülasa bu yükseliş kendini 1991 genel seçimlerinde göstermiştir (Kazan 2004a).

1991 erken genel seçimlerinde Milliyetçi Çalışma Partisi ve Islahatçı demokrasi Partisi ile ittifak eden RP, yükselişinde önemli bir dönemeci işaret etmektedir. Bu seçimde RP, 1980 sonrası dönemin bir ürünü olan %10’luk seçim barajını ilk defa aşmış, %16.88 oy oranı ile TBMM’de 62 milletvekili ile temsil edilmiştir. RP’nin her seçimde katlanarak büyüyen oy sayısı ve siyasal temsildeki gücü, 80 sonrası dönemde partinin söyleminin ağırlıkla karakterize olduğu Adil Düzen söylemine paralel gelişmiştir. İnceoğlu’na göre, Adil Düzen³²’in vaat ettiği ‘düzen ve adalet’, 1990’dan

³² Üçüncü bölümde çok ayrıntılı incelenecektir.

itibaren sadece Doğu Anadolu ve kırsalını değil aynı zamanda muazzam iç göç sürecinde nüfus ve mekânda genişleyen büyük şehirleri de konu almaktaydı. Bu süreç boyunca belediyecilik, devlet eliyle sağlanan hizmetler ve devletin genel refaha yönelik rolü, siyasi popülizm ve rant yeni bir boyuta taşınarak dönüşüme uğramıştır. Bahsedilen süreçte oy verme davranışının ve doğudan batıya, kırdan kente göçün öznesi olan ‘periferik kitleler’ RP’nin öncelikli oy deposu olmuştur (İnceoğlu 2009: 63).

RP’nin 1991 genel seçimlerinde üzerinde durduğu Adil Düzen söylemi Yavuz’a göre, adalet ve kimlik arayışıyla 90’lı yılların sosyal hareketlerine yön vermektedir. Geniş halk kitlesinin “dışlanmışlık” duygusu ve adalet arayışı “Adil Düzen” kavramını etkili bir slogana dönüştürmüştü (Yavuz 2005: 597). RP’nin ortaya koyduğu bu kavram farklı alanların birleşmesinden oluşmuş tümel bir tabirdir. (Yalanız 2011: 44) Erbakan’a göre Adil Düzen şu dört temel düzenden meydana gelmiştir: Ekonomik Düzen, İlmi Düzen, Ahlaki Düzen ve Siyasi Düzen (Erbakan 1991).

Genel seçimlere yakın bir tarihte 1990 Ağustos ayında patlak veren Körfez Krizi olarak nitelendirilen Irak-Kuveyt savaşının önlenmesinde RP, ciddi çabaların içerisinde girmiştir. Bağdat’a giden Erbakan dönemin Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin’le 3 saatlik bir görüşme yapmış, savaşın olmaması için Saddam’ı ikna etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır (Erbakan 2013: 123-8). Savaş’ın önlenmesine yönelik Erbakan Trablus, Mekke, Bağdat arasında haftalarca gidip gelmiş ve buralarda toplantılar ve konferanslar düzenlemiştir (Kazan 2004a:53).

1991 genel seçimlere gelindiğinde RP, % 16,88 oy oranı ve 62 milletvekili ile 4. parti olmuştur. Meclise girdikten sonra ittifak bozulmuş, 19 milletvekili RP’den istifa etmiştir. Toprak’a göre RP’nin, MÇP ile kurduğu ittifak Kürtleri küstürdü şeklinde yorumlansa da daha sonraki seçimlerdeki alınan oyların artmaya devam etmesi bu küskünlüğün sandığa yansımadığını göstermiştir (Toprak 2009: 35).

Muhalefet partisi olarak çalışmalarını sürdüren RP, 1993’e kadar dönemin Başbakanı Demirel ve politikalarına ciddi eleştiriler getirmiştir. Çekiç güç, ekonomi politikaları, insan hakları, yolsuzluk ve rüşvet meseleleri, diyanet camiasıyla ilgili

yapılan politikalar vb. konuları meclis gündemine taşımıştır. Yerel seçimlerinin yaklaşmasıyla RP'nin ülke genelinde Adil Düzen söylemiyle “adalet ve ahlak”a yapmış olduğu vurgu, yolsuzluk ve rüşvetlere getirdiği eleştiriler vb. konulara vurgusu ve daha önce kazanmış olduğu belediyelerdeki başarısı RP'nin popülaritesinin artmasına yol açmaktaydı (Yavuz 2005: 598; Çakır 2005: 551; Kazan 2004a).

27 Mart 1994 Yerel Seçimleri RP'nin dönüm noktası olmuş ve %19.07 oy oranı ile ikinci parti olmuştur. RP, Türkiye'nin en önemli iki büyükşehir olan İstanbul ve Ankara'yı kazanmış, diğer büyükşehir olan Konya, Diyarbakır, Kayseri, Erzurum illerini de almıştır. Bu illerle birlikte 329 belediyeye sahip olmuştur (Yerel Seçim 1994).

RP için 1994 yerel seçimleri bir zafer niteliğindedir. Belediyecilikte daha önceki başarılarını devam ettiren RP, halk gözünde ciddi derecede tutulmaya başlanmıştır. Bulaç'a göre RP, halkın gözünde bir değişim sembolüydü. Yeni ufuklara işaret eden, yeni vaatlerde bulunan bir partiydi. Halk ile direkt diyaloga giren kadro, özellikle genç kadro böyle bir mesaj vermekte başarılıydı (Bulaç 2009: 205). Kazan'a göre, belediyecilikteki başarıları görmezlikten gelen bir kısım medya RP'ye saldırılarda bulunuyordu (Kazan 2004a). Yerel yönetimlerdeki başarılar, RP'nin mecliste yapmış olduğu muhalefet ve halk kitlesine karşı söylemleri RP'yi iktidara taşıyan nedenler olarak sayılmıştır (Bulaç 2009; Kazan 2004a; Çakır 2005).

1995 erken genel seçimlerin yaklaşmasıyla RP, çalışmalarına başlamış ve yukarıda da bahsedildiği üzere belediyecilik hizmetleri, ekonomik ve siyasal söylemleri, meclisteki muhalefet hareketleriyle seçmen tarafından da ilgi odağı haline gelmişti. Buna bağlantılı olarak RP'nin seçim propagandasında göre şu hususlar dikkat çekmekteydi (Kazan 2004b:17; Kızıltaş 2011: 364-365);

- Olağanüstü hal bölgesinde insan haklarına uygun harekete edilmeye gayret edilecek, tıkanan hak arama yollarının açılması, devlet millet kaynaşmasına ve İslam kardeşliğine ağırlık verilmesi, sosyal ve ekonomik dengesizliğin giderilmesi suretiyle terörün ortadan kaldırılmasına zemin hazırlanacaktır.

- Üretimin önündeki engeller kaldırılacak, özel istihdam projeleri geliştirilecek ve hükümette İstihdam Bakanlığı kurmak suretiyle işsizliğin kaldırılmasına büyük önem verilecektir.
- IMF reçeteleri yerine Milli Görüş reçeteleri uygulanacak ve köylü, işçi, esnaf ve muhtaçlar bakanlıkları kurularak vatandaşın refah seviyesinin yükseltilmesi ve geçim sıkıntısının ortadan kaldırılması için çalışılacaktır.
- Refahlı yerel yönetimlerde olduğu gibi genel yönetimlerde de israf, rüşvet ve soygun oyunlarına son verilecek, üretim kaynakları harekete geçirilecek ve her türlü iç ve dış sömürüye son verilerek devlet iflastan kurtarılacaktır.
- İnanç Hürriyetini Koruma Kanunu çıkarılarak inananlara yapılan baskı ve zulüm ortadan kaldırılacaktır.
- Gerçek demokrasiye geçilerek milletin hiçe sayılmasına son verilecektir.
- Devlet yeniden yapılandırılacaktır. Adalet, güvenlik, dış politika, alt yapı koordinasyon, makro plan, genel gözetim ve denetim konuları genel yönetim uhdesinde bırakılacak, kalan hizmetlere yerel yönetimlere devredilecektir.
- Ahlaki ve manevi kalkınmaya ağırlık verilerek ahlaki çöküntünün önlenmesi sağlanacaktır.
- Milli Görüşe ağırlık verilerek genel ve yerel yönetimler, taklitçilik hastalığından kurtarılacaktır.

Yavuz'a göre, RP bilgisayar teknolojisini kullanarak en iyi parti örgütlenmesini sağlamıştır. Partinin elemanları "dine hizmet" şuuru içinde geceli gündüzlü hummalı bir çalışma içine girmişlerdir. RP seçimlere kırsal kesimdeki 80 bin üzerindeki "mahalle ve köy temsilcileri", 12 bin civarındaki parti örgütlerinde ve kahvehanelerde sürekli konuşan "öğretmen ve hatipler", sayısı 50 bini bulan "örgüt yöneticileri", sayısı 210 bini bulan "örgüt gönüllüleri" ve seçim günü sırf seçimlerde görevli 100 bin "müşahit ordusuyla" hem yatay hem de dikeylemesine yoğun bir şebeke ağı kurmuştur (Yavuz 2005: 597-8).

Yalanız'a göre, RP'nin en büyük başarısı islam eksenli dayanışma ve ortak iş yapma güdüsünü siyasi alana aktarması ve gücü sürekli canlı tutması olmuştur. Partinin bir başka stratejisi ise partiye "tepki oyu" olarak oy veren veya sempati duyan seçmeni

zamanla partilileştirmek ve her seçmeni "Refahlı" yapmaktı. Ona göre, 1980'li yıllarda başlayan hızlı kapitalistleşme ve "köşe dönme" çabaları sonucu toplumsal yapıda derin bir tahribat yaşanmış ve özellikle şehirleri muhasara altına alan varoşlar sisteme duydukları tepkiyi yansıtacakları sistem dışı parti arayışına girmiş ve RP bu gruplar için bir sığınak ve protesto mekanizmasına dönüşmüştür. RP'nin sağladığı yeni sığınma, savunma veya sisteme eklenme alanları bu kitlelerin radikalleşmesini önlemiş ve onları kontrollü şekilde sisteme entegre etmiştir, özellikle 24 Aralık 1995 seçimleriyle parti tabanının genişlemesi sonucunda hem teşkilat yapısında hem söyleminde ciddi bir yumuşama yaşanmış ve partinin büyümesiyle kendisine olan güveni artmıştır (Yalanız 2011: 49).

24 Aralık 1995 tarihinde yapılan seçimlerde birinci parti olan RP, %21 oy oranına ve mecliste 158 milletvekili 'ne sahip olmuştur. 1995 seçimlerinin ardından Cumhurbaşkanı Demirel hükümeti kurma görevini ilk olarak Necmettin Erbakan'a vermiştir. Erbakan sırasıyla DYP, ANAP ve DSP ve CHP ile koalisyon görüşmeleri yapmıştır. Yapılan görüşmelerin sonuçsuz kalmasının ardından ERBAKAN 19 Ocak 1996'da hükümet kurma görevini iade etmiştir (Akgül 2011). Kazan'a göre, Erbakan'ın hükümet kuramamasının iki nedeni vardır. Bunlardan ilki gerek ANAP gerekse DYP'nin seçim kampanyaları boyunca RP'yi bir korku sembolü haline getirmiş olmaları nedeniyle ilk görüşmede evet denmesinin düşmana teslim olmak anlamına gelmesidir. İki parti üzerinde yenilgi ezikliği vardı. Diğer neden ise sermaye ve yanlı medyanın her iki partinin liderleri üzerinde kurduğu baskıdır (Kazan 2004b: 53-55).

Cumhurbaşkanı Demirel yeni hükümet kurma görevini seçimlerde üçüncü parti olmasına rağmen milletvekili sandalye sayısı bakımından ikinci parti olan DYP'ye vermiştir. Koalisyon hükümeti kurma çalışmalarına başlayan DYP Genel Başkanı Tansu Çiller de hiçbir partiyle uzlaşamayınca 3 Şubat 1996'da hükümet kurma görevini Cumhurbaşkanı Demirel'e geri vermiştir. Cumhurbaşkanı Demirel bu defa hükümet kurma görevini ANAP'a vermiştir. Koalisyon hükümeti kurma çalışmalarına başlayan ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, DSP'nin de dışarıdan desteği ile üç ay süren hükümet kurma buhranlarını DYP ile koalisyon kurarak bitirmiş ve 53. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni kurmuştur. Yılmaz tarafından 8 Mart 1996'da okunan hükümet

programından sonra 12 Mart 1996'da meclis güven oylamasına geçilmiştir. Güven oylamasında, kullanılan 544 oyun 257'si kabul, 207'si red ve 80'i çekimser çıkmıştır. Anayasanın 11. Maddesi'nin son fırcasına göre bir hükümetin güvenoyu almış sayılabilmesi için üye tam sayısının salt çoğunluğunun yani yarısından bir fazlası olan 550 milletvekilinden 276'sının kabul oyu vermesi gerekmektedir. Bu durumda hükümet güvenoyu alamamasına rağmen dönemin Meclis Başkanı Mustafa Kalemli hükümetin güvenoyu aldığını kabul etmiştir. Bu açıktan yararlanan RP, güven oylamasının Anayasanın 96. maddesine göre geçersiz olduğu gerekçesiyle 12 Nisan 1996'da Anayasa Mahkemesine başvurur. Mahkeme 14 Mayıs 1996'da güven oylamasını, olağanüstü hali ve çekiç gücün süresinin uzatılmasına ilişkin TBMM kararını iptal eder fakat yeni oylamaya gerek olmadığını bildirir. Refah Partisi daha sonra 27 Mayıs 1996'da Başbakan Mesut Yılmaz hakkında gensoru önergesi vermiştir. Yılmaz gensorunun görüşülmesini beklemeden 6 Haziran 1996'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e istifasını vermiş ve böylelikle hükümet düşmüştür (Yalanız 2011: 53).

Cumhurbaşkanı Demirel, Yılmaz'ın istifasıyla 54.Hükümet kurma görevini tekrar Erbakan'a verir. Erbakan parti liderleri ile görüşmeye başlar ve Çiller ile anlaşarak RP-DYP koalisyonuyla Refah-Yol olarak adlandırılan 54.Hükümet 7 Temmuz 1996 tarihinde kurulur. 8 Temmuz 1996'da güven oylamasına giden Hükümet, 544 oyun 278'i kabul, 265'i red, 1'i çekimser olmak üzere güvenoyu alır.(TBMM, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o54.htm>, 23 Şubat 2014'te erişildi).

Refah-Yol Hükümetinin izlediği ekonomi ve siyasal politikaları ile ilgili olarak Erbakan'a göre 54.Hükümet (Erbakan 2007:107-136);

- Ekonomik göstergelerde iyileşmeler sağlandı.³³
- Acil destekleme programındaki 57 il, 96 ilçe, 52 belde ve 90 köye 3.94 trilyon, ayrıca Doğu Anadolu'ya 1 trilyon 13 milyar TL., Güneydoğu Anadolu'ya 1 trilyon 120 milyar 559 milyon TL destek verdi.
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınması için "İcra Programı" hazırladı.

³³ Bu ekonomik göstergelerde iyileşme sağlayan politikalar "Adil Ekonomik Düzen Uygulanması ve Refahyol Hükümetinin Ekonomi Politikaları" başlığı altında ayrıca belirtilecektir.

- 1991 Körfez krizinden beri kapalı tutulan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını açtı.
- Kuzey Irak sınır ticaretini harekete geçirerek Güneydoğu halkının ekonomik durumunu iyileştirdi.
- Terör olaylarını Türkiye'nin gündeminden düşürdü.
- Doğu ve Güneydoğu'da köylere dönüş projesini başlattı.
- Çekiç Güç kısıkaca alındı.
- İnsan haklarını iyileştirme yasa tasarılarını kanunlaştırdı.
- İnsan Hakları ihlallerinin takibi için bir Devlet Bakanı'nı bu işle görevlendirdi.
- Yalnız Batı ülkeleri ile değil, Asya ve Afrika ülkeleri ile de yakın ilişkiler geliştirerek ilk defa Türkiye'nin önderliğinde ve dünya çapında bir kuruluş olan D-8'leri gerçekleştirdi.

Bu dönemde Refah-Yol' un projeleri bazı yazarlarca çok ütöpik karşılanmış, bazılarının da ise gerçekleşen politikalar, ekonomide olumlu beklentiler gibi nedenlerle gerçekçi bulunmuştur. Toprak'a göre, Refah-Yol hükümetinin başarılı politikaları muhalefeti ve sermaye gruplarını rahatsız etmekteydi. Bu dönemlerde gündeme getirilen Erbakan'ın tarikat liderlerine başbakanlık konutunda verdiği iftar yemeği, taksimdeki cami tartışmaları, Libya gezisi, başörtüsüne verilen destek, RP'li bazı milletvekillerinin konuşmaları sebebiyle Türkiye'de laiklik-şeriat tartışmalar yoğunluk kazanmış ve bu konularla ilgili hem meclis içerisindeki muhalefetle hem de asker üzerinden Hükümet'e baskı kurulmaya başlanmıştır. Özellikle medya organları sayesinde "Türban, karayolu ile hac, Taksim'e cami, kurban derisi ve Kudüs gecesi" gibi çıkışlar toplumu gerginleştirmişti (Toprak 2009: 35).

Nihayetinde Silahlı Kuvvetler "İrtica" tehlikesiyle sincanda tankları yürütmüş ve ardından 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında askerler, laiklik uygulamalarıyla ilgili bazı kararları 18 madde ile Erbakan'ın önüne koymuştu. Kazan'a göre Erbakan, 18 maddenin değil 4 maddenin³⁴ altına imza atmıştı. Kazan'a göre, Erbakan toplantıdan 1 gün sonra henüz imzalanmamış olan 14 MGK tavsiye

³⁴ Erbakan'ın imzaladığı 4 madde ve imzalamadığı tavsiye kararı olan 14 madde için bkz. (Kazan 2013: 270-5)

kararının yazılmasında da, Hükümet ile MGK'nın askeri kanadı arasında çıkan anlaşmazlıktan ötürü diğer tavsiye kararlarını imzalamamıştı (Kazan 2013:270-80).

Kazan'a göre, 28 Şubat tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında cumhurbaşkanı Demirel'in önerisi üzerine Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri'ne tevdi edilen 18 maddelik Genelkurmay önerisi, Anayasal açıdan tetkik ve mahzuru olmayanların uygulanması arzıyla ve MGK Gen. Sekr. Org. İlhan Kılıç imzasıyla, Başbakanlığa gönderildi. Askerler, Cumhuriyetin ve laik düzenin korunması için önerdikleri teklifte bazı tedbirlerin³⁵ alınmasını istemekteydiler (Kazan 2013:270-80).

Asker ile hükümet arasında yaşanan 28 Şubat süreci, Türk Siyasi tarihinde bir kara leke, post-modern darbe olarak isimlendirilmiştir (Bulaç 2009: 325-7) Siyasi tarihte böyle bir sürecin yaşanmasında önemli olan etkenler vardır. Bu etkenler Müftüoğlu'na göre, hükümetin düşürülmesinin müsebbiplerinden biri ABD, diğeri de İsrail ve işbirlikçileridir. Bunun yanındaki diğer nedenler olarak (Müftüoğlu 2010: 134-135) ;

- IMF ve Dünya Bankasının ekonomik programlarına iltifat edilmemesi,
- Milli bir ekonomik politika benimsenmesi
- Hükümetin olumlu icraatları nedeniyle millet nezdinde güç kazanması
- Her kesime tatmin edici ücret ve maaş artırımları yapılması
- Çekiç Güç'ün kısıpca alınması
- D-8'in kurulması
- İran ve Libya ile anlaşma yapılması, dış politika ve ticari açılımlarda,
- Batıdan uzaklaşıp, Müslüman ülkelere yönelmesi,
- Havuz sisteminin oluşturulması,
- Dış politikanın ABD'nin elinden kurtarılmaya çalışılması,
- Kalkınma hızı endeksini eksilerden artılara çekmesi, iç ve dış borcun azalması,
- Sanayileşme hamlesine yeniden başlanması,
- Manevi kalkınma hamlelerin başlatılmış olması olarak sayılmaktadır.

---

³⁵ Bu tedbirler için bkz. (Kazan 2013: 275)

Bulaç'a göre, RP'nin ekonomik olarak aldığı tedbirler ve açtığı kaynak paketleriyle, denk bütçenin yapılması, enflasyonun denetim altına alınması, faiz hadlerini düşürülmesi ve borçların 13 aya vadelenmesi RP için bir başarıydı. Ona göre, 28 Şubat'ın öngörülere ve post-modern manipülasyonların hiç biri demokratik siyasetin hakiki sahibi ve aktörü olan halk tarafından kabul görmemiştir. Bütün kamuoyu araştırmaları "irtica" denen herhangi bir tehdit veya tehlikeden söz etmemiştir; post-modern müdahalenin en cafcıflı günlerinde bile "irtica tehlikesi" ne işaret edenlerin oranı sadece % 4 civarındadır. Ona göre, sürece sebep olan ve Erbakan'ı bu müdahaleyle iktidardan eden iki ana faktör vardır. Birisi D8 projesi, diğeri de içeride ekonomiyi kamunun ve halkın yararına olmak üzere denk bütçe ve havuz sistemi ile kontrol altına almak istemesiydi ki, Erbakan'ın tabiriyle "rantiyeci zümre" bunu hiçbir zaman affetmemiştir (Bulaç 2009: 320-8).

Poyraz'a göre, 28 Şubat sürecine gidilmesindeki neden hükümetçe alınan tedbirlerin büyük sermaye kesimini oldukça rahatsız etmesidir. Bu rahatsızlığın üzerine yine sermaye gruplarını yakından ilgilendiren ve basına belli sınırlamalar getiren, gazetelerin promosyon yapmalarını yasaklayan promosyon yasasının meclise getirilmesi özellikle medyanın hükümete ciddi karşı tavır almasına neden olmuştur (Poyraz 2006: 137). Poyraz'a göre, sistem açısından Refah Partisine yapılan bu darbeye yeni bir sürecin başlatılması ve toplumda tekrar ideolojik tercihlere yönelik olarak laik-antilaik gerginliğinin oluşturulması yeni bir açılımın sağlanmasına zemin hazırlamıştır. Şöyle ki, 1980 sonrası tüm siyasi partilerin ekonomik söylemlerle halktan oy topladığı hatırlanacak olursa iktidara gelen ANAP, DYP ve SHP (CHP)'nin kamuoyunda alternatif olmaktan çıkmaya, oyları kaybetmeye başladıkları bir gerçektir. Bu anlamda ciddi ekonomik programlar üretmeyen DSP'nin ise hükümet kurma olasılığı çok düşüktü. Bu ortamda kurulan Refah-Yol Hükümetinin başarılı olması, özellikle denenmiş ve başarısız olmuş ANAP, CHP, DSP ve DYP (RP ile koalisyon kurmadan önce)'nin en azından bir süre alternatif olmalarını imkânsız hale getirebilirdi. Ancak hükümet uygulamalarından ciddi derecede rahatsız olan büyük sermaye grubu ile medyanın, sivil ve asker bürokrasiyi de arkalarına alarak tartışmaları ekonomik düzlemden ideolojik düzleme çıkarmaları pek çok ekonomik çıkar kavgasının gizlenmesine yol açarken, laik-antilaik düzleminde oluşturulan yeni siyasal zeminde

ANAP ve DSP, hükümet için yeni alternatif olarak ileri sürülebilmiştir (Poyraz 2006: 136).

28 Şubat sürecinin yaşanmasıyla RP üzerindeki baskıların artması ve Erbakan'ın istifaya sürüklenmesi Arpacı'ya göre, Post-modern darbe olarak nitelendirilen 28 Şubat sonrasında RP'nin MGK Kararlarını kamuoyunun tartışmaya açması ve kararların imzalanıp imzalanmadığına ilişkin tartışmalarla birlikte; Hükümet programının hedefleri arasında yer alan sekiz yıllık eğitimin MGK kararları ile benimsenen biçiminin TBMM'de yasalaştırılmaması, hükümet aleyhine tepkileri artırmıştır. Bu süreçte Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, RP'nin laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği ve ülkenin bir iç savaş ortamına sürüklendiği gerekçesi ile RP'nin temelli kapatılması için Anayasa Mahkemesi'nde dava açmıştır. RP'nin kapatma davası açıldıktan sonra Hükümet üzerindeki istifa baskıları sürerken, Çiller'in erken seçime gitmeden, RP ve DYP'nin yanına BBP'yi de alarak hükümetin istifa etmesinin ardından üçlü bir koalisyon kurma formülü, BBP'nin RP ve DYP hükümetini dışarıdan desteklemesi biçiminde kabul edilince, Necmettin Erbakan 19 Haziran 1997'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e hükümetin istifasını ve yeni koalisyon bildirgesini sunmuş, hükümeti kurma görevini Tansu Çiller'e vermesini istemiştir. Ancak Süleyman Demirel hükümet kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermiştir (Arpacı 2012: 414).

Hükümet istifa ettikten sonra RP'ye açılan kapatma davasıyla ilgili olarak savunma süreci başlamıştı. Açılan dava 16 Ocak 1998 sonuçlanmış ve Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in kararı açıklamasıyla; RP'nin kapatılmasına, Necmettin Erbakan ve bazı RP'li milletvekillerinin vekilliklerinin sona ermesine ve 5 yıl boyunca siyasi parti kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamayacaklarına karar verilmiştir (TCAM, http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2919&content, 22 Şubat 2014'te erişildi).

- *Fazilet Partisi*

Erbakan'ın, RP'nin kapatılmasıyla ilgili "Refah davası bu kararlardan zerrece etkilenmez. Bu karar, Refah inancının gelecekte tek başına iktidara taşınmasını sağlar. Pratikte hiçbir şey değişmeyecektir. Davamız daha da gelişecektir. ", "Sakalımızı traş ettiler, şimdi daha gür çıkacak", "Partiler değişir ama ideal, aşk, giyim değişmez" ve "Milli Görüş idealini kimse ortadan kaldıramayacak ve Milli Görüş gerçekleşecektir" ifadeleri 17 Aralık 1997'de İsmail Alptekin'in kuruculuğunda ve genel başkanlığında Fazilet Partisi'ni kurdurmuştu (Aktaran: Bölügiray 2004: 21).

Aksoy'a göre, Fazilet Partisini kurmak milli görüş camiası için zor olmamıştı. Nitekim Erbakan'ın "Yeni parti kurmak tabelaları boyamaktan ibaret bir iş. Kısa sürede partiyi kurarız" sözleri pratiğe dökülmüştü. Kurulan FP'ye mecliste RP'nin kapatılmasından sonra bağımsız kalan milletvekilleri geçmiş ve ayrıca eski ANAP'lı Cemil Çiçek ve Ali Coşkun da katılmıştı. Böylece FP mecliste 146 sandalyeye sahip olmuştu (Aksoy 2000: 26).

İsmail Alptekin'in genel başkanlığındaki FP, 14 Mayıs 1998'de kurucular kurulunun kararı ile Mehmet Recai Kutan'ı genel başkanlığa getirmiştir. Yalanız' a göre, bu dönemde FP, RP'ye göre dinsel öğelerin daha az kullanıldığı, umumi bir söylem tarzı geliştirmiştir. Nitekim FP Danışma Meclisi'nin 6 Eylül 1998'de Ankara Kızılcıhamam'da sona eren toplantısının sonuç bildirgesinde FP Genel Başkanı Kutan, Türkiye'de her kesimin devlet, demokrasi, laiklik, insan hakları, siyaset, cumhuriyet gibi kavramları yeniden gözden geçirmesi gerektiğini savunarak, "Demokrasi bizim için vazgeçilmez evrensel bir değerdir." demiştir. Yine Kutan, 11 Ekim 1998'de Kayseri de yapmış olduğu açıklamada; türbanın kadınların siyaset sahnesindeki rolünü engellememesi gerektiğini söyleyerek, "Elbette başörtülü bir hanımefendi kardeşimiz parlamentoya girmeli. Bileğinin hakkıyla olabiliyorsa bakan da olmalı. Millet karar verirse bizden aday olmaması için bir sebep yok." demiştir (Yalanız 2011: 64-5). Aksoy'a göre, genel başkanlığa getirilen Recai Kutan FP'nin, RP'nin devamı olmadığını iddia etmekte ancak "bakmayın siz resmi söylemimize" mesajı vermektedir. Recai Kutan, fazilet partisinin geçmişin değil geleceğin partisi olduğunu iddia etmekte ve geçmişi de inkar etmediklerini söylemektedir (Aksoy 2000: 29).

MNP, MSP ve RP ile yaşanan kapatılma tecrübelerine karşı daha temkinli davranılması açısından FP farklı bir görünüm sergilemekteydi. FP'nin yeni görünümü merkeze geçmeye çabalayan demokratik ılımlılık olarak belirlemiştir. Bu bağlamda kutuplaşmış siyaset içinde RP'nin ardılı FP'nin yaşama şansı küçük bir olasılık olsa da, FP kendisini RP'den farklı göstermeyi ve iki parti arasında bir devamlılık olmadığını ortaya koymayı denemiştir. Bununla ilgili ilk sinyaller FP'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğine sıcak bakmasıydı. Bunun yanında “türban yasağı” na insan hakları penceresinden bakma, “İslami görev” söylemleri yerini Demokrasi, insan hakları ve kişisel özgürlüklere bırakmıştı (Arpacı 2012:421-22). Buna binaen milli görüşün böyle bir esnekliğe yönelmesi Çalmuk'a göre, Erbakan MNP' den FP'ye uzanan silsile içinde her yeni partide daha fazla “yoğurdu üfleme” eğiliminde olmuş, parti misyonundaki devamlılığı her şeyin önünde görmüştür (Çalmuk 2005: 560).

FP'nin insan hakları ve demokrasi vurgusundaki neden, 28 Şubat sürecinde halkın tercihlerine saygısızlık yapılarak Refah-Yol hükümetine karşı post-modern darbenin gerçekleşmesine karşı bir tepki olarak ifade edilebilir. Şöyle ki, demokratik yollarla ve güvenoyuyla gelmiş bir hükümete antilaik gibi söylemlerle gerginlik yaratılarak antidemokratik bir biçimde baskı yapılması gerçek bir demokrasinin işlemediğini göstermiş ve bu da FP'yi böyle bir politikanın taahhüdüne itmiştir.

FP'nin ekonomik ve siyasal değişimleri programlarında da yer almıştı. MNP ve MSP döneminde daha devletçi bir anlayışı benimseyen Milli Görüş, 1980 sonrası yaşanan liberalleşmeyle serbest piyasa anlayışına ağırlık vermiştir. Bu anlayış RP'de etkili olmakla birlikte FP'de daha çok belirginleşmiştir. Nitekim FP'nin 1999 Seçim Beyannamesinde, “Ekonomilerin küresel bütünleşmesi ve demokrasinin tüm dünyaya yayılması devletin ekonomik ve toplumsal kalkınmadaki rolünü de değiştirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası yıllardan kalan müdahaleci ve üreten devlet anlayışı dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de yerini, kolaylaştırıcı, düzenleyen ve denetleyen devlet anlayışına bırakmıştır” ve “Serbest piyasa şartlarına uygun, özel mülkiyete ve teşebbüs hürriyetine dayalı, dışa açık, üretim ve rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir kalkınma modeli geliştirilmelidir” gibi ifadeler liberal iktisat sentezini doğrulamaktadır. Bunun yanında çok tartışma getiren AB ile ilgili olarak da “Türkiye'nin çıkarları

açısından, Avrupa Birliğine üyelik sürecinin tamamlanmasını hedefliyoruz” (FP Seçim Beyannamesi 1999) ifadeleri Böligeray’a göre, FP’nin kağıt üzerindeki politikalarıydı. Ona göre, geçmiş politikalara bakıldığında bu ifadeler çok da gerçeği yansıtmamaktaydı (Böligeray 2004: 22). Çakır’a göre ise ,bu FP ve çevresi için 28 Şubat sürecinden dolayı zorunlu batılılaşma olarak değerlendirildi (Çakır 2005: 573).

FP, RP’nin devamı olmadığını dillendirse de halk ve siyaset çevresi böyle düşünmüyordu. Nihayetinde milli görüş, RP’nin kapatılma sürecinden sonraki ilk seçimlere girerek bu parti altında ilk tecrübesini yaşayacaktı. Genel ve yerel seçimlerin birleştirilerek yapıldığı 1999 seçimleri, yerel seçimlerden çok genel seçim havasındaydı. Seçim sürecinde FP, seçim kampanyasında; demokrasiye, insan haklarına, YÖK’ün (Yüksek Öğretim Kurumu) tutumlarına, üniversitelerdeki başörtüsü sorununa, 8 yıllık kesintisiz eğitime ve imam hatip okullarına vurgu yapmıştır.

18 Nisan 1999 tarihinde yapılan genel seçimlerde % 15,41 oy oranı ile üçüncü parti olan FP, yerel seçimlerde % 18,4 oy oranı ile 488 belediyeye sahip olmuş ve birinci parti olmuştur (Yalanız 2011: 65). FP’ nin yerel seçimlerdeki başarısı, aynı çizgiden geldiği RP’li belediyelerin başarılı hizmetleri sayesindeydi. Çünkü birçok RP’li belediye, RP’nin kapatılmasıyla FP’ye geçmişti. Ancak FP’nin yerel seçimlerdeki başarısı genel seçimlere çok yansıyamadı. Bunun nedeni Çakır’a göre, MHP’liler ve diğer rakiplerin “bunlara seçilseler de iktidar vermezler” propagandasının etkili olması, İç ve Doğu Anadolu’nun bu propagandaya itibar etmesidir (Çakır 2005: 574). Poyraz’a göre ise, hareketin liderlerinin siyasi yasaklı olmasından ötürü parti içindeki otoritenin zayıflaması, medyanın fazilet partisini yeterince göstermemesi, eski RP’li üyelere faydalanılamaması, seçim listelerinde yaşanan sıkıntılardan ötürü taşrada bulunan partililerin yerel seçimlere ağırlık vermesidir (Poyraz 2006: 162).

Oy oranlarında yaşanan düşüş parti içi muhalefetin artmasına neden olmuş ve gelenekçi-yenilikçi ayrımı meydana gelmiştir. Bu ayrım Fazilet Partisinin I. Olağan kongresinde patlak vermiş ve gelenekçileri temsilen Erbakan’ın aday olan Recai Kutan’a karşı yenilikçileri temsilen Abdullah Gül aday olmuştu. Kongre sonucuna göre; 1238 delegeden 1195’i oy kullanmış ve bunların 1154’ü geçerli sayılmıştır. Geçerli

sayılan oyların 633'ünü Kutan, 521'ini de Gül almış ve 112 farkla FP'nin genel başkanı tekrar Kutan olmuştur. Kongreden sonra her iki taraf da her ne kadar birlik ve beraberlik mesajları verse de Gül ve listesindkiler FP ile olan bağlarını minimize ederek Recep Tayyip Erdoğan'ın öncülüğünde yeni bir siyasal oluşumu başlatmışlardır (Yalanız 2011: 67).

4 Mayıs 1999 tarihinde TBMM'de yeni milletvekillerinin yemin töreninde, FP'li milletvekili Merve Kavakçı türbanla meclis genel kuruluna girmiş ve DSP'li milletvekillerinin protestosuyla genel kuruldan çıkarılmıştır. Bu olay 7 Mayıs 1999'da Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın FP'nin kapatılması istemiyle verdiği iddianamede de kapatılma gerekçelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Nihayetinde 12 Haziran 1999'da AYM'nin "kapatma talebi ile ilgili belgelerin eksik olduğu; Başsavcının, genel başkan Recai Kutan başta olmak üzere FP yöneticileri, milletvekilleri ve belediye başkanlarının kapatma gerekçesi olabilecek söz ve eylemlerinin kanıtları ile sunulmasını" istemesi, davanın 16 Kasım 2000 tarihinde görüşülmesine neden olmuştur. Sonrasında Yargıtay Başsavcılığına Sabih Kanadoğlu'nun getirilmesiyle daha önce AYM tarafından delil kabul edilmeyen belgeler tekrar gündeme getirilmiş ve bu belgelerin kapatılmaya yeterli delil oldukları iddia edilmiş ve 22 Haziran 2001'de FP'nin kapatılmasına karar verilmiştir. Bu kararla birlikte milletvekilleri Nazlı Ilıcak, Merve Kavakçı, Bekir Sobacı, Ramazan Yenidede ve Mehmet Sılay'a 5 yıl süreyle siyasi yasak getirilmiştir (Kızıldaş 2011: 518).

- *Saadet Partisi*

FP'nin kapatılmasından sonra 20 Temmuz 2001'de Recai Kutan Genel Başkanlığında Saadet Partisi kurulmuştur. FP I. Olağan kongresinde yaşanan ayrışmayla birlikte yenilikçileri temsil eden Abdullah Gül ve listesindkiler 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan Genel başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisini kurmuşlardır.

51'i milletvekili 48'i de eski milletvekili, 10'u FP il başkanı, 5'i profesör ve 2'si doçent 135 kişinin kurucusu bulunduğu Saadet Partisi'nin bu kadar çok sayıyla kurulması, yenilikçilere karşı milli görüşün saadet partisinde toplandığının mesajı

verilmesiydi (Şen 2011: 520). Bu dönemde DSP-ANAP-MHP koalisyonuyla kurulan 58.Hükümet'in ekonomik ve siyasal icraatlarındaki zayıflık ve ardından patlak veren ekonomik kriz nedeniyle mecliste seçimlerin erkene alınması gündeme gelmiş ve 3 Kasım 2002 tarihinde seçimlerin yapılmasına karar verilmiştir.

Saadet Partisi, 2002 ve sonrası seçim beyannamelerinde FP'den farklı olarak RP hükümetinde yaşanan tecrübeleri referans almış ve MSP dönemi devletçi politikaları tekrar gündeme taşımıştır. "54. hükümetin başarısı, tesadüflere dayalı bir başarı değildir. Bu başarının altında, bağımsızlık, insan haklarına saygı, maddi ve manevi kalkınma ilkelerinden hareketle güçlü ve öncü bir Türkiye projesini yürürlüğe koymak ve *"Yeni Bir Dünya"* kurma adımları vardır. Bütün bunlar ancak Milli Görüşle, yani *"kaba kuvveti"* değil, *"haklılığı üstün tutmakla"* olur." ve "1977 yılında taklitçi zihniyetlerin uyguladıkları seçim ekonomisi ile ortaya çıkan ekonomik kriz, Milli Görüş kadrolarının öncülüğünde hazırlanan *"Ekonomide Milli Çözüm Kararnamesi"* ile aşılmış, yeniden ağır sanayi hamlesi başlatılarak önemli başarılarla imza atılmıştır" (SP Seçim Beyannamesi 2002). SP'nin milli görüşün tek temsilcisi olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Nitekim SP'nin, seçim kampanyasında kullandığı klasik sloganları şunlardır: "Milli şahlanış", "Önce Ahlak ve Maneviyat", "Taklitçi Değil Milli Görüş", "Milli Görüş: inanç, Tecrübe ve Başarıdır", "Çare var: Milli Görüş, Saadet Partisi".

3 Kasım 2002 yılı genel seçimlerinde % 2,49 oy oranı alan SP meclis dışı kalmış ve bu seçimlerde kendisinden ayrılan AKP, % 34,28 oy oranı ve 363 milletvekili ile tek başına iktidar olmuştur. Milli Görüş tabanının ve merkez sağdaki oyların AKP'de toplanmasının nedenleri, FP'nin devamı olan SP'nin tekrar kapatılma sürecine girebileceği düşüncesi, AKP'nin milli görüş tabanından kopup değişim sinyalleri vermesi ve merkez sağ çizgide görünmesi olarak sayılabilir.

Saadet Partisinin 2003 yılında yapılan kongresinde Necmettin Erbakan genel başkanlığa seçilmiş ancak Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, Erbakan'ın kesinleşmiş hapis cezası nedeniyle parti üyeliğinden ayrılmasını istemiştir. Bunun üzerine Necmettin Erbakan 30 Ocak 2004'de parti üyeliğinden istifa etmiş ve yerine tekrar Recai Kutan gelmiştir. 29 Mart 2008'de yapılan Kongrede ise Numan Kurtulmuş, genel

başkanlık görevini Recai Kutan'dan devralmıştır (Şen 2011: 521-2). Numan Kurtulmuş'un genel başkan olmasıyla parti iç dinamiklerinde hareketlenmeler olmuş ve bu hareketlenmeler kendini 29 Mart 2009 yerel seçimlerden sonra yapılan 4.Olağan kongrede kendini göstermiştir. Yalanız'a göre bu hareketlilik, SP genel başkanı Numan Kurtulmuş'un il başkanlarının değişimiyle ilgili inisiyatif kullanarak "tasfiye mi, takviye mi?" polemiğinin ortaya çıkmasıyla başlamış, sürecin devamında ise 11 Temmuz 2010'da SP 4. Olağanüstü Büyük Kongresi yapılmıştır (Yalanız 2011: 78). Bu kongrede Milli Görüş Partileri kongresinde ikinci kez yaşanan iki liste ile seçim yapma gündeme gelmiştir. Ancak çıkarılan yeşil ve beyaz adlı iki listenin genel başkan adayı da Numan Kurtulmuş olarak gösterilmiştir. Kongre sürecinde beyaz liste olarak adlandırılan listenin kendisinin hazırladığı ve ikinci listeye gerek olmadığını söyleyen Kurtulmuş, yeşil listeden istifa etmiştir. Kurtulmuş'un yeşil listeden istifası ile yeşil liste seçime girememiş ve beyaz liste tek başına seçime girmiştir. Kongre sonucunda ise beyaz liste ile Numan Kurtulmuş tekrar SP Genel Başkanlığına seçilmiştir. Kongre sonrası süreçte ise kongrenin tekrar yapılması hususunda girişimler olmuştur. Bu girişimler, yeterli sayıda delege imzasının toplanmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak bu olgudan sonra 1 Ekim 2010'da Numan Kurtulmuş düzenlediği basın toplantısıyla SP genel başkanlık görevinden ve üyeliğinden istifa etmiştir. Numan Kurtulmuş'un SP genel başkanlık görevinden istifası üzerine 17 Ekim 2010'da SP 5. Olağanüstü Büyük Kongresi yapılmıştır. Kongre seçimine Milli Görüş Lideri Necmettin Erbakan tek liste ile SP Genel Başkanlığına aday olmuştur. Kongre sonucunda ise Erbakan 84 yaşında, yaklaşık 6,5 yıl aradan sonra tekrar SP Genel Başkanlığına seçilmiştir (Yalanız 2011: 79).

SP genel başkanlığına seçilen Erbakan sürecin devamında sağlık sorunlarından dolayı hastaneye kaldırılmış, 27 Şubat 2011 tarihinde solunum, kalp ve çoklu organ yetmezliği sebebiyle hayatını kaybetmiştir.

1.3. Necmettin Erbakan'ın Siyaset Sahnesine Sürükleyen Nedenler

Cumhuriyet'in ilanından sonra "İslamcı" olarak adlandırılabilen parti ve partilerin kurulmasında öncü ve lider olan Necmettin Erbakan'ın, siyasete sürüklenmesinde birçok neden vardır. Erbakan'ın siyasete atılmasındaki ekonomik ve siyasal nedenler olarak; çok partili döneme geçilmesiyle muhafazakar ve islami kesimin rahatlama ve AP'nin temsil sorunu yaşaması, Erbakan'ın sanayileşme arzusu, gümüş motor fabrikası meselesi, odalar birliği serüveni ve Mehmet Zahit Kotku ve tasavvuf hareketinin teşviki sayılabilir.

Erbakan, siyaset sahnesine neden girdiği ile ilgili soruya şu şekilde cevap vermektedir: "Bize bazen soruyorlar: 'Bütün okulları birincilikle bitirmişsiniz. Deha seviyesinde bir beyne sahipsiniz. Bilim dünyasında büyük buluşlara imza atmışsınız. Bir bilim adamı olarak kalıp, ilmi buluşlara imza atsaydınız, insanlığa böylece hizmet etseydiniz daha iyi olmaz mıydı?' diyorlar. Bizim cevabımız şudur: Bir üniversitede profesör olabilirsiniz, Nobel ödülleri alabilirsiniz, ama ülkenizin insanı bugün olduğu gibi açsa, sefalet ve zorluklar içerisindeyse, dünyada 300 bin çocuk yoksulluk içinde açlıktan ölüyorsa, sizin Nobel ödüllerinizi ne işe yarar? Bundan dolayı, bize böyle hayırlı bir hizmet yolu nasip ettiği için Cenab-ı Hakk'a hep şükretmişizdir. Asıl faydalı olan 70 milyon milletimize ve bütün insanlığa hizmet edebilmektir. Bütün insanlığın saadet ve mutluluğu için çalışmaktır. Bu dünya, imtihanını, canıyla malıyla cihad etmiş bir Müslüman olarak tanımlamaktır" (Erbakan 2013: 11). Ayrıca Kıvanç'ın 1969 yılında Erbakan'la röportajında Erbakan, neden siyasete atıldığı sorusuna şu şekilde cevap vermiştir: "Memlekette yapılacak çok şey var. Bilimadamı olarak zorladım, olmadı. Odalar Birliği'nde genel sekreter sonra başkan olarak zorladım, yine olmadı. Yapmak istediklerimi gerçekleştirmenin tek yolu siyaset görünüyor" (Kıvanç 2010). Bu sözlerinin yanında dönemselsel olarak yaşanan politik ve ekonomik gelişmeler Erbakan'ın siyasete atılmasındaki önemli etkenler olarak da sayılabilir.

1.3.1.Gümüş Motor Meselesi

Gümüş motor, 150'si yüksek mühendis olmak üzere 200 kişinin iştirakiyle 26 Ocak 1956 tarihinde kurulmuş bir motor fabrikasıdır. Genel müdürlüğünü Necmettin Erbakan'ın yaptığı fabrika, 1961 yılında seri üretime başlamış, 2500 adet dizel motoru, 1000 adet derin kuyu tulumbası, 50 bin piston, 20 bin silindir gömleği, 20 bin motor yatağı ve 1 milyon sekman yapabilecek kapasiteye sahip olmuştur (Milliyet 1962). Gümüş Motor'un kurulmasıyla ilgili olarak Erbakan, "Almanya'daki çalışmalarımız sırasında bizi etkileyen ve üzen bir olay şudur: Biz o fabrikalarda bir yandan çalışıp bir yandan araştırmalar yaparken, Türkiye Ziraat Kurumunun Alman fabrikalarına verdiği motor siparişlerini gördük. Bu görüntü, bizim Türkiye'de bir Milli Motor Sanayii kurma kararlılığımızı iyice pekiştirdi. Bunları bizim milletimiz, tamamen kendi imkanlarıyla yapabiliyordu. Türkiye'nin ilk milli sanayi örneği olan, Gümüş Motor Fabrikasını, memleketini ve milletini seven 200 ortakla kurmamızın temelinde işte o görüntü yatar" demektedir (Erbakan 2013: 7).

Gümüş Motor'un kurulmasında tasavvuf hareketi olarak bilinen Nakşibendi tarikatı lideri ve Necmettin Erbakan'ın hocası Mehmet Zahit Kotku'nun etkisi büyüktür. Nitekim Gürdoğan'a göre, Mehmet Zahit Kotku hocaefendi, kendi kültürümüze sahip olmak ve batının pazarı olmaktan kurtulmak için, temel ihtiyaçlarımızı karşılayacak bir sanayileşmenin, ekonomik ve siyasi bağımsızlığımızın elde edilmesinde önemli bir güç olduğuna inanıyordu. Bu yüzden, Türkiye'nin sanayileşme tarihinde çok önemli bir girişim olan Gümüş Motor fabrikasının kurulmasında öncü olmuştur (Gürdoğan 2011: 93). Oğuz'a göre Kotku, ülkenin maddi ve manevi kalkınmasını sağlanması ve islam ülkelerine örnek olunması için bireysel kazanımları toplum yararına yatırımlara dönüştürülmesi için teşvikte bulunmuştu. Ekonomik yönden, özellikle de küçük sanayi ve ağır sanayide, dışarıya bağımlı olmamak için sanayileşmek gerektiğini dile getirmekteydi (Oğuz 2003: 231-32). Erbakan'a göre, Mehmet Zahit Kotku hoca, nasihat ve tavsiyeleriyle ülkemizde ilk yerli motorun kurulmasını teşvik etmiştir (Erbakan 2013: 9).

Gümüş Motor'un Türkiye'de ekonomik ve politik zorluklarla karşı karşıya kalması fabrikayı zor durumda bırakmıştı. Erbakan'a göre, fabrikanın kuruluş aşamasında iki büyük devalüasyon geçirmesi ve 2 lira 80 kuruş olan 1 ABD doları, 9 lira 20 kuruşa yükselmesi neticesinde 6 milyon lira ile kurulması planlanan fabrikanın maliyetinin 25 milyon liraya çıkmasına neden olmuştu. Ayrıca üretim ve satım aşamasında damping engeliyle karşı karşıya kalınması, ithalatçı firmaların, 10 bin liraya sattıkları motorları önce 5 bin liraya sonra 2 bin liraya kadar düşürmesi (Erbakan 2013: 7), Türk Çiftçisinin gümüş motoru alabilmesi için bankaların kredi olanakları sağlamaması, ithal motorlara kredi sağlaması (Milliyet 1962), gibi nedenler Gümüş Motor Fabrikasını iflasa sürüklemiştir. Fabrikayı bu zor durumdan kurtarmak için dönemin Başbakanı Adnan Menderes fabrikanın ihtiyacı olan ve sürüncemede kalan 1 milyon 300 bin dolarlık döviz tahsisi sağlasa da yukarıdaki nedenlerden dolayı fabrikayı güçlükten kurtaramamıştır (Erbakan 2013: 10).

Kötüleşen Gümüş Motor Fabrikası, önce teşvik amaçlı hisse alımlarında bulunan fakat hisse senedi fiyatları düşmeye başlayınca, başka bazı hisseleri de satın alan Türkiye Şeker Şirketi tarafından, fabrika hisselerinin %51'ine sahip olunmuştur. Bu nedenle Türkiye Şeker Şirketi fabrikanın yönetimine müdahale etmeye başlayınca, işler daha da karışmış ve Erbakan 1963 yılında izinli olarak ayrıldığı üniversitedeki görevine geri dönmüştür. Gümüş Motor Fabrikası "Pancar Motoru" olarak isimlendirilmiş ve üretime bu isimle devam etmiştir (Kızıлтаş 2011: 44-47).

Gümüş Motor'un bu hadiseleri yaşaması Necmettin Erbakan'ı Odalar Birliği'ne girmesine neden olmuştur. Siyaset sahnesine atılmasında Gümüş Motor, sanayileşme örneği olması açısından önem arz eder.

1.3.2. Sanayileşme Arzusu

Necmettin Erbakan'ın Türkiye'nin sanayileşmesi yönündeki isteğinin temel nedeni kendisinin makine Profesörü olmasında yatmaktadır. Sanayi alanına teknik olarak hakim olan Erbakan, İstanbul Teknik Üniversitesinden mezun olduktan sonra bir dizi araştırma için Almanya'ya gitmiş ve Almanya'nın kalkınma modelinden

etkilenmiştir. Almanya'nın kalkınma modelinin Türkiye'de uygulanabilirliği ile ilgili bir düşünceye sahip olmuştur. Erbakan bununla ilgili olarak; "Almanya İkinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmıştı. Nerdeyse ayakta tek bir bina bile yoktu. Almanya'da kaldığım bu süre içinde, Almanya'daki ağır sanayi hamlelerini ve faaliyetlerini bizzat yerinde görme imkanı bulduk. Bütün bu çalışmalar, Almanya-Ruhr sahasında gördüğüm fabrikalar, Türkiye'de de ağır sanayi hamlesi başlatılması fikrinin bizdeki ilk kıvılcımları oldu. Yerli bir motor sanayisi kurmanın ve tamamen yerli olan fabrikalara sahip olmanın, Türkiye gibi yoksulluktan yeni çıkmaya çalışan bir ülke için ne kadar önemli ve gerekli olduğunu anladım. 'Milli Ağır Sanayi' fikri o günden sonra, Milli Görüş Davası'nın en önemli hedeflerinden biri olarak hayatımızda yer aldı" demektedir (Erbakan 2013: 7).

Erbakan'ın sanayileşme fikrinin oluşmasında islam tarihi ve Osmanlı, önemli bir yer tutar. Sanayileşme' nin öneminden bahsederken her defasına tarihte yaşanan gelişmelere atıfta bulunur.³⁶ Sanayileşme konusunda Osmanlı Padişahlarından II. Abdulhamid'in Erbakan üzerindeki tesiri büyüktür (Erbakan 2013: 185-90).

Sanayileşme fikrinin olgunlaşmasında Erbakan'ın hocası Mehmet Zahit Kotku'nun da katkıları büyüktür. Nitekim Erbakan'ın eserinde hocasıyla ilgili şu sözler dikkat çekmektedir: "Hocaefendi sohbetlerinde sürekli milli sanayiinin kurulmasının öneminden bahsederdi. Dergah'ın önündeki otomobilleri göstererek, 'Keşke, dış ülkelerden getirilen bu otomobillerin yerine, imalat fabrikaları kurabilsek, aç susuz ülke insanımıza iş imkanı sağlayabilsek' derdi" (Erbakan 2013: 9). Mehmet Zahit Kotku'nun sanayileşme fikri sadece düşünce düzleminde kalmamıştır. Milli Sanayinin kurulması için, bilhare incelemelerde bulunmak üzere yurt dışına çıkmış ve yerli sanayinin kurulmasıyla ilgili olarak korkuların aşılmasına yardımcı olmuştur (Oğuz 2009: 231-2).

Saniyeye çok büyük bir önem veren Erbakan, 50'li ve 60'lı yıllardaki iktidarları bu konuda yetersiz görmektedir. Bununla ilgili olarak ülkenin sanayileşmesi ile ilgili 4 Mart 1961 tarihinde Bakanlar Kuruluna bir sunum yapmıştır. Dönemin Başbakanı Cemal Gürsel'dir. Bu sunumda Erbakan'ın sanayileşme ve otomobil üretimi yönündeki

³⁶ Bununla ilgili ayrıntılı açıklamalar ve atıflar ileriki bölümlerde yer alacaktır.

tavsiyelerinin ele alındığı bir bölüm Koçak'ın aktarmasında şu şekilde yer almıştır: “Bizim sanayimiz, bir defa, bugün hiç şüphesiz, en hayati mevzulardan biri haline gelmiş bulunmaktadır. Bu itibarla, biz Türk Milletinin bekası bakımından, önümüzdeki yıllarda sınai sahadaki istihsalimizi artırmak mecburiyetindeyiz. Bugün sınai saha layıkı veçhile ele alınmamıştır. Sınai sahamızı temsil eden organlar, kafi miktarda teşkil edilmemiştir. [...] Efendim, üzerinde durmak istediğimiz bir husus da, araştırma ve geliştirme kanununu ismi altındaki bir kanunun çıkartılmasıdır. Bugün bizim memleketimizde, iş hayatındaki istikrarsızlıktan dolayı, uzun boylu araştırma paraları yatırarak, muayyen sınai mamullerin prototiplerinin imaline girişmek, imkansız bir mükellefiyet mahiyetini taşıyor [...] Bizim memleketimizde, önce demir-çelik sanayii kurulmalı, ondan sonra makine tezgahları kurulmalı ve ondan sonra da ,imalat yapacak fabrikalar tesis edilmelidir. [...] Motorlu vasıta imalatını ve bu meyanda otomobil imalatını ehemmiyetle ele almak lazımdır” (Aktaran: Koçak 2010: 949-969).

Erbakan'ın bu sunumundan sonra MBK üyeleri ile bakanlar kurulunun (4 Mart 1961 tarihinde) yaptıkları müşterek toplantıda motor fabrikası ve otomobil sanayiinin kurulması için geniş ölçüde yatırım yapılması prensip olarak kabul edilmiştir. Doçent Necmettin Erbakan'ın motor sanayii hakkında izahat vermesinden sonra 25 dakikalık bir film de seyrettirilmiştir. BK toplantısında ülkemizde ağır sanayiinin geliştirilmesi ve otomobil imali için, dışarıdan elde edilen kredilerle bir fabrika kurulması üzerinde durulmuştur. Özel teşebbüs tarafından kurulmasına çalışılan motor fabrikasına da yardım yapılması hususunda Bakanlar Kurulu tarafından prensip kararına varılmıştır (Milliyet 1961).

Bakanlar Kurulu toplantısının ardından 15 gün sonra tekrar çağrılmayı bekleyen Doç. Erbakan'a yeni bir çağrı gelmez. 1961 yılında Ankara'da, “Birinci Otomotiv Sanayi Kongresi”nin düzenlenmesine önyak olan Erbakan yerli otomotiv yapılması hususundaki fikirlerini burada da açıklar (Kızıлтаş 2011: 65). Yenilmez'e göre, Erbakan'ın siyasete girmesi mühendislik alanındaki başarısından çok ağır sanayinin kurulması amacıyla mühendislik anlayışının uygulanması gerekliliği üzerinden olmuştur (Yenilmez 2007: 164).

Erbakan'ın ağır sanayi isteğinin dönemin hükümetleri tarafından gerçekleştirilememesi, kendisini siyasete sürükleyen bir ekonomik neden olarak ifade edilebilir.

1.3.3.Odalar Birliği Serüveni

Gümüş Motor gelişmeleri yaşanırken Necmettin Erbakan, 1959 yılında “İstanbul Sanayi Odası Makine İmalatçıları Sanayi Meslek Komitesi” ne girmiş ve burada başkanlığa kadar yükselmiştir. Çünkü gümüş motoru zora sürükleyen en önemli sebeplerden bir tanesi ithalat ve kotalar meselesiydi. Bunun aşılabilmesi odalar birliğinden geçmekteydi (Kızıлтаş 2011: 66). Nitekim bununla ilgili olarak Erbakan: “Ama bugün olduğu gibi, dün de Türkiye'nin sanayileşmesini istemeyen güçler vardı. O yıllarda kredileri Odalar Birliği paylaşıyordu. Bu kredilerin hemen hemen tamamına yakını, İstanbul'daki büyük ithalatçılara veriliyordu. Örneğin 20 milyon dolarlık yatırım kotasının 19 milyon doları İstanbul'daki ithalatçılara giderken, sadece 1 milyon doları Anadolu'ya kalıyordu. Anadolu'daki müteşebbisler ciddi döviz sıkıntısı yaşıyor ve kalkınma hamlelerini gerçekleştiriyorlardı. Hâlbuki bu döviz ve kredilerin hakkaniyet ölçüsünde Anadolu'ya gönderilmesi gerekiyordu. Asıl hak eden onlardı. Bu adaletin sağlanması, kredilerin Anadolu girişimcisine aktarılabilmesi için, mücadelenin Odalar Birliğinde yürütülmesi gerekiyordu” demektedir (Erbakan 2013: 10).

1965 yılında Profesör olan Necmettin Erbakan 1966 senesinde “Odalar Birliği Sanayi Dairesi” başkanı olur. İthalat kotaları üzerinde yetki sahibi olan bu daire, Türkiye'nin sanayileşmesi açısından büyük önem arz etmiştir. Bu vesileyle yerli üretimin önünü açmak isteyen Erbakan, daire olarak aldıkları kararların Odalar Birliği Genel Sekreterliği tarafından keyfi olarak bozulabildiğini görünce genel sekreterliğe adaylığını koyar. Kızıлтаş'a göre, akademik kimliği ve işadamı kimliği ile daha önce gezilere çıkan Erbakan, Anadolu esnafıyla tanışmış ve kaynaşmış, ülkenin sanayileşmesi konusundaki fikirlerini onlara aktarmıştı (Kızıлтаş 2011: 67).

1967 yılında Odalar Birliği Genel Sekreterliğine getirilen Erbakan aynı yıl Odalar Birliğinde çalışmakta olan Nermin hanımla evlenir. Kızıлтаş'a göre, genel

sekreterliğin ardından Mayıs 1968’de, “Odalar Birliği İdare Heyeti” üyesi olan Erbakan’ın, millet tarafından oluşturulan imkanların ülke genelinde yaygın bir sanayileşme için kaynak olarak kullanılması yolundaki iyi niyetli çalışmalarının, üretmek değil dışarıdan satın alıp üzerine kar koyup satmak niyetinde olanların farkına varması, bakanlık ve başbakanlık arasında kurulan bir çarkla, bütün Türkiye’nin hakkı olup kuruluşunun dağıtmaya yetkili olduğu imkanlar, üst yönetime yakın bazı kişilerin isteği doğrultusunda ve genel olarak ithalata dayalı montajı esas alan kuruluşlara dağıtılmasının farkına varması Erbakan’ı Odalar Birliği başkanlığına sürüklemiştir (Kızıltaş 2011: 68).

Akın’a göre Erbakan’ın, genel sekreteri bulunduğu dönemde, odalar birliğinin tasarrufunda bulunan kredi dağıtımının Anadolu’daki küçük sermaye sahipleri lehine biçimlendirilmesi isteğinin yanı sıra, Erbakan ile hükümet arasındaki restleşmenin son noktasını, Erbakan’ın Maden Yardım Fonu’nun 7 yıl süre ile kullanılan 12 milyon liralık sermayesinin bir türlü hedefini bulamadığı ve en az 50 milyon liralık bir sermaye ile Odalar Birliği patronajı altında bir maden bankasının kurulmasını teklif etmesi oluşturmuştur. (Aktaran: Arpacı 2012: 195) . Genel Sekreterliği döneminde de sağ gurubun hamisi olan Erbakan, Odalar Birliğini de bu sağ fikirli kişilerle doldürmüştür. Maden Bankası teklifinin red edilmesi sonucunda Erbakan’a 197 bin lira tazminat verilerek görevinden uzaklaştırılmıştır. Erbakan görevden alınınca, ilk siyasi hareket olarak AP Konya adayı olarak 1968 Senato seçimlerine katılmak istemiş ancak geç kaldığı gerekçesi ile başvurusu, AP tarafından kabul edilmemiştir. AP’lilerin sıcak bakmadığı Erbakan bunun üzerine özel sektör içinde kalmayı seçerek, 1968 yılında yapılan Odalar Birliği seçimlerinde yönetim kuruluna adaylığını koyarak kazanmıştır (Milliyet 1969a).

Yerli Sanayinin oluşması için mücadele veren Erbakan, Odalar Birliği sürecinde kendisine destek olan Anadolu işadamlarıyla birlikte Mayıs 1969’da yapılacak başkanlık seçimlerine hazırlanmaya başlamıştı. İktidarda bulunan Adalet Partisi ve muhalefetteki CHP, mevcut yönetimi ve adayı destekleme kararını almışlardı. 25 Mayıs 1969 tarihinde yapılan seçimler için mevcut AP hükümeti Bakanlar Kurulu kararıyla mevzuata aykırı bir şekilde Odalar Birliği Genel Kurulu’nun seçim maddesi için ileri bir

tarikh açıklamış ancak bu seçimleri engelleyememiştir (Kızıltaş 2011: 80). Nihayetinde seçim günü başkanlık divanının istifa etmesi, rakip aday Sırrı Enver Batur ve taraftarlarının salonu terk etmesinden sonra Erbakan yeni bir divanın oluşumunu sağlayarak %75 oyla Odalar Birliği başkanı seçilmiştir (Milliyet 1969a).

Necmettin Erbakan'ın başkan seçilmesiyle, Ticaret Bakanlığı Odalar Birliği emrindeki bazı kotaları Sanayi Bakanlığı bünyesine devretti (Erbakan 2013: 11). Erbakan Odalar Birliğinin özel sektör ihtiyaçları için ithal izni vermesinin devam etmesini istiyordu (Milliyet 1969). Odalar Birliği başkanı olarak seçilen Erbakan dönemin başbakanı Demirel tarafından tanınmamış, polis zoruyla Erbakan'ı makam odasından çıkartmaya çalışmıştır (Milliyet 1969b). Hülasa bu sürecin yaşanması Erbakan'ı siyasete sürüklemiş ve bununla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Ancak, biz milletimize hizmetten geri duramazdık. Madem siyasi bir kararla bu yetki (Odalar Birliği Başkanlığı) bizden alınıyor, biz de o zaman siyasete girer mücadelemizi orada veririz dedik. Milletimize hizmet için yeni bir yola çıktık” (Erbakan 2013: 11).

Necmettin Erbakan'ın Odalar Birliği sürecinin kendisini siyasete sürüklemesini hem Ekonomik hem de siyasal bir neden olarak ifade edebiliriz.

1.3.4. Çok Partili Dönem ve AP 'nin Temsil Sorunu

Tek partili dönemde katı Kemalist veya laik politikaların uygulanması ve din üzerinde sıkı bir denetimin olması toplumun dini inançlarını rahatça yaşayamamasına neden olmuştur. 1945 yılında çok partili hayata geçişle halkın alternatif bir tercihe gitmesi, katı laik politikaların muhalefet tarafından eleştirilmesi, dönemin iktidarı CHP ve politikalarını yumuşatmış ve islami-muhafazakar kesim mecliste temsil edilmeye başlanmıştır. Duman'a göre çok partili hayat, muhafazakar kesimi bu dönemde rahatlatmış ve bu kesimin temsil edilebilmesi ve idarenin islamlaştırılması gibi sebeplerden ötürü islami düşünceye sahip veya yakın birçok parti kurulmuştur. Bunlar Milli Kalkınma Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Türk Muhafazakar Partisi, Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi ve Millet Partisi'dir. Ona göre, 1945-50 dönemi siyasal yaşamında

islamcı-gelenekçi düşüncenin en önemli temsilcisi, Millet Partisidir. İslamcı diye kurulan diğer partilerin tümü “tabela partisi” olmaktan öteye gitmezken, MP, islamcılarının desteklediği ciddi bir muhalefet partisi durumuna gelmiştir. Parti, DP’yi CHP’nin uzantısı olmak ve onunla uzlaşmakla suçlayan bir gurup milletvekilinin, DP’den istifa etmesiyle kurulmuştur. Ancak bu sert eleştiri 1950 yılında DP’nin seçimi kazanması, MP’nin başarılı olamaması ve DP’nin islamcı-gelenekçi kesimi sevindirecek kimi uygulamalara girişmesiyle yumuşamıştır. DP’nin İslamcı-gelenekçilerin aleyhine olan katı sistemi yumuşatması diğer islamcılarının da bu partiye yönelmesine neden olmuştur (Duman 1999: 64).

DP döneminde laiklik politikalarının yumuşaması, hızlı kentleşme olgusu yüzünden kırsal kesim kültürünün daha da hissedilir hale gelmiş olduğu kentlerin günlük yaşamı içinde, islamı çok daha belirgin hale getirmiş ve tarikatların faaliyetlerindeki artış, Kuran kursları gibi uygulamalar bunun toplumsal alandaki açık göstergeleri olmuştur. Zürcher’in belirttiği bu ‘uyanış hali’ halkın geleneksel İslam’ı daha rahat yaşaması üzerine kurulmuştur ve DP’nin ikinci muhalefet dönemine paralel yükselen ‘halk İslam’ını’, toplumsal talepler çerçevesinde siyasi söyleme dönüştürmüş, parti politikalarına entegre etmiştir (Aktaran: İnceoğlu 1999: 40).

DP ilk iktidar döneminde vaat ettiği politikalarla ilgili yaptığı çalışmalar Tunçay’a göre, Arapça ezan yasağının kaldırılması, genel af yasasının çıkartılması, Kore’ye 4500 kişilik bir tugayın gönderilmesi, 1952’de NATO üyeliği ve Türkiye’nin öncülüğünde Balkan Paktı’nın kurulması gibi gelişmeler sayılmaktadır. Ona göre, 1953 sonunda CHP’nin mallarını hazineye devreden yasanın kabul edilmesiyle birlikte halkevleri kapatılmıştır. DP, radyonun hükümet tarafından parti propagandası için kullanılmasını muhalefette iken şiddetli bir şekilde eleştirmiş ancak bir süre sonra o da devlet radyosunu kendi denetimi altına almıştır (Tunçay 1997: 178-79).

DP’nin yapmış olduğu bu politikalar muhafazakar ve islami kesimin söylemlerinde rahat hareket etmesine neden olmuştur. “Ticani” olarak adlandırılan tarikat mensuplarının Atatürk heykel ve büstlerine zarar vermesi, radikal islamcı grupların açıkça islami sistemi istemeleri vb. gibi hareketlerin ortaya çıkması DP’yi

devlet sistemini savunmaya itmiş ve laiklik vurgusu yapılarak bu tür hareketlerin engellenmesine yönelik politikalar yapmaya yöneltmiştir. Yavuz'a göre DP'nin, 25 Temmuz 1951'de "Atatürk'e Karşı İşlenen Suçları Cezalandırma Kanunu"nu çıkarması, Nakşibendi şeyhi Süleyman H. Tunahan'ın Fatih Camii avlusuna gömülmesine izin vermemesi, Said Nursi'nin Risale-i Nur eserinin yayın yasağını kaldırılmasını sağlamasına karşın Said Nursi'nin Ankara'ya gelmesini engellemesi gibi olaylar bu politikalara örnek gösterilebilir (Yavuz 2005: 91). DP'nin bu politikalarla merkez sağ çizgisinde Kemalist sistemi kısmi olarak korumaya çalışırken, muhafazakâr ve islami kesimin de çıkarlarını gözetmiştir. İnceoğlu'na göre DP, bu heterojen bütünlük içerisinde islamcı popülist söylemin gücünü dengeli kullanmaya gayret etmiş ve DP'nin bu davranışları islamcı bir parti olarak adlandırılmasını yeterli kılmamıştır (İnceoğlu 2009: 37).

İktisadi olarak DP, muhalefette bulunduğu dönemlerde serbest piyasa söylemine rağmen, iktidarda bulunduğu 1950-1960 döneminde özel sektör ve liberalizm hareketlerinin yanında devlet-kamu girişimciliğinin yaygınlaşmasına da yol açmıştır. Demirel'e göre DP, yol ve liman gibi altyapı yatırımları ile sulama ve enerji üretimine yönelik yatırımlara büyük önem vermiştir. Özellikle de ulaşım altyapısının geliştirilmesinin, kalkınmanın ilk şartı olduğu yönünde bir düşünce ve uygulama benimsenmiştir. Bu bağlamda devlet hem altyapıya yönelik büyük yatırımlara kalkışırken, hem de kamu iktisadi teşebbüsleri niceliksel ve niteliksel olarak hızlı bir gelişme göstermiştir (Demirel 2005: 519).

Buğra'ya göre DP, CHP iktidarı döneminde devletçilik anlayışını ve uygulamalarını söylem düzeyinde sert eleştirirken hatta o dönemde DP'nin iktidar olduğu zaman KİT'leri özelleştireceği vaadinde bulunurken 1950 sonrası dönemde dünya ekonomisi ile tutarlı olarak devletçiliği geliştirip ve genişleterek sürdürmüştür. Yani bir anlamda devlet eliyle yerli burjuvazinin daha da geliştirilmesi ve palazlandırılmaya çalışılması bu dönemde de sürdürülmüştür. Ona göre, aslında 1950'de iktidarı CHP'den devralan Demokrat Parti, serbest piyasa mekanizmasının kurulması için pek çok girişimde bulunmuştu. Sahip olunan zihniyet aslında, serbest piyasa ekonomisini işler konuma getirmeyi; ama uygulanan keyfi (plansız) politikalar

1950'lerin ortalarından itibaren özel kesimi tedirgin etmekten geri kalmamıştır (Buğra 2010: 142).

DP, 1957 seçimlerinde % 56 oy oranıyla tekrar iktidara geldi. Tunçay'a göre DP'nin, ilk dönemki ekonomik başarıların yerini ekonomik sıkıntılar almaya başlamıştı. Ekonominin giderek ağırlaşması iktidarı güç durumda bırakmıştı. Özellikle 1958 yılı içerisinde fiyat artışları ile birlikte kuyruklar ve karaborsa ortaya çıktı. Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisine ve Hürriyet Partisi, CHP'ye katılarak iktidara karşı bir güç birliği oluşturdular. 1959 yılında Türk Lirasının değerinin düşürülmesi (Dolar'ın 2 liralardan 9 liralara çıkması) ve enflasyonun yükselmeye başlaması kamuoyunda tepkilere yol açmış, muhalefetin güçlenmesi ile birlikte CHP'nin erken seçim isteklerini de gündeme getirmişti. Ona göre, 1960 'a gelindiğinde ise iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik iyice artmış, muhalefet DP'yi baskı rejimi kurmakla suçlarken, DP iktidarı ise muhalefeti "ihtilal" çığırtkanlığı yapmakla suçlamıştır. Siyasi ortamın giderek gerginleştiği bu dönemde DP meclis grubunun "CHP'nin yasa dışı yöntemlerle siyaset yaptığı ve bazı basın organları tarafından da desteklendiği " iddiası ile on beş kişilik bir soruşturma kurulu oluşturulmasını kararlaştırmıştı. Kurulan tahkikat komisyonu, siyasi faaliyetlerle beraber kendi çalışmalarıyla ilgili haber ve değerlendirmelere de yasak getirmişti. 27 Nisan da bu kurulun yetkilerini genişleten yasanın çıkması ile birlikte İstanbul ve Ankara'daki öğrenci olayları hükümetin tutumunu daha da sertleştirmiştir. Sıkıyönetimin ilanına rağmen dinmeyen tepkiler ve ordunun açık bir şekilde ortaya koyduğu hoşnutsuzluğa rağmen iktidarın sorunlara çözüm bulamaması 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile neticelenmiştir (Tunçay 1997: 184-7).

27 Mayıs darbesinden sonra DP'nin kapatılmasıyla onun devamı olarak nitelendirilen Adalet Partisi kurulmuştur. Liderliğini Süleyman Demirel'in yaptığı AP, DP'nin mirasçısı görünümündeydi. AP, DP'nin yerini almasıyla Türk siyasi tarihinde yeni bir dönem başlamıştı. Kahraman'a göre bu dönem, sanayileşme destekli kalkınmanın savunulduğu, liberal bir ekonomi anlayışının sahiplenildiği bir dönemdir. AP, Süleyman Demirel liderliğinde, komünizm karşıtı propagandasıyla küçük esnaf ve kırsal kent odaklı, dini öğelerin sık sık belirtildiği bir söylem oluşturarak muhafazakar

ve taşralı bir siyasi ortam meydana getirdi. Süleyman Demirel, siyasette var olma nedenini “Devleti köylülük ve dinle barıştırmak” şeklinde belirtmektedir. Bu açıdan Demirel, Adnan Menderes’e oranla söylemde dini daha çok kullanmıştır (Kahraman 2007: 63).

AP, DP’nin devamı niteliğinde görünmesi ve dini söylemlere yer vermesi sebebiyle 1965 Genel seçimlerinde oyların %53’ünü alarak mecliste kazandığı 240 sandalyeyle Süleyman Demirel başbakanlığında iktidar olmuştu. Yavuz’a göre, Türk siyaset sahnesine 1963-1970 arasında hakim olan AP, bir yandan toplum ve devlet arasında köprü kuran politikalarıyla –siyasal partiler, dernekler ve çıkar guruplarının devlet ve toplumun karşılıklı birbirine nüfuz etmesi gibi- köy ve kasaba nüfusunun kentli hayata uyum sağlanmasına katkıda bulunmuş diğer yandan bireyin değil, devletin laik olması gerektiği vurgusu yaparak Kemalist-Muhafazakar ikilemi arasında merkez sağ ekolünü temsil ettiğini ispatlamıştır. Süleyman Demirel, bireysel dindarlığın siyasal laiklik ve piyasa ekonomisiyle telif edilmesini önermişti. Bu politikalarıyla DP’de olduğu gibi AP’nin dengeleyici bir sistem kurmaya çalıştığı söylenebilir (Yavuz 2005: 95).

Zürcher’e göre iktidara gelen Demirel, DP’nin geçmişinde yaşadığı problemler nedeniyle askerle ilişkileri sıkı tutmaya çalışmış asker kökenli milletvekillerine hükümette çeşitli bakanlıklar vermişti. Ona göre Demirel’in kurduğu hükümet, askerler, sanayiciler, küçük tüccar ve esnaf, köylüler, büyük toprak sahipleri, dinci guruplar ve Batıcı liberallerden oluşan bir koalisyonda ve çok az bir ideolojik tutarlılığı vardı (Zürcher 2000: 365).

DP’nin kapatılmasından sonra yakın söylem ve politik görüşle devam niteliğinde kurulan AP’de, söylem ve eylem farklılıklarının olması sınıfsal bölünmeye neden olmuştur. Zürcher’e göre AP’nin seçmen tabanı, çiftçiler ve küçük işadamlarından oluşmasına rağmen partinin siyaseti giderek daha fazla modern sanayi burjuvazisi büyük sermayenin çıkarlarına hizmet etmekteydi (Zürcher 2000: 370). DP’nin kapatılması ve yeni düzenin oluşturulmasından sonra geçen on sene sonunda küçük Anadolu sanayicisi, tüccar, zanaatkar ve çiftçiler kendi taleplerini ifade etmek ve

AP'nin büyük sermaye ve devlet merkezci politikalarına muhalefet etmek için yeni kurumlar ve yollar aramaya başladılar (İnceoğlu 2009: 39).

Demirel'in büyük sermaye guruplarını koruması, Anadolu tüccar ve esnafının aleyhine yönelik politikaları, laiklik ağırlıklı bir çizgi benimsemesi, islami kesimin alternatif arayışlar içerisine girmesi, dönemin Odalar Birliği Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ı Başkanlıktan polis zoruyla uzaklaştırması gibi nedenler Erbakan'ı Anadolu küçük tüccar ve sermaye gruplarının da desteğiyle siyasete atılmasına neden olmuştur.

1.3.5. Tasavvuf ve Mehmet Zahit Kotku'nun Teşviki

Necmettin Erbakan'ın Odalar Birliği Genel Sekreteri olduğu dönemde İlk siyasi teklif Süleyman Arif Emre'den gelmişti. Bu teklif üzerine Erbakan “Bu konuyu tatlı yerinde keselim. Benim istişare edeceğim büyükler var, arkadaşlarım var, düşünmem lazım” (Emre 2002: 151) diyerek hocası Mehmet Zahit Kotku ve bulunduğu tasavvuf hareketi Gümüşhanevi Tarikatı mensuplarıyla istişare etmeyi işaret etmişti.

Gümüşhanevi tarikatının hocası Abdulaziz Bekkine'den sonra Nakşi Şeyhi olarak Mehmet Zahit Kotku'nun gelmesiyle siyasete daha sıcak bakılmıştır.³⁷ Hülasa Mehmet Zahit Kotku'nun siyasete girmeye ilgili şu cümleleri konumuz açısından daha açıklayıcıdır. “Okuyun milletvekili olun, olamadınız Belediye Başkanı olun, onu da olamadınız köye gidin muhtar olun. Söz sahibi olun, yönetime talip olun, geleceği kurtaracak imanlı nesiller sizlersiniz” (Ertem 2013: 146).

Necmettin Erbakan için hocası Mehmet Zahit Kotku çok önemliydi. Kotku da Erbakan'a önem vermekteydi. Ertem'e göre, MSP'nin genel başkanlığı ile ilgili Korkut Özal ve Necmettin Erbakan'dan hangisinin genel başkanlığa getirilsin sorusu üzerine Kotku, “Masonlar, Siyonistler Necmi (Necmettin Erbakan) ile uğraşıyorlar. Az mı geldi? Şimdi de Müslümanlar uğraşılıyor. Korkut Özal cemaatten bir kardeşimiz, Necmi

³⁷ Abdulaziz Bekkinenin siyasete negatif anlam yüklemesini ve Tasavvuf'un siyasetle ilişkisini “Tasavvuf'un Erbakan Üzerindeki Etkisi” başlığı altında ele aldığımız için ayrıntıya girmiyoruz. Geniş bilgi için ilgili başlığa bakınız.

kucağımda büyüttüğüm evladım.” diyerek Erbakan’ın gelmesini istemekteydi (Ertem 2013: 146).

Yaşar’a göre Kotku, siyasete önem vermektedir. Bu önem Gümüş Motor Fabrikasının siyasal ve ekonomik müdahalelerle zor duruma sokulmasıyla onda daha da belirginleşmişti (Yaşar 2005: 323). Yavuz’a göre Kotku için siyaset, Türkiye’yi kendi ideallerine göre biçimlendirmek, ekonomik ilerlemeyi ve sanayileşmiş bir toplum geliştirmek ve Kemalist otoriterliğin demir kısılcacını hafifletmektir (Yavuz 2005: 192). Ay’a göre Kotku’nun siyaset anlayışını üç aşamada değerlendirmek gerekirse; Birinci aşamada, resmi ideolojinin araladığı tüm kapıları zorlayarak, müritleri, Kuran kursu açma, cami kurma ve olanlara sahip çıkma, öğrenim çağındaki gençlere yurt ve pansiyon temini gibi konularda seferber etmek. İkinci aşamada, ekonomik, kültürel, siyasi sorunlarıyla ilgilenmek ve müritleri bu yönde teşvik etmekle, nihai aşamada ise devlet içinde kadrolaşarak devletin kuşatılmasının ardından İslamlaştırılmasının hedeflenmesiyle açıklanabilir (Ay 2004).

Çalışlar’a göre Mehmet Zahit Kotku, Erbakan’a “Abdülhamit idaresinden sonra bu milletin idaresine Masonlar el koymuştur ve hala onların insiyatifindedir. Bunu düzeltmek lazım.” diyerek onu adeta görevlendirmiştir (Çalışlar 1995: 27). Gürdoğan’a göre Mehmet Zahit Kotku, kuşkusuz batılılaşmaya karşıydı. Kotku, kendi kültürümüze sahip olmak ve batının pazarı olmaktan kurtulmak için temel ihtiyaçları karşılayan bir sanayileşmenin, ekonomik ve siyasi bağımsızlığın elde edilmesinde önemli bir güç olduğuna inanmıştır (Gürdoğan 2011: 93).

Necmettin Erbakan’ın siyasete atılmasındaki en önemli ismin hocası Mehmet Zahid Kotku olduğunu talebesi Prof. Dr. Cevat Akşit şu şekilde aktarmaktadır: “Bizim Hocamızdan duyduğumuz, şudur, “*Biz Necmi’yi feda ettik.*” Yani Mehmet Zahid Efendi, o görevlendirdi” (Milli Gazete 2013). Kotku’nun, Erbakan’ın siyasi ve ekonomik söylemlerine etkisini Erbakan Davam adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir. “Bu ilk sanayileşme mücadelemizde, elbette Rahmetli Mehmet Zahit Kotku hocamızın nasihat ve tavsiyelerini unutmamız mümkün değildir. Kendileri, ülkemizde ilk yerli motorun üretilmesi için çok büyük bir teşvikte bulunmuştur. Hocaefendi,

sohbetlerinde sürekli milli sanayinin kurulmasının öneminden bahsederdi. Dergahın önündeki otomobilleri göstererek, “*Keşke, dış ülkelerden getirilen bu otomobillerin yerine, imalat fabrikaları kurabilsek, aç susuz ülke insanımıza iş imkanı sağlayabilse*” derdi. Türkiye’nin ekonomik olarak Batı’ya bağımlılığının kültürel bağımlılığı da beraberinde getireceğini söylerdi. Şuurlu Müslümanların kalkınmaları için birleşmelerini, güçlerini bir araya getirmelerini tavsiye ederdi. Ülkemizin, ancak mevki ve makam düşkünü olmayan insanların yönetime gelmesiyle kalkındırılabilceğini vurgulardı. Bu teşvik ve sohbetlerin bizim üzerimizde büyük tesirleri olmuştur. Cenabı Allah kendilerinden razı olsun” (Erbakan 2013: 9). Erbakan’ın siyasete atılmasında hocası Mehmet Zahit Kotku’nun teşviki dini bir neden olarak ifade edilebilir.

II. BÖLÜM

2. NECMETTİN ERBAKAN'IN KAPİTALİZM VE SOSYALİZM ELEŞTİRİSİ

Bu bölümde Necmettin Erbakan'ın yakın dönemde dünyada uygulanan ekonomik sistemler hakkındaki düşünceleri ve eleştirileri incelenecektir. Kapitalizm ve sosyalizm sistemlerine eleştiriler getiren Erbakan'ın, söylemlerinden yola çıkılarak bu sistemlere getirdiği eleştirilerin temel dayanağı ortaya çıkarılacaktır. Nitekim Erbakan kapitalizm ve sosyalizmi beşeri sistem olarak görmekte ve alternatif olarak da islami bir sistemin var olduğuna işaret etmektedir.

2.1. Necmettin Erbakan'ın Ekonomik Sistemlere Yönelttiği Eleştiriler'in İncelenmesi

18.yy itibariyle dünya halklarını yakından ilgilendiren iki ekonomik sistem olan Kapitalizm ve Sosyalizm, bireylerin ve toplumların refah'ını gaye edinerek ortaya çıkmışlardır. Her iki sistemin savunucuları ekonomik kalkınmanın yollarını ortaya attıkları tez ve eleştirilerle bilim dünyasında yer bulmuştur. Ancak savunmuş oldukları tezler teoride ne kadar güzel ve uygulanabilir gözükse de pratikte her iki sistemin de çarpıklıkları ve hataları ortaya çıkmıştır. Nitekim kapitalizmin kaçınılmaz krizleri, gelir adaletsizlikleri, yoksullukların artışı, sosyalizmin ise Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti tecrübesi ile yoksulluk ve ekonomik buhrana yol açması bunlara örnek gösterilebilir. Her iki sistemin de bu problemleri, bu sistemlere eleştirileri arttırmış ve idarecileri ve bilim dünyasını alternatif arayışlara sürüklemiştir. Alternatif sistem arayışında olan, kapitalizm ve sosyalizmi sert eleştiren idarecilerden birisi de Necmettin Erbakan'dır.

Erbakan'a göre, "Kapitalist ve Sosyalist sistem. Bu sistemler sadece iktisadi sahada kalmıyor; milletlerin içtimai ve manevi sahalarına el atıyor ve böylece iki ayrı alem meydana getiriyorlar. Satıhta ayrı bu iki gurubun temelde çok müşterek tarafları bulunmaktadır. Her ikisi de maddecidir, materyalisttir. Her ikisi de menfaatçidir. Her ikisi de diğer milletleri kendi kültür ve çıkarlarına bağlamayı arzu etmektedirler. Her ikisi de maddi ilerlemesine mukabil manevi tatminsizlik içindedir; maddi sahadaki refahları ilerledikçe manevi bunalımları artmaktadır" (Erbakan 2014a: 83).

Kapitalizm ve sosyalizmin özünde aynı olduğunu söyleyen Erbakan, islamın kendine has bir iktisadi sisteminin bulunduğunu ve bu sistemin ne Doğu'da ne de Batı'da olmadığını iddia etmektedir. Müslümanlığın iki kanatlı olduğunu söyleyen Erbakan, islam ekonomisi sisteminde maddiyat ve maneviyatın birlikte yürütüldüğünü ifade etmektedir (Erbakan 2014a: 89).

Ekonomik sistem eleştirileri içerisinde öncelik olarak kapitalizm ele alınacak olup Erbakan' ın kapitalizme getirdiği eleştirilerin analizi yapıldıktan sonra islam düşünürleriyle Erbakan'ın, kapitalizm eleştirileri karşılaştırılacaktır. Bu yöntem aynı şekilde sosyalizmde de kullanılacaktır.

2.2. Erbakan'ın Kapitalist Düşünce Sistemine Bakışı

2.2.1. Kapitalizm

Kapitalizm, özel mülkiyetin üretim araçlarına sahip olduğu, bu araçları kâr amaçlı kullandığı, üretim araçlarına sahip olmayan bireylerin yaşamak için emeklerini burjuva 'ya sattığı ve genel itibariyle serbest piyasa ile özdeşleştirilen liberal bir ekonomik sistemdir. Nitekim Karl Marx kapitalizmi üretim araçlarının toplumda ayrı bir sınıf oluşturan kapitalistlerin elinde bulunduğu bir üretim tarzı olarak tanımlamıştır (Dobb 1981: 10).

Kapitalizmi tarihsel kapitalizm olarak ele alan Wallerstein'e göre, bu tarihsel sistemin en belirgin özelliği sermayenin çok özel bir yolla kullanıma girmesidir

(yatırılması). Bu kullanımda başlıca amaç ya da niyet, sermayenin kendini büyütmesidir. Sistemde, geçmiş birikimler yalnızca daha fazla sermaye biriktirmek için kullanıldığı ölçüde sermayedir. Ayrıca kar bu sistemde önemli bir olgudur. Bu biriktirme güdüsü kapitalizmin her şeyi metalaştırmasını itelemiştir (Wallerstein 2006: 12-13). Kapitalizmin olmazsa olmazları olarak piyasanın (pazar) serbest oluşu, özel mülkiyet, rekabet, kar, faiz, sermaye birikimi ve bireyin faydasını maksimize edecek tüm ekonomik hareketlerin mubah görülmesi gibi özellikler sayılabilir.

Gönenç'e göre kapitalizm, özel mülkiyet ve sermaye birikimine dayanarak ortaya çıkan, içinde bulunduğu esneklik ve eklektisizm sayesinde sürekli olarak kendisini yenileyen ussal bir örgütlenmedir (Gönenç 2004: 7). 19.yy itibariyle Adam Smith' in Ulusların Zenginliği eseriyle Klasik iktisat adı altında belirginleşen kapitalizm, 16 yy'dan beri kendisini çeşitli dönemlerde hissettirmiştir. Bal'a göre kapitalizmin temel özelliği; doğal düzen, görünmez el, bireycilik ve çıkar uyumu, faydacılık, tam istihdam, minimum devlet müdahalesidir ve üretim araçları bireylerin özel mülküdür. Birey, kendi başına birer amaç olarak görülen para birikimi ve zenginlik için çabalayan insandır. Birey, kendi zenginliğini piyasadaki değişim için fazla mal üretmekle arttırırken, aynı zamanda üretilen malların toplamını da arttırarak herkesin durumunu iyileştirir. Daha çok mal ürettikçe hem kendi durumunu hem de ulusun zenginliğini artırır. Kapitalizm verimli, akılcı ve kârlı olan her şeye izin vermektedir (Bal tarihsiz: 5-7). Bu sistemde üretimin sağlanması emek, toprak, sermaye ve girişimcilik gibi etkenlerle olmaktadır. Nitekim bunların karşılığında da gelir olarak ücret, rant, faiz ve kar elde edilmektedir (Dinler 2006: 13-17).

Tarihte mali ve ticari kapitalizm kendini hissettiren kapitalizm (See 2001: 22-30), sanayi inkılabı neticesinde makineleşmiş üretim biçimine geçilmesiyle ekonomik bir sistem olarak adlandırılmıştır (Wallerstein, 2006: 71). Makinelerin icadıyla tarımda insan gücüne duyulan ihtiyacın azalması, insanları şehirlere göç etmeye itmiş ve fabrikalarda sistem gereği düşük ücretle çalışmaya mahkûm kılmıştır. Böylelikle üretim artışı sağlanırken düşük ve yüksek gelirli gurupların oluşumu kaçınılmaz hale gelmiş, yoksulluk ve sefalet bu sistemde kendini göstermiştir (Beaud 2003: 106). Bu durumun yaşanması kapitalizme tepkileri ve eleştirileri getirmiştir.

Kapitalizm sistemine en belirgin eleştiriler Marks ve Engels tarafından getirilmiştir. Bu sisteme alternatif olarak sosyalizm ve nihayetinde komünizmi getirmek isteyen bu düşünürler kapitalizmi, meta ve sermaye birikimi yapan, artı değer ölçüsü altında emeği sömüren ve rekabetin etkisiyle tekel yapılara müsaade eden emperyalist bir sistem olarak tanımlamaktadırlar (Marks 2003). Ayrıca klasik iktisatla teorileşen kapitalizmin uygulamalardaki problemleri, bu sistemi benimseyen ancak sistemin eksikliklerini dile getiren Keynes gibi düşünürler tarafından da eleştirilmiştir. Nihayetinde kapitalizme eleştiri getiren ancak kapitalizm dışında çözümün olmadığına inanan iktisatçılar “neo” kavramıyla eskinin üzerine farklı teoriler üreterek yani eklektisizm yaparak bu sistemi beslemişlerdir.

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte yaygın hale gelen kapitalizm, dünya üzerinde kendisini geniş piyasalar, çok uluslu şirketler ve bağımlı ekonomiler olarak göstermektedir (Öztürk 2012: 10). Neo-liberal serbest piyasaya dayalı kapitalist ekonomik sistem, beraberinde birçok kriz ve olumsuzlukları getirmektedir. Korkut Boratav’a göre birçok “suçlu” terim neo-liberal serbest piyasa sistemine dayalı kapitalist ekonominin zararları sonucunda gündemdeki yerini korumaktadır. Bu suçlu terimler; yoksulluk, yolsuzluk, adaletsizlik, kayıt dışılık ve sömürüdür (Boratav 2010: 29).

Kapitalist sistemin toplumun refahını engellemesinin en büyük sebeplerinden bir tanesi tekelleşme olgusudur. Nitekim Dobb’ a göre, sanayi devriminin yaşanmasıyla üretim biçimi makineli bir halde normal rekabet şartlarında gerçekleşmekteydi. Ancak yeni teknik gelişmelerin ve ileri teknolojik hamlelerin yaşanmasıyla küçük ve büyük kapitalist bölünmeler meydana gelerek, fiyat belirlemelerinde büyük kapitalistlerin etkisi tekelleşme olgusunu ortaya çıkarmıştır. Rekabet koşullarını tam olarak ortadan kaldırırsa da, bu koşullar artık büyük firmalar arasında geçerliliğini devam ettirmiştir. Böylelikle sermaye birikimi daha hızlı bir büyüme sürecine girmiştir (Dobb 1981: 18-21).

Mandel’e göre, kapitalizmin en temel amaçlarından olan sermaye birikimi, iktisadi yaşam ve iktisadi büyümenin başlıca motorudur. Kar dalgalanmalarıyla birlikte

iktisadi gelişme önem kazanır (Aktaran: Tanyılmaz 2002: 333). Aydın'a göre piyasa merkezli kapitalizm, sermayenin sonsuz birikimini iktisadî faaliyetlerin temel amacı haline getiren “tarihsel” bir sistemdir. Mevcut ihtiyaçların karşılanması, yeni ihtiyaçların üretilerek topluma empoze edilmesi ve tekrar karşılanması sadece bir tek amaca hizmet etmektedir: “sermayenin sonu gelmez birikimi”. Aydın'a göre, birikimi sağlayan dinamik, sermayenin, sürekli yoğunlaşmasıyla yatırıma dönüşmesidir. Sermayenin sahibi (kapitalist), dur durak bilmeksizin, elindeki sermayeyi daha fazla çoğaltma amacına yönelik olarak, birtakım ilişkileri ve faaliyetleri gerekli kılan bir sürecin içine girmektedir. Alternatif amaçlar arasında sermaye birikimi amacının öncelik kazandığı bu süreç, iktisadî bir sistem olarak kapitalizmi diğer sistemlerden farklılaştırmaktadır (Aydın 2003: 6). Böylelikle iktisat, maddi ve simgesel olarak topluma egemen kılınmaya çalışılmıştır. Eski ekonomik sistemlerde ihtiyaç için üretim yapılmakta iken bu, evrim göstererek kazanç elde etme güdüsüne çevrilmiştir. Nitekim E.P. Thompson bu durumu ahlaki ekonomi kavramıyla açıklamaktadır. Thompson'a göre 18. yy, piyasa ekonomisi ve ahlaki ekonomi arasındaki çatışmalar dizisi olarak okunabilir. Ahlaki ekonomi, geleneksel değerler üzerinden yapılan siyasetin ekonominin işleyişine hâkim olduğu bir toplum anlayışını yansıtır. Buna mukabil, evrimleşen piyasa, siyaset ile ekonomi arasındaki bu ilişkiyi kopartma, yani geçim koşullarını ahlaktan ve siyasetten arındırma iddiası taşımaktadır (Aktaran: Buğra 2003).

Kapitalizmin sistemsel bozukluğu tarihte ekonomik krizleri de kaçınılmaz kılmıştır. Bleaney'e göre, 1870 ve 1929 krizleri kapitalizmin dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Bu iki tarihte yaşanan küresel krizlerin sebebi üretim, tüketim ve yatırım arasındaki dengesizliğe ve ücret ile kar arasındaki adil paylaşım dengesizliğine dayanmaktadır. Hatta küresel krizlerin, yukarıda belirtilen bir veya daha fazla sorundan dolayı meydana geldiğini savunanlar da bulunmaktadır. Ancak, on dokuzuncu yüzyılda meydana gelen krizleri analiz eden o dönemin iktisat düşünürlerinin ilk olarak, aşırı üretim ve düşük tüketim kavramları, yani talep açığı üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir (Aktaran: Tutan 2010: 777). Nihai olarak Aydın'a göre kapitalist süreçler, belli aralıklarla, kaçınılmaz olarak kriz doğurmaktadır. Bir başka ifade ile bünyesinde istikrarsızlık ve huzursuzluk üreten unsurlar taşımakta olduğu için, kapitalist sistem, “krizlere gebedir”. Kriz, mülkiyet gelirlerinin (kâr, faiz, rant)

artırılmasına ve üretim kapasitesinin genişletilmesine imkân verecek yeni pazarların bulunamamasının kaçınılmaz bir sonucudur (Aydın 2003: 7).

Küreselleşmenin yaygın hale gelmesiyle finans sektörünün gelişmesi kapitalizmi besleyen en önemli etkenlerden bir tanesidir. 70’li yıllarda başlayıp 80’li yıllarda belirginleşen finansal liberilizasyon, Neo-klasik teori bağlamında yerli tasarrufların yetersiz kaldığı durumlarda yabancı tasarrufların yerli yatırımlar ve büyüme için önemli bir kaynak oluşturacağı temeline dayanmıştır. Bu düşünceye göre sermaye hareketlerinin serbestleşmesi (dış finansal serbestlik) sonucunda tasarruflar sermaye darboğazı çeken ülkelere akacak diğer bir deyişle ekonomik etkinliği geliştirerek büyüme ve istihdamı gerçekleştirmek için yurt içi tasarrufları yeterli olmayan gelişmekte olan ülkelerde faiz oranını yükselterek tasarruf fazlası olan ülkelerin tasarrufları çekilecektir. Bu süreç gelişmekte olan ülkelerdeki faiz oranları uluslararası faizi oranına inene kadar devam edecektir (Durusoy 2009: 372). Bu durumu “sıcak para” kavramıyla açıklayan Yeldan’ a göre sıcak para, doğası gereği, en fazla spekülâtif kazanç sağlayabileceği ülkeleri, daha somut bir ifade ile kur artışına göre daha yüksek reel faiz getirisi elde etmeyi mümkün kılan ülkeleri tercih etmek manasına gelmektedir. Reel ekonomiyi finanse etmek gibi bir amaç gütse de pratikte böyle bir durum meydana getirmez. Şöyle ki özü itibarıyla “kısa dönemci” olan bu hareketliliğin ulusal finans piyasalarını “spekülâtif saldırılara” açık hale getirmesinin doğurduğu belirsizlik ve risk ortamı, merkez bankalarını daha fazla rezerv tutmaya mecbur etmekte ve bu da fizikî yatırımlara tahsis edilebilir kaynakların gittikçe daraltılması anlamına gelmektedir. Yeldan’ a göre, faiz ile kur arasındaki makas sürekli olarak muhafaza edilebilir ise sistem korunabilmekte, bu paranın ülkeden kaçması önlenebilmektedir. Aksi takdirde, bu süreç, kaçınılmaz olarak bir kriz ile sonuçlanmaktadır. Bu durumu Yeldan şöyle açıklar: Kısa dönemli ülkeye giren *sıcak para*’ nın spekülâtif saldırısı (yüksek faiz oranlarına yönelmesi) ulusal paranın aşırı değerlenmesine sebep olmaktadır. İthalatı özendirilen, buna mukabil ihracatı kârlı bir faaliyet olmaktan çıkararak bu gelişme, cârî işlemler açığını büyütmektedir. Bu şartlar altında sağlanan iktisadi büyüme, ithalata bağımlı olduğu için, *yapay* bir nitelik taşımaktadır. Nitekim faiz ile kur arasındaki hassas dengenin bir müddet sonra bozulması, *sıcak para*’ nın kaçması ve sistemin birdenbire çökmesi sonucunu doğurmaktadır (Yeldan 2001: 19-25). Böylelikle

kapitalizmin sömürü araçlarından olan faiz, küresel finansla birlikte kapitalizmi vahşi hale getirmiştir.

2.2.2. Erbakan' ın Kapitalizm Eleştirisi

Erbakan, kapitalizmi Batı'nın, sosyalizmi ise Doğu'nun bir sistemi olarak görmektedir. Erbakan'a göre, "Kapitalizm demek, sermaye sahiplerinin emekçileri ezmesi demektir. Kapitalizmde bir ezen bir de ezilen sınıf mevcuttur" (Erbakan 2014: 47) Bu tanımla sosyalistlerle ortak noktada buluşan Erbakan, kapitalizmin niteliklerinden bahsederken ayrı görüşler ortaya koymaktadır. Nitekim Erbakan'a göre, "Batıda bir mülkiyet esası vardır. Bir kâr sistemi mevzuu bahistir, insanlar kendileri için bir takım neticeleri elde edebilirler ve bunlarla diledikleri şeylere sahip olabilirler. Batıda kapital vardır ve para parayı çeker sistemi bütün hükmüyle caridir. Kuvvetli kapital, iyi is bilir organizasyon daha büyük kazançlara geçebiliyor, insanlar diledikleri kadar eşyaya, mala, mülke sahip olabiliyorlar. Bu durumun verdiği çok faydalı bir netice var. O da insan tab'ını, İnsan şevkini çalışmaya sevketmiş olduğu için Batıda, istihsal (üretim) fazladır. Bu fazla istihsal daha fazla kazancı daha yüksek hayat standardını getirmiş. Refah ve hayat standardı yükselince devlet mekanizması o cemiyetin çalışamayanlarına, düşkünlerine, fakirlerine bu yüksek muhassaladan rahatlıkla büyük imkânlar ayırabilmekte, fakire, fukaraya devlet eliyle büyük yardımların yapılması mümkün olabilmektedir" (Erbakan 2013: 72-73). Bu ifadelerden yola çıkarak Erbakan'ın kapitalizmin faydalı kısımlar olarak nitelediği özel mülkiyet, serbest ticaret ve kar olguları Erbakan'ı sosyalist düşünceden ayıran en önemli özelliklerdendir. Yani kapitalizmde benimsediği ve benimsemediği yanlar mevcuttur. "Bu düzende [Adil Ekonomik Düzen³⁸] kapitalizmin ve komünizm 'in faydalı yanları mevcuttur" (Erbakan 2010: 55).

Erbakan'a göre kapitalizm, materyalist esaslara göre tanzim edilmiştir. Ona göre batıdaki zenginler, fakirlerle ilgilenmek hususunda kendilerinde bir mecburiyet duymamaktadırlar. Onlar da çalışıp kazansın demektedirler. Fakirlerin kazanması devletin zoruyla, devletin elindeki daha rahat imkânlarla kolaylıkla yaptırabilmektedir.

³⁸ Necmettin Erbakan'ın alternatif ekonomi teorisi. Ayrı başlık altında geniş çaplı incelenecektir.

Dolayısıyla Batı’da, insanlar büyük kazanç hırslarına kapılmaktadırlar. Ona göre, batıda herşey kârla, parayla ölçülmüş olduğu için insanlarda insaf denilen bir durum söz konusu olmamaktadır (Erbakan 2013: 72-73).

Erbakan’a göre, “Faizci Kapitalist Düzen, insanı bir “*Homo Economicus*”, yani doymak bilmeyen ve sadece ekonomik çıkarlarını düşünen bir canlı olarak kabul ettiğinden dolayı, temelde materyalisttir ve kuvveti üstün tuttuğu için sosyal adalet hizmetlerini bir temel insanlık görevi olarak düşünmez. Sadece huzursuzluklar baş gösterip bir sosyal patlama olmasın, zenginlerin rahatı kaçmasın diye fakirlere cüzi yardımlar yapılır” (Erbakan 2010: 87). Erbakan’a göre, “Faizci kapitalist düzen, materyalizmi esas alıp insanların nefis terbiyesine ve manevi gelişmesine önem vermediği için ahlak bozukluğuna itmektedir. Bu da kapitalizmin en büyük tahrifatıdır” (Erbakan 2010: 221). Netice olarak kapitalizmin ahlak yönüne değinen Erbakan, kapitalizmi bireysel çıkarı törpüleyecek *manevi yapılanmanın olmadığı bir sistem* olarak görmektedir. Yani kapitalizmde bireyi manevi anlamda yönlendirecek bir yapının olmamasına dikkat çekmektedir.

Ahlaki değerler açısından sorun hale gelen kapitalizmi yeni ve esnek kapitalizm olarak adlandıran İlhan da, Erbakan gibi kapitalizmin manevi eksikliğine işaret etmektedir. Ona göre yeni kapitalizm, iş süreci üzerinden bireysel/toplumsal hayatı bütünüyle yeniden tanzim etmekte ve bu bağlamda ahlaki olguları elimine etmektedir. Birey için fedakârlık, sadakat, hoşgörü, dostluk, doğruluk-dürüstlük, uzlaşma vb. yerleşik değerleri referans almak yerine, egoizm, fırsatçılık, riske ve rekabete açıklık, değişkenliğe uyumculuk vb. kişilik özelliklerini teşvik etmektedir (İlhan 2007: 303).

Erbakan’ın kapitalizmin ahlaki problem olduğu yönündeki açıklamaları; amaca ulaşmak için ne gerekirse yapılmasının doğru olacağını savunan Makyavelcilik, başarıyı sürekli birikim güdüsünde bulan Kalvencilik, en güçlü olanın yaşamına devam edeceğini, toplumsal gelişimin bu sayede oluşacağını belirten Toplumsal Darvencilik ve bireyler için en önemli ahlakın bencillik olduğunu, bencil hareketlerin toplumları daha refaha götüreceğini söyleyen Nesnelcilik gibi kapitalizmi kutsallaştıran kavramlara karşı eleştirel bir duruşu sergiler (Aksu 2010: 144).

Erbakan'ın kapitalizmi eleştirdiği diğer bir nokta *tekelleşme ve kartel* yapılanma üzerinedir. Erbakan'a göre, "Bu nizam [kapitalizm] bir zümrenin bütün dünyayı köle yapma nizamıdır" (Erbakan 2010). "Bir avuç insanın diğer birçok insanları sömürmesine müsamaha etmektedir" (Erbakan 2014g: 312). Erbakan'a göre, "İrkçı, tekeli mihrakların yönetim ve denetiminde bulunan kapitalizm tekelleşmeye yol açmakta ve dünya kaynaklarının belli bir zümre elinde toplanmasına yol açmaktadır" (Erbakan 2010: 6). Ona göre kapitalizm, sermaye sahipleri tarafından bütün çalışanların ve insanlığın sömürülmesine yol açtı. "Emperyalizm, ırkçı emperyalizmin yürütücüsü ufak bir sermayedar zümreyi gittikçe zenginleştirdi. Tekeller, karteller oluştu" (Erbakan 2010: 93). Ona göre, kapitalizmde ezen güç sermayedir. Böylelikle kapitalizmin tekeli ve kartel yapılanmasına değinen Erbakan, bu oluşumların siyonist emperyal güçler tarafından teşvik edildiği ve uygulandığına dikkat çekmekte ve bu sayede köle düzeninin oluştuğunu belirtmektedir (Erbakan 1991: 1-9).

Erbakan kapitalizmin tekeli yönünü "Siyonizm" ile açıklamaktadır. "İrkçı emperyalizm" kavramını siyonizmin kurucuları olan yahudiler için kullanmaktadır. Erbakan, kapitalizmin oluşmasında ve gelişmesinde siyasi ve dini etkenlerin olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim Erbakan'a göre; "Yahudiler, Tevrat'tan çok daha önceleri, kendilerinin bütün ırklardan üstün olduklarına ve dünyanın gerçek sahibi olduklarına inanmaktaydılar. Erbakan'a göre yahudiler, "Biz üstün ırka mensubuz, idare etmek ve sömürmek hakkımızdır" demektedir (Erbakan 2010: 12).

Erbakan, yahudilerin üstün ırk inancının 3000 bin yıl önce oluştuğunu ve bu süre zarfında "Dünya Hâkimiyeti" nin gerçekleşmesi için gelişme gösterdiklerini ifade etmektedir. Erbakan'a göre "Öyle ki bilhassa son 400 yıl esnasında, ABD'nin keşfinden sonra oradan getirdikleri altınlarla, İngiltere, Portekiz, İspanya ve Hollanda uzak denizlere açılacak gemiler inşa ettiler ve böylece Amerika, Asya ve Afrika'nın zenginliklerini sömürmeye başladılar. Avrupa'da SERMAYE BİRİKİMİ arttı ve FAİZ'in yayılması ve KAPİTALİST NİZAMIN geliştirilmesi ve yayılması suretiyle "çok büyük paralar" ellerine geçirdiler. Zamanla bunlar büyük bankalar haline geldiler ve bütün Dünya Ekonomisini kontrolleri altına almaya başladılar. Astronomik ölçülerde zenginleşen bu kimseler zamanla sadece Ekonomik hayatı değil, bütün dünya

ülkelerinin siyasi yönetimlerini de kontrolleri altına almaya başladılar. Büyük sanayi kuruluşlarını kontrolleri altına aldılar” (Erbakan 2014b: 230-42, vurgular orijinal metinde var). Böylelikle Erbakan kapitalizmin gelişmesini yahudiler öncülüğünde Amerikan’ın keşfiyle açıklamaktadır. Ayrıca Erbakan’a göre, “Son 400 yılda kapitalizmin yeryüzünde yayılmasıyla faiz yoluyla ve yeşil bir kâğıt olan (doları) dünya parası yapıp istedikleri kadar para basmak suretiyle elde ettikleri astronomik zenginlikleri vasıtasıyla kendi tahakkümleri altına almak için plânlı, programlı çalışan bu kimseler bugün fiilen ve hukuken ilan edilmiş bir Dünya Devletini henüz kuramamış iseler de artık aynen böyle bir devlet varmış gibi GDD’yi (Gizli Dünya Devleti) oluşturmuş bulunmaktadır” (Erbakan 2014b: 235-42). Erbakan, yahudilerin GDD ile ABD’yi merkez bankasının kontrolü altında tutması, merkez bankası bünyesinde dolar, tahvil, rezerv gibi menkul değerleri olan kağıtları piyasaya sürmesi neticesinde sömürü sisteminin oluştuğunu belirtmektedir³⁹ (Erbakan 2014b: 242).

Erbakan’a göre GDD olarak ifade ettiği tekel yapılanma, “dünya borsalarını kontrol altında tutmakta, periyodik olarak istediği zaman borsaları düşürüp hisse senetlerini toplamakta, sonra borsaları yükseltip bunları satmaktadır. Böylece borsa dalgalanmalarının hepsi GDD' ye milyarlarca dolar pompalayan bir emme basma tulumba gibi çalışmaktadır. Dünya borsalarındaki plânlı manipülasyonlarla GDD her yıl takriben 1 trilyon dolara yakın parayı her ülkede insanlardan almakta ve bütün dünyayı (krizler üreterek) böylece sömürmekte ve kontrol etmektedir.” Erbakan, ABD başta olmak üzere hemen hemen bütün dünya ülkelerinin Merkez Bankalarının GDD kontrolünde olduğunu söylemektedir. Merkez bankaları vasıtasıyla yeryüzündeki ülkelerin Dünya Bankası, IMF aracılığı ile aldığı borçlar, sonunda GDD' nin parasıdır. Böylece ülkeler dış borç faizi olarak her yıl GDD'ye milyarlarca dolar ödemektedirler (Erbakan 2014b: 240-2).

Sonuç olarak Erbakan, kapitalizm sisteminin siyonizm tarafından kurulduğunu ve bu sistemin yahudileri zenginleştirmek üzere işlediğini açıklamaktadır. Yukarıdaki açıklamalar neticesinde Erbakan’a göre, siyonizmin üstün ırk inancı ve kendi dini inancı

³⁹ Erbakan GDD’nin merkez bankası yoluyla piyasaya kıymetli kağıtları sürdüğünü ve böylelikle sömürü sisteminin oluştuğunu teknik biçimde açıklamaktadır. Geniş bilgi için bkz. (Erbakan 2014b: 242).

(Musevilik) sebebiyle diğer tüm insanların kendilerine köle olması gerektiğini düşünmektedirler. Bu yüzden siyonizm kuruluşunu kurmuşlar ve GDD altında dünya halklarını modern ekonomik ve siyasi araçlarla (Merkez Bankası, IMF, Tahviller, Borsa, Hisse Senedi, Faiz vs.) sömürmektedirler (Erbakan 2014b: 243).

Erbakan'ın kapitalizmin Yahudilikle olan bağlantısı üzerine yapmış olduğu tespitlerin benzerini Alman İktisat tarihçisi Werner Sombart' ın "*Kapitalizm ve Yahudiler*" adlı eserinde de bulmak mümkündür. Sombart, kapitalist zihniyetin oluşmasında dinin önemli bir yeri olduğunu vurgulamakta ve kapitalizmin çıkış noktasının Yahudilik olduğunu savunmaktadır. Nitekim Yahudiler, Kuzeybatı Avrupa'ya geldikten kapital oluşumunu desteklemişlerdir. Kredi, para, ticaret gibi kavramların bu bölgeye yerleşmesini sağlamışlardır. Bu şekilde gelişimini sürdüren bu ülkeler, diğer ülkelere nazaran büyük gelişimler yaşamışlardır. Kapitalizmin tohumları Yahudiler tarafından atılmıştır (Aktaran: Kündeyi 2009: 30-31).

Erbakan'ın tespitlerine benzer olarak Sombart, yahudilerin kendi dinlerine çok düşkünler olduklarını ifade etmektedir. Yahudilerin hayatının her alanında din vardır. Sombart, modern kapitalizmin sömürgecilikle geliştiğini ve bunun Yahudilerle bağlantılı olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, yahudiler parasal veya kişisel olarak sömürgeleri desteklemişlerdir. Yahudiler kazandıkları paraları insanlara faiz karşılığında borç verirler. Ona göre Amerika ve Avrupa'nın kapitalizmle tanışmasında yahudilerin payı büyüktür. Ona göre, Dünya ekonomisinin yönlendirilmesinde yahudiler önemli rol oynamaktadır. O, günümüz ekonomisinin yapısının yahudiler tarafından inşa edildiğini söylemektedir. Hisse senedi, tahvil, kambiyo, borsa ve kâğıt para gibi ekonomik olgular Sombart'a göre, yahudiler tarafından oluşturulmuştur. Ona göre yahudiler, faizle ödünç para vererek kapitalizmi beslemişlerdir (Sombart 1993; Sombart 2005).

Yahudiler 'in uyguladığı faizin kapitalizmin kaynaklarından olduğunu söyleyen bir kişi de See' dir. Nitekim See'ye göre, Yahudiler tarafından uygulanan faizle borç para verme sekli tartışmasız bir şekilde kapitalizmin kaynaklarından biridir. (See 2001: 42)

Sistem olarak tekel ve kartel yapılanmayı eleştiren Erbakan'ın Türkiye'de tekelleşme ve kartelleşmeye olan eleştiri ve siyasi tecrübesini Davam adlı eserinde şu şekilde anlatmaktadır: “Türkiye'nin sanayileşmesini, gelişmesini istemeyen güçler vardı. O yıllarda [1960-1966] kredileri Odalar Birliği paylaşıyordu. Bu kredilerin hemen hemen tamamına yakını, İstanbul'daki büyük ithalatçılara veriliyordu. Örneğin, 20 milyon dolarlık yatırım kotasının 19 milyon doları İstanbul'daki ithalatçılara giderken, sadece 1 milyon doları Anadolu'ya kalıyordu. Anadolu'daki müteşebbisler ciddi döviz sıkıntısı yaşıyor ve kalkınma hamlelerini gerçekleştiriyorlardı. Halbuki bu döviz ve kredilerin hakkaniyet ölçüsünde Anadolu'ya gönderilmesi gerekiyordu. Asıl hak eden onlardı” (Erbakan 2013: 10-11) Erbakan'ın bu eleştirisi serbest rekabetin adil olarak sağlanmadığına işaret etmekte ve sermayenin belirli bir zümrede toplanmasına karşı çıkmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Erbakan'ın eleştirisi serbest rekabete değil, bu rekabetin adil olarak sağlanmasını engelleyen tekel ve kartel yapılanmayadır.

Erbakan'ın kapitalizmi eleştirdiği en önemli mesele *faiz* sistemidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere kapitalizmin en önemli kaynaklarından bir tanesi faizdir (See 2001: 42; Sombart 2005: 66). Erbakan, faizi kapitalizm nizamın beş sömürü mikrobundan bir tanesi olarak görür (Erbakan 2010: 35). Erbakan'a göre, “Faizci düzen, her türlü ekonomik ve sosyal tahribatı meydana getirirken gelir dağılımının gittikçe bozulmasına, zenginin daha zengin, fakirin daha fakir olmasına yol açmaktadır.” ve “Böylece faizci kapitalist düzen sonuçta ülkeleri ve dünyayı sosyal patlamalar ve harplere sürüklemektedir”(Erbakan 2013: 220). Ona göre, “Faiz, kapitalist nizamın bir mefhumudur ve en zayıf noktası, en tehlikeli noktası, kapitalizm nizamının yıkılacağı noktadır. Kapitalist nizam buradan yıkılacak” diyerek kapitalizmin çöküşünün faizle olacağını belirtmektedir (Erbakan 2014a: 91).

Erbakan'a göre, “Faiz, duran bir paranın bir yıl sonra faiz nispetinde kıymetini düşürmek demektir. Bu mekanizma yanlış anlaşılıyor. Şimdi Türkiye'de %20 faiz var. Fiiliyatta Türkiye'de her sene fiyatlar % 20 artacaktır. Bunun önüne geçilemez. Mekanizmamız böyle; % 20 faiz demek her sene fiyatlar % 20 artacak demektir. Bu bakımdan faizci bir nizamın içerisinde stabil bir ekonomi kurmak mümkün değildir.

Kapitalist nizamın bütün sancıları buradan ileri geliyor. Hiçbir şeyi sabit tutamazsınız” (Erbakan 2014a: 91). Erbakan’a göre, faizi zenginler değil fakirler öder. Çünkü zengin malı satarken, bütün faizleri malın üstüne koyar ve dolayısıyla alıcı o faizi ödemek zorunda kalır. Ona göre, “faiz sonunda fakiri ezer. Çünkü masrafa yazılır, fakir fukaranın aldığı malın üzerine biner” Faizi sonunda fakir fukara öder. Faiz iktisatta istikrarsızlık doğurur. Faiz nispetinde para her sene otomatikman kıymetini kaybetmek mecburiyetindedir” (Erbakan 2014a: 91).

Fiyatların yükselişini faize dayandıran Erbakan’a göre pahalılığın en önemli sebebi faizdir. Faiz hem maliyetleri arttırmakta hem de fiyatları her sene yükseltmektedir. Ona göre, “Faiz iki türlü mahzur getiriyor. Bir tanesi maliyetler içerisine giriyor, maliyetleri yükseltiyor, bundan dolayı daha ucuza mal olacak bir malumat, faizli sistemde daha pahalıya mal oluyor.[...] Bundan başka faiz’ in bir ikinci mühim mahzuru da fiyatların her sene artmasını intaç etmesidir. Yani faiz sadece bir kere, bir mal istihsal [üretim] edilirken fiyatı arttırmakla kalmıyor, bütün malların fiyatlarında her sene tekrar arttırıcı rol oynuyor. Diğer bir ifade ile paranın kıymetini düşürücü rol oynuyor. Paranın kıymetini düşürmesi de bütün iktisadi hayattaki istikrarsızlığın temelini ve kökünü teşkil ediyor. Biz bundan dolayı faiz’e karşıyız” (Erbakan 2014a: 160).

Kapitalizmde faizin tasarrufları olumlu yönde etkileyeceği görüşüne karşı çıkan Erbakan, kar ortaklığı neticesinde tasarrufların artacağını söylemektedir. Nitekim konuyla ilgili röportajını aktaran Erbakan, kendisine yöneltilen “Faize karşı çıkıyorsunuz. Yüksek faiz oranında sıfır faiz mevduat sahibini zarara uğratan, o bakımdan da tasarruftan caydıran bir özellik taşımaz mı?” sorusuna şu cevabı vermektedir: “Bu soru bir bakıma konunun açıklanması bakımından faydalı bir soru. Yani faizsiz bir sistemle çalışma şekli tasarrufları daraltmayla alakalı bir konu değildir, mevcut tasarrufların nasıl kullanılacağına ait bir konudur. Türkiye'nin bugün takriben iki trilyon tasarrufu var. Bu iki trilyon tasarruf faizle kullanılıyor. Faizle kullanıldığı zaman birçok hastalıklar meydana geliyor ve böylece Türk ekonomisi cansızlaşıyor. Herkes yaşama derdine düşüyor, işsizlik, fukaralık artıyor. Yüksek faiz bütün kuruluşları tehdit ediyor. Bugün bankalar müesseselere borçlarınızı ödeyin deseler, Türkiye'de bir tane müessese

kalmaz ayakta. Ancak faizle çalışmayan bazı müesseseler kendilerini kurtarabilirler. Ülkenin tasarrufları en faydalı yere nasıl tevcih edilmeli. Burada iki yol var; biri faiz sistemiyle kullanmak, biri de kar ortaklığıyla kullanmak. Faiz yoluyla kullanılırsa ekonomiyi tahrip ediyor, kâr ortaklığıyla kullanılırsa sıhhatli bir ekonomi meydana geliyor.”[...] “Kaldı ki faiz, enflasyonu körükleyen, gelir dağılımını, emek, sermaye dengesini bozan bir hastalıktır. Bundan ekonominin kurtulması lazımdır” (Erbakan 2014c: 67-77).

Erbakan faizi eleştirirken modern iktisatçılardan bazılarında atıfta bulunarak bu sistemin onlar tarafından da eleştirildiğine dikkat çekmektedir. Erbakan’a göre, faizli sistemden batı da şikayetçidir. “Modern iktisatçılar ’ın kitaplarını okuyun. Keynes, Schreiber gibi modern iktisatçılar faizi eleştiriyorlar. Kapitalist nizamı, bizzat o nizamın insanları beğeniyor mu? ABD başkanı Nixon’un Reiscumhur adaylığını kabul konuşmasını okuyun: “*Bizim nizamımız en mükemmeldir diyen kim, biz de değiştirmek istiyoruz.*” diyor” (Erbakan 2014a: 91).

Erbakan’ın, ekonomiyi tahrip eden faizle ilgili açıklamalarını özetlersek şu sonuçlara varabiliriz: Faiz; maliyetleri yükseltmekte, paranın değerini düşürmekte, fiyatları sürekli olarak arttırmakta, sosyal tahribatlar ve ekonomik krizler meydana getirmekte, gelir dağılımını bozmakta, klasik ve neo-klasik ekonominin aksine tasarrufları olumsuz etkilemektedir.

Erbakan’ın atıfta bulunduğu modern iktisatçılardan Keynes, faize eleştiri getirmiştir ancak faize ideal ekonomi gelene kadar önemli görevler biçmiştir. Nitekim Keynes, bir yandan faizin en yüksek derecede bir geleneksel kural olduğunu vurgularken (Keynes 2008: 193-211), diğer yandan faiz haddinin mali piyasanın denge fiyatı olmayıp, tüm nisbi fiyatlar sisteminin dengesini bozan reel olmayan bir fiyat olduğuna değinmektedir (Öçal 1982: 33). Keynes teoride ideal bir ekonominin sıfır faizde gerçekleşeceğini belirtse de para talebinin işlem, spekülasyon ve ihtiyat güdüleriyle oluşacağını ve nihayetinde faizin engellenemeyeceğini düşünmekte ve devlet müdahalesinin para ve maliye politikalarında olabileceğini söylemektedir (Keynes 2008). Erbakan’ın vurgulamak istediği nokta faizin ekonomik dengeyi

bozduğunu ve faizin sıfır olmasının ideal olacağını Keynes vb. iktisatçılar tarafından da dile getirilmesidir.

Erbakan'ın Neo-liberal ekonomik sisteme olan karşıtlığı şu ifadelerinden de anlaşılabilir. “Friedman ekonomisi, gelişmiş ülkelerin geri kalmış ülkeleri menfaatine limon gibi sıkması yani fakirleştirmesi demektir” (Erbakan 2014c: 69).

Erbakan'ın kapitalizmi eleştirdiği son nokta rant ekonomisidir. Türkiye'deki ekonomik sistem üzerinden kapitalizmi eleştiren Erbakan rant ekonomisini, Türkiye nüfusu içerisinde birkaç bini geçmeyen bir zümrenin doymak bilmeyen bir hırsla, sınırsız bir şekilde başkasının alın terini istismar ederek zengin olmayı istemesiyle tanımlamaktadır. Bunun için ellerindeki medya ve sermaye gücünü kullanmaktadırlar. Erbakan bu zümreyi rantiyeci zümre olarak adlandırmaktadır (Erbakan 2007: 66). Erbakan rant ekonomisinin özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir: “Faizci kapitalist nizam (ya da Rantiyeci Düzen) aşağıdaki beş mikrop vasıtasıyla insanları sömürmektedir” (Erbakan 2010: 35; Erbakan 2007: 67):

1. Halktan vergi, zam, faiz, düşük ücret ve düşük taban fiyatları vasıtası ile alınabilecek imkânların azamisinin alınması,
2. Kur, faiz oranları ve enflasyon politikaları vasıtası ile halkın imkanlarının rantiyeci zümresine intikalinin sağlanması,
3. Darphanelerde karşılıksız para basmalar ve kaydi paralar ile sömürü,
4. Kambiyo ile birlikte bir hak ölçüsü olduğu halde paranın değerinin keyfi olarak değiştirilmesi ve Kamu kesimi borçlanma gereksiniminin azami ölçüde tutulması, bu ihtiyacın yüksek faizli borçlarla karşılanmasına tevessül edilmesi ve bu yolla halkın ve devletin imkanlarının rantiyeci zümresine intikalinin sağlanması,
5. Kredi dağıtımındaki adaletsizlikler ve bankacılık sistemi.

Bu beş madde sonucunda Erbakan'a göre Rant Ekonomisi 13 kaynaktan beslenmektedir (Erbakan 2007: 68):

- 1- Hazinesinin yüksek faizle borçlanması
- 2- Merkez Bankası'nın bankaları fonlaması

- 3- Repo işlemleri
- 4- Kamu kurum ve kuruluşlarının gelirlerinin özel bankalara düşük faizle yatırılması
- 5- Kamu kurum ve kuruluşlarının finansman ihtiyaçlarının özel bankalardan yüksek faizle karşılanması
- 6- Kamu bankalarının Döviz Tevdiat Hesaplarının yurtdışı şube ve muhabir bankalara aktarılması ve bunların düşük faizle özel bankalara intikal ettirilmesi
- 7- Kredi tahsisleri
- 8- Bankaların hortumlanması
- 9- İhale yolsuzlukları
- 10- Özelleştirme ve kiralamadaki yolsuzluklar
- 11- Kamu kurum ve kuruluşlarının özel sektör yatırımlarındaki iştirakleri
- 12- İsrarlar ve atıl yatırımlar
- 13- Devlet yatırımlarının uzun yıllara sari olarak yürütülmesi

Erbakan, rant ekonomisi kaynaklarını belirttikten sonra bu kaynakların nasıl elde edildiği ve nasıl oluştuğu ile ilgili bilgiler vermektedir ⁴⁰(Erbakan 2007: 66-70). Erbakan'a göre rant ekonomisi zihniyeti, ülkenin bütün imkanlarının ufak bir zümreye aktarılması, büyük kitlelerin de bunlardan mahrum bırakılmasıdır (Erbakan 2007: 221).

Rant ekonomisiyle ilgili olarak Toprak'a göre, Türkiye'nin 1980 sonrasında liberal bir ekonomiyi benimsemesi rant sistemini oluşturmuştur. Ona göre, özellikle finansal kesime yönelik uygulamalar olarak faiz oranlarının serbestleştirilmesi, bankacılık sistemine girişlerin kolaylaştırılması, menkul kıymetler borsasının kurularak bankacılığa bir alternatif getirilmesi, aracı kurumların önemli bir hacme ulaştırılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, döviz kurlarının serbest piyasada belirlenilmesinin sağlanması, yabancı parayla mevduat hesabı açma serbestinin getirilmesi gibi sebepler rant sistemini meydana getirmiştir (Toprak 1996: 66). Uysal'a göre, serbestleşmeyle sıcak sermaye girişleri artış göstermiş bu da enflasyonun çift ve

---

⁴⁰ Bu bilgilerin ayrıntılarını Erbakan, şekil yardımıyla açıklamaktadır. Geniş bilgi için bkz. (Erbakan 2007)

üç haneli rakamlara ulaşmasına neden olmuş ve nihayetinde ülkeyi borçlanmaya itmiştir. Ona göre, 1980 ve 1990 yıllarında düşük kur yüksek faiz modeliyle reel yatırımlar cazibesini yitirmiş ve girişimciler üretim faaliyetlerinden uzaklaşarak mevcut ekonomik sistemden faydalanmak suretiyle kaynaklarını devlete yüksek reel faizden borç vermeye yöneltmiştir. Bu nedenle Türkiye ekonomisini bu dönemlerde bir “Rant Ekonomisi” olarak tanımlamak mümkündür (Uysal 2007: 41). Yılmaz’a göre rantlar, enflasyonist bir ortam yaratmakta, fiyatlar neticesinde ücretler enflasyona endekslenmekte, enflasyon devamlılık arz etmekte, yeniden yatırım oranları enflasyon karşısında erimekte ve yatırım yapmak yerine ekonominin sunduğu rant gelirlerinden yararlanmak kapitalist sınıfın işine gelmektedir (Yılmaz 1996: 45). Erbakan da bu ve benzeri sebeplerle Türkiye’de kapitalizmi geliştiren sistemin rant ekonomisi olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak Erbakan kapitalizmi, “sermayenin belli bir zümrenin elinde olması ve bu zümrenin emeği ezmesi” ile tanımlamaktadır. Ayrıca kapitalizmin bencil ve aşırı çıkar duygularından mahrum edecek bir yapısının olmamasına değinerek, tekel ve kartel yapılanmaları meydana getirdiğini ve bu yapılanmaların belli bir zümre (Siyonizm) tarafından oluştuğunu ifade etmiştir. Siyonizmle kapitalizmi eşleştiren Erbakan, kapitalizmin yahudiler sayesinde geliştiğini anlatmış ve yahudilerin kurdukları siyonizm teşkilatı (GDD) ile dünya halklarını faiz ve dolar yoluyla sömürdüğünü dile getirmiştir. Kapitalizmin en tehlikeli aracının faiz olduğunu söyleyen Erbakan kapitalizmin bu araçla yok olacağını belirtmiştir. Faizi teknik anlamda eleştiren Erbakan faizin para’ nın değerini düşürdüğünü ve fiyatların sürekli artış gösterdiğini, nihayetinde enflasyon ve gelir dağılımı bozukluğu meydana getirdiğini söylemektedir. Böylelikle faiz ekonomiyi yıpratmakta ve sosyal tahribatlar meydana getirmektedir.

Türkiye ekonomisi üzerinden kapitalizmi eleştiren Erbakan, Odalar Birliği döneminde kredilerin Anadolu’ya değil de sadece büyük sermaye gruplarına verilmesini eleştirmiş ve bunun adil olmadığını dile getirerek siyasi bir mücadelenin içerisine girmiştir. Erbakan, kredilerin verilmesinden değil adil paylaşılmamasından şikâyetçidir. Yani büyük ve küçük sermayedarların veya özel sektörün ekonomide etkin olmasını istemektedir. Burada kredilerin sadece büyük sermaye grupları tarafından kullanıldığını

dile getirmekte ve kapitalizmi bu durumla eş tutmaktadır. Ayrıca Erbakan, rant ekonomisi üzerinden kapitalizme eleştiri getirmiştir. 1980 tarihi itibarıyla Türkiye’de yaşanan ekonomik devrim sebebiyle serbest piyasanın oluşumu, finansal giriş çıkışları artırmış ve finansal piyasanın hareketlenmesine ve nihayetinde rant ekonomisinin meydana gelmesine neden olmuştur. Aşırı sermaye hareketlerinin ülkenin borçlarını artırması ve enflasyonu üç haneli rakamlara çıkartması Erbakan’ı bu sistemi eleştirmeye itmiştir.

2.2.3. İslam Düşünürlerinin Kapitalizm Eleştirileri ve Erbakan Benzerliği

Bu başlığı ele almamızdaki ana etken islam düşünürlerinin kapitalizme bakış açılarının, Erbakan’ın bakış açısıyla olan ilişkisini incelemek ve Erbakan’ın kapitalizme getirmiş olduğu eleştirilerin dayandığı kaynağı orta çıkarmaktır. Nitekim islam düşünürlerinin bir kesimi kapitalizmle islamın bağdaşmadığını savunmaktadır. İslamın kendine has bir ekonomik sistemin var olduğunu düşünmektedirler. İslam dinini temel referans alan islam düşünürleri, islam toplumunun gelenek ve ahlak kurallarını belirtmişler ve bu hususlar uyarınca islam dini ile neo-liberal serbest piyasaya dayalı kapitalist ekonomik sistemin ilişkisini irdelemişlerdir (Öztürk 2012: 15).

İslam düşünürlerinden Seyyid Kutub, islamla kapitalizmin uyuşmadığını dile getirmektedir. Kutub Müslüman bireyi, dayanışma güdüsü oldukça yüksek, toplum bilincine sahip ve bu noktada bencil olmayan bir insan modeli olarak tanımlamaktadır. Kutub’a göre islam vicdan önceliği ve diğer çeşitli öğretileri ile üstün bir ahlaka sahiptir. Ona göre bu ahlak, yaşamsal faaliyetler ve zihinsel düşünme süreçlerinde bir arada var olmalıdır. Bu nedenle, Kutub neo-liberal serbest piyasaya dayalı kapitalist ekonomik sistem ile islam dini ahlakının uyuşamayacağını belirtmekte ve dünyada yaygın olan bu ekonomik sisteme ahlaki açıdan karşı çıkmaktadır. Ona göre kapitalist düzen, insanların üstün değerlerini, ahlak ve vicdanlarını bozmuş, adalet anlayışını alt üst etmiş, devlet ve halk arasındaki dayanışmayı ortadan kaldırmış, sıkıntıları çoğaltmış, huzuru yok etmiştir. İnsanların uğruna çalıştıkları bu düzen son derece bozuktur. Aldıkları ücret verimli çalışmalarını engellemektedir. Bu yüzden kapitalizm halkın çalışma ve üretme gücünü azaltmış, toplum içinde tembellik ve uyuşukluğu artırmıştır.

Hepsinden önemlisi insanların geleceklerini belirsiz hale getirmiştir. Bunların yanında kapitalizm, toplumsal dengeyi bozmuş ve bir tarafta zengin azınlığı, diğer tarafta yoksul halk yığınına ortaya çıkarmıştır. Zenginliği paylasan azınlıkların karşısında yoksulluğu paylasan milyonlarca insan işsiz hale gelmiş, üretmeyen ve sadece tüketen yığınları oluşturmuşlardır (Kutub 1993: 8-20). İslam dini iyiliğin, yüksek ahlakın, doğruluğun, erdemin ve vicdanın dinidir. Kutub'a göre neo-liberal serbest piyasaya dayalı kapitalist ekonomik sistem bütün bu üstün değerleri yıkmaktadır. Ona göre, İslam kendi ekonomik değerleri de dâhil olmak üzere bütün modern olguları yeniden kendi öğretisi içerisinde çıkararak kudretine sahip bir inanç sistemidir (Aktaran: Çınar 2005: 129).

Kutub'un bu sistemi eleştirdiği bir diğer ve en önemli nokta faiz meselesidir. Faiz'in hem dinen hem de teknik olarak sıkıntılı olduğunu söyleyen Kutub, kapitalizmin bir faiz sistemi olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, faizi yiyen ve ekonomisini faize dayandıran yoldan çıkmış topluluk, ahlakında, dininde, sıhhatinde ve ekonomisinde faizci sistemin uygulanmasıyla ortaya çıkan yıkıcı ve öldürücü felaketlerle karşı karşıyadır. Çünkü onlar Allah'la harp halindedirler (Kutub 2009: 10). Kur'an-ı Kerimde "Faiz yiyenler şeytan tarafından çarpılmış kimseler gibi ayağa kalkarlar, Bu onların «alış- veriş de faiz gibidir» demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alış- verişi helâl, faizi ise haram kılmıştır. Kim kendisine Rabbinden bir öğüt gelir- gelmez faiz yemeye son verirse geçmişte aldığı faizler kendisinden geri alınmaz. Onun işi Allah'a kalmıştır. Fakat kimler tekrar faizciliğe dönerlerse onlar, orada ebedi olarak kalmak üzere Cehennemliktirler. Allah faizi eritir. Buna karşılık sadakaları artırır. Allah (haramda ısrar eden) hiçbir günahkâr kâfiri sevmez. Onlar ki inandılar, iyi işler yaptılar, namazı kıldılar ve zekâtı verdiler. Rableri katında mükâfatları kendilerine mutlaka verilecektir. Onlar için artık korku söz konusu değildir, onlar hiç üzülmeceklerdir. Ey müminler, Allah'tan korkun ve eğer mümin iseniz henüz elinize geçmemiş faizi almaktan vazgeçin. Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Resulü tarafından açılmış bir savaşla karşı karşıya olduğunuzu bilin. Eğer faizciliğe tövbe ederseniz ana sermaye sizin olur. Böylece ne haksızlık etmiş ve ne de haksızlığa uğramış olursunuz. Eğer borçlunuz darda ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet tanıyın. Eğer bilerseniz, alacağınızı bağışlamanız sizin hesabınıza daha hayırlıdır. Allah'a döneceğiniz ve sonra hiç kimseye haksızlık

edilmeksizin herkese kazancının eksiksiz olarak verileceği günden korkun.” buyrulmaktadır (Bakara, 275-281).

Kutub’a göre faiz nizamı ekonomik açıdan da kusurludur. Ekonominin faiz esası üzerine kurulmasını Kutub, mal sahipleri ile işçilerin, ticaret ve sanat ilişkilerini, kumar masasında birbirlerini aldatmaya çalışanlar arasındaki ilişkiye benzetmiştir. Ona göre tasarruf sahipleri, paralarının en çok kar getirmesi için çalışırlar. Sanayi ve ticaretin ihtiyacın çoğalması ve kazançlarının değerinin artması için paralarını piyasadan çekerler. Böylelikle ticaret ve sanayiyle uğraşanların karlarında bir düşüş yaşanmasına neden olurlar. Haliyle kendilerine kar sağlamayan, bir şey kazandırmayan iş sahalarına yatırılan malların miktarında azalış meydana gelince üretim kapasiteleri düşer ve nihayetinde işsizlik artış gösterir. İş bu dereceye vardığında, mala olan talebin azaldığını gören faizciler yavaş yavaş paranın değerini düşürürler. Sanayi ve ticarete çalışanlar bu sefer faizcilere yönelirler. Böylece dünya ekonomisinin zaman zaman rahatladığı, zaman zaman krizler içine düştüğü bir döngü meydana gelir ve ezilen insanlık olur. Bununla birlikte, tüketiciler faizcilere farkında olmadan bir haraç verirler. Çünkü faizli parayla çalışan tüccar ve sanayici borçlandıkları faizi tüketicilere yüklemektedirler. Böylelikle faiz fiyatı da artıran bir unsur oluyor. Ayrıca devletin de çeşitli hizmetlerini gerçekleştirmek için almış olduğu iç ve dış borçların faizleri vergiler yoluyla halkın üzerine yüklenmektedir. Yani faiz bir sömürü aracıdır (Kutub 2009: 21-2).

Seyyid Kutub’un kapitalizmi eleştirdiği en önemli noktalar görüldüğü üzere kapitalizmin ahlak yönü ve faiz meselesidir. Kutub ‘un bu tespitlerinin Erbakan’ın kapitalizm eleştirisi ile ilgili benzerliği ortaya koymaktadır. Nitekim Erbakan’ın da en önemli eleştirilerinden bir tanesi kapitalizmin vicdani değerleri kabul etmediği ve bencil bir yapı içerisinde olduğuydu. Ayrıca Erbakan’ın faizle ilgili tespitlerinin Kutub’la hemen hemen aynı olduğunu görüyoruz.

Kapitalizmin islamla bağdaşmadığını ve de sömürgeci bir sistem olduğunu belirten bir diğer islam düşünürü Muhammed Khan’dır. Khan’a göre, islam dini kaynakları ekonominin her daim büyümesine yönelik yollar göstermektedir. Khan, Seyyid Kutub gibi islam dininde ekonomik dayanışmayı ve sonucunda toplumsal

kalkınmayı örnek olarak çalışmalarında vurgulamaktadır (Aktaran: Öztürk 2012: 22). Khan'a göre, neo-liberal serbest piyasaya dayalı kapitalist ekonomik sistem tarihsel olarak daimi krizler üretmektedir. Ayrıca Khan, dünyada yaşanan kriz ve bunalımların neo-liberal sistemle doğrudan ilişkisi olduğunu vurgulamıştır. Khan, kapitalist sistemin sahiplerinin ve yürütücülerinin batılılar olduğunu söylemektedir. Sömürgeci ülkeler tarafından dayatılan kapitalist sistem, daha verimli olacağı iddiasıyla, sömürülen ülkelerdeki sosyal ve kültürel özellikleri yok etmeye başlamış, yoksulluğu derinleştirmiştir. Geri kalmış ülkeler, ekonomik ilerleme vaatlerine rağmen, sömürgeci ülkeler topraklarından gittikleri zaman çok daha fakir bir duruma düşmüşlerdir (Khan 1991: 248-55).

Muhammed Khan'ın kapitalizmin batılılar tarafından yürütüldüğü ile ilgili söylemleri Erbakan'ın GDD teorisiyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca Khan'ın bu sistemi, sömürgeci ülkelerin geri kalmış ülkeleri yoksullaştırması olarak tanımlaması Erbakan'ın "Friedman ekonomisi, gelişmiş ülkelerin geri kalmış ülkeleri menfaatine limon gibi sıkması yani fakirleştirmesi" (Erbakan 2014c: 69) ifadesi ile örtüşmektedir.

Kapitalizmin islamla uyuşmadığını ve farklı bir sistem olduğunu savunan islam düşünürlerinden bir tanesi de Ali Şeriatî'dir. İslam'ın kendine has bir sisteminin olduğunu söyleyen Şeriatî 'ye göre, islam ne Doğu'dan ne de Batı'dan gelen sistemlere muhtaçtır. İslam, tarihte gelmiş en üstün düşünsel ve ahlaki sistemdir. Bu bağlamda kapitalizm ya da neo-liberal ekonomik sistemle birlikte hiçbir İslam dışı uygulamayı kabul etmez. Çünkü İslam dışı bir uygulamanın islama entegre edilmesi Şeriatî'ye göre, dinin saflığının bozulması demektir (Şeriatî 2008: 67-70). Şeriatî'ye göre kapitalizm, insanları para konusunda açgözlü yapmakta, aristokrasi sınıfının olduğundan daha değerli görünmesini sağlamaktadır. Ayrıca bu sistemin uygulanması, islam dininin esas değerlerinden bir sapmadır. İslam dini, mensuplarını bir arada yaşamaya ve dayanışmaya sevk etmektedir. Buna karşın, neo-liberal serbest piyasaya dayalı kapitalist ekonomik sistem, bireyciliği ve para için girişilen amansız mücadeleyi desteklemektedir (Şeriatî 2008: 89-93). Şeriatî ayrıca islam dininin ekonomik anlamda kazancı ve mülk edinmeyi yasaklamadığını vurgulayarak müslümanın mülkün ve varlıkların yaratıcıya ait olduğunu unutmamasını da ifade etmektedir (Şeriatî 2004: 130-33). Kapitalizmi

rekabeti yok etmekle suçlayan Şeriatî' ye göre, yüzeysel olarak rekabeti yok etmek için kapitalizm tröstler, karteller ve ortak pazarlar oluşturmaktadır. Böylelikle işsizlik ve enflasyonun durdurulacağına inanılır. Nihayetinde büyük fabrikatörler artık mallarını denize atmayacaklardır. Üretimleri tüketim taleplerinin altında yaparak fiyatları artırabilecekler, istedikleri zaman kriz ortamları oluşturacaklar ve bundan fayda elde edeceklerdir (Şeriatî 1992: 26). Ali Şeriatî diğer yazarlar gibi kapitalizmin ahlakı, maneviyatı ve dayanışmayı kabul etmediğini vurgulamış, emeği sömürüsüne ve tekel yapılanmalarla ekonomiyi kontrol altına almasına ciddi eleştiriler getirmiştir.

Bir diğer islam düşünürü olan Muhammed Bakır es-Sadr “İslam Ekonomisi” adlı eserinde kapitalizmin İslam’dan farklı olduğunu söylemiş ve kapitalizme eleştiriler getirmiştir. Öncelikle Sadr kapitalizmle sosyalizmin temelde aynı olduğuna inanmaktadır. Sadr’a göre, “her iki doktrin de ferdî görüşe, ferdî ve egoist güdülere dayanmaktadır. Kapitalizm, iyi bir sansa sahip olan bireyin egoizmine saygı gösterir. Ona çeşitli alanlarda işletme özgürlüğünü garanti eder. Bunu yaparken de başkalarına zarar dokundurmuş ve zulmetmiş olur. Ama ilke olarak, zarar ve zulme uğramış olanlar da tıpkı bu sömürücünün sahip olduğu işletme özgürlüğüne sahiptirler. Kapitalizmin, şanslı kimselerin istek ve arzularını gerçekleştirmelerine büyük ölçüde imkân sağlamasına karşılık Marksizm, şanslı olmayan yani işletme yoluyla başkalarını sömürme imkânına sahip olmayan kimselere yönelmekte, kendi doktrininin propagandasını da bu gibi kimselerin ferdî ve egoist güdülerini kışkırtma ve bu güdülerin tatmin etmenin zorunlu olduğunu ortaya koyma esasına dayandırmaktadır. Tarihin bizzat kendi kendini evrimleştirme yolunda kullandığı güçler olmaları niteliği ile bu güdülerini geliştirmek için çeşitli yöntemler uygulamakta ve en sonunda bu güdülerini bir devrim ile patlatmaya muvaffak olmaktadır. Marksizm, sömürülmekte olan bu şanssız kimselere başkalarının kendi emeklerini ve servetlerini çaldıklarını itiraf etmelerinin imkânsız olduğunu söylemektedir” (Sadr 1979: 74).

Sadr eserinde kapitalizmi doktrinler çerçevesinde incelemiştir. Kapitalizme teknik anlamda birçok yönden eleştiri getiren Sadr, kapitalizmin ahlaki yönünün olmadığını söylemiştir. Sadr’ a göre, kapitalistler toplumsal refahın, mutluluğun, çıkarların, ahlaki ve manevî değerlere ve insanların bu değerlerle doyurulmasına gerek

olmadığı hayaline kapılmışlardır. Çünkü pratik alanda kendisine özgürlük verilen her insan kendi kişisel çıkarları doğrultusunda hareket eder. Ayrıca Sadr, kapitalizmde toplumsal çıkarla kişisel güdülerin uzlaştığı savına şiddetle karşı çıkar. Ona göre ahlaki ve manevi yapının olmamasından dolayı kapitalizm tarihinde musibetler, felaketler ve ruhi bunalımlar yaşanmıştır. Uzlaşması mümkün değildir (Sadr 1979: 81-82).

Sadr, kapitalizmin insanı bir meta olarak kabul ettiğini düşünür. Ona göre, insanlık değeri o kadar hiçe sayılmıştır ki bizzat insanın kendisi bile arz ve talep kanununun etki alanına giren bir eşya haline gelmiş; insan hayatı bu kanunların rehinesi durumuna gelmesi dolayısıyla da demir gibi sert bir karaktere sahip olan ücret kanununun rehinesi durumuna düşmüştür (Sadr 1979: 83). Sadr, kapitalizmin rekabeti yok ettiği ve nihayetinde yerini tekel bir yapılanmaya bıraktığına inanmaktadır. Ona göre, “Kapitalist toplumdaki üretim kuruluşları, hacim, yeterlilik ve diğer kuruluşlarla birleşme gücü bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu durumda kapitalist özgürlük, rekabete yol açmakta, rekabet de şiddetli bir çatışmaya dönüşmekte ve bu çatışmada güçlü kuruluşlar, zayıf kuruluşları ezmektedir. Dolayısıyla da üretimi kendi tekellerine geçirmeye başlamakta öyle ki, üretim alanında türü ne olursa olsun bütün rekabetler ortadan silinip yok olmaktadır” (Sadr 1979: 84) .

Son olarak Sadr’ın kapitalizmi eleştirdiği bir diğer nokta dağıtım meselesidir. Sadr’ a göre kapitalizm, toplumun refah ve mutluluğunu garanti eden dağıtım yeterliliğine sahip olamamaktadır. Çünkü dağıtım meselesi para unsuruna dayanmaktadır. Bu demektir ki eşyanın karşılığı olan paraya sahip olmayan bir kimsenin yaşamaya ve geçinmeye hakkı yoktur. Böylece de kişi; eşya üretimine katkıda bulunacak güce sahip olmadığından ya da güçlü rekabetçilerin tuzağına düşmesi sebebiyle tüm fırsatlardan yoksun oluşundan ötürü eşyayı alacak olan paraya sahip olmamakta, aciz bir duruma düşmektedir. Dolayısıyla da yoksulluk ve açlığa mahkûm edilmektedir. Bu sebeple de kapitalist toplumlar da sermaye sahibi patron, her hangi bir sebepten ötürü işçilere gerek duymayacak olursa o zaman işçi; zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için kullanacağı parayı elde edemeyecek ve yoksullukla açlık sefaletine sürüklenecektir. Çünkü servet dağıtımını sağlayan unsur paradır. Yani Sadr bu sistemi

bireysel özgürlük adıyla ortaya çıkan bir köle düzeni olarak tarif etmektedir (Sadr 1979: 85-90).

Özetle Sadr, kapitalizmin ahlaki yönünün olmadığını, tekel bir sistem olduğunu, gerçek manada özgürlükten yoksun olduğunu ifade etmekte ve kapitalizmle sosyalizmin temelde aynı olduğunu söylemektedir. Sadr' ın bu tespitlerinin Erbakan' ın kapitalizm eleştirileriyle benzer yönler teşkil ettiğini ifade edebiliriz. Nitekim Erbakan da birçok konuşmasında Kapitalizmle Komünizmin temelde aynı olduğunu aralarında bir fark olmadığını söylemektedir. Erbakan'a göre, aralarındaki tek fark kapitalizmde ezen güç sermaye, komünizmde ezen güç siyasi güçtür. Her iki sistem de ezen-ezilen düzenidir (Erbakan 2010: 53-4).

Kapitalizme teknik ve dini eleştiri getiren bir islam düşünürü de Ebul-alal Mevdudi'dir. Mevdudi'ye göre, kapitalistlerin serbest piyasayı teyit için delil gösterdikleri kanunlar, abarttıkları kadar doğru değildir. Çünkü adil bir rekabet yoktur. Burjuva sınıfı kapitalistler her zaman kendi lehlerine kararlar aldırırlar. Siyaseti ellerinde bulundururlar. İşçilerin ücretleri, iş güvenlikleri ve refahlarıyla ilgili olarak aleyhte bir kararın oluşmasında burjuva sınıfı kapitalistler hükümetin üzerine üşüşürler. Liberalizmin doğduğu yıllarda Burjuva sınıfı sanayi inkılabının menfaatlerini, karlarını kendi lehlerine celbetmenin yollarını aramışlardır. Bu sebeptendir ki bunu Klasik iktisadın kurucusu Adam Smith bile şu sözleriyle kabul etmiştir. “Ne zaman tacirler, sanatkârlar, sanayiciler bir kongre tertip etseler muhakkak ki toplumun aleyhine bir müzakere veya malların fiyatlarını arttırma kararı alırlar” (Mevdudi 1968: 36-7).

Mevdudi, liberalizmin sanayi inkılabı döneminde zirve yaşadığını söylemektedir. İnsan gücünün yerini makinelerin alması dolayısıyla üretim metodu değişmiş ve insanlar fabrikalarda çalışmaya muhtaç duruma getirtirilmiştir. Haliyle Liberalizm 'in savunmuş olduğu ücretlerin belirlenmesinde işveren ile işçinin anlaşması olayı teoride bahsedildiği gibi serbest değildir. İşsiz kalan kişinin geçimini sağlamak suretiyle başvurduğu işverenin teklifini kabul etme zorunluğunda olması (aksi takdirde aç kalacaktır) serbest rekabet şartlarında ücretin belirlenmesini sağlamamaktadır. İşçi o ücreti kabul etmek zorundadır. Aksi takdirde ya işsiz kalacaktır ya da düşük ücrete razı

olacaktır (Mevdudi 1968: 38-9). Mevdudi, eleştirilerini liberalizmin prensipleri üzerinden yapmakta ve ilk çıktığı dönemki uygulamalarını ağırlıklı olarak eleştirmektedir.

Mevdudi'ye göre, kapitalizmin ilk uygulandığı dönemlerde işçiler az ücretle uzun saatler çalıştırılmıştır. İşçiler, hayvan ahırına benzeyen dar, karanlık evlerde günlerini geçirmişlerdir. Bu durum onların sıhhatlerini bozmuş, şuurlarını zayıflatmış ve ahlaklarını kötüleştirmiştir. Ayrıca Egoizmin, bencilliğin kudreti onlarda çok büyük tesirler yapmıştır. Hatta babaların, oğulların, kardeşlerin bile kalplerinden yardımlaşma, sevme duygusu kalktı. Çocuklar babalara, kadınlar erkeklere ağır gelmeye, yük olmaya başladı (Mevdudi 1968: 40).

Mevdudi, kapitalizmin karaborsacılığı oluşturduğunu söyleyerek, toplumun aleyhine bir durum sergilediği ifade etmiştir. Ayrıca toplumun ahlakını ve düzenini bozacak her türlü mal ve hizmetin satımının serbest olması toplumu çökerteceğini belirtmektedir (Mevdudi 1968: 43).

Mevdudi, kapitalizmi faiz nizamı olarak da görmektedir. Mevdudi'ye göre, birikmiş paralarını faizle çalıştıranların arzusu üzerine kurulmuş bu nizam, her hareketiyle zulüm irtikâp etmiş olmaktadır. İktisadın çıkarları tamamen milyonerlere, toplumun refahını umursamayan, millete karşı en küçük hizmet yapmayan kapitalistlere bırakılmıştır. Bütün iktisadi işleri ruhunda sermaye yatar. Sermayedarlara kanun, herhangi bir malı toplama, biriktirme ve faize verme hakkını bahsettiği zaman, bunlar sadece toplumun gayretleri ile meydana gelen serveti sömürüyorlar, aynı zamanda bütün toplumu şahsi menfaatlerine hizmet ettirmeye muktedir oluyorlar. Modern kapitalizm, liberalizm esasları üzerine kurulan yeni toplum yardımlaşma, destek olma, acıma duygusundan yoksun kalmıştır (Mevdudi 1968: 45).

Mevdudi'nin kapitalizme getirdiği eleştirileri özetlersek, adil rekabetin olmayışı, ücretlerin teoride bahsedildiği gibi serbest belirlenmemesi işçinin düşük ücrete mahkûm edilmesi, kapitalizmin hem işçileri hem de işverenleri bencil hale getirmesi, piyasanın

burjuvanın lehine yönlendirilmesi, faiz nizamı ve karaborsacılığı oluşturması ve sermayenin tekelleşmesi olarak sayılabilir.

İslam düşünürlerinin kapitalizm eleştirilerinin Erbakan'ın eleştirileri ile bir paralellik arz ettiğini görüyoruz. Şunu belirtmemiz gerekir ki bu islam düşünürlerinin kapitalizme getirdiği eleştiriler ve kapitalizmin islamla uyuşmadığını belirtmeleri, tüm islami kesimin aynı düşüncede olduğunu göstermez. Çünkü bugün islam dini çeşitli mezhep ve fırkalara bölünmüştür. Nihayetinde liberalizmin islamla uyuştüğunu söyleyen islam düşünürleri de olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Erbakan'ın eleştirilerinin belli bir islam düşünürün eleştirileriyle benzer bir durum teşkil etmesidir. Siyaset söylemlerinde islami ilkelere vurgu yapan Erbakan'ın, kapitalizmi de bu söylemler çerçevesinde eleştirdiğini görüyor ve bazı islam düşünürleriyle aynı düşünceleri paylaştığını anlıyoruz.

2.2.4. Erbakan'ın Kapitalist Düşünce Ekseninde Değerlendirilmesi

Erbakan kapitalizme ne kadar eleştiri getirse de kapitalizmi tam manasıyla reddetmemiştir. Çünkü kendi önerdiği sistemle kapitalizm' in uyuştuğu ortak noktalar mevcuttur. Nitekim Erbakan'a göre, "İslâm sistemi batı rejiminin mahzurlu taraflarını ortadan kaldırıp, kapitalizmin erişemediği ulvî gayeyi kendi ölçüleriyle manevî kuvvetlerden faydalanarak ihdas etmek imkânını bulmuş bir sistemdir. Bu sistemin meydana getirdiği iktisadî hayata hakikaten maddiyatla maneviyat birbirinden ayrılmaz." Daha önceden de ifade ettiğimiz üzere kapitalizm, içerisinde serbest piyasayı ve özel mülkiyeti barındırır. Netice itibariyle Erbakan bu kavramlara karşı gelmemektedir. Hatta kendisinin "Adil Ekonomik Düzen"⁴¹ olarak önerdiği sistem bu kavramlarla şekillenmektedir (Erbakan 2013: 75).

Erbakan her ne kadar kapitalizmin mahsur yanlarını ifade etse de kendisinin ekonomik uygulamaları ve önerdiği ekonomik sistem sebebiyle kapitalist düşünce ile eş tutulmuştur. Şen'e göre, Erbakan'ın temsil ettiği MNP ve MSP, küçük ölçekli Anadolu sermayesinin savunucusuydu. Bu sermaye guruplarının dönem itibariyle dünya pazarı

⁴¹ İleride ayrıntılı olarak ele alacağız.

ile ilişkisi bulunmadığından yerel bir karakter durumundaydılar. Haliyle MNP ve MSP nin örgütlenmeleri ve teorileri bu gurupların özelliklerine göre oluşmuştu. Fakat 1980 sonrası yaşanan yapısal değişimler anılan sermaye guruplarının ekonomik ve siyasal varoluşlarının farklılaşmasına yol açtı. İslami görünümlü kurumlar kapitalizmin gelişimine hizmet ederken, ulusal sınırların içindeki küçük ölçekli sermaye gurupları da dünya pazarının kurallarına tabi olmaya başladılar (Şen 1995: 32).

Yine Erbakan'ı kapitalist düşünce ile eşleştiren Şen'e göre, MNP, MSP ve RP arasında bir süreklilik bulunmasına karşın teorilerinde ciddi farklılıklar meydana gelmektedir. Bu üç parti de Şen'e göre kapitalist dünya görüşü içinde yer almaktadır. Şen'e göre, MSP'nin ekonomideki devletçilikten yana olan vurgusu, RP de kendini piyasa savunuculuğuna bırakmaktadır (Şen 1995: 35).

Şen, Erbakan'ın "Refah Partisi Özel sektörcü partidir" ve " Tek serbest piyasa partisi RP'dir" sözlerinden yola çıkarak RP'nin kapitalizmle ilişkisi olduğunu örneklendirmektedir. Ayrıca RP'nin Adil Düzen projesinin⁴² teoride kapitalizmle ilişkisi olduğunu belirtmektedir (Şen 1995: 43).

Erbakan'ın kapitalist düşüncede olduğunu savunan bir diğer çalışma Nazlı Akpınar ve Sinan Araman tarafından yapılmıştır. Onlara göre, kapitalizmi maddeci ve faizci olmasıyla eleştiren Erbakan, kapitalist sistemin sömürücü olduğunu söylemektedir. Fakat onun kapitalizm eleştirisi aslında, kapitalizmin kendisine değil, sistemin "sahibi", "ilk uygulayıcısı" Batı Avrupa'ya yani Hıristiyan ülkelere ve onların özellikle Müslüman ülkelere uyguladığı sömürüdür. Ayrıca Erbakan'ın maddi kalkınma olarak nitelediği sanayileşme fikri ve projelerinin hayata geçirilmesinde devlete biçtiği rol kapitalizmle ilişkisine açıklık getirir (Akpınar ve Araman 2011). Nitekim Erbakan'a göre devlet, özel sektörü geliştirmek için adeta bir kaldıraç konumundadır. Yatırımları devlet başlatmakta ve yürütmektedir. O bölge halkı içinde özel sektörde çalışanlar diledikleri kadar ortak olabilirler. Bu kuruluşların hisse senetlerini, zamanla özel sektöre, bölge halkına, içinde çalışanlara intikal ettirerek

---

⁴² Serdar Şen'in Adil Düzeni kapitalist dünya görüşü ile ilişkilendirdiği ayrıntılı açıklamaları ve eleştirileri bu başlık altında ayrıca işleneceğinden ayrıntılara girilmemiştir.

tamamen özel sektöre devretmek mümkündür (Erbakan 1976, Aktaran: Akpınar ve Araman 2011).

Akpınar ve Araman'ın çalışması Erbakan ile ilgili özetle şu sonuca varmıştır: Erbakan Hareketi ve “Milli Görüş”, kapitalist gelişmeye karşı bir oluşum değil, kapitalizme eklenmiş bir siyasal harekettir ve kapitalizmin sadece “ahlakını” dert edinerek, öncelikle bu yönde bir değişim yaratmaya çalışmaktadır. Ayrıca Erbakan'ın “Milli Görüş” düşüncesi kapitalizmin teknoloji ve sanayi temeli üzerine İslami değerlerle biçimlenmiş bir toplum tasavvuruna sahiptir. MNP, MSP ve RP çizgisi de bunu göstermiştir. (Akpınar ve Araman, 2011)

Arpacı' ya göre, büyük sermaye karşısında örgütlülüğe önem veren Necmettin Erbakan'ın en önemli girişimi, Anadolu sermayesini temsil eden grupları tek çatı altında toplayan yapıları desteklemesi, gelişimlerine katkı sağlaması olmuştur. 24 Ocak kararlarının sağladığı ortamda serpilip ve güçlenen bu grupların siyasal sistem içinde temsil edilmelerinin sağlanması yoluyla Necmettin Erbakan bir yandan karşı durduğu kapitalizmle mücadele ederken diğer taraftan da kapitalist değerlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır (Arpacı 2012: 226).

Akarçay'a göre, Erbakan İslamiyetin kapitalizmden farklarını ortaya koymaya çalışırken aslında bizzat kapitalizmin ruhunu tarif etmiştir. Ona göre, durmadan çalışmak, kazanmak, kâr etmek Weber' in Protestan ahlakında tespit ettiği özelliklerin adeta bir tekrarı gibidir. Kapitalizmin Kalvinist öğretisinde de harcamak önerilmez, birikimlerin yeniden yatırıma yönlendirilmesi öngörülür, Erbakan da kazanılanın hayırlı bir sahaya yeniden yatırılmasını salık vermesi aslında bugünkü anlayışta işsizlik gibi büyük bir sorun karşısında yeniden yapılan yatırımın ihtiyaç sahiplerine iş olanağı sağlayarak bir “hayır” işine dönüştürülmesi de mümkündür. Bu anlamda Erbakan'ın söylemleri kapitalist birikim sürecine benzemektedir (Akarçay 2009: 193).

Kapitalizmin tanımı ile Erbakan'ın söylemleri karşılaştırıldığında Erbakan'ın, kapitalist bir düşüncede olduğu sanılmaktadır. Burada yanlış maalesef eleştirenlerin sosyalizm çerçevesinde Erbakan'ı analiz etmeleridir. Eğer serbest piyasa ve özel

mülkiyeti kabul etmek kapitalist düşünce ile eşse, o zaman Erbakan kapitalisttir. Fakat bu çerçevede düşünmek doğru bir analiz değildir. Ayrıca islam düşünürleri kapitalizme normal tanımından farklı olarak başka anlamlar yüklemektedirler.⁴³ Bu yüzden batı literatüründeki kapitalizm tanımıyla Erbakan'ı değerlendirmenin çok sağlıklı olmayacağı kanısındayız.

2.3. Erbakan'ın Sosyalist Düşünce Sistemine Getirdiği Eleştiriler

2.3.1. Sosyalizm

Günümüzde üç sistemin var olduğunu söyleyen Erbakan, bu sistemleri kapitalizm, komünizm ve milli görüş (Erbakan bu kavramı islam sistemi olarak ifade etmektedir.) şeklinde sıralamaktadır (Erbakan 2014a: 42). Komünizmi sosyalizmle eş tutan Erbakan, bu iki kavramı eleştirirken ayırmamaktadır. Komünizmi (ya da sosyalizmi) solcu düşünce olarak ifade etmektedir (Erbakan 2014a: 43).

Sosyalizm, klasik iktisada veya kapitalizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünceyi bilimsel olarak büyük ölçüde Karl Marx (1818-1883) ortaya koymuştur. İngiltere ve Fransa'daki liberal iktisat uygulamalardan olan sınırsız mülkiyet hakkının çok büyük adaletsizliklere yol açtığını gören Karl Marx, işçilerin yaşam şartlarının kötüleşmesiyle, liberal kapitalist düzenin aksaklıklarını ortaya çıkaran ve farklı bir ekonomik çözüm olarak adlandırılan Kapital adlı eserini yayınlamıştır (Dinler 2006: 37). Karl Marx'a göre sosyalizm, üretim, dağıtım ve değişim araçlarının millileştirilerek devletin yönetiminde olduğu sistemdir (Aktaran: Ersoy 2008: 407). Sosyalizm, genel olarak kollektif veya sosyal mülkiyeti, özel mülkiyete tercih etmek isteyen bir fikir hareketi olarak da tanımlanmaktadır (Özgüven, 2001: 134). Schumpeter'e göre sosyalizm, temel üretim araçlarının tamamı veya bir bölümünün kamuya mal edilmesini ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin belli ölçüde azaltılmasını öngören düşünce sistemidir (Schumpeter 1977: 10).

⁴³ Bkz. Erbakan'ın kapitalizm eleştirisi

Sosyalizm ya da komünizm marksist iktisat olarak da adlandırılabilir. Kazgan'a göre bu iktisadi sistemin ideolojisini, emeği yüceltmeyen kapitalizmin çökmeye mahkûm olduğu ve yerini emeği yücelten bir sisteme yani sosyalizme bırakacağı düşüncesi oluşturur (Kazgan 2010: 300).

Sosyalizm teorisinin temelini oluşturan, kapitalizm eleştirisi ve yerine getirilecek çözümlerdir. Marksist iktisat öncelikle kapitalizmi açıklar, sistemin noksanlıklarını ve yanlışlarını ortaya koyarak yerine ikame edilecek yeni bir sistemin teorisini açıklar. Emek-değer, kullanım değeri, artık-değer ve kar teorileri Marks'ın kapitalizmi yerdiği en önemli savlardır⁴⁴ (Kazgan 2010: 304).

Sosyalist sistemde, serbest piyasa ekonomisi yerini merkezi otoriteye bırakmaktadır. Tüm kararlar merkezi planlama aracılığıyla yapılmaktadır. Bu sistemde işsizlik diye bir sorun olmayacak herkes devlet tarafından istihdam edilecektir. Hangi mal ve hizmetlerin ne kadar üretileceği merkezi planlama tarafından yapılacak olup toprak ve sermaye devletin elinde olacağından bunlardan oluşan kar, rant, faiz kira gibi gelir kaynakları ortadan kaldırılacaktır. Çünkü bu kaynaklar sınıflı bir toplum meydana getirmekte ve sömürü oluşturmaktadır. Bu sistemde bireyler sadece ücret geliri elde edeceklerdir (Dinler 2006: 40).

Marksizmde kapitalist sömürüyü oluşturan en önemli etken kardır. Marks, karın artı-değerle oluştuğunu söylemektedir. Artı-değer, işçinin karşılığı ödenmemiş emek ürünü olarak ifade edilmektedir (Satlıgan 2010: 31). Yani üretilen ürünün maliyeti ile onun mübadeleye konu olacak, satıcı tarafından belirlenen parasal değeri arasındaki farktır. Ayrıca paranın sermaye halini alıp dolaşım sürecinde yer alması da artı değer olarak tanımlanmaktadır. Artı değer sadece kardan oluşmamaktadır. Artı değer, emek gücü olarak ifade edilen değişir sermayeyle birlikte sabit sermayenin toplamı olarak açıklanmaktadır (Özgüven 2001: 180).

---

⁴⁴ Biz Erbakan'ın komünizmi eleştirmiş olduğu maddelere açıklık getireceğiz. Sosyalizmin teori olarak çok geniş bir konu olması nedeniyle Erbakan'ın eleştirdiği hususlar dışındaki maddelere yer vermeyeceğiz.

Marks, klasik iktisadın ana temeli olan mülkiyet kavramına ciddi eleştiriler getirmiştir. Marks'a göre, özel mülkiyet doğal bir kurum değildir. İnsanlar, başlangıçta üretim araçlarına ortaklaşa sahiptirler. Marks, özel mülkiyetin sonradan ortaya çıktığını söylemiş ve bölüşümdeki dengeyi üretim araçlarının sahiplerinin lehine değiştirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca burjuva sınıfının üretim araçları mülkiyetine sahip olması bu sınıfın bölüşüm belirleme gücünü artırdığı gibi siyasi güçlerini de artırdığını söylemiştir (Ersoy 2008: 447). Bu sebeple üretim araçlarının mülkiyetinin kullanımı sosyalist sistemde devlet tarafından yapılmaktadır. Mülkiyetin topluma mal edilmesi gerekir (Özgüven 2001: 172). Komünizmde özel mülkiyetin tamamen kaldırılacağı ve gelirlerin ihtiyaçlara göre söylenmektedir. Komünizmde kural herkese ihtiyacına göredir. Tüketimin üretim ile ilişkisi olmadan, harcanan emek nasıl olursa olsun, kişi otoritenin belirleyeceği geliri kabul etmek zorundadır (Özgüven 2001: 185).

Marks, komünizmi üç aşamaya dayandırır. İlk aşamada henüz amaca varılmaz. Sadece kapitalist toplumdan çıkılmış olur. Çünkü ekonomi henüz kendi kurallarından kurtulmamıştır. Ayrıca bu aşamada üretim araçlarının kollektifleştirilmesine rağmen eşitlik henüz söz konusu değildir (Özgüven 2001: 185). Bu süreçte zihniyet değişimini sağlamaya yönelik devlet tarafından uygulanacak politikalara ihtiyaç vardır. Devlet, sosyalist dönüşümü sağlamanın ön koşulu olan toplumsal mülkiyeti gerçekleştirmek için üretim araçlarının devletleştirilmesi ve özel mülkiyetin kaldırılmasını sağlama yönünde işlev görecektir (Işık 2013: 107).

İkinci aşama sınıf farkının ortadan kalkması olarak ifade edilen sosyalizm aşamasıdır. Bu aşamada sosyalizm, sınıfların ve meta üretiminin ortadan kalktığı, emeğin toplumsallaştığı, planlanmış üretimin piyasanın etkilerinden tamamen kurtularak toplumsal ihtiyaçların karşılandığı süreci içermektedir. Bu aşamada da "herkese emeğine göre" ilkesi geçerlidir (Özüğurlu 2002: 3). Yani kapitalistler de işçiler gibi üretime katılacak ve sınıf farkı ortadan kaldırılacaktır. Böylece toplum sadece emekçilerden meydana gelecektir (Özgüven 2001: 186).

İlk iki aşama devlet müdahalesini gerektirmektedir. Sınıfsız ve eşit toplumunun üst aşaması komünizm olarak adlandırılmaktadır (Özüğurlu 2002: 3-4). Komünist

toplumun ileri aşamasında, insanlarla beraber üretim güçleri de artıp, kollektif servet kaynakları bollasınca, bölüşüm ilkesi artık “çalışma” değil “ihtiyaç” halini alacaktır. Bu sonsuz bolluk toplumunda, sadece üretim araçlarında değil, tüketim mallarında da özel mülkiyet ortadan kalkacaktır (Kazgan 2010: 334).

Komünizm, temelini diyalektik ve materyalist düşünce üzerine kurmuştur. Nitekim Marks diyalektikle, fikirler hareketinin kanununu maddi gücün ortaya koyduğunu söyler. Ona göre, tarihi yapan güçler, maddi, teknik ve üretim güçleridir. Onun materyalist düşüncesinde ise, her şey maddeden yapılmıştır. Ona göre tarihi oluşturan materyalizm yani teknik, maddi kuvvet ve üretim güçleridir. Marks toplumu üst ve alt yapı olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Üst yapıyı (hukuk, ahlak, din, edebiyat vs.) belirleyen alt yapıdır (Teknik ve maddi imkanlar). Yani toplumun üst yapısının değişimi üretim gücü ve biçimine bağlıdır (Özgüven 2001: 170-73).

Sosyalizmin teoriden uygulamaya sokulması ile ilgili tarihteki en önemli vaka, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 70 yıl bu sistemi sürdürmesidir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde V. I. Lenin'in öncülüğünde 1917 Ekim Devrimi'nin ardından Aralık 1922'de kurulan SSCB, yine aynı yüzyılın son çeyreğinde Mihail Gorbaçov'un “glasnost” ve “perestroyka” politikaları ile 1991 yılında dağılmıştır. 1871 Paris Komünü deneyiminin dışında SSCB'nin kurucularının önünde somut bir uygulamanın bulunmayışı, ayrıca devrimin, Marks'ın öngördüğü gelişmiş kapitalist ülkelerin birinde değil, feodal nitelikler taşıyan bir ülke olan Rusya'da gerçekleşmiş olması, kurulacak olan sistemin nasıl olması gerektiği konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmış ve yapılan uygulamalar sosyalist çevrede tartışmalar getirmiştir (Turan 2011: 308).

Uygulamaya konulmak istenen sosyalist sistem, kapitalist sistemden kaynaklanan adaletsiz bölüşümün giderilmesi ve sosyal refahın her fert için sağlanmasını hedeflemiş olsa da gelinen noktada istenilen sonuca ulaşamamıştır. Amaçları gerçekleştirebilmek için sistem savunucuları tarafından ileri sürülen üç aşama olan, proletaryanın iktidara sahip olması, sosyalizm ve komünizm aşamaları gerçekleştirilememiştir. Komünizm aşamasının gerçekleştirilebilmesi için ilk iki aşamada

güçlü role sahip olan merkezi yönetim ve bürokrasi sahip olduğu ayrıcalıkları kaybetme endişesiyle istenilen performansı ve değişimi gerçekleştirmemiştir (Işık 2013: 108). SSCB'nin amaçlarına ulaşamamasının nedenlerinden bir tanesi Özsoy' a göre, sosyalist düşünürlerin analizlerini daha çok kapitalizmin eleştirilerine ayırdıkları ve sosyalizmin pratiği hakkında çok çalışma elde etmediklerinden kaynaklanmaktadır. Özsoy'a göre Marks' ın analizi, özellikle metodolojik araçların tanımlanması ve kapitalizmin eleştirisi sahasında yoğunlaşmış; sosyalist ekonomi modelinin tespiti konusunda fazla bir şey getirmemiştir. Ayrıca Özsoy, SSCB'nin çöküş sebeplerini sosyalizmin kurallarından kaynaklandığına işaret etmekte ve merkezi planlamanın ekonomik dengeyi bozduğunu söylemektedir. Ayrıca SSCB'nin dışa kapalı bir politika izlemesi, serbest piyasa kuralları dışında otoriter bir ekonomik politika uygulaması çöküşün nedenlerindedir. SSCB'nin kurulduğu yıldan çöküşüne kadar gelen yöneticilerin farklı politikalar gütmesi de sistemin çökmesini kaçınılmaz kılmıştır. Eğitim sistemi, baskıcı yönetim, kaynak israfı, aşırı istihdam vb. gibi nedenler de SSCB' nin yıkılmasına neden olmuştur (Özsoy 2006: 170-186).

Özüğurlu'ya göre, SSCB'de merkezi planlama mekanizması, uygulama biçiminden kaynaklanan sorunlar nedeniyle etkinliği yitirmiş ve 1985 sonrası süreçte kapitalist üretim ilişkilerinin restorasyonuna yönelik bir sürecin içine girmiştir. Sovyet sisteminin kendi iç çelişkilerini aşip bir üst toplumsal aşamaya geçememesi ve dünya çapında sistemin yaygınlaşamamasına bağlı olarak ekonomik sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte giderek kapitalist sisteme yönelim artmış, bu yönelimin biçimi de kapitalist sisteme eklenme çerçevesinde kapitalist sermaye birikimi sürecinin belirlediği politikalar çerçevesinde gerçekleşmiştir (Özüğurlu 2002). Bu politikalar SSCB'nin kapitalistleşmesini kaçınılmaz kılmış ve nihayetinde dağılmıştır.

2.3.2. Necmettin Erbakan'ın Sosyalizm Eleştirisi

Erbakan, komünizmi kapitalizm gibi bir zulüm düzeni olarak görmektedir. Komünizm eleştirisini kapitalizmde olduğu gibi islam çerçevesinden yapmakta olan Erbakan, kapitalizm ve komünizmin materyalist olduğunu söylemekte ve bu iki sistemin maneviyattan yoksun olduğunu ifade etmektedir (Erbakan 2014i: 434).

Erbakan'ın en önemli eleştirisi komünizmin temel felsefesi olan materyalizme savınadır. Marks' ın madde her şeyin üstedir tezine karşı çıkmaktadır. Materyalizmden önce maneviyatın geldiğini söyleyen Erbakan'a göre, "Komünizm materyalizmin ta kendisidir. Materyalist donelerle muhakeme yapıldığı zaman komünizme doğru hareket edilir. Bu yüzden materyalist doneler yanlış olduğu için netice de yanlış olmaktadır. Dolayısıyla maneviyatçı olmak zorundayız" (Erbakan 2014a: 44).

Erbakan'a göre, "Bir defa bu sistem, tamamıyla maddiyatçı bir sistem, materyalist bir sistemdir ve ahiret mefhumuna kendi düşünce sisteminde katıyyen yer vermemiştir. Dolayısıyla her şeyin bu dünyadaki gelip geçici esaslarına göre tanzimi orta yere çıkmaktadır. Gelişmiş, olgun bir insanın yalnız böyle gelip, geçici şeylerle tatmin olmasına imkân yoktur. Sadece bu bakımdan bu sistemi ele alırsak insanlara saadet getiremez, insanları tatmin edemez, kabule sayan bir netice ortaya koyamaz" (Erbakan 2013: 71).

Erbakan, SSCB' nin yıkılış nedenlerini ve Komünizme getirdiği eleştirileri şu şekilde bize aktarmaktadır (www.necmettinerbakan.net, 15 Haziran 2014'te erişildi):

- Faizi kaldırayım derken, kârı da ortadan kaldırdı. Kâr: İhtiyaç duyulan mallar ve hizmetlerin süratle üretilmesini sağlayan en önemli hayati faktördür. Bu sayede ekonomi kendini en güzel ve sağlıklı bir şekilde tanzim etmekte ve israflar önlenmektedir.
- Tekeli kaldırayım derken, fiyatların serbest piyasada teşekkülünü de ortadan kaldırdı. Fiyatların serbest piyasada teşekkülü: Bu da sıhhatli bir ekonominin en hayati unsurudur. Böylece ekonomi kendisini en iyi şekilde tanzim etmekte ve israflar önlenmektedir. Rasyonel üretim, iyi kalite, ileri teknoloji böylece teşvik edilmiş olmaktadır.
- Sömürüyü kaldırayım derken, mülkiyeti de, serbest teşebbüsü de ortadan kaldırdı. Mülkiyet ve serbest teşebbüs: Ekonomi ve hızlı kalkınmanın motorudur ve itici gücüdür. Bunların kaldırılması insan tabiatına aykırıdır. Bunların olmaması ekonomide geri kalmanın temel sebebidir. İşte, temeldeki bu vahim hatalarından dolayı Komünizm, insanlığa saadet getirmemiştir. 70 yıllık bir zulüm döneminden sonra iflas etmiştir.

Erbakan, komünizme getirdiği eleştirileri bizzat Doğu Bloğuna giderek gördüğü uygulamalar üzerinden de yapmıştır. Ayrıca komünizm sisteminin sadece iktisadi bir hedefinin olmadığını başka amaçlar taşıdığını iddia etmiştir (Erbakan 2013: 65). Erbakan, “Efendim, bugün Doğu Blokuna dahil Komünist memleketler hakikaten iktisadî sistem, sosyal yapı ve dünya görüşü bakımından başlı başına bir âlem ifade etmektedirler. Bu âlemin teşekkülüne bir vesile, bildiğimiz gibi bundan takriben 100 sene kadar önce Karl Marks isimli bir [kişi] orta yere atmış olduğu iktisadî nazariyeler sebep olmuştur. Bu zatın malûm nazariyeleri ortaya atmakta sadece iktisadî bir görüş mü belirtmek İsteddiği, yoksa daha başka neticelere varmak mı istediği münakaşa götüren bir husustur. Kendisinin yetişme tarzı, ideolojik davaları göz önüne alınacak olursa meselenin sadece iktisadî açıdan ele alınması biraz safdillik olabilir. Takriben 100 sene kadar önce ortaya atılan bu fikirler bundan elli sene önce Rus ihtilâlinde kendisine bir vatan buldu. Rusya'da bu fikirler komünizm rejiminin yerleşmesine yol açtı böylece komünist sistem kendisine bir tatbik sahası bulmuş oldu. Cihan Harbinden sonra Rusya'nın bir takım memleketleri işgal etmiş olması neticesi bu sistem muhtelif ülkelere yayıldı, en aşağı 8 ülkede tatbik sahası buldu ve bu tatbikat bugüne kadar aşağı yukarı 25 senelik bir devre geçirdi. Dolayısıyla bugün artık bir takım faraziyelerin insanları hangi neticelere götüreceği hususu bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Öyle ki vaktiyle sırf nazarî olarak ortaya atılan bir takım iddiaların tatbik sahasına konulduklarında ne gibi neticeler verebileceği hususu bugün artık bir kehanet olmaktan çıkmış, gözle görülür bir hakikat halini almıştır” demektedir (Erbakan 2013: 65-6).

Erbakan, bizzat yerinde incelemelerde bulunarak komünizme eleştiriler getirmiştir. Ona göre, “Bu memleketlerde iktisadî hayat tamamen plânlanmış durumdadır. Ve plân mecburî bir plândır. Plân her şeye kumanda eden bir baskı, bir tevcih vasıtasıdır. Bu plânın hangi maksatlarla hazırlandığı, her vakit münakaşa edilebilir. Ama orta yerde bir vakıa vardır. Bu memleketlerde idare eden ve idare edilen diye iki ayrı zümre vardır. İdare edenler edilen zümreyi bu plânın tatbikine mecbur tutar” (Erbakan 2013: 66-7). Erbakan yaptığı tespitlerle ilgili şunları aktarmaktadır: “Bundan başka Doğu Blokunda kâr mefhumu diye bir mefhum yoktur. Mülkiyet diye bir mefhum yoktur, mal cemiyetindir, para cemiyetindir, insanlar ancak zarurî miktarınca bunlardan faydalanabilirler.[...] Kimsenin malı mülkü yoktur. Taksi şoförü

kendi taksisinde bir memurdur, sürücüdür. Herkes evinde kiracıdır ve bir şeye sahip olmak istesiniz olamazsınız. Bu durum tabîî cemiyette çok mühim neticeler doğurmuştur. Böyle bir durum İnsan tabına, insan yaradılışına uygun olmadığından dolayı derhal cemiyet hayatında aksaklıklarını göstermektedir” (Erbakan 2013: 67-8).

Erbakan’a göre, “Vitrinler fevkalâde sönük, eşyalar üst üste atılmış durumda bulunuyordu ve insanların da yüzleri gülmüyordu. Bu manzaranın, rejimin tabîî bir neticesi olarak telâkki edilmesi lâzım gelir. Çünkü o vitrini hazırlayan insanın daha iyi hazırlamakla elde edeceği netice yoktur. Bütün mesele kendisine verilmiş olan görevi şeklen yapmış görünmesinden ibarettir, insan şevkinin, insanı daha iyiye, daha güzele, daha yükseğe sevk edici tesirinde bu rejimde faydalanılmıyor. Çünkü daha iyiye gitmekte ferdin elde edeceği hiç bir ilâve neticesi yoktur. Böyle bir rejimin iktisadî hayatta büyük ve vahim neticeleri kendisini açık bir şekilde göstermektedir. Bu memleketlerde bazı evlerin inşa edildiklerini görüyoruz. Nitekim bizleri de gezdirdiler, bunları gösterdiler. Yalnız bunlar hakikatte birtakım zaruri İcapların ortaya koymuş olduğu neticelerdir, insanın kendi insanlığını duyarak, şevkle yaparak şu eser benimdir, şu neticeyi ben yaptım diyebileceği bir esere rastlanamıyor. Elde edilen neticeler insanoglunun yaradılışına uygun olmayan ve dolayısıyla her türlü hissiyattan yoksun bir nevi makineleşmiş mekanik hareketlerin toplamı ruhsuz neticelerdir” (Erbakan 2013: 67).

Erbakan, komünizmin teoride emeği yücelttiğini ancak pratikte bunun yansıması olmadığını söylemektedir. Hatta komünizmin emeği sömürdüğünü iddia etmektedir (Erbakan 2013: 68). Ona göre, “Bu rejim aslında işçiye refah getirmek için ortaya çıktığını iddia eden bir rejimdir, Hâlbuki hakikatte işçiye bir refah getirmemiştir. İşçinin birtakım haklarını gasp etmek ve onun normal ihtiyaçlarını karşılayamadığı halde, işçiyi baskı altında tutmak tatbikatı içerisindedir. Bu memleketlerde işveren ve devlet aynı kimsedir, işçinin kendisine tatbik edilen ücret sistemine itiraz mercii yoktur, işveren ve devlet aynı kimse olduğunu içi bütün sınıfsızlık iddialarına rağmen bu rejimdeki insanlarda yine bir İdare eden ve idare edilenlerin zümresi tabîî olarak teşekkül etmiştir. Yalnız tek fark idare edenlere karşı bir itiraz mercii ve bir itiraz imkânı yoktur, idare edenler rahat rahat bu rejim içerisinde her türlü zulmü, işkenceyi tatbik edebilmektedir.

Demin söylediğim, uzun yıllardan sonra varılan iktisadî neticeler maalesef Doğu Blokunda sadece birkaç cümleyle hülâsa ettiğim neticeler olmuştur. Bu rejim insan tabiatına uygun değildir ve yürümüyor. Nitekim bu kadar senelik tecrübeden sonra bu - rejimin en koyu iddiacıları dahi mutlaka geriye ricat etmek zaruretini duymuşlar ve yavaş yavaş kendi İdeolojik dâvalarından fedakârlık edip memlekette doğan iktisadî müşküllere çare bulmak zorunda kalmışlardır (Erbakan 2013: 69).

Erbakan, komünizmin ekonomik uygulamalarının sosyal hayatı olumsuz etkilediğini ve nihayetinde toplumun bozulduğunu söylemektedir. Ona göre, bu bozulmanın temel nedeni materyalizmin maneviyatı yok etmesinden kaynaklanmaktadır (Erbakan 2013: 70). Ona göre, “Doğu Blokunda sosyal hayat, böylesine bir iktisadî düşüncenin tatbikatından dolayı yine insana saadet getirmekten uzak bir manzara arz etmektedir, Doğuda sosyal hayatta bir defa bizlerin anladığı manada bir aile mefhumu ortadan kalkmıştır” (Erbakan 2013: 70). Ona göre, “Böyle bir cemiyette mutlak manada birtakım kıymet hükümleri ve ulvî mefhumlar tamamen değersiz sayıldığı için cemiyette bizim anladığımız manada bir nizam, bir huzur ve bir manevî tatmin durumu mevcut değildir. Ayrıca her şey materyalist ve maddeci bir açıdan ele alınmış olduğu için insanların manevî tarafları dumura (tahrip) uğramıştır” (Erbakan 2013: 71).

2.3.3. İslam Düşünürlerinin Sosyalizm Eleştirisi ve Erbakan Benzerliği

Erbakan, sosyalizm eleştirisini dini, ekonomik ve sosyal yapı üzerine kurmuştur. Temelde maneviyatın yoksun olduğunu söyleyen Erbakan, bu sistemin emeği sömürdüğünü, serbest piyasa koşullarını ve mülkiyet hakkını reddetmesiyle insan fitratına aykırı davrandığını ve bu sistemde aile mefhumunun olmadığını ifade etmiştir (Erbakan 2013: 60-70).

70’li yıllarda Milli Görüş camiasına yakın ve bu dönemde kitapları en çok tercüme edilen bazı İslamcı düşünürlerin kapitalizmde olduğu gibi sosyalizm eleştirilerinde de Erbakan’ ın eleştirileriyle benzer bir durum teşkil etmektedir.

Mevdudi sosyalizm eleştirilerini bizzat SSCB tecrübesinin uygulamaları

üzerinden yapmıştır. Ona göre, devrim gerçekleştiğinde insanların elinden mülkiyeti, onların rızası olmadan cebren alınmış ve nice sürgünler ve kanlar dökülmüştür. Mevdudi, sistemin ahlaki ve dini değerleri yok saydığını söylemekte ayrıca Lenin'e atıfta bulunarak, Lenin'in ahlaki ve dini değerleri kabul etmediği, onun yerine kuvvetli işçi devletinin kurulması toplumun bu tür ihtiyaçları gidereceği düşüncesini aktararak savını örneklendirmektedir. Yine Mevdudi'ye göre, hükümetin geçim yollarına el koyması ve ahlak zincirlerinin çözülmesiyle yaşam şartları güçleşmiş, rüşvet, hıyanet ve hile tufanı yükselmiştir. Ayrıca hükümet adamları, ellerini her türlü nimetle süslemekte ve rahatça yaşamaktaydılar (Mevdudi 1968: 59-69).

Mevdudi, sosyalizmi mülkiyet hakkı üzerinden de eleştirir. Nitekim ona göre, bireylerin elinden mülkiyet hakkının alınması kişileri kapitalizme paralel olarak daha bencil yapacaktır. Eğer ferdi mülkiyet toplumsal mülkiyete çevrilmek isteniyorsa, bireyleri bencillik ve şahsi menfaati için çalışma meylerinden kurtarmak gerekir. Yani herkesin kalbine toplumun refahı için çalışma arzusu konmalıdır. Bu da ancak ahlaki ve dini değerlerle yapılabilecek bir iştir. Fakat sosyalizm bunu reddetmekte bu tür işleri boş kelime olarak görmektedir. İşte bu sebeptir ki insanların elinden mülkiyeti ele alındığında toplum için çalışma baskısı kurulduğunda fitrat ve çıkar duygusu gereği birey az ve verimsiz iş yapacak kalite, üretim ve hizmet hedeflenen düzeyde asla gerçekleşmeyecek ve istenilen refaha erişilemeyecektir. Son olarak Mevdudi'ye göre bu sistem, kapitalist ekonomiyi işçilere düşük ücret vermekle eleştirirken, bu sistemin de işçilere çok farklı ücret verdiği söylenemez (Mevdudi 1968: 59-69).

Kutub, sosyalizmin (ya da komünizm) Yahudiler tarafından kurulduğunu işaret etmekte ve Karl Marks'ın bir Yahudi olduğunu söylemektedir. Ona göre, Materyalizm felsefesini kuran, maddeyi ilâhlaştıran Yahudi'dir. Bu sebeple toplumun dini ve ahlaki değerlerini bozmak istemektedir. Nitekim bu sistemin kuruluşunun ardında ekonomik değil siyasi bir neden vardır (Kutub tarihsiz). Kutub, komünizmi eleştirirken islamla karşılaştırmasını yapmıştır. Ona göre komünizmin yolu, müslümanlar için geçerli olmayan bir yoldur. Bizim ahlâkımız ve terbiyemiz onun gelişmesi için müsait değildir. Ona hiç bir ihtiyacımız yoktur. Bizim elimizde ondan daha ilerici, daha adaletli, insanlık şerefine karşı çok saygılı, insanlığın ihtiyacını bu çağda komünizmin dayandığı

maddecilikten daha kolay karşılayıcı sosyal bir yolumuz vardır (Kutub tarihsizb).

Kutub, komünizm modelini uygulayan toplumu cahiliye toplumu olarak görmektedir. Ona göre bu toplum, Allah'ın varlığını tanımayan, tarihi, diyalektik ve materyalist açıdan yorumlayan ve sosyal düzen olarak “Bilimsel Sosyalizm” adını verdiği bir modeli uygulayan bir toplum olabilir (Kutub 1980: 71). Ona göre bu sistem, genellikle insan fitratının özü ve icapları ile çelişir. Ancak fertleri yıldırılmış ve sindirilmiş içtimai ortamlarda, daha açıkçası uzun yıllar zorbalık idareleri altında yaşamaya alışmış cemiyetlerde gelişebilir. Bu çeşit cemiyetlerde bile asıl dayanağı ve böbürlenme gerekçesi olan ekonomi sahasında yer yer açık bir başarısızlığa uğradığı görülmeye başlanmıştır. Mesela sosyalist nizamın zirvesi olarak sayılan Rusya'da kollektif çiftliklerle buralarda uygulanan insan tabiatına aykırı düzenin başarısızlığı yüzünden, çarlık döneminde bile tüketim seviyesinin üzerinde seyreden tarım kesiminde üretim düşüklüğü belirlediği için devlet, buğday ve benzeri besin maddelerini ithal etmek üzere hazinedeki altınlarını satmaktadır (Kutub 1980: 3). Ayrıca bu sistemde insani ihtiyaçlar hayvan güdüsüyle tespit edilmiştir. Bu sistem insanın inanç duygularını, arzularının gerçekleştirilmesi reddeder ve Allah'ı inkâr ederek, komünist parti kulluğunu önerir (Kutub 1980: 60).

Muhammed Bakır Es-Sadr, komünizmi eleştiren önemli bir islam düşünürüdür. Sadr, eleştirilerini⁴⁵ Marks'ın ve Engels'in diyalektik felsefesi, tarihi materyalizm ve sınıf farklılıkları üzerine getirmektedir. Ona göre, komünizm çelişkilerle doludur ve sorunları iyi teşhis edememiştir. Sadr' a göre insanın özgürlüğünü elinden almak onun tabiatına aykırıdır. Ayrıca ekonomik problemlerin sebebi ve kapitalizmin ana kaynağı Sadr'a göre, özel mülkiyet değil materyalizmin ta kendisidir. Ayrıca bu sistemin kapitalizm gibi sınıflı bir toplum oluşturduğunu söylemektedir.

Sadr'a göre, “Kanun yoluyla özel mülkiyetin ortadan kaldırılmış olduğu bir toplumda bile sınıfların var olması mümkündür. Çünkü bildiğimiz mülkiyet durumu, sınıfsal oluşum için esas faktör değildir. Mülkiyet durumunun sınıfların varlığı için yegâne sebep olduğunu iddia ederken Marksizm, bu sonuçtan fazlasıyla korkmaktadır.

⁴⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bnz. (Sadr 1979: 7-72)

Bu iddiasıyla da; özel mülkiyetin ortadan kaldırılmış olduğu sosyalist bir toplumda sınıfların ortadan kaldırılmasının zorunlu olduğunu ve böyle bir toplumda sınıfların varlığının imkânsız olduğunu ispata çalışmaktadır. Biz her zaman diyoruz ki kanuni sığasıyla özel mülkiyet; Sınıflı bir toplumun meydana gelmesi için yegâne bir faktör değildir. Tabîî olarak Marksizm'in bu konuda ileri sürmüş olduğu delil, geçersiz olmakta ve sınıflı bir toplumun meydana gelişi ise mümkün olmaktadır. Sınıflılık, diğer toplumlarda olduğu gibi bizzat sosyalist toplumda da teşekkül edecektir” (Sadr 1979: 12-75).

Sadr, komünizm'in toplumsal bir doktrin olup ferdî ve egoist güdülere asla yer vermediğini, bireyi toplum içinde erittiğini ifade etmektedir. Komünizm sistemi toplumu, doktrinin ekseni olarak kabul eder. Bu sebeple de ferdî özgürlüğü hiç tanımaz. Tersine bu özgürlükleri, temel mesele olan toplum uğruna feda eder. Sadr'a göre, Bu sistemde ekonomik kondisyonun yani alt yapının, toplumun siyaset, düşünce, din ve ahlâk gibi muazzam üst yapılarını belirlemesi bu yapıların sarsıntı geçirmesine neden olmuştur (Sadr 1979: 12-75).

Muhammed Hamidullah'a göre komünizm, nesilden nesile aktarıla gelen mukaddes kitapları dikkate almaksızın, zamanın ve geleceğin menfaatini (toplumun) temin için her teşebbüsü ve icadı meşru gören bir sistemdir. Komünizm, kapitalist sistemle aynı gayeyi gütmekle beraber, özel teşebbüsün kaldırılması ve her şeyin devlet eliyle yapılması suretiyle, bu gayeye daha iyi muvaffak olma söylem ve iddiasındadırlar. İnsan tabiatı şahsi menfaat ve fayda olan hususlarda bireyleri gayrete sevk eder. Bu vasıflardan mahrum olan komünizm, sistemden doğan durgunluğu ve ataleti yok etmek için, bir taraftan insanları sisteme uygun bir şekilde eğitirken diğer yandan baskı ve zorlama yollarına başvurmuştur (Hamidullah 1963: 8).

Sosyalizmi eleştiren islam düşünürlerinden bir tanesi de Ali Şeriatî'dir. Ancak Ali Şeriatî'yi diğer düşünürlerden ayıran en önemli özelliği, düşüncelerinin marksist teoriye yakın olmasıdır. Marksizm'in kapitalizm tespitlerini benimsemekle birlikte marksizmin ileri sürmüş olduğu teorilerin bazılarının İslam'dan geldiğine inanmaktadır (Şeriatî 2004). Nitekim Şeriatî'nin iş temelli mülkiyet, sermaye birikimi, değer ve kar,

Kuran'ın emeği yüceltmesi ve emeğin önemi gibi kavramlarının açıklamaları⁴⁶ marksist teoriyle benzerlik arz etmektedir. Ancak bu onun marksizmi bütünüyle kabul ettiği anlamına gelmez. Çünkü marksizmin bazı konularda çelişki içerisinde olduğunu söylemektedir. Bunlardan bir tanesi ve en önemlisi materyalizmdir. Şeriatî'ye göre, ahlak, din ve vicdan konusunda marksizm çelişkiye düşmüştür. Çünkü bir yandan materyalizme dayanıldığı için insanın maddeselliğinin asıl olduğuna ve insan yaşamında ekonominin asıl olduğuna; diğer yandan da bir inanç sorumluluğuna ve sosyal ülkeye dayandığı için kendi sosyal düzeninde ve çağında aydın, bilinçli bireysel, insani misyona ve sınıfsal-sosyal sorumluluğa inanmaktadır. Yani marksizm insanlar için, bu sisteme inanan bireyin kendisini feda edeceği inanç, hedef ve aşkın kutsal değerlerini ortaya koymak istemektedir. Ancak felsefesinde madde, ekonomi ve realistiğin asıl olduğuna vurgu yapmakta ve insanın kendisini feda etmeye sürükleyen bu değerleri yok saymaktadır. İşte çelişki buradadır. Dolayısıyla materyalizmi kaçınılmaz olarak çelişkiye düşüren şey, ondaki maddesel olgunun manevi olguya dönüşmesidir (Şeriatî 2004: 85-89).

İslam düşünürlerinin genel olarak komünizmi eleştirdikleri konular, materyalizm, serbest piyasanın reddedilmesi, özel mülkiyete karşı çıkılması, dini ve ahlaki değerlerin kabul edilmemesi ve sistemin baskı rejimi olması şeklinde sıralanabilir. Erbakan'ın ve İslam düşünürlerinin eleştirilerini örtüştüren en önemli nokta din meselesidir. Nitekim komünizmin “dini yoksulların bir afyonu” olarak ve “maneviyatı ve ahlaki” boş kavramlar olarak görmesi ve her şeyin madde üzerine kurulması gibi hususlar bütün yazarlarca dikkate alınmış ve komünizmin en temel hatası olarak görülmüştür. Ayrıca Mevdudî'nin, Kutub'un, Sadr'ın ve Hamidullah'ın, komünizmin özel mülkiyeti kabul etmemesi ve serbest piyasayı tümüyle ortadan kaldırması türündeki tezlerine getirdikleri eleştirilerin Erbakan'ın eleştirileriyle benzer durum teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Mevdudî, komünist sistemin kapitalizm paralelinde işçilere düşük ücret sağladığını, insan fıtratı gereği işçilerin verimli çalışmadığını nihayetinde kalitesiz üretim oluştuğunu vurgularken, Erbakan bu sistemin işçilere refah getirmediğini,

⁴⁶ Bkz. Bu kavramların geniş açıklamaları için (Şeriatî, 2004)

kontrolün kontrolü mekanizmasıyla gereksiz istihdam yapıldığını, ücrette adaletsiz davranıldığını ve dükkânların, vitrinlerin sönük olduğunu, işçilerin isteksiz çalıştığını vurgulamaktadır.

Kutub, bu komünist sistemin Yahudi tarafından kurulduğunu ve bunun ekonomik değil de siyasi ve ideolojik amaçlı ortaya çıktığını söylerken, Erbakan sistemin teorisinin Karl Marks adlı bir kişi tarafından meydana geldiğini ve bu sistemin sadece ekonomik amaçlı olduğunu düşünmenin safdillik olduğunu söylemektedir.

Sadr, Marksizm'in (ya da komünizm) sınıfsız bir toplum kurması aksine sınıflı bir toplum oluşturduğunu söylerken, Erbakan bu sistemde yöneticilerin rahat olduğunu ve işçilerle aralarında ciddi farklılık meydana geldiğini söylemektedir.

2.3.4. Erbakan'ın Sosyalist Düşünce Ekseninde Değerlendirilmesi

Erbakan, sosyalizme kapitalizm gibi ciddi eleştiriler getirmiştir. Ancak sosyalizmin tümünü reddetmemiştir. Erbakan'ın önerdiği ideal ekonomi sisteminde kapitalizmin ve sosyalizmin faydalı yönleri mevcuttur (Erbakan 2010: 55).

Çakır'a göre, 1970'li yılların islami hareketi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de solun bazı söylemleriyle benzerlik arz etmekte; bu noktada islamcıların sosyal adalet kavramına vurgu yapması "komşusu açken tok yatan bizden değildir" hadisini tekrarlaması dikkat çekmektedir. Bu nedenle diğer sağ çevreler, MSP'nin CHP ile koalisyona girmesini yeşil komünist yakıştırmasının kanıtı olarak göstermeye çalışmışlardır. Yine aynı çevreler, genel aftan solcu eylemcilerin de yararlandırılması nedeniyle MSP'yi komünist işbirlikçisi olmakla suçlamışlardır (Çakır 2005: 547).

Erbakan, sosyalizmin faydalı yönlerini kabul etmiştir. Bunu hem söyleminde hem de uygulamalarında görmek mümkündür. Ancak bu özelliğin Erbakan' da olması onun sosyalist düşünceyle bağdaştığını göstermez. Çünkü Erbakan devletçi politikaların yanında serbest piyasaya, özel sektöre önem vermektedir. Tabi devletçi politika derken sosyalist ideolojinin kabul etmiş olduğu mülkiyette devlet anlayışı değil serbest pazarın

tanzimini kuvvetlendirmek için denetimci, teşvik edici ve planlayıcı bir devlet anlayışıdır. Nitekim Erbakan'a göre, devlet, serbest piyasanın rahat işletilmesi ve özel sektörün uluslararası ekonomik rekabet gücüne kavuşması için yatırımları kendi yapmalı ve sonrasında belli güç elde edince bu yatırımları özel sektöre devretmelidir. Erbakan'a göre, "Millî görüşün adil düzeninde devlet; planlayıcı, yönlendirici, tanzim edici, teşvik edici ve destekleyicidir. Asıl iktisadî faaliyetler özel teşebbüs tarafından yapılır" (Erbakan 2014c: 42). Bu bağlamda durumu değerlendirirsek Erbakan'ı sosyalist düşünce ile ilişkilendirmek mümkün değildir.

Erbakan'ın devletçiliğinin sosyalist düşünce ile bağdaşmadığını söyleyen Arpacı'ya göre, Erbakan'ın ekonomik olarak devletçiliğinden söz etmek güçtür. İslam ekonomi modeline uygun olarak devlet, kalkınmayı, insanlara hizmet etmek için sağlamakla yükümlüdür ancak bu yükümlülük mülkiyetin devlete ait olduğu sosyalist bir modelle uyuzmaz. Zira Erbakan, mülkiyeti bireysel kabul eder ve devlet mülkiyetinin topluma yayılmasını savunur. Bu savunu, Necmettin Erbakan tarafından ufki devletçilik⁴⁷ modeli olarak tanımlanır (Arpacı 2012: 265).

Yılmaz'a göre ise milli görüşün ilk önce sosyalist söylemlerin etkisinde olduğunu ancak zamanla bunun evrimleşerek kapitalistleşmeye doğru gittiğini söylemektedir. Ona göre, 70'li yıllarda siyasal islamcılık, Türkiye'de ve dünyada esas itibarıyla sosyalizmin etkisi altında devletçi bir ekonomik düzen söylemini dile getiriyordu. Milli görüş de bu genel eğilimin dışında değildi. Ancak milli görüş tabanında bu söylemle bağdaşmayacak yükselen bir taşra burjuvazisi ve eleştirel bir entelektüel tabanın varlığı milli görüşün bu söylemden soyutlanacağını göstermekteydi (Yılmaz 2011: 32).

Erbakan'la ilgili yapılan bazı çalışmalar veya ona yapılan atıflarda onun ekonomide devletçi olduğu ifade edilmektedir. Akyol'a göre 1970'li yıllarda kemalist devletçiliğe karşı "İslami devletçilik" kitapları çok yaygındı, Erbakan'ın Adil Düzen' i totaliter bir devletçi ekonomi kurgusuydu (Akyol 2013). Cemal ve Akdoğan' a göre de, Erbakan ekonomide devletçiydi (Cemal 2011: 42; Akdoğan 2011:101). Nitekim bu

⁴⁷ Bkz. Bir sonraki bölümde açıklanacaktır.

görüşler Erbakan'ın 70'li yıllarda koalisyonda olduğu dönemlerde sanayileşme hamlelerini devlet eliyle yapmasından kaynaklanıyordu. Bununla ilgili Erbakan bir röportajında şunları bize aktarmaktadır: “Peki, ama siz "ağır-sanayi hamlesi" ni devlet eliyle yaptınız.” sorusuna karşın “O gün özel teşebbüsün bunu yapacak imkanı olmadığı ve halbuki ülkenin hiç vakit kaybedilmeden bir an evvel bu tesislere ve teknolojiye sahip olması gerektiği için ağır sanayi hamlesini devlet öncülüğü ile başlattık. Kurduğumuz tesislerin, zamanla o bölgede oturanların ve içinde çalışanların sahip olmalarına imkan hazırlanmasını esas almışızdır.” şeklindeki cevabı duruma açıklık getirmektedir (Erbakan 2014c: 42).

Çınar'a göre Erbakan'ın adil düzen teorisi devletçi-korparatist bir anlayışa sahiptir. Ona göre Erbakan, AD'nin (Adil Düzen) bir yandan serbest piyasa düzeni olduğunu iddia ederken, diğer yandan bu serbest piyasada devlete oldukça önemli bir rol vermektedir (Çınar 1994: 23-32).

Erbakan'ın “Maddi ve Manevi Kalkınma” söylemi üzerine çalışma yapan Akpınar'a göre ise Erbakan, sol ve sosyalist görüşte hâkim olan “eşitlik” söylemini, “sömürü karşıtlığı”ni temsil ettiği küçük ve orta düzeyli sınıfsal tabana ve islami değerlere uyarlayıp, “kardeşlik”, “iç barış”, “herkese refah” ve “adil düzen” kavramlarını geliştirmiştir. Erbakan'ın kulağa hoş gelen bu söylemleri kuşkusuz ki onun “solcu” olduğunu göstermemekle beraber, “sosyalist” olduğunu hiç göstermez (Akpınar 2009: 110).

Özetle Erbakan'ın sosyalizmle doğrudan olmasa da dolaylı olarak ilişkisi, sosyalizmin ya da sol görüşün devletçi anlayışıyla uyum sağladığı düşüncesi bazı yazarlarca kabul görmüş bazı yazarlarca da reddedilmiştir. Erbakan'ın söyleminden yola çıkarak sahip olduğu devletçi anlayışını sosyalizmle değil islam devletçiliği ile açıklayabiliriz. Çünkü Erbakan'ın devletçi anlayışında devlet, hizmet eder, planlama yapar, teşvik eder, öncülük eder ancak ekonomik faaliyetleri özel sektör yürütür (Erbakan 2014c:17). İslam devletçiliğinde ise islama ters düşmeyen uygulamalar dışında devlete itaat farz kılındığı için, ekonominin işleminde devletin önemli yeri vardır. Devlet bireylerin başaramayacağı ya da bireylere bırakılmasında toplumun zararı

olabilecek alanlarda etkilidir (Tabakoğlu 2005: 34-35). apra'ya göre islam ekonomisinde devlet (apra 1977: 96);

- Kanun ve nizamı koruyarak, bütün fertlerin can ve mal emniyetini muhafaza eder,
- Ekonomide bireylerarası güvenin sağlanması için devlet, ahlaki eğitimlerin sağlanmasını organize eder ve İş ahlakı üzerinde durur,
- Bütün bireylerin menfaatine olarak serbest pazarın çalıştırılmasını sağlar,
- Fiziki ve içtimai masrafları karşılayan kapitali temin eder,
- Sosyal güvenliği sağlar

Nitekim islam ekonomisinde devlete biçilen rol ile ilgili Mevdudi de benzer düşüncelere sahiptir. Mevdudi'ye göre islam, prensip olarak ticarete, sanayide ve mülkiyette devlet müdahalesini pek sevmez. Devletin vazifesi memleketleri ıslah, iyi yollara irşad ve adaleti ikame etmektir. Ancak herhangi bir sanayi ve veya ticari girişim, kamu yararına uygun olur veya umumi maslahat gerektirirse, kişiler de bu işi tek başlarına yürütmekten aciz olurlarsa, bu işi özel girişimin gücünün üstünde olursa veya halkın bu gibi işleri yürütmeleri kamu çıkarı ve yararına uygun bulunmazsa, hükümet (devlet) bu gibi işleri düzene koyarak yürütür (Mevdudi 1968: 106-7). İşte bu düşüncelerle Erbakan'ın devletçilik anlayışını islam devletçiliği ile eşleştirebiliriz.

III. BÖLÜM

3. NECMETTİN ERBAKAN'IN EKONOMİK SÖYLEM VE UYGULAMALARININ PRATIĞI VE TEORİSİ

Erbakan'ın sistem eleştirilerinden sonra ekonomik söylem ve uygulamalarının kaynağı, pratiği ve teorisini ele alacağız. Ağırlıklı olarak yukarıda da ifade edildiği üzere İslami söylemler üzerinde duran Erbakan, hem gelmiş olduğu gelenek itibarıyla (Nakşibendilik) hem de siyasetinin bir gereği olarak ideolojik hareketine şekil vermiştir. Bu söylemlerinin siyasi tecrübesine ve ülke idaresine ne kadar yansıdığı bu bölümün asıl konusudur.

Necmettin Erbakan'ın ilk olarak ekonomide islam önerisi ele alınacak ardından söylem ve uygulamaları iki dönem halinde incelenecektir. Bu dönemlerden birincisi 1967-1980 arası ithal ikameci politikaların hakim olduğu, ikincisi ise 1980-2011 arası serbest piyasa ekonomisinin işlediği dönemlerdir. 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemin ayrılması Türkiye'deki ekonomik değişimin yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Erbakan'ın Ağır Sanayi söylemi, Yaygın Özel Sektör ve Bölgesel Kalkınma Şirketleri, Kar Ortaklığı ve bütün söylemlerinin yer aldığı Adil Ekonomik Düzen teorisi bu dönemler içerisinde başlıklar altında analiz edilecektir.

3.1. Necmettin Erbakan'ın Ekonomide İslam Önerisi

Kapitalizm ve Komünizm eleştirilerinden sonra Erbakan, islamın kendine has bir ekonomik sistemi olduğunu söylemektedir. Ekonomik söylemlerini bu temel üzere kurmaya çalışan Erbakan'a göre, islam ne kapitalizmdir, ne de komünizmdir (Erbakan 2013: 74). Ona göre, "Bugün şu anda yeryüzünde, iktisadî sistemiyle, sosyal sistemiyle

ve dünya görüşüyle tam manası ile yerleşmiş bir İslâm alemi yoktur. Ama bunun fiilen mevcut olmaması, Müslümanlığın hakîkaten en ideal sistemi getirmiş olduğu hakikatini orta yerden kaldıramaz. Dolayısı ile biz, falanca veya filânca memleketteki değil Müslümanlığın getirdiği ölçüler içerisinde, islâm âleminin iktisadî sistemini, sosyal sistemini ve dünya görüşünü kısaca gözden geçireceğiz” (Erbakan 2014a: 89).

Erbakan’a göre, “Müslümanlığın kendine has müttekâmil bir iktisadî sistemi mevcuttur. Bu iktisadî sistem ne Doğudaki sistemdir, ne de Batıdaki sistem. Çünkü Müslümanlık İki kanatlıdır, daima maddiyatla maneviyatı birbirine paralel yürütmüştür. Bundan dolayı Müslümanlıkta hem maddiyat vardır, hem de bununla beraber her zaman her yerde hiç ayrılmayacak şekilde bir de maneviyat vardır. Müslümanlığın iktisadî sistemi maddiyata hürmetkârdır. Herkesin malı, mülkü vardır ve herkesin malı mülkü kendisine aittir, masundur, kimsenin buna yan bakmağa gözü ve hakkı yoktur.[...] Müslümanlık aynı zamanda kâra ve kazanmaya da büyük yer vermiştir. «Veren el, alan elden üstündür.» buyurulmuştur. Bunun manası her Müslüman kazanmak için çalışmak ve başkalarına yardım etmekle görevlidir. Yine Müslümanlıkta «Ekâsibu habibullah» buyurulmuştur. Çalışanı Allah sever, çalışan Allah'ın sevgilisidir, denilmiştir. Binaenaleyh Müslüman behamahal çalışmak, bir istihsal yapmak ve iktisadî bakımdan faydalı bir unsur olmakla görevlidir. Bu bakımlardan baktığımız zaman Müslümanlık adeta Batı blokuna benziyor, gibi geliyor. Mülkiyete hürmetkârlığı esas alıyor. Ama Müslümanlık sistemi Batının kapitalizm sisteminin ta kendisi değildir. Aradaki büyük fark şuradadır. Müslüman kazanacak, fakat Müslüman israf yapamaz, «israf haramdır». Binaenaleyh Müslüman kazandığını mutlaka hayırlı bir sahaya harcamakla görevlidir. Batıdaki İnsanın böyle bir prensibi yoktur, o kazandıktan sonra parasını her türlü nefsanî arzusu uğrunda rahat rahat harcayabilir. Ama Müslümanlıkta bütün bu kazançlardan sonra mütevazı olmak, israf etmemek, daima başkalarına faydalı olmak, fakirlere yardımcı olmak gibi bir amil, bir esas mevcuttur. Bu bakımdan İslâm sistemi batı rejiminin mahzurlu taraflarını ortadan kaldırıp, kapitalizmin erişemediği ulvî gayeyi kendi ölçüleriyle manevî kuvvetlerden faydalanarak ihdas etmek imkânını bulmuş bir sistemdir. Bu sistemin meydana getirdiği iktisadî hayata hakikaten maddiyatla maneviyat birbirinden ayrılmaz (Erbakan 2014a: 89-90).

Erbakan'a göre, "Müslümanlık iktisadi maddiyatın yanında mutlaka maneviyatı da beraber yürütmüştür. Bu, ne doğunun, ne de Batının erişemeyeceği ulvî bir neticedir." Ona göre, "Müslümanlık sistemi, müslümanlık yolu zenginliktir, insanı zenginleştirir, fakat sonunda manevî bakımlardan da yetişmiş bir insan ortaya koyar. Müslümanlık ticarete büyük ehemmiyet vermiştir. Tüccarların, hakikî tüccarların peygamberlerle, şehitlerle beraber haşır olacağını bildirmiştir. Müslümanlık daima manevî hedefleri maddî hedeflerin üzerine yerleştirmek suretiyle hakikî adaleti, hakiki nizâmı ihya etmiş, ihdas etmiştir" (Erbakan 2014a: 90-1).

Özetle Erbakan, müslümanlık sistemi adını kullanarak islam ekonomisinin genel hatlarını ifade etmektedir. Ona göre, islam iktisat sisteminde maddiyat ve maneviyat birlikte yürütülür. Bu sistemde bireyin mülk edinme hakkı vardır ve pazarda serbest piyasa mevcuttur. Ayrıca bu sistem israfa, faize tümüyle karşı olup diğer sistemlerde olmayan bereket olgusunu bünyesinde barındırır (Erbakan 2014a: 90-3). Nitekim bunlar islam ekonomisinin ya da islamdaki ekonomik konuların temel esaslarını belirler.

Bu temel esaslara değinmeden önce islam iktisadı kavramına açıklık getirmek gerekir. Bu kavram ilk olarak 20.yy' da 1940'lı yıllarda bazı eserlerde Hindistan'da dile getirilmiştir. Nitekim islam dini içerisinde ekonomik konular olarak nitelenen bazı meseleler, modern iktisadın ortaya çıkmasıyla islam iktisadı⁴⁸ başlığı altında özel bir görünüme bürünmüştür. Hint alt kıtasında Mevdudi ve Mısır'da Hasan el- Benna bu yönde eserler yazmıştır. Bu eserlerin özelliği; islami uyanış fikri ile iç içe olması ve iktisadi-ahlaki prensipleri, müslüman kimliği ve islami uyanış başlığı altında ele almaları idi (Cebeci 2010: 10). Tabakoğlu'na göre, günümüzde islâm tarihi, coğrafyası ve kültürüne göre farklılıklar taşıyan iktisadî fikirlerin, olayların ve kurumların islam iktisadı ismi altında toplanması mümkündür. Bütün çekincelere rağmen bu tabirin kullanılması çok yanlış değildir ve bir özentiye değil gerçek bir birikime tekabül etmektedir. Dolayısıyla islâm iktisadı binbeşyüz yıllık bir geleneğin izlerinden kaynaklanmalıdır (Tabakoğlu 2010: 11).

⁴⁸ Bu başlık herkes tarafından kabul edilmemekle birlikte hala tartışma konusu olmaktadır. Ancak biz burada İslam iktisadı kavramını değerlendirmeye alan yazarların düşüncelerini ele alacağız.

Kapitalizmin ve komünizmin uygulamalarındaki problemler, alternatif sistem arayışlarını getirmiştir. Bu arayışlar özellikle müslüman ülkelerde kendisini islam temelli bir ekonomik sistem üretmeye yöneltmiştir. Bu sebeple islam iktisadı ya da ekonomisi gün yüzüne çıkmıştır.

Temel esaslar olarak islam iktisadı bazı islam düşünürleri tarafından da tarif edilmiştir. Bu yazarlar maddeci bir anlayışı reddetmekte ve islam üzerine kurulu bir ekonomik yapının sağlıklı olabileceğini dile getirmektedirler. Çünkü islam hem dünyayı hem de ahireti esas alan bir sistem sunmaktadır. Bu düşünce, islam düşünürlerinin açıklamalarında kendisini göstermektedir. Hülasa Erbakan'ın "Müslümanlık Sistemi" olarak bahsettiği bu konu, islam düşünürlerince islam sistemi olarak ifade edilmektedir.

Mevdudi'ye göre, islam bireye her türlü ferdi ve fitri haklarını verir. Bir taraftan bireye şahsi mülkiyet hakkını tanıyarak o mülk üstünde bireye tasarruf etme müsaadesi verirken diğer taraftan bu haklardan ve tasarruflardan her birini ahlaki kayıtlarla ve hariçten de kanuni kayıtlarla takip eder. İslam, tehlikeli servet birikimine müsaade etmez. Fertler arasında mübadele ve tedavül bakidir. Neticede herkes meşru nasibini alır. Bu sistemde eğer fert, toplumun menfaatine aykırı olarak kendi çıkarını düşünüp servet birikimini ve harcamasını yaparsa bu sadece toplumu etkilemez dolaylı olarak kendine de zararı dokunur. Aynı şekilde toplum nizamı, ferdin menfaatine aykırı hareket ederse bu da topluma zarar getirir. Burada benlik ile başkasına tercih ölçülü bir münasebet kazanıyor; ferd bu çalışmasında başkasına zarar vermeksizin gayret gösterir. Başkasının kazandığında hak iddia etmeksizin kendi kazandığı kadar menfaat elde eder. Diğerlerine fayda verir, onlar da faydalanırlar (Mevdudi 1968: 15-6). Ayrıca islam sistemi, içtimai ve ahlaki zararlara sebebiyet veren bütün harcamaları yasaklar. Servetin israf kaynaklarına harcanmasına müsaade etmez. Bu sistemde müslüman birey ahlaki davranmak zorundadır. Herkes öncelikle bu değerler konusunda eğitilir. Bu sistemde bireyler serbest bırakılır ancak devlet islama ters düşen durumlara müdahale eder ve gerekli yaptırımları uygular (Mevdudi 1966: 39-46).

Sadr, islam ekonomisinin üç temel esas üzerine kurulduğunu söyler. Bunları karma mülkiyet ilkesi, sınırlı bir çerçevede içinde ekonomik özgürlük ilkesi ve sosyal

adalet ilkesi olarak sıralamaktadır. Ona göre islâmîyet, esas olarak kabul ettiği mülkiyet türü bakımından sosyalizm ve kapitalizmden temelde ayrılmaktadır. İslâm ekonomisi, ne özel mülkiyeti ilke olarak savunan kapitalizmle ve ne de toplumsal mülkiyeti ilke olarak savunan sosyalizmle bağdaşmaktadır. İslam ekonomisi, karma mülkiyet sistemini ilke olarak kabul etmektedir. Kapitalizm ve sosyalizmin savunduktan tek tip mülkiyeti (Bireysel veya toplumsal mülkiyeti) benimsememektedir. Sadr'a göre islamiyet; bireysel mülkiyeti, toplumsal mülkiyeti ve devlet mülkiyetini kabul etmektedir. Bu üç mülkiyet türünden her birinizi ayrı ayrı işlerlik alanları vardır. Bu mülkiyetlerden hiç birini kuraldışı olarak veya ortamın gerektirdiği geçici bir hal çaresi olarak kabul etmez. Bu nedenle islâm toplumunu; her ne kadar bazı üretim araçlarının ve sermayelerin özel mülkiyette kalmasına müsamaha gösteriyorsa da kapitalizm damgasıyla damgalandırmak hatalı bir harekettir. Aynı şekilde islâm toplumunu; her ne kadar bazı servetlerin toplumsal mülkiyete veya devlet mülkiyetine geçmesini kabul ediyorsa bile sosyalistlikle damgalamak da doğru olmaz. Çünkü özel mülkiyet ve toplumsal mülkiyet ayrı ayrı İslam'ın bir genel kuralları değildir (Sadr 1979: 92-4).

Sadr'a göre islâm ekonomisinin ikinci temel unsuru, bireylere ekonomi alanında bir özgürlük tanımaktır. Ancak verilecek olan bu özgürlük, islamın inanmakta olduğu ahlâkî ve manevî değerlerle sınırlıdır. Bu sınırlı özgürlüğü Sadr, ikiye ayırmaktadır. Birincisi Sübjektif sınırlama ki bu tamamıyla islamın müslüman bireyi eğitmekte olduğu özel terbiye gölgesinde oluşur. Yani islâm şahsiyetinin oluşmasında kalıp teşkil eden ruhî ve fikri çevrenin, hayat realitesiyle hemhal olmasına fırsat verilir, tarih de bu esasa göre oluşturulursa o zaman bu ruhî ve fikrî çevre manevî bir güce sahip olur. İkincisi ise objektif sınırlama, bu da islamın yasak koyduğu bazı uygulamaların (Faiz, kara borsacılık vs.) topluma hâkim olmaması ya da bu yasakların müslüman bireylerce yapılması halinde bir müdahaleye gereksinim duyulmasıyla devlet kontrolünü ifade eder (Sadr 1979: 94-6).

Sadr'a göre islam ekonomisinin üçüncü temel unsuru da sosyal adalet ilkesidir. İslamiyet bu ilkeyi, islam toplumundaki servet dağılımı düzeninin yüklendiği unsur ve garantilerde tecessüd ettirmiştir. Bu garantiler sayesinde dağıtım sistemi, islami adaleti gerçekleştirebilmekte, islam toplumunun dayanmakta olduğu değerlerle uyumaktadır.

İslamiyet, sosyal adalet anlayışını belli bir sosyal planda belirleyip berraklaştırmış ve adil paylaşımı esas almıştır (Sadr 1979: 94-6).

Muhammed Hamidullah'a göre, islam iktisadının en temel esası maddiyatla maneviyatı birlikte yürütmesidir. Ona göre islam, insan saadet ve huzurunu birbirine eşit ölçülerde olmak üzere, hem ruhi hem de cismani sahada arzu etmektedir. Bu görüşünü Kuran-Kerime dayandıran Hamidullah şu ayeti bizlere aktarmaktadır. “Hacc ibadetini bitirdiğinizde atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha ısrarlı bir şekilde Allah'ı anın. Kimi insanlar 'Ey Rabbimiz, bize dünyada güzellik ver' derler. Böylesinin Ahirette hiçbir pay olmaz. Kimi insanlar da 'Ey Rabbimiz, bize dünyada da güzellik ver, Ahirette de güzellik ver ve bizi Cehennem ateşinin azabından koru' derler. İşte onların kazandıklarından payları vardır. Allah'ın hesaplaşması çok hızlıdır”(Bakara suresi 200-202). Hamidullah'a göre bu ayet, ahiretteki iyi bir nasibi elde etmek için Kuran ne gibi vasıta ve çarelere müracaat edilmesi gerektiğini bize göstermiştir. Ayrıca Hamidullah, bu konuyla ilgili görüşlerini Kuran'a dayandırmış ve çeşitli ayetleri bizlerle paylaşmıştır. O, her iki âlemin yani insanın maddi ve manevi varlığının karşılıklı saadet ve huzurunun kati ve kaçınılmaz zorunluluğu olarak Kuran'da, serbestlik ve sınırlamanın birlikte rol oynadığı girift bir metot kullanıldığını belirtmiştir (Hamidullah 1963: 10-3).

Hasan El Benna'ya göre, islam ekonomik ilişkilerin sınırlarını belirlemiş ve meşru bir çerçevede iktisadi bir hayat öngörmüştür. Ona göre, malı muhafaza etmenin, onun kıymetini ortaya koymanın ve iktisadi faaliyetlerle meşgul olmanın gerekliliği şu ayette açıkça ortaya konmuştur. “Allah'ın, sizi başına diktiği mallarınızı aklı ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin”(Nisa suresi 5). Ona göre islam dini, toplum için faydalı olan tüm iktisadi düzenleri kucaklamakta, ümmeti de bu iktisadi düzenlere uymaya teşvik etmektedir. İslam fihhi, mali muamelelerden doğan hükümlerle doludur. İslam bunların hepsine haksızlığa mahal vermeyecek şekilde açıklamıştır (Benna 2014: 148). Benna, islam iktisadının temel ilkelerini şu şekilde maddelemiştir (Benna, 2014: 413-4);

- Helal malı hayat' ın direği saymak, onu korumaya, güzelce kullanmaya ve üretilip artırmaya çalışmak,

- Gücü yeten herkes için çalışma ve mal kazanma imkanları hazırlamak,
- Doğal zenginlik kaynaklarını keşfetmek ve kâinattaki her güçten ve ham maddeden istifade etmek,
- Kötü kazanç yollarını yasaklamak,
- Hem aşırı zenginliği hem de aşırı fakirliği ortadan kaldıracak şekilde toplumun farklı tabakaları arasındaki dengesizliği kaldırıp onları birbirine yaklaştırmak,
- Her vatandaş 'ın sosyal güvenliğini sağlamak, hayatını garantiye almak, rahatı ve mutluluğu için çalışmak,
- Hayırlı işlerde maddi yardımda bulunmaya teşvik etmek, vatandaşları birbirlerinden sorumlu tutmak, iyilik ve takva üzerinde yardımlaşmalarını sağlamak,
- Mal dokunulmazlığını sağlamak ve kamu menfaatleriyle çatışmadığı sürece özel mülkiyete sahip çıkıp onu korumak,
- Mali ilişkilerde adalet ve merhamet prensiplerini yerleştirmek ve para işlerini hassas bir denetime tabi tutmak,
- Bu ekonomik sistemin devlet koruması altında olduğunu karar altına almak.

Ömer Çapra da diğer yazarlar gibi islam iktisadının en temel esasının manevi temeller üzerine oturtturulan bir maddi refah ilkesinin yaşatılmasına dikkat çekmektedir. Ona göre islami sistem, insani kardeşlik üzerine kurulmuş, içtimai ve iktisadi adaleti sağlamış, gelirin adaletli bir şekilde paylaşılmasını öngörmüş ve sosyal refah içerisinde ferdi hürriyete saygı göstermiş bir yapıdır. Bu sistem ne kapitalizme ne de komünizme benzer. İkisinden de farklıdır. Bu sistemde bireyi aşırı çıkar duygusundan arındıran ahlaki sınırlamalar ve kişiye makul kazanç getirecek ve kendi malı üzerinde tasarruf edebilecek ferdi hürriyet vardır. Yani müslüman bir birey, elindeki malın hem Allah' ın ona verdiği bir emanet olduğunu, hem de o emanet üzerinde tasarruf yetkisinin olduğunu bilir (Çapra 1977: 50-9).

Nakvi'ye göre, islamda ekonomiye ahlak hâkim olmaktadır. Ona göre, islam ekonomik sistemini diğerlerinden ayıran en önemli özellik ahlak ve ekonominin ilahi terkididir. İslam'ın kapitalizm ve komünizmden farklı olduğunu söyleyen Nakvi, islam sisteminin aşırılıktan kaçan bir sistem olduğunu ifade eder (Nakvi 1985: 97-105).

Mannan, islam ekonomisini tarif ederken islamın toplumun içinden dindar kişiyi incelediğini söyler. Ona göre, islam şuuru ile olgunlaşmış ve islam üretim münasebetlerini bu şuurla yapan “İslami kişiliğin” varlığı kabul edilmiştir. İslami kişilik, ekonomiyi en üst düzeye çıkarıcı unsur olarak düşünülür. O, islam yasasının ahlaki zorlamalarına tabidir. Bireyci, işbirlikçi ve sosyal sorumluluk duygusuna sahip kabul edilmiştir (Mannan 1984: 40). İslam ekonomisine, islamın temel ilkeleri ışık tutmakta, kapitalist bir sosyo-ekonomik temel üzerine kurulan modern iktisat ise kişisel istek ve kaprislerle denetlenmektedir (Mannan 1980: 17-8). Mannan’a göre islam, aşırı zıt görüşler arasında bir denge kurmaktadır. Ona göre, bu sistem kapitalizmin ve komünizmin kötü yanlarını kaldıracak ilkeleri içermekte ve de topluma mutluluk, düzen, mal ve adalet sağlamaktadır (Mannan 1980: 151).

İslam düşünürlerinin islam iktisadıyla ilgili en temel ortak düşüncesi, ahlaklı müslüman bireyin bu sistemde merkezde olması olgusudur. Müslüman bir bireyle sistemini ahlaki bir gelişme teorisi üzerine kuran islam, modernleşme ve sömürgeye birer alternatif öne sürmekte ve islam iktisadı teorisinin felsefi temelini kurmaktadır (Hassan 2014: 115). Müslüman birey üzerine felsefesini inşaat eden islam iktisadında insan Zaim’ e göre, modern iktisattaki homo economicus gibi hareket etmemelidir. O, islamdaki insanı ‘Homo İslamicus’ olarak nitelendirmektedir. Ona göre, insan ihtiyaçlarını karşılama ve menfaatlerini maksimize etme duygularını, Allah’ın emir ve yasakları çerçevesinde makul ölçülerde düzenlemeye çalışır. Bu da islami bilgiye sahip olunması ve uygulamalara bağlı olunmasıyla gerçekleşir (Zaim 1995: 59-60). Kısaca bu sistem maneviyat üzerine kurulu ve sosyal adalet temelli bir sistemdir. Servetin belli bir zenginler zümresi elinde dolaşan bir güç olmaması ilkesinin rehberliğinde gelirin hem oluşum, hem de bölüşüm safhalarında müdahaleye gerek duyar. Tabakoğlu’na göre islam iktisadı, israf yasağı, karaborsacılık yasağı, faiz yasağı, zekât, infakın teşviki gibi politikalarla sosyal adaletin ve adil gelir dağılımının adeta bir finansman faktörü olarak kullanıldığı bir sistem meydana getirir. Ayrıca bu sistemde tekelci eğilimler mümkün olduğu kadar engellenerek ve anti-enflasyonist para sistemi benimsenerek fiyat mekanizmasının toplum refahını sağlama yönünde çalışması amaçlanmıştır (Tabakoğlu 2010: 12). Sonuç olarak temel esaslar itibariyle Erbakan’ın bahsetmiş olduğu

Müslümanlık sistemi ile islam düşünürlerince islam iktisadı ya da ekonomisi olarak dile getirilen sistem arasında bir paralellik söz konusudur.

3.2. Necmettin Erbakan'ın 1960-1980 Dönemindeki Ekonomik Söylem ve Uygulamalarının Pratiği ve Teorisi Üzerine

Ekonomide islami bir sistemin var olmasını isteyen Erbakan, bu isteğini ekonomik ve siyasi söylemlerine yansıtarak siyasi çizgisini belirginleştirmiş ve 1969 yılı itibarıyla Türkiye siyasetinde yer edinmiştir. Erbakan'ın bu düşüncesiyle siyasi hareketine yön vermesini Arpacı çalışmasında, "İslami Siyaset" olarak nitelendirmiştir (Arpacı 2012).

İthal ikameciliğin yaşandığı 70'li yıllarda Erbakan ve hareketi milli görüş, Bağımsızlar Hareketi, MNP ve MSP ile ülke idaresinde gerek iktidarda gerek muhalefette söz sahibi olmuştur. Bu dönemlerde Müslüman kimliği ve küçük ve orta işletmeli sermaye gurupları üzerinden siyasetini yürüten milli görüş, ülkenin ekonomik olarak kalkınmasının manevi hamlelerden ve ağır sanayiden geçtiğini söylemiş ve söylemini "Fabrika yapan fabrika", "Montaj değil Ağır Sanayi", "Önce ahlak ve Maneviyat" şeklinde sloganlaştırarak ülke gündemine yer edindirmiştir. Ayrıca bu dönemde Erbakan, kalkınmanın yaygın bir şekilde tatbik edilmesinin "Ufki Devletçilik" anlayışından geçtiğini ifade etmiş ve bunun için "Bölgesel Kalkınma Şirketleri"nin önem arz ettiğini söylemiştir. Erbakan, bu kavramları eserlerinde, seçim beyannamelerinde ve röportajlarında açıklamıştır (Erbakan 2014a: 78-83).

Bu kavramları analiz etmeden önce ilk olarak 60'lı ve 70'li yıllardaki Türkiye'nin ekonomik durumundan bahsedeceğiz. Ardından Erbakan'ın "maddi ve manevi kalkınma" düşüncesini ele alarak, bu düşünce çerçevesinde manevi kalkınma ve sanayileşme söylemlerinin teori ve uygulamalarını inceleyip, düşüncenin iktisadi temel kaynaklarını ortaya koyacağız.

3.2.1. 1960 - 80 Arası Türkiye Ekonomisi

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yaşanan ekonomik koşullar ve dünya konjonktüründe yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin ekonomik sistemine yön vermiş ve iktisadi politikalar bu doğrultuda uygulamaya sokulmuştur. Bu politikalar ekseninde ekonomik sistem yer yer devletçi bir yapıya bürünmüş, yer yer liberal bir görünüm sağlamıştır. Bu sebeple Türkiye ekonomisi tarihi itibarıyla dönemler halinde incelenmiştir. Bu dönemler 1923-1930 Liberal ve 1930-1938 Devletçi olmak üzere 1923-1938 Atatürk Dönemi, 1938-1945 Savaş Yılları dönemi, 1946-1960 Devletçi ve Liberal Dönem, 1960-1980 İthal İkameci Sanayileşme Dönemi, 1980 ve sonrası Liberal Dönem olmak üzere sıralanmaktadır (Akyıldız ve Eroğlu 2004: 45).

1954-61 yılları arasında Türkiye'nin girmiş olduğu dar boğaz ve siyasi gelişmeler 1960 sonrası etkilemiştir. Boratav'a göre, 1954'ten önce uygulamaya sokulan serbest ticaret rejimi dış açıkları tetiklemiş, dış yardım ve kredi sağlanmasında güçlükler çekilmiştir. Bu durum DP hükümetini 1954'ten sonra korumacı ve kontrollü dış ticaret politikalarına itmiştir. Nihayetinde 1954-58 arası IMF gibi Uluslararası ekonomik kuruluşlar Türkiye'nin bu politikalardan vazgeçmesi gerektiğini ve dünya ekonomik konjonktüründe hareket etmesini tavsiye etmiştir. Bu dönemde sık sık Türkiye'ye gelen dış heyetler, ülkenin dış yardımlardan mahrum kalmaması için "standart IMF reçetesi" olarak adlandırılan istikrar politikalarını gündemde tutmuşlardır. Ancak dönemin hükümeti devalüasyon ve deflasyonist önlemler yerine fiyat ve piyasa kontrollerini artırmış, ithal ikameci yatırımlara yönelmiş ve nihayet enflasyonist bir ortam meydana getirmiştir. Böylelikle dolar, TL karşısında 22 kat değerlenmiş ve ülke ekonomisi dar boğaza girmiştir (Boratav 1989: 321). Ekonomi, uygulanan politikalar neticesinde bu dönemlerde tıkanıklık göstermiş ve 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin yaşanması neticesinde, 1960 sonrası farklı bir ekonomik dönem yaşamıştır.

1961 yılında yeni anayasanın yapılması ve sosyal devlet ilkesinin bu anayasada yer alması, yeni bir ekonomik dönemin belirleyicisi olmuştur. Bu anayasada sendikal hakların ve özgürlüklerin teminat altına alınması, devletin kamu yararına ekonomik

müdahalelerde bulunması yer almıştır (Akyıldız ve Eroğlu 2004: 52-3). Ayrıca bu anayasada KİT'lere belirli ödevler yüklenmiştir. Kuyucuklu'ya göre, başta yönetim çevreleri olmak üzere, iktisadi ve sosyal yaşamda planlama düşüncesi egemen olmuş, bu alanda çalışmalar yapmak üzere, Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Bu kurumun kurulmasıyla, yönetimde ekonominin ve sosyal gelişmelerin bir genel planla yönlendirilmesi düşüncesi ağır basmış ve 1962 yılında ulusal ekonomiyi kapsayan bir plan hazırlanmış ve uygulamaya konmuş, bundan olumlu sonuçlar alınmıştır. Bu olumlu netice dolayısıyla planlı ekonomiyi tatbik etmek için beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmış ve 1963'te bu planların birincisi yürürlüğe konmuştur. Arka arkaya hazırlanan üç beşer yıllık kalkınma planları uygulamaya konmuş ve 1977 yılında son bulmuştur. Ardından 1979-1983 yıllarını kapsayan dördüncü BYKP hazırlansa da, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle uygulamaya konulamamıştır (Kuyucuklu 1993: 199-205).

Türkiye'de 1963 yılı itibariyle uygulamaya sokulan kalkınma planlarında, sanayiye dayalı büyüme temel hedef alınmıştır. Bu da 1980 öncesi ithal ikamesi ve 1980 sonrası ihracata dayalı sanayileşmeyle gerçekleştirilebilecekti. İlk iki BYKP'de tam anlamıyla ithal ikameci bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. Birinci BYKP'de dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesi amaçlanmıştır. Ara ve yatırım malların da ithal ikamesini kamu sektörü sağlamış, özel sektör iki ve üçüncü BYKP'de dayanıklı tüketim malları üretiminde yoğunlaşmıştır (Karlık 2009: 222).

Boratav'a göre, dayanıklı tüketim mallarının 1960 yılından sonra birinci BYKP çerçevesinde yabancı sermayenin katkısı ve ithal ikame birikim modeli ile üretiminin sağlanması, ilk aşamada montaj sanayiyle gerçekleştirilmiştir. Ancak bu görünüm zamanla yerli katkı ve yan sanayi koluyla modern bir hal almıştır. Boratav'a göre, bu modern sanayide kullanılan üretim kolları, teknoloji ve temel girdiler bakımından dışa bağımlı kalmış nihayetinde ülke sanayisi Batılı emsaller karşısında gerilemeye gitmiştir (Boratav 1989: 327).

Boratav'a göre, birinci BYKP döneminde makroekonomik düzeyde pozitif ithal ikamesi gerçekleşmiş ancak ilerleyen yıllarda toplam arz (ve GSMH) içinde ithalatın

payı genel olarak artış eğilimi gösterince bu ithal ikame negatif görünüm kazanmıştır. Bunun nedenleri olarak, doğrudan ve dolaylı ithal gereksinimi çok yüksek olan dayanıklı tüketim malları sektörünün hızlı genişleme temposu ve yatırım malları kesiminde sağlanan genişlemenin ara mallardan geride kalması sebebiyle yüksek bir yatırım temposunun aşırı ithal faturası getirmesi olarak söylenebilir. İlk bakışta ekonominin dışa bağımlılığını azaltacakmış gibi görünen bu sanayileşme biçimi, zamanla zıt durum meydana getirerek bağımlılığı daha da artırmıştır (Boratav 1989: 328).

Yenal'a göre makroekonomik gelişmelere bakıldığında, 1962 yılından sonra planlama tecrübesinin, ekonomideki tasarruf ve yatırım oranlarını artırdığı, bunun o yıllardaki oldukça yüksek büyüme hızının gerçekleşmesinde göz ardı edilemeyecek önemde rol oynadığı söylenebilir. Fakat bu büyüklükler içinde kalkınma planlarında öngörülen, kamu kesiminin büyümesi gayesinin de gerçekleştiği, ancak ikinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma plan dönemlerinde vergi gelirlerinin, kamu harcamalarının oldukça gerisinde kaldığı, sonuçta da bu gelişmelerin giderek ekonomiyi enflasyonist finans ve sürdürülemeyen dış borç uçurumuna sürüklediği görülüyor (Yenal 2003: 88-90).

Karlık'a göre, İlk iki BYKP'de tarım sektörüne bağlı sanayileşme ve ara ve yatırım mallarının üretimine yönelim gibi etkenler ağırlık basarken, 1973-77 yıllarını kapsayan üçüncü BYKP'de ağır sanayiye önem verilmekte ve bu ağır sanayinin kamu kesimi tarafından yapılması öngörülüp, özel sektör teşvik edilmektedir (Karlık 2009: 223). Kurtoğlu'na göre, ilk iki planında ölçek ve teknoloji seçimi meselelerine yeterince açıklık getirilmemişken, üçüncü iktisadi kalkınma planında teknoloji, sanayide öncelikler konularına açıklık getirilmiştir. Üretimde kalite ve maliyet yönünden dış rekabete imkân verecek en ileri teknolojilerin kullanılması hedefler arasındadır. Ayrıca her plan hazırlandığı dönemin özelliklerini ve hazırlayan siyasi kadronun⁴⁹ eğilimlerini açıkça yansıtmaktadır (Kurtoğlu 2010: 393).

---

⁴⁹ Uygulamaya sokulmayan fakat hazırlığı yapılan dördüncü BYKP' da manevi kalkınmanın yer alması ve de Ağır sanayinin tekrar gündeme gelmesinde MSP' nin etkisi söz konusudur. İleriki konularda ayrıca değinilecek bu meseleye.

Türkiye’de 1963 yılından itibaren yürürlüğe sokulan ve 1977’de sona eren üç BYKP ile bilinçsiz bir ithal ikame politikası neticesinde yanlış sanayileşme stratejileri izlenmiştir. Dış bağımlılığı azaltmak yerine artıran ithal ikame politikasıyla daha fazla ithalat yapılmıştır. Bu da döviz sıkıntısına yol açmış ve üretimde kapasite kullanım oranı %50 lerin altına düşmüştür. Yerli ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarının yeterince kurulamaması ve işletilememesi, Türk ekonomisinin, 1970’ li yılların sonunda büyük bir kronik dış ödemeler açığıyla karşılaşmasına sebep olmuştur. Yanlış bir ithal ikamesi politikası, yeni kurulan sanayi dallarının ara malı ithalatını patlatmış ve yeni yatırımlar ithalatı artmıştır. Böylelikle ithal ikamesi döviz tasarruf eden değil, aksine döviz ihtiyacını giderek artıran bir özellik taşıdığından ödemeler dengesini bozmuştur. Bu da ülkenin döviz dar boğazıyla karşılaşması demektir (Karluk 2009: 225).

Nişancı’ya göre, uygulanan politikalar neticesinde birinci BYKP’de yılda ortalama % 6,5 ekonomik büyümeye karşın, fiyat artışlarının ekonomik genel denge bozucu etkisi önlenememiştir. Bu durum ikinci BYKP’de de benzer bir durum teşkil eder. Ancak üçüncü BYKP yıllarında, gerek dünyada meydana gelen petrol krizi ve gerekse ülke içindeki siyasi ve ekonomik olayların baskısı ile hedeflenen fiyat istikrarına bir türlü ulaşamamıştır. 1973 yılında ithal malların fiyatlarındaki artış 74 petrol kriziyle daha da yükselmiştir. Bu durum hükümetin, fiyatlara tesir etmesin diye kamu mallarına zam yapmamasına neden olsa da, gübre ve hammaddeyi sübvansede etme amacıyla kamu harcamalarını artırmış ve Kıbrıs Barış Harekâtının da olmasıyla kaynakların kullanılmasına olanak sağlamıştır. Böylelikle dış açıkların büyümesi kaçınılmaz olmuştur (Nişancı 1994: 82).

Boratav’a göre, Ulusal ekonomi aşırı ithal bağımlılığına rağmen dış kaynak bulabildiği sürece büyüebilmiş, ihracatın potansiyel olarak en dinamik kesimi olan sınai ürünlerde dışa yönelme, ancak 1970’li yılların ortalarına doğru başlayabildiği için dış ticaret açıkları büyümüştür. Dış kaynak ihtiyacı milli gelirden daha fazla artmış, normal kredi kanallarının yetersizliğini gidermek için işçi dövizleri ve dövize çevrilebilir mevduat hesapları ile sağlanan sıçramalarla 1973-1976 yılları “idare” edildikten sonra bunalım kaçınılmaz hale gelmiştir (Boratav 1989: 328-30). 1970’li yıllardaki bu gelişmeler enflasyonist baskıları tetiklemiş ve fiyatlar genel olarak artış

göstermiştir. 70'li yılları enflasyonist baskıya sürükleyen nedenler Alkin'e göre (Alkin 2010: 125-7);

- Devalüasyon nedeniyle ithal fiyatlarının yükselmesi,
- Dünya hammadde fiyatlarının yükselmesi,
- Petrol fiyatlarındaki hızlı artış,
- 1970 Finansman Kanunu ile dolaylı vergilerin yükselmesi,
- KİT zamları,
- Altyapı darboğazı,
- Ücret yükselmelerinden gelen sınırlı etkiler,
- Personel Kanunu uygulamasından gelen etkiler,
- Destekleme alımları,
- İşçi dövizlerinin rezerve giden bölümü,
- Kamu harcamalarının, cari harcamalar dışında da genişlemesi,
- Hammadde, makine, teçhizat ithal fiyatlarındaki sürekli yükselme,
- Büyüyen KİT açıkları,
- Boyutları büyüyen enerji darboğazı olarak ifade edilmektedir.

1978-79 yıllarında ekonomide yaşanan bu kötü durumlar sebebiyle, IMF tarafından istikrar paketleri hazırlanmış ve ülkeye sunulmuştur. Bu paketler KİT zamlarını, kamuda istihdam azaltılmasını öngörerek dış açıkların kapatılmasını amaçlamaktaydı. Ancak ekonomik ve siyasi istikrarsızlık ülkeyi dar boğaza sürüklemiş ve nihayetinde 12 Eylül askeri darbe girişiminde bulunulmuştur. 24 Ocak 1980 kararları ile Türk ekonomisi ihracata dayalı bir üretim modelini benimsemiş ve ülkenin düşmüş olduğu ekonomik durumdan kurtulması için bazı tedbirleri öngörmüştür (Karabıçak 2000: 55).

3.2.2. Eylem ve Söylemleriyle Necmettin Erbakan'ın Kalkınma Teorisi ve Uygulaması: Maddi ve Manevi Kalkınma

Türkiye'nin 60'lı ve 70'li yıllarda BYKP'ler ile ithal ikameci bir sanayileşme sürecine girmesi, dönemin siyasilerini sanayileşme üzerinden siyaset yapmaya

sürüklemiştir. Bu dönemlerde sanayileşme, kalkınmanın birinci önceliği olarak ifade edilmiştir (CHP 1973; AP 1973; MSP 1973) Sanayileşmenin ithal ikame modeli ile montaj bir görünüm kazanması, dış bağımlılığı artırması Erbakan'ı ağır sanayi söylemine itmiş ve maddi kalkınmanın ancak bu yolla gerçekleşebileceğini söylemiştir. Ona göre ülke kalkınmasının iki önceliği vardı. Maddi ve manevi kalkınma (Erbakan 2014j: 334-5).

Erbakan'ın sanayileşme söylemini sadece siyasi ortamın bir gereği olarak yansıtmak yanlış olacaktır. Çünkü kendisi ihtisasını makine mühendisliği üzerinde yapmış ve araştırma yapmak üzere Almanya'ya gönderilmişti. Eğitiminin ve de Almanya'daki tecrübelerinin vermiş olduğu bir kazanımla bu söylem kendisinde uygulanabilir bir düşünce haline gelmişti. Bağlı olmuş olduğu Nakşibendilik hareketinin de desteği neticesinde, sanayileşme fikrinin adeta bir savunucusu olmuştu.⁵⁰

Erbakan, kalkınmanın manevi ve maddi alanda, birlikte yürütebileceğini söylemektedir. Biz bu düşüncesini iki başlık altında ele alacağız. Birincisi Erbakan'ın Manevi Kalkınma Teorisi ve Uygulaması, ikincisi ise Erbakan'ın Maddi Kalkınma Teorisi ve Uygulaması. İkinci başlık altında da Ufki Devletçilik, Sanayileşme ve Ağır Sanayi, Bölgesel Kalkınma Şirketleri ve Kar Ortaklığı ele alınacaktır.

Erbakan'ın uygulamaları olarak özel teşebbüs, Bağımsızlar Hareketi, Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi dönemlerinden örnekler verilecektir.

3.2.2.1. Erbakan'ın Manevi Kalkınma Teorisi ve Uygulaması

Erbakan, kalkınmada önceliği manevi alana vermektedir. Burada Erbakan'ın manevi kalkınma teorisi ve uygulamasını ayrı başlık altında Teorisi, Uygulamaları ve Değerlendirme adı altında ele alacağız.

---

⁵⁰ Daha geniş bilgi için bkz. 1.Bölüm Necmettin Erbakan'ı Siyaset Sahnesine sürükleyen Nedenler

3.2.2.1.1. Teorisi

Maneviyat olmadan maddi anlamda kalkınmanın önemli olmadığı söyleyen Erbakan'a göre, maneviyat her zaman maddi kalkınmadan önce gelir. Nitekim ona göre, maneviyatı olmayanlar toplum çıkarından öte kendi çıkarını düşünmektedirler ve hak, helal ve haram mefhumlarını gözden kaçırmaktadırlar. Bu da toplumun kalkınmasını engellemektedir. Erbakan, "Acaba şu makinenin arasına nasıl bir demir sokayım da bu fabrika çalışsın" düşüncesiyle işten kaytarmaya çalışan bir insanla maddi kalkınmanın gerçekleşmeyeceğini söylemektedir (Erbakan 2014j: 335). Ayrıca Erbakan gelişmiş ülkelerden örneklendirme yaparak bu düşüncesini şu şekilde bizlere aktarmaktadır: "Bugün bir Amerika maddi kalkınmasını sözde yapmıştır; ama 2 saat elektrik kesildiği zaman soyulmadık dükkân kalmıyor. Polis radyoları elektrik kesileceği zaman 'Ey ahali gangsterlere cebinizde ne varsa mukavemet etmeden verin' diyor. Bu kalkınmadan kime ne hayır gelir? Bizim milletimiz hakiki kalkınmayı istemektedir" (Erbakan 2014j: 335).

Erbakan'a göre, "Milli Görüş'ün gayesi milletimizin manevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selamete erişmesidir" düşüncesi ideolojisinin ekonomik ideallerini ortaya koymaktadır (Erbakan 2014a: 43). Bu idealin başında manevi kalkınmayı yerleştiren Erbakan, bu fikriyatını dönemin anayasa maddelerine de dayandırmaktadır. Nitekim ona göre, "Milli Görüş manevi kalkınmamızı sağlamak için; milletimizin milli şuur ve gayeler etrafında toplanmış bölünmez bir bütün teşkil etmesi, insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınması, demokratik nizam içinde iç barışın tam ve kamil manada tahakkuku ve devlet, millet beraberliğinin sağlanması, Anayasanın 10 ve 14. Maddelerinde ifadesini bulan insanın manevi varlığının gelişmesi ve yine anayasanın 11, 19, 22, 26, 29. Maddelerinde hassasiyetle üzerinde durulan ahlak ve fazilete dayalı bir cemiyet nizamı zaruretini kabul eden maneviyatçı ve ahlakçı görüşün esas alınmasına dayanır" (Erbakan 2014a:43).

Erbakan'a göre manevi kalkınmanın sağlanması, "Önce ahlak ve maneviyat" düşüncesinin strateji haline getirilmesiyle başlar. Bu ekseninde "milli şuur" canlandırılmalıdır. Ayrıca manevi kalkınmanın sağlanmasındaki temel şart, eğitimin

“milli”⁵¹ olmasıdır. Bunun için “İslami İlimler Akademisi” ve ilahiyat fakülteleri açılmalı, imam hatip ortaokulu ve liseler çoğaltılmalıdır. Erbakan, manevi kalkınmada din görevlilerinin de üzerine görev düştüğünü ifade etmekte ve camilerin, Kuran kurslarının çoğaltılması gerektiğini düşünmektedir (Erbakan 2014a: 55-78). Erbakan’a göre, “Bütün kalkınmanın, her işin başı şüphesiz ahlak’ tır. Biz kalkınmamızda hızı, ancak memleketimizdeki ahlaki tekamül ile ahlak nizamının gelişmesi ile başarabiliriz. Bu mühim manevi faktör, her işin başı ve ruhu olan bu faktör bugün memleketimizde mühim bir mesele olarak karşımızda durmaktadır” (Erbakan 2014m: 50-1).

Erbakan’a göre eğitim, kişinin nefesine hakim olmasını öğretecek şekilde olmalıdır. Ona göre eğitimin temel noktası “Nefsine Hakim Ol” sloganıyla şekillenmelidir (Erbakan 2014a: 70). Erbakan’a göre “(...) her alanda kalkınma hareketlerinin en baş unsuru insandır. İnsan unsuru sağlam ahlak ve karakter sahibi ise kalkınmada randımanı çok büyük olacaktır. İnsan unsuru ahlaken bozulmuşsa, bu bozuk malzeme ile kurulacak resmi veya gayri resmi teşekküller verimsiz olacağından hatta yapıcı değil yıkıcı olacağından emekler, masraflar, zahmetler boşuna gidecektir” (Erbakan 2014a: 75).

Manevi kalkınmanın nasıl sağlanacağı ile ilgili çözüm önerileri sunan Erbakan, manevi ilimler üniversitesinin, islam enstitülerinin kurulması gerektiğini söylemektedir (Erbakan 2014a: 70). Erbakan’a göre, “Kalkınmada ahlak ve maneviyat esastır. Bundan dolayı bu milletin manevi değerlerinin arttırılması için aydın din adamlarının yetiştirilmesine ağırlık vermek lazım gelir” (Erbakan 2014a: 71).

Erbakan’a göre, “Maarifte gayemiz, manevi kalkınmamızın sağlanması ve milletimizin muasır medeniyetin her bakımdan üzerine çıkabilmesi ve örnek bir medeniyet kurulabilmesi için, büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden, mazisine bağlı,

---

⁵¹ Buradaki “milli” ifadesi ulusal anlamda milliyetçiliği kapsamamaktadır. Daha önce bkz “Milli Görüş’ün tanımı” başlığı altında incelenen “milli” ifadesi “dini” ifadesi ile eş tutulmuştu. Ayrıca Erbakan “milli” ibaresini , sadece Türklerin değil Müslüman ilim adamlarını ve coğrafyasını da kapsayan bir şekilde anlamlandırmaktadır. Yani ümmetçi bir düşünce yatmaktadır bu ibarede. Bunun bariz örneği Erbakan’ ın “İslam ve İlim “ eserinde görülebilir.

anane ve örflerini hürmet ve saygı ile muhafaza ve her türlü taklitçilikten uzak, milli şahsiyetini müdrük, her gün bir öncekinden daha ileri olma iman ve azmi ile şahlanan bir şuur saahip yeni nesilleri yetiştirmektir (Erbakan 2014i: 385).

Erbakan bu düşünceleriyle “Manevi Kalkınma”yı söylem haline getirerek “Önce Ahlak ve Maneviyat” şeklinde sloganlaştırmıştır. Özetle Erbakan’ın manevi kalkınmada önceliği bireyin dini ve ahlaki anlamda eğitilmesinden geçmektedir. Fen ve Sosyal ilimlerin din ve ahlak temelinde verilmesini dile getiren Erbakan, bu konuda bölgelere ve illere manevi, umumi ve teknik üniversitelerin açılmasını öngörmekte, Kuran kurslarının, imam hatip okullarının ve de İslam Enstitülerinin çoğaltılmasını söylemektedir. Böylelikle helal-haram bilinmiş olacak, birey inancı gereği yanlış işler yapamayacak, herkesin birbirine karşı güveni artacak, İşçi işinden çalamayacak, İşveren işçisine alın teri kurumadan hakkını verecek. Nihayetinde manevi manada kalkınma gerçekleşecektir (Erbakan 2014a: 59-78).

3.2.2.1.2. Uygulamaları

Necmettin Erbakan, manevi kalkınmayı eğitime dayandırmıştır. Kişinin; dini, ahlaki ve müspet ilimlerde yetiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Teorik olarak ifade ettiğimiz manevi kalkınma ile ilgili Erbakan, 1969-70 döneminde gerek muhalefette gerek koalisyon hükümetlerinde çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

Üçüncü BYKP’de yer alması üzerine MSP, manevi kalkınma içerisine alınabilecek teklifler sunmuştur. Bunlara özetle değinecek olursak,

- Kalkınma hamlelerinin milletçe, el ele ve gönül birliği içerisinde yürütülmesi için iç barışın bir an önce sağlanması ve fikir özgürlüğü getirilerek, milli şuur ve gayeler etrafında toplanılması ve gerekli ilmi ortamın hazırlanması kalkınma planında yer almalıdır (TBBB Tutanak Dergisi 24.10.1972).
- Her türlü kalkınmanın temelini manevi ve ahlaki kalkınma teşkil eder. Cemiyetlerin ve fertlerin huzur ve saadetlerinin temini için hukuk nizamının ahlak ve maneviyatla tamamlanması şarttır. Bu bir anayasal görevdir (TBMM Tutanak Dergisi 24.10.1972).

MSP'nin ilk koalisyon tecrübesi CHP ile olmuştur. 37.Hükümet olarak kurulan bu koalisyonda iki parti de ideoloji itibariyle zıt görüşleri temsil etmekteydi. Bir kanatta sol değerleri savunan CHP, diğer kanatta islami değerleri savunan MSP. Kurulan ortak hükümette MSP'nin manevi kalkınma teorisinde yer alan bazı maddelerin, hükümet programında yer aldığını müşahede etmekteyiz. Nitekim dönemin MSP'li siyasetçisi Süleyman Arif Emre'ye göre, "Biz MSP grubu olarak, bir koalisyona girme ihtimalinin ortaya çıkması halinde, hükümet programına hangi maddelerin konulması gerektiğini tespit etmiştik. Tespit ettiğimiz şartlardan başlıcaları" (Emre 2002b: 52-5);

- İnananlara zulmün önlenmesi,
- Demirel zamanında kapatılan İmam-Hatip Okullarının açılması, milletimizin yaptırdığı sayıları üç yüzü aşan yeni İmam-Hatip Okullarının açılmasını engelleyen ambargoları kaldırarak hepsinin açılması,
- Diyanet Teşkilat Kanunu çıkartılması, diyanete yeterince yeni kadrolar verilmesi,
- Vakıflara cami onarım ve inşâ yardımının artırılması,
- İslam ülkelerinde okuyan yüksek tahsil mezunlarının diplomalarının muadeletinin tanınması,
- Vekil imamların asalete geçirilmesi, kadrolara kavuşturulması,

Bu maddeler MSP'nin koalisyonun kurulması için istediği politikalarıdır. Bu maddelerden bazılarında mutabık kalınmış ve 37.Hükümet programına konulmuştur. Bunlardan başlıcaları (37. Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP37.htm>, 25 Eylül 2014'te erişildi);

- Din görevlilerinin toplumdaki manevi yeri ve değeri dikkate alınarak ekonomik ve sosyal kalkınmamızda kendilerinden yararlanılacaktır.
- Din görevlilerinin demokratik düşünce ve inanç özgürlüğü çerçevesinde sürekli eğitimden yararlanmaları sağlanacaktır.
- Vekil imamların eğitim eksiklikleri tamamlanarak asıl kadroya geçme imkânları geliştirilecek ve vekil imam meselesi adil şekilde çözüldükten sonra vekil imamlık uygulaması son bulacaktır.

- Köylere hızlandırılmış bir programla imam kadroları temin edilecek ve camiye ihtiyacı olan köylerin cami projeleri ve cami yapımı için gerekli malzemenin Devletçe sağlanması gerçekleştirilecektir.
- Vakıfların camilerin ve tarihi eserlerin bakım ve onarımı çalışmalarına büyük bir hız kazandırılacak ve bunlar gayelerine matuf olarak kullanılacaktır.
- Çocuklarımıza töre ve geleneklerimizle milli hasletlerimize uygun ahlak kaidelerinin öğretilmesi gayesi ile ilk ve orta öğretime mecburi ahlak dersleri konulacaktır. Bu dersleri okutacak öğretmenlerin gerekli vasıfları taşımasına özel bir önem verilecektir.
- Çocuklarımızı zararlı yayınlardan koruyacak eğitici ve öğrenmeyi özendirici milli ve insani duyguları güçlendirici yeni bir yayın programı geliştirilecektir.
- Yüksek İslam Enstitüleri, Eğitim Enstitüleri ve benzeri diğer yüksekokullara geniş bilimsel araştırma yapma imkânları sağlanacaktır.

CHP-MSP Koalisyonunun bozulması neticesinde ara hükümet kurulduktan sonra MSP, 39.Hükümet 1.Milliyetçi Cephe ve 41.Hükümet 2.Milliyetçi Cephe koalisyonlarında bulunmuştur. MSP, bu hükümet programlarında da manevi kalkınma ile ilgili aynı düşünceleri paylaşmış, değişik olarak şu maddeler eklenmiştir (39.Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP39.htm>, 25 Eylül 2014'te erişildi; 41.Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP41.htm>, 25 Eylül 2014'te erişildi);

- Sanayileşmenin temel ihtiyaçlarından biri olan yetişmiş personel ihtiyacını karşılamak için meslek okulları, çıraklık-kalfalık eğitimi ve iş başında eğitim geliştirecek ve teknik eğitim yanında, kuvvetli bir iş ahlakını sağlayacak temel ahlakı eğitim de verilecektir.
- Milletimizi tarih boyunca ayakta tutan milli ve manevi değerlere bağlı ve saygılı olarak ve bunlardan kuvvet alarak, Türk Milletini çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak davası, temel davamızdır.
- Milli ahlakın korunmasına ve geliştirilmesine büyük önem veriyoruz. Bu sebeple, milli ve manevi değerlere saldıran, mukaddesatı tezyif eden, insanın edep ve haya hislerini rencide eden ahlak dışı her türlü yayınlara ve

müstehcen neşriyatla sürekli olarak mücadele edeceğiz. Bu maksatla, mevzuatımızdaki yetersiz olan hükümleri yeniden ele alıp düzenleyeceğiz.

- Yeni nesillere dünya görüşü aşulamakta önemli rol oynayan, bilhassa ahlak, sosyoloji, felsefe ve psikoloji gibi derslerin kitapları evlatlarımızın milli inançlarını, manevi değerlerini tahrip edici, değil, bilakis milli ve manevi değerlere bağlılığı temin edici şekilde yeniden yazılacaktır.
- Devletimizi ve milletimizi büyük yapmada, milli kalkınma hamlelerimizin kaynağı ve cevheri olan gençliğimizin en yararlı şekilde yetişmesi için her türlü gayreti, dikkati esirgemeyeceğiz. Gençliğimizin yetişmesinde, yabancı ideolojik akımların ve taklitçiliğin yayılışına müsaade etmeyeceğiz.
- İslam enstitüleri akademi haline getirilecek, ilmi araştırma güçleri artırılacak, adet ve öğrenci sayıları çoğaltılacaktır. Akademi mezunlarının, liselerde, felsefe, ahlak, sosyoloji ve psikoloji öğretmenleri olarak görev yapmaları sağlanacaktır.
- En yüksek seviyede alim yetiştirmek üzere bir “Manevi İlimler Üniversitesi”nin kurulmasına önem verilecektir.
- Sadece maddi alanda değil, ilimde, ahlakta, maneviyatta, kültürde, milli ve manevi değerlere sahip ve saygılı olmada güçlenmiş huzurlu bir ülke olarak Türkiye’yi geliştirmek istiyoruz.
- İmam-hatip lisesi ve diğer meslek lisesi mezunlarını, üniversite ve yüksekokullara giriş imtihanlarında, diğer lise mezunları ile aynı şartta tabi tutacağız. İmam-Hatip lisesi mezunlarını, ilkokullarda din ve ahlak dersleri hocası olarak görev yapmalarını sağlayacağız. İmam-hatip liselerinin ilkokullara dayalı olmasını ve sayılarının ve kontenjanlarının artırılmasını temin edeceğiz.

MSP’nin bu hükümetlerde yer aldığı dönemlerde manevi anlamda uygulanan politikalar şunlardır (Akgül 2011: 100; Uçar tarihsiz: 149; Emre 2002b: 100-130; Sarıbay 1985: 190; Kutun 2012, www.burhandergisi.com, 26 Eylül 2014’te erişildi);

- 350 tane İmam-Hatip Okulunun açılması,
- İ.H.O mezunlarının üniversitelere girmesi hakkındaki kanun teklifi verilmesi ve kabul edilmesi,

- İ.H.O mezunu öğretmenlerin, ilkokullarda din ve ahlak dersi öğretmeni olmaları konusunda kanun verilmesi ve kabul edilmesi,
- Ahlak derslerinin tüm okul müfredatlarında yer alması,
- Müstehcen neşriyatla ve ahlaka aykırı yayınlarla mücadele kanunu çıkartılması, Adalet ve İçişleri Bakanlıklarınca uygulanması,⁵²
- Risalei nur gibi dini, ilmi ve ahlaki eserlerin okutulmasına konulan yasakların kaldırılması,
- Kuran kurslarının yapılması için bütçeden ödenek ayrılması ve 3000'den fazla Kuran Kursu açılması,
- Din Görevlilerinin meslek içi eğitimi için 7 tane bölge eğitim merkezinin kurulması,
- Vekil imamlara asil kadro getirilmesi⁵³

Bu maddeler MSP'nin manevi kalkınma teorisi paralelinde hükümet programında belirttiği konularla ilgili uygulanan politikalar gösterilebilir. Ayrıca Erbakan'a göre, CHP-MSP koalisyonu döneminde dördüncü BYKP hazırlıkları başlamış ve bu planda "manevi kalkınma" özel bir başlık halini almıştı. Ancak koalisyonun bozulmasıyla Ecevit bu başlığı plandan kaldırmıştı (Erbakan 2014j: 337).

3.2.2.1.3. Değerlendirme

Necmettin Erbakan'ın manevi kalkınma teorisi, islami bir ekonomik sistemin temelini oluşturmaktadır. Çünkü teorinin hayata geçirilmesinde din faktörü önemli yer tutmaktadır. "Müslüman birey"⁵⁴ in yetişmesi ve gelişmesi teorinin ana kaynağını oluşturur. Manevi anlamda islami eğitimini almış kişi, haram ve helal mefhumlarına dikkat edecek ve islamın yasakladığı şeylerden kaçınıp, müsaade ettiği sınırlar içerisinde hareket edecektir. Erbakan, bunun sağlanmasının eğitimdeki değişikliklerle olacağını belirtmiştir. Müfredatta yer alan Felsefe, Sosyoloji ve Psikoloji kitaplarının

⁵² Milliyet (1974), Bakan: Müstehcen Yayın için Ceza Artırılacak,25.06.1974

⁵³ İlgili kanun için bkz. (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__d04/c008/mm__04008027ss0099.pdf, 04 Kasım 2014'te erişildi)

⁵⁴ Kavram tarafıma aittir.

batının materyalist anlayışına göre değil, islam filozoflarının yer aldığı islami bir anlayışa göre hazırlanmalıdır. Ayrıca bu eğitim sisteminde ahlak ve maneviyat öğretimi başta olmak üzere teknik ve müspet ilimlere önem verilmelidir. Taklitçi olunmamalı, üretime yönelik ve patent artırıcı bir sistem oluşturulmalıdır. Ortaçağda yaşayan müslüman bilim ve ilim insanları dikkatlice araştırılmalı ve onlara yakışır şekilde vatan evlatları yetiştirilmelidir (Erbakan 2014a: 68-74).

Erbakan'ın manevi kalkınma düşünceleriyle ilgili benzer görüşler de mevcuttur. Bu benzer görüşlerin geneli islam düşünürlerince paylaşılmaktadır.

Erbakan'ın manevi kalkınma teorisinde “Müslüman birey” in üzerinde durması, bizlere “Homo-İslamicus” kavramını çağrıştırmaktadır. Nitekim bu kavram Mortazavi’ de, islamın kolektif dini ve sosyal normları, müslüman bireyin iktisadi davranışına rehberlik etmesi olarak açıklanır. Müslüman bireyin tercihleri müslüman toplulukların kolektif çıkarlarından daha az önemlidir. Bu sebeple “homo İslamicus” değerleri önemseyen örnek bireyi oluşturur (Aktaran: Cunedioğlu 2012). Hosseini’e göre “homo islamicus”, adil, hayırsever, toplumsal bakımdan sorumlu, çabuk ve kolay kazançların çekiciliğinden uzak durmayı başaran ve böylece de toplumun çıkarlarını kollayan, müsrif olmayan bir idealdir. İslam iktisat sisteminde, rasyonel davranış “homo islamicus” davranışdır. Bu rasyonalite islami moral değerlerin katkısı ile sağlanmaktadır, çünkü bir insan homo islamicus olarak davrandığında aynı zamanda “öbür dünya”ya da yatırım yapmaktadır. Etik hedefler üretimin, tüketimin ve paylaşımın yapısını belirlemede kayda değer bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, ekonomik düzenin esasını ahlaki düzen teşkil etmektedir. Devlet ise sadece bu homo islamicus yeterli olmadığında devreye girecektir (Hosseini 1992, Aktaran: Çınar 1994: 22).

Nakvi’ye göre, islam ekonomisinde insanın tüm faaliyet alanlarındaki davranışlarını belirleyen olgu, ahlaklı insan veya “Homo İslamicus” çabasıdır. “Homo İslamicus”u da belirleyen, bireyin ahirette karşılaşacağı ödül ve cezalardır (Nakvi 1985: 76). Dolayısıyla birey karar verirken, modern iktisattaki rasyonel kavramının içine ahiret düşüncesini de koyarak hareket etmek durumundadır. Yani Müslüman birey, hem

bu dünyayı hem de öteki dünyayı düşünerek ekonomik hareketlerine yön verir (Sıddıki, 1984:162). Seyyid Kutub Müslüman bireyi, dayanışma güdüsü oldukça yüksek, toplum bilincine sahip ve bu noktada bencil olmayan bir insan modeli olarak tanımlamaktadır. Kutub'a göre İslam vicdan önceliği ve diğer çeşitli öğretileri ile üstün bir ahlaka sahiptir. Ona göre bu ahlak, yaşamsal faaliyetler ve zihinsel düşünme süreçlerinde bir arada var olmalıdır (Kutub 1993: 08-20).

İslam'da insanın *homo economicus*⁵⁵, un aksine islami bir birey olarak hareket ettiğini söyleyen Sabahattin Zaim de islamdaki insanı “Homo İslamicus” olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu insan ihtiyaçlarını karşılama ve menfaatlerini maksimize etme duygularını, Allah'ın emir ve yasakları çerçevesinde makul ölçülerde düzenlemeye çalışır. Zaim, bunu yapabilmesinin islami bilgiye sahip olması ve bunları uygulamasına bağlı olduğunu ifade eder (Zaim 1995: 59-60). Karakoç'a göre de islamda insan, ekonomik olarak “Homo İslamicus” çerçevesinde değerlendirilmelidir (Karakoç 1987: 16-17). Tabakoğlu'na göre ise “Homo İslamicus”, modern iktisattaki *homo economicus*' la karıştırılmamalıdır. *Homo economicus* modern kapitalizminin bir ürünüdür (Tabakoğlu 2005:268).

“Homo İslamicus” kavramıyla Erbakan'ın manevi kalkınma teorisinde eğitime tabi tutulması gereken “Müslüman birey”, aynı eksende düşünülebilir. Dolayısıyla Erbakan'ın ahlaki ve dini eğitimlerle toplumun, “Homo İslamicus”larla yeniden şekillenerek, kalkınmanın manevi yönden sağlanacağını düşündüğünü söyleyebiliriz.

“Homo İslamicus”un oluşmasında islami eğitim ve şuur önemlidir. Nitekim islam ekonomi sisteminde bireye, küçük yaştan itibaren ahlaki değerlerin ya da islami kuralların öğretilmesi düşüncesi yatar. Mevdudi'ye göre, islamda öncelik bireyedir. İnsanın ahlakının ve felahının ayakta tutulması ferdin her yönüyle gelişimine bağlıdır. Ona göre, islamın insanda gelişmesini istediği sağlam fikir ve güzel ahlakın esası, kıyamet gününde Allah'ın önünde, takva (Allah korkusu) ve mesuliyetini hissetmesidir (Mevdudi 1968: 96). Choudhury' e göre islam, bireyin Allah ile olan ilişkisinin ışığında

---

⁵⁵ Homo economicus; kendi çıkarını düşünen, faydasını ve kârını en yüksek seviyeye çıkarmayı amaçlayan ve bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik kararlar alan bir birimdir. (Eren, 2013: 368)

bireye diğer bireylere nasıl davranması gerektiğini ve onlarla nasıl iş yapacağını öğretir. İktisadi faaliyetlerin arkasında da sosyal adalet yatmaktadır. Sosyal adaleti anlama ve dağıtma yetkisi de Kuran bilgisinden ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Buradan yola çıkarak “Tevhit ve Kardeşlik” Allah’a karşı olan görevlerimizle diğer bireylere olan görevlerimizi birleştirmektedir (Aktaran: Cunedioğlu 2012). İslam’ın ekonomik doktrininin ruhunu oluşturan en önemli olgunun inanç olduğunu söyleyen Sadr’a göre, “Müslüman’ı, İslam’ın ekonomik doktrinine göre tavır almaya iten unsur inançtır. Çünkü ekonomik doktrin de inançtan doğmaktadır. İnanç; ekonomik doktrine bir iman damgası ve aslî bir değer kazandırmaktadır. Ancak doktrin pratik uygulama alanında ortaya koyduğu objektif sonuçları ve Müslümanın gönlünde meydana getirdiği şuuru göz ardı etmememiz gerekmektedir. Bu şuur da, inançtan doğmaktadır” (Sadr 1979: 99).

Erbakan’ın manevi kalkınmanın sağlanmasında üzerinde durmuş olduğu en önemli nokta islami ahlakıdır. Nitekim Erbakan, “Önce ahlak ve maneviyat” sloganını, siyasi ideolojisinin bir simgesi olarak kullanmıştır. Teorisinde de ifade edildiği üzere, milli eğitimde din ve ahlak öğretimi, önemli bir yer teşkil etmektedir. Erbakan’ın ahlakilik ve din anlayışı üzerindeki söylemleri, İslam ekonomisinin özellikleri ile benzerlik göstermektedir. Şöyle ki; İslam ekonomisinde ahlak, toplumsal yaşam içerisinde bireylerin tercih yönünün belirlenmesinde en büyük etkidir (Nakvi 1985: 13). Mannan’a göre, kişi kendi ekonomik faaliyetlerine yön verirken, Kuran ve sünneti göz önünde bulundurmamak durumundadır. Kuran ve sünnette açıkça yasaklanmayan, onların özüne uygun olan her şey, islami bir üslup içinde ifadesini bulabilir (Mannan, 1980: 19). Austruy’a göre, Kuranı Kerim’in emirlerinden kuvvetini alacak bir ekonominin, zaruri olarak ahlakileşmiş bir iktisat olması elzemdir. Bu ahlaki oluş değer olgusuna yeni bir anlam katabilir ve materyalist hayatın ortaya çıkardığı manevi boşluğu doldurabilir. Ona göre, Batının bugünkü olumsuz iktisadi tecrübelerinin tespitiyle İslam, ahlaki emirleri ekonominin içine sokmak zaruretini duymuş ve böylece iktisadi büyümenin maddi elemanlarını adaletin talepleriyle ya da maneviyatla birleştirmiştir. (Austruy, 1975: 114) Dolayısıyla Erbakan’ın ahlakçı ve maneviyatçı ekonomik söylemi, bu düşünce ve açıklamalarla İslam ekonomisinin temelindeki “Ahlak” kavramıyla anlam kazanmaktadır.

Erbakan'ın manevi kalkınma ile ilgili söylemlerinden bir tanesi de maddi ve manevi kalkınmanın birlikte yürütülmesidir. Nitekim Erbakan, maddiyatı maneviyattan ayrı düşünmemekte, her iki olayın beraber hareket etmesi gerektiğini düşünmektedir.⁵⁶ Bu düşüncenin de İslam Ekonomisiyle bağdaştığını söylemek mümkündür. Çapra'ya göre, islam iktisadının özelliği, hayatın maddi ve manevi taraflarına aynı anda ehemmiyet verişidir. Onda madde ile mana birbirine sıkı sıkıya kenetlenip biri diğerinin mesnedi olmuş ve refahın sağlanmasında zengin bir kaynak haline gelmiştir (Çapra 1977: 30). İslam'da insanın maddi, cismani bir tarafı olmasının yanında manevi, ruhani bir tarafı da vardır. İslam bu yönlerin her ikisini de bir arada ele alır, ayrı olarak değerlendirmez ve buna göre birtakım kurallar koyar. İslam insanın bu iki yanını da hesaba katan bir hayat tarzı telkin eder. Yani sadece maddeye veya sadece manaya önem verilerek diğer tarafın ihmal edilmesini doğru karşılamaz (Eren 2013: 373). Buna binaen bir hadiste şöyle buyrulmaktadır. “Sizin en hayırlınız ne ahireti için dünyayı, ne de dünya için ahireti terkedendir. En hayırlınız dünya ve ahiretten nasibini alandır”⁵⁷ (Aktaran: Çapra 1977: 29-30). Ayengin'e göre, islamın ekonomi görüşü, onun dünya görüşünden bağımsız değildir. Evreni ve içerisinde olanları ve dolayısıyla insanı yaratan Allah'tır. İnsanlar (Müslüman) Allah'a karşı sorumludurlar. Bu sorumluluk düşüncesi, kaynakların kullanımında, üretim ve tüketimde kişinin ölçülü davranmasını gerektirecektir. Böylelikle ekonomi ahlaki değerleri kapsayan maddi ve manevi bir bütünlük arz edecektir (Ayengin 2003: 659).

Erbakan'ın manevi kalkınma ile ilgili uygulamalarına baktığımızda söylemleriyle bir paralellik arz etmektedir. Erbakan'ın, CHP ile kurduğu koalisyon döneminde manevi kalkınma ile ilgili söylemlerinin en azından bir kısmını pratiğe geçirme şansına sahip olduğu söylenebilir. Bu dönemde binden fazla köy camisinin proje ve malzemeleri devlet tarafından verilmiştir. 5000 kadar imam, müezzin ve Kuran kursuna kadro verilmiştir. Daha önce kapatılan İmam Hatip Okullarının orta kısmı açılmış, hacca gidenlere kolaylıklar sağlanmıştır. MSP'nin manevi sahadaki bu girişimlerinin dinsel alanı ilgilendiren uygulamalar olduğu için “laik” CHP'yi rahatsız ettiği ve bundan dolayı koalisyonun devamlılığının tehlikeye düştüğü söylenebilir

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. “Necmettin Erbakan'ın Ekonomide İslam Önerisi” başlığı

⁵⁷ Bu hadisi şerif, Ebul Hasan A.b.M. el-Maverdi tarafından nakledilmiştir.(Çapra 1977: 30).

(Akpınar 2009: 138; Duman 1996: 80). Sarıbay'a göre, MSP koalisyon içerisindeki ağırlığını düşünmeden, devleti ideolojik açıdan dönüştürme amacıyla çeşitli istemlerde bulunmuştur. Yurtdışına -müslüman ülkelere- atanacak elçilerin dini bütün kişiler olması, müftülerin vali yapılmak istenmesi, imam hatip mezunu gençlerin polis olmasının sağlanması ve bu okul mezunlarına subaylık yolunun açılmak istenmesi gibi örnekler verilebilir (Sarıbay 1985: 190).

Erbakan'ın manevi kalkınmasının uygulanabilirlik noktasında eleştiren Çınar'a göre "Homo İslamicus" bir ütopya olabilir. Ona göre, "küçük bir toplumda insanları gözlemek kolaydır ve normlara uyulup uyulmadığını kontrol edebilirsiniz. Böyle bir toplumda uygunsuz bir davranışın cezası da ağır olacaktır (Örneğin dışlanma). Ama kalabalık toplumlar için bunları söylemek mümkün değildir. Kaldı ki insanlar, maalesef, Homo İslamicus olarak doğmuyor; bu son derece ciddi ahlâkî eğitim gerektiren bir olay, başarılabilmesi uzun zaman alacak bir süreçtir. Bu sürecin sonunda 'mezun'ların Homo İslamicus olacağı garanti değildir. Benzeri bir süreç sosyalizm tecrübesi ile de yaşandı, ama yetmiş yıllık sosyalist eğitim, medyanın ve propagandanın yarattığı refah toplumu imajı karşısında fazla dayanamadı (sosyalist kalamadı). Acaba *Homo İslamicus* da bir ütopya mıdır?" (Çınar 1994: 22). Ayrıca Çınar'a göre, Erbakan'ın manevi kalkınma anlayışı arkasındaki temel politika "istikbal köklerde" modelidir. Burada islam inancı ve tarihi kastedilmektedir (Çınar 2005: 74).

Sonuç olarak Erbakan'ın manevi kalkınma söyleminin teorisini, islam ekonomisi oluşturmakta ve birçok islam düşünürüyle düşünceler benzerlik göstermektedir. İslam ekonomisinde yer alan "*Homo İslamicus*"la, ahlaki ve dini eğitime tabi tutulması gereken Erbakan'ın "Müslüman Birey" i anlam bakımından örtüşmektedir. Erbakan'ın teorisine göre birey, islam inancına göre yetiştirilmelidir. Erbakan'ı bu söyleme iten en önemli nokta, Türkiye'yi tarih itibarıyla Osmanlı'nın bir devamı olarak görmesi ve de ülkenin çoğunun müslümanlardan oluşması olarak söyleyebiliriz. Manevi kalkınma söylemine baktığımızda, islam bilgi ve şuurunu alan bir kimse dinin koyduğu helaller ve haramlar çizgisinde hareket edecek ve refah bu şekilde sağlanmış olacaktır. Yani toplumun ekonomik anlayışı, ahlak temeli üzerine inşa edilecek ve nihayetinde kalkınma sağlanacaktır. Bu düşünce islam ekonomisinin temel taşıdır. Böylelikle

Erbakan'ın manevi kalkınma teorisinin islam kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde siyasi pratiğinde de yapmış olduğu uygulamaların, ideolojisinin bir ürünü olduğu ortaya çıkmıştır.

3.2.2.2. Erbakan'ın Maddi Kalkınma Teorisi ve Uygulamaları: Ufki Devletçilik, Sanayileşme ve Ağır Sanayi, Bölgesel Şirketler ve Kar Ortaklığı

Maddi ve manevi kalkınmanın birlikte yürütülmesi gerektiği düşünen Erbakan, manevi kalkınmanın islami bilgi ve şuurla sağlanacağını savunurken, maddi kalkınmanın da sanayileşme ile mümkün olacağını söylemekte ve ufki devletçilik anlayışı sayesinde yaygın kalkınmanın sağlanacağını ve böylelikle bölgeler ve zümreler arası dengesizliklerin giderileceğini ifade etmektedir. Ona göre, sanayileşme veya ağır sanayi bölgeler nezdinde tatbik edilirse ülke topyekûn kalkınmış olacaktır (Erbakan 2014a: 77-120).

Bu kısımda Erbakan'ın maddi anlamda kalkınma düşüncelerinin teorilerine öncelik verilecektir. Sanayileşme teorisinden başlayarak "Ufki devletçilik" kavramı, "Bölgesel Kalkınma Şirketleri" ve "Kar Ortaklığı" düşünceleri açıklanacaktır. Uygulamalar kısmında ise Erbakan'ın kalkınma teorisi çerçevesinde özel girişim tecrübeleri, koalisyon ve muhalefette bulunduğu dönemler incelenecektir. Değerlendirme kısmında da, teorinin temel iktisadi kaynağı ortaya çıkarılıp uygulamalarla karşılaştırma yapılarak sonuca varılacaktır.

3.2.2.2.1. Teorisi

Ufki Devletçilik ve Bölgesel Kalkınma Şirketleri ve Kar Ortaklığı kavramları birbirleri ile bağlantılı olarak açıklanacaktır.

- *Sanayileşme ve Ağır Sanayi*

Erbakan ülke kalkınmasında sanayileşmeye çok büyük önem vermektedir. Kalkınmanın maddi alanda Sanayileşmeyle mümkün olabileceğini söyleyen Erbakan, sanayileşmeyi üç aşamada açıklamaktadır. Birinci aşamada sanayileşmenin nereye

dayandığını ve kaynağını nereden aldığını, ikinci aşamada Türkiye’ nin Sanayileşmeye verdiği önemin derecesini ve tatbikattaki hatalarını ve üçüncü aşamada ise Sanayileşmenin nasıl tatbik edileceğini ve kalkınmayı nasıl sağlayacağını açıklamaktadır (Erbakan 2013: 185).

Sanayileşmenin sadece batılılara has bir şey olmadığını, hatta ilminin batılılar tarafından Müslümanlardan alındığını iddia eden Erbakan, sanayileşmenin kaynağını Müslümanların oluşturduğunu söylemektedir (Erbakan2014a:108). Ona göre, “Milletimiz, tarihinde sanayileşmenin, bütün dünyaya örneklerini vermiş, onun hocası olmuş bir millettir aslında. Ama bize kendimizle ilgili bilgiler öğretilmediği için, bilâkis ters telkînâtlar altında bırakıldığımız için, uzun zamandan-berî yanlış düşünür hale getirilmişizdir. Tarihi vesikaların noksan olduğu eski devirleri bir kenara bırakalım, bundan bin seneden öncesini konuşuyorsak, biliyoruz ki, tarihte Harun Reşid’in Avrupa'ya hediye etmiş olduğu saatin ne olduğunu Avrupalılar bir türlü anlayamadılar. Çalar bir saat hediye etmiş idi. O devirde daha bunun içerisinde, periler var, şeytanlar var, herhalde onlar bu işi yapıyor, diye Avrupalılar uzun yıllar Harun Reşid'in hediye olarak gönderdiği çalar saatin ne olduğunu anlayamamışlardı” (Erbakan 2014a: 108).

Erbakan, sanayi ilminin müslümanlara ait olduğunu belirtmektedir. Bununla ilgili olarak Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmet ve 2.Abdulhamithan’ın sanayi ile ilgili hamlelerinden örnekler vermektedir. Ortaçağ’da müslümanların ilimde en önde olduğunu söyleyen Erbakan, müslümanların tarihteki teknoloji ve sanayi hamlelerinden bahsetmektedir (Erbakan 2014a: 108-9).

Erbakan, II.Abdulhamidhan’ın sanayileşme fikrine önemli derecede etkilenmiştir. Erbakan, 2.Abdulhamithan’ın sanayiye vermiş olduğu önemi şu şekilde aktarmaktadır: “1905 senesinde, Amerika’da Ford fabrikaları ilk defa otomobil imâl ediyor ve bu ilk otomobilleri, dünyanın o zamanki en büyük krallarına hediye ederek, reklam yapmak istiyor. Başta Sultan Hamid Cennetmekân. Bir numaralı otomobil ona gönderiliyor. Arkasından Alman imparatoru, İngiltere Kralı, öbürlerine de birer tane otomobil hediye ediliyor. Ford otomobili İstanbul'a geliyor. Sultan Hamid Cennetmekân, bu gelen otomobili bir müddet bekletiyor, Amerikalı heyetle beraber

ikide bir müracaatta bulunuyorlar: Efendim bir denesiniz de, bir deneseniz de vakti gelince deneriz diyor. Bizim programımızı siz çizecek değilsiniz. Sırası geliyor, bîr cuma günü, o otomobile biniyor ve Cuma'da Yıldız'daki camiye çıkıyor. Camiden çıktıktan sonra heyet orada, ayakta duruyor. Hemen arkasında: Efendim bu otomobili nasıl buldunuz? Fikrini sormak için, önünü kesiyorlar. Cuma selâmlığı bittikten sonra, Sultan Hamid Cennetmekân kendilerine diyor ki, onlar nasıl buldunuz sualini sorarken: «Bu otomobili buraya ne ile getirdiniz?» diyor. Efendim şu aşağıdaki gemiyle getirdik, diyorlar. «Bunu hemen içine koyun, geri götürün» diyor. Neden Efendim sizi rahatsız mı etti, bizim bilmediğimiz bir şey mi oldu? Diye telâşa koyuldukları vakit, onlara diyor ki: «Bunun bir parçası kırılırsa ne olacak?» Efendimiz emredersiniz, derhal getiririz. Nereden? tâ Amerika'dan. Sultan Hamid Cennetmekân'ın söylediği söz şu: «Bu arabaların parçaları benim yurdumda yapılıncaya kadar, ben bunları Türkiye'ye sokmam» diyor. Ama arkadan ne yapıyor? Sultan Hamid Cennetmekân bu sözü söyledikten sonra saraya geliyor ve Maarif Nezaretine bizzat kendisi emir yazdırıyor: «Bu sanayiın bütün şubesi en kısa zamanda Türkiye'de öğretilip kurulsun»... Sultan Abdülhamid Cennetmekân bilhassa Galvone Plâstığı, yani nikelâj kaplaması üzerine, kromaj kaplaması üzerine, ihtisasa gidecek insanların emirnamesini de hassaten eliyle yazıyor. Bu sanayi ilerde çok büyük ehemmiyet kazanacağı benzemektedir, imparatorluğun, Varna, Şam, Bağdat., bütün buralardaki sanat mekteplerinden kabiliyetli çocukları toplayınız ve bu çocuklar bir an evvel, gitsin bu sanatı öğrensinler, buyuruyor” (Erbakan 2014a: 110).

Erbakan'a göre, “Sultan Hamid Cennetmekân beş senede bütün Anadolu'nun demiryolunu yaptırmış insan ve tabiî bildiğiniz gibi Hicaz demiryolunu da, Türk mühendisleri inşa etmişlerdi. O devirdeki sanayileşme zihniyeti bugüne kadar devam etmiş olsaydı, bugün biz dünyanın en büyük uçaklarını yapan ve hepsini yüzde yüz kendisi imal eden bir memleket olacaktık. Zerre kadar şüpheniz olmasın, o devirdeki inkişafı nazarı itibara alırsak. Ama ne oldu, Maalesef onbeş senelik bir harp devresi girdi araya. Bu harp devresinin arkasından koskocaman imparatorluğumuzun parçaları elimizden alındı. Yakılmış, yıkılmış bugünkü Anadolu'muzun içinde kaldık” (Erbakan 2014a: 110). Erbakan, yaptığı atıflarla II.Abdulhamithan'ın “Milli Sanayi” düşüncesi ekseninde hareket ettiğini belirtmekte ve bu düşünceden etkilenmektedir.

Türkiye’de sanayileşme hareketlerine değinen Erbakan, Cumhuriyetten sonraki sanayi politikalarına eleştiriler getirmektedir. Ona göre, 1925’te yapılması planlanan demir-çelik fabrikası yabancı uzmanların yanlış telkinleriyle ertelenmişti. “Hükümet bir demir çelik sanayiinin nasıl kurulacağı hususunu bir Belçikalı uzmana havale ediyor. Belçikalı uzman geliyor 1925 senesinde. Bir kaç sene Türkiye’yi inceledikten sonra bir rapor veriyoruz: Siz diyor, demir çelik fabrikasını kuramazsınız. Siz bu sevdadan vazgeçin «şeftali yetiştirmeye bakın», diyor.” Böylelikle Türkiye sanayileşmekten vazgeçiyor. Ona göre, 8 senelik bir kayıptan sonra 1933 senesinde tekrar demir-çelik sanayi kurulması için uzmanlara başvuruluyor. “(...) Bu sefer bir Avusturyalı uzmana aynı mevzu havale ediliyor. Onun verdiği rapor da öbür kardeşininkinden farklı değil. O da yıllarca buraya geliyor, etrafı gezdikten sonra, siz demir çelik sanayii kuramazsınız, «siz ziraata bakın», zihniyetini telkin etmeye çalışıyor.” Ancak Türkiye bu telkinlere rağmen geç de olsa 1938-39 yıllarında Karabük’te demir-çelik sanayi fabrikası kuruyor. “Tasavvur buyurunuz ki, 1923 nere 1938-39 nere, ara yerde tam 15-16 senelik vakit geçmiş. Bu ara yerde geçen vakitleri, 1925 ten sonra hesaplasak dahi 13 senelik bir zaman kaybediyoruz. Hâlbuki bu 13 senelik zaman sanayide çok mühimdir. Sanayileşmenin en büyük avantajlı tarafı, çok kısa zamanda çok büyük netice orta yere koyabilmesidir. Sanayileşme dâvasında 13 sene büyük zamandır. Maalesef ecnebi mütehassısların zihniyetlerine kapılacak bir durum içerisinde bulunulduğu için, bu memlekete demir çelik sanayii 1925 de değil, ancak tâ 13 sene sonra temeli atılabilmiştir” (Erbakan 2014a:110).

Erbakan, “Sene 1939, harp ilân edilmiş, dışardan bir şey ithal etmek imkânı yok. İşte ilk defa o zaman yeniden bize makina imalâtı mecburen başlamıştır. Makinaların parçaları yavaş, yavaş millî mal olarak imal edilmiştir. Bu arada hatırlatayım ki, bu devrede Türkiye’de uçak bile imal edilmiştir. Ankara’da bir uçak fabrikası kurulmuştur. Bugün traktör imal eden fabrika, aslında uçak fabrikası olarak kurulmuştur. Makinalarını yapmak üzere uçak motorları imal ediyordu. Bugün de Ankara’daki THK’nın uçak gövdesi için kurulan fabrika da uçak imal etmek üzere kurulmuş idi. O devirde uçaklar da yapıldı ve bu yapılmış olan uçaklardan 4 tanesi de Danimarka’ya bile satıldı. Fakat maalesef o harp içerisindeki zihniyet öyleydi ki, bizim kendi ordumuzun talim uçakları bile kendi fabrikamıza sipariş verilmedi. Bir takım komisyoncuların

tesiriyle, onlar dahi dış memlekete sipariş verildi. Uçak yapmış olan bu fabrika bugün mobilya fabrikası olarak çalışıyor ve masa, sandalye yapıyor. Halbuki o fabrika 30 sene önce uçak imal etmiş idi. Eğer o zihniyet üzerinde yürünmüş olsaydı, bugün şimdi yıllardan beri başlayacağız denilen sanayi, çoktan kurulmuş olacaktı. Buna rağmen ikinci Cihan Harbî esnasında faydalı çalışmalar olduğu inkâr götürmez. Ama ne vakit ki, ikinci Cihan Harbinden sonra dış yardımlar gelmeye başladı, bizdeki imalâtçı sanayi yine durdu. Çünkü dış yardımları o zamanki idareciler, asıl makina sanayiinin kurulmasına değil, mamul maddelerin üzerine harcadılar”(Erbakan 2014a: 111).

Türkiye’de sanayileşmenin yanlış zihniyete sahip olduğunu düşünen Erbakan, 1960 sonrası planlı kalkınma neticesinde tatbik edilen ithal ikameci politikaya ve montaj sanayiye eleştiriler getirmiştir. Erbakan, Türkiye’de uygulanan montaj sanayi için şunu söylemektedir: “Bir otomobil yap, o otomobili 900 kilosunu ben yaptım de, 100 kilosunu dışarı. Ama o 100 kilonun sanayi bakımından kıymeti çok büyük. Sen kendini aldatıyorsun.” Erbakan’a göre, sanayide mühim olan ileri teknolojidir. Asıl o zaman sanayileştim denilebilir (Erbakan 2014a: 113).

Erbakan’a göre, Cumhuriyetten sonra “(...) sanayileşmede az çok teşebbüsler olmuşsa da bunlar bünyemize uymayan ve sanayileşmenin nereden ve nasıl başlaması gerektiğini hesaplayamayan hatalı teşebbüsler olmuştur. Bir defa ana sanayi kurulmasına teşebbüs edilmemiştir. Makineleri yapacak makine ve fabrikalara öncelik verilmemiştir. Yapılan hamleler istihsale(üretim) değil istihlake(tüketim) dönüktür. Vida sıkıştırma sanatı olan montaj sanayimizden başka bir hususiyet yoktur” (Erbakan 2014a: 114). Ona göre, “Sanayileşmede mühim olan 10 tane malın montaj fabrikasını kurup, dışarıdan getirilen parçaları monte etmek değildir. Sanayileşmede mühim olan, o dışarıda imal edilmiş ayna mahturi dişlinin üst sathındaki asıl üst yüzeyin işlenmesi konusu. [...] İşte bunu yapacak olan bu zaruri muameleyi yapacak olan teknolojik tesislere sahip olmak asıl sanayileşmenin ruhudur. Yoksa 50 tane çimento fabrikası yaptık, 40 tane şeker fabrikası yaptık, 300 tane makarna fabrikası yaptık sözü ile hakiki sanayileşmeyi yapmak mümkün değil” (Erbakan 2014n: 121).

Erbakan, 60’lı yıllarda başlayan kalkınma planlarını da eleştirmekte,

sanayileşmenin tekel yapılanmalar tarafından ve plansız bir şekilde tatbik edildiğini söylemektedir. Ona göre, “Kim kıymetli proje getirirse ona kolaylık verilecek deniyor. Bunun manası ne demektir? Türkiye’nin sanayileşmesinde, lokomotif olan devlet değil üç buçuk mutlu azınlıktır” (Erbakan 2014a: 114).

Erbakan, Türkiye’nin sanayileşme politikalarında bölgesel dengesizliğe dikkat çekmektedir. Anadolu’nun sanayileşmeden yoksun olduğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre, “Bugün İstanbul-İzmit yolundaki dağ arasında adım atacak yerimiz yoktur. Anadolu’muzun geniş sahalarında ise, bir büyük işsizlik bu bölgeleri kasıp kavurmaktadır. Bu devredeki sanayileşmemizde diğer mühim bir karakter de devlet, sanayileşmede öncülük görevini yapamamıştır” (Erbakan 2014n: 123). Bunlara ek olarak, Türkiye’nin mevzuatının Sanayileşmeye uygun olmadığını söyleyen Erbakan çeşitli vergilerle (Alat-1 Sabite vergisi örneği) sanayileşmenin önünün tıkandığını da ifade etmektedir (Erbakan 2014n: 124).

Buraya kadarki kısımda Erbakan’ın sanayileşme temelini müslümanlar tarafından atıldığı tezini ortaya koyarak, Türkiye’de sanayi yapısı ve politikaları eleştirilerine yer verdik. Bundan sonraki kısımda Erbakan’ın sanayileşme teorisine yer vererek, nasıl bir sanayileşme düşüncesine sahip olduğunu aktaracağız.

Erbakan’a göre, Türkiye’nin sanayileşmesi bir var olma yok olma meselesi kadar önemlidir. Ona göre, yer üstü ve yer altı servetlerin değerlendirilerek, artan nüfusu besleyecek yaşama imkanlarının sağlanması, sanayileşme ile mümkündür. Sanayileşmiş ülkeler, sanayileşmemiş ülkelere oranla güçlü durumdadır (Erbakan 2014a: 117). Ona göre, “Sanayileşmenin sağladığı ilk üstünlük iktisadi üstünlük, iktisadi hâkimiyettir. Az gelişmiş ülkeler gelişmiş, sanayileşmiş ülkelere ister istemez muhtaç duruma düşmektedir (Erbakan 2014a: 118). “Bir memleketin sanayileşmesi, sanayi tesislerini bizzat kendisinin kurabilmesi ile mümkündür. Planlı kalkınma isteyen ülkeler planlarında, bu sanayiye en büyük ehemmiyeti vermişlerdir. Bu sanayinin ciddi bir şekilde ele alınması ve büyük yatırımlardan kaçınılmadan kısa zamanda gerçekleşmesi kalkınmanın temel şartıdır” (Erbakan 2014a: 117).

Erbakan, sanayileşmek için öncelik olarak takım tezgâhlarının kurulması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, “Takım tezgâhları bir memleketin sanayileşmesinde kilit noktasını teşkil eder. Sanayileşmek için nihayet yıllardan sonra temel yatırım mallarının imalat sanayisine ehemmiyet verileceğini idrak edecek noktaya geldik; fakat temel yatırım malları çok geniş bir sahadır. Bunlar içerisinde takım tezgahlarının hassaten ele alınması son derece ehemmiyeti haizdir. Temel yatırım mallarında fabrikalar kuracak fabrika yapalım diyoruz, fabrika tesislerini kuralım diyoruz. Fabrika tesislerini kurmak için hangi makine parçasını elinize alsanız, bunun mutlaka bir takım tezgahı marifetiyle imal edilmesi lazım gelir. Onun için tornalar, frezeler, planyalar, taşlama tezgahları ve saire gibi takım tezgahları kalkınmanın temelini teşkil eder. Bugüne kadar planla kalkınan memleketlerin hepsi, kalkınmalarında en önce takım sanayisini kurmaya, takım tezgâhları sanayisini kurmaya büyük ehemmiyet vermişlerdir” (Erbakan 2014a: 117). Erbakan, sanayinin püf noktasının teknoloji olduğunu ifade etmiştir.

Erbakan, sanayileşmede teknolojinin çok önemli olduğunu belirtmiştir. Hatta ülkelerarası üstünlüğü teknoloji belirlemektedir (Erbakan 2014a: 113). Özellikle savunma sanayiinde teknolojinin vazgeçilmez olduğunu söyleyen Erbakan, bunun teknik insanların yetişmesiyle gerçekleşeceğini ifade etmektedir (Erbakan 2013: 193).

Erbakan, sanayinin ve teknolojinin savunma için çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre “Şimdi biz islam alemleri ve bütün ezilen dünya olarak hakkımızı korumak istiyoruz. Peki nasıl koruyacaksınız? Adamın 40 tane uçak gemisi var. ‘Efendim ben de 40 tane yapayım’ derseni, sen 40 gemiyi yapana kadar, o 80 tane yapacak. O zaman ne yapacaksınız, nasıl bunlara laf anlatacaksın? Sen havada öyle bir manyetik alan oluşturursun ki o gemiden atılan füzeyi havada yakalarsın. Hatta sahip olduğun üstün teknolojiyle o füzeyi geri çevirir, onu atılan geminin üzerinde patlatırsın. O uçağın maliyeti 100 milyon dolar. Benim söylediğim bu manyetik kalkanın maliyeti ise 500 bin dolar. Onun 100 milyon dolarlık silahını, sen 500 bin dolarla engelleyebilirsin. İşte teknoloji böyle bir şeydir” (Erbakan 2013: 194).

Türkiye’de sanayileşme önceliğinin Ağır Sanayi’ye verilmesi gerektiğini söyleyen Erbakan, Ağır Sanayi’yi; “Temel yatırım malı üreten sanayi”, “Fabrika kuran

fabrika” olarak tanımlamaktadır. Ona göre, ağır sanayi tatbikinde öncelik Motor, Aktarma Organları, İş Makineleri, Tarım Tezgâhları, Elektro Mekanik Sanayi, Takım Tezgâhları, Ağır Makine ve Teçhizat fabrikalarının kurulmasına verilmelidir. Ona göre, ağır sanayinin kurulması ekonomik, sosyal, hatta siyasi meselelerin halledilmesi için bir zorunluluktur. Ekonomide işsizlik, dış ticaret dengesi, tasarrufların arttırılması, milli gelirin yükseltilmesi, dengesizliklerin giderilmesi, refahın arttırılması gibi meselelerin çözümü ağır sanayi ile gerçekleştirilebilir (Erbakan 2014o: 296). Erbakan’a göre, “Bizim memleketimizde, önce demir çelik sanayii kurulmalı, ondan sonra makine tezgâhları kurulmalı ve ondan sonra da, imalat yapacak olan fabrikalar tesis edilmelidir. Bilahire bu sanayi vasıtasıyla da çimento ve şeker fabrikaları da kurulmalıdır”⁵⁸ (Aktaran: Kızıлтаş 2011: 56).

Erbakan’ın motor sanayi üzerindeki düşünceleri, Türkiye’ de otomotiv sanayinin gerçekleşme isteğine yöneliktir. Ona göre, “Motorlu vasıta imalatını ve bu meyanda otomobil imalatını ehemmiyetle ele almak lazımdır.” Eğer otomotiv sektörüne katkı sağlayabilecek olan Gümüş motor ve Uzel Makas fabrikalarının⁵⁹ çalışma kapasiteleri arttırılmış olsaydı ilk aşamada otomobil imalatında malzemenin yarısını Türk malı olarak imal etmek mümkündür. Tabi bu imalat devlet öncülüğünde olmalı ve kurulan fabrikaların hisseleri işçilere arz edilmelidir (Aktaran: Kızıлтаş 2011: 56-7).

Erbakan, sanayileşme ile ilgili düşüncelerini milli bir yapıya büründürmektedir. Ona göre, sanayileşme devlet öncülüğünde kurulmalı ve sonradan halka arz edilmelidir. Ona göre ülkenin kalkınması yerli sanayi ile mümkündür ve milli kaynaklara dayanmalıdır (Erbakan 2014j: 324). Erbakan Türkiye’nin, sanayinin her çeşidini yapacak seviyede olması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, “(...) bugün bir Amerika, bir Japonya, bir Fransa, bir İngiltere, bir İtalya bunlar take off” unu yapmış ülkelerdir. Kendi sanayilerini kendileri kurabilecek ülkelerdir. Bugün Amerika’da yapılan bir

⁵⁸ Doç. Dr. Necmettin Erbakan, sanayi konusunda bir sunum yapmak üzere 4 Mart 1961 tarihinde yapılacak Bakanlar Kurulu toplantısına davet edilmiştir. Bu ifadeler o sunumdan alıntıdır. Cemil Koçak’ın “27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları” eserinden Kızıлтаş (2011 56) aktarma yapmıştır.

⁵⁹ 1961 yılında Türkiye’deki otomotiv sanayine doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlayabilecek fabrikalardır.

uçuğa, bir helikoptere İngiltere’deki bir fabrikadan motor satın alınıyorsa, bu Amerika’nın aczinden değil, belki 3 dolar daha ucuza geldiği için ekonomik sebeplerdendir. Yarın yine Amerika kapılarını kapattığı anda, aynı helikopteri kendisi yapacak her türlü imkana ve güce sahiptir; ama 3 dolar fazlaya mal olur. İşte bizim Türkiye’yi eriştirmek istediğimiz budur. Türkiye bunları kendisi yapar hale gelmelidir” (Erbakan 2014j: 324).

Türkiye’de işçinin mesaisinin kıymetlenmesi açısından modern iktisadın “faktör donatımı” teorisine atıfta bulunan Erbakan ziraatte sanayileşmeye gidilmesi gerektiğini söylemekte ve tarımda boşlukta kalan işçilerin sanayiye aktarılması gerektiğini ifade etmektedir (Erbakan 2014a: 107). Ona göre, “Avrupa’da sanayi sahasında çalışan bir insanın, bir saati bizim beş saatlik mesaimizle değiştiriliyor. Amerika’da sanayi sahasında çalışan bir şahsın bir saatlik mesaisi bizim tarlada çalışan bir şahsın on saatlik mesaisi ile değiştiriliyor (Erbakan 1973).

Erbakan’ın milli sanayide önem verdiği en önemli nokta harp sanayiinin gerçekleşmesidir. Ona göre, “Bir millet kendi harp sanayiini geliştirmedikçe kuvvetli ve kudretli bir millet olamaz. Buna ilâveten asıl sınaî mamulleri bizzat kendi yapamadıkça, her hususta başka milletlere bağlı kaldıkça hiç bir zaman kudretli ve kuvvetli bir memleket olamaz. Onun için Türkiye’nin kuvvetli ve kudretli bir millet, bir memleket olabilmesi için, aynı zamanda en kuvvetli sanayi memleketlerinden birisi olması zarurîdir”⁶⁰ (Erbakan 1973).

Erbakan, Türkiye’de sanayileşmenin nasıl tatbik edileceğini ve ekonomik sorunlara nasıl çözüm getireceğini “Ufki Devletçilik ve Yaygın Kalkınma” ile açıklamaktadır.

- *Ufki Devletçilik (Yatay) ve Yaygın Kalkınma*

Sanayileşmenin ne şekilde ve nasıl olması gerektiği konusuna paralel olan Ufki Devletçilik, Erbakan’ın önemli söylemlerindendir. Ufki devletçilik, Erbakan’ın

---

⁶⁰ Erbakan’ın 1973 yılında Milli Gazete davetine icaben vermiş olduğu “Sanayi Davamız” adlı konferanstan alıntıdır.

sanayileşme teorisinin pratiğe nasıl yansıtılacağını açıklamaktadır (Erbakan 2014a: 79). Ufki devletçilik, devlet ile özel sektör arasındaki ilişkinin bir ekonomik açıklaması olarak da ifade edilebilir.

Erbakan'a göre, "Ufki devletçilik, yani projesinin, altyapısının, bütün her türlü devletçe yapılması icap eden imkanlar devlet tarafından getirilecek, yukarıdan aşağıya doğru; fakat sahibi olmak deyince, sahibi devlet olmayacak, o bölgenin sakinleri olacak. Devletçilik yukarıdan aşağıya kadar tatbik edilecek. Şakuli tatbikten maksadımız aynı zamanda devletin sahibi olmasıdır. Biz, ufki devletçilik ile Anadolu'nun kalkınacağına inanıyoruz. Bundan dolayı da bölgesel dengesizliğin giderilmesi için bu temel prensibin benimsenmesini şart görüyoruz" (Erbakan 2014a: 79).

Erbakan'a göre, "(...) yurdumuzda kalkınma imkanlarından faydalanma bakımından bölge ve zümre dengesizlikleri mevcuttur.[...] Bu durum iktisadi ve içtimai çeşitli meselelerin doğmasına yol açmaktadır. Yurdun büyük bir kısmı iktisadi kalkınmaya bir motor olarak katkıda bulunamamaktadır. İmkanlar topyekûn seferber edilememekte, kalkınma hızı düşük olmakta, adil gelir dağılımı temin edilememektedir. Bu durumun süratle izalesi zaruridir" (Erbakan 2014a:78).

Bölgesel ve zümresel dengesizliğe dikkat çeken Erbakan, bu dengesizliğin kaldırılmasının ufki devletçilik anlayışı kapsamında "Bölgesel Kalkınma Şirketleri" ile olabileceğini söylemektedir. Ona göre, "Zümrevi dengesizlik: 'Kim proje getirirse ona teşvik tedbiri ile yardım edeceğiz' dediğimiz zaman, yirmi fabrikası olana kırk fabrika daha vermeye gidiliyor. Zümrevi dengesizlik dediğimiz budur" (Erbakan 2014a: 79). Erbakan'a göre, ufki devletçilikle "İktisadi ve içtimai sebeplerden dolayı bölge ve zümre dengesizliklerinin giderilmesine büyük önem verilecektir. Geri kalmış bölgelerin kalkınması için bundan önceki plan devrelerindeki [1,2 ve 3.BYKP] su, yol, okul ve hastane gibi sadece devlet hizmet ve yatırımlarının dağıtılmasıyla iktifa edilmeyecek ve bu plan devresinde [4.BYKP] geri kalmış bölgelerin kalkınması için bu bölge sakinlerinin iktisaden güçlenmelerine de büyük ehemmiyet atfedilecektir. Bu meyanda bölgesel kalkınma şirketleri teşvik edilecek" (Erbakan 2014a: 78).

Erbakan, ufki devletçiliği şu örnekle açıklamaktadır: “Ne demek, ufki devletçilik tatbiki. Erzurum’ daki fabrikanın projesini devlet olarak ben hazırlayacağım. Bütün detaylarıyla. 500 milyon liraya Erzurum’da bir kumaş fabrikası kuracağım. İki prensibim var; bir tanesi, dünya fiyatlarında mal istihsal edeceğiz. Bu riyazi bir problemdir. Kapasitesi ne olacak? Peki, Erzurumlu 500 milyonu nereden bulacak? Erzurumlu bulacak değil ki, ben götüreceğim. Nereden getireceksin? Bankalardaki halkın paraları, son istatistiklerle yüz milyarlaraya varıyor. Siz şimdi İstanbul’daki kurduğunuz kumaş fabrikalarının sahibine parayı nereden verdiyseniz, ben Erzurum’daki kumaş fabrikasına aynı yerden vereceğim. O yüz milyarlar Anadolu insanının parası.[...] Fabrika nereye kurulacak? Organize sanayi bölgesini biz hazırlayacağız, elektriği biz getireceğiz. Etibank’a, TEK’e [Türkiye Elektrik Kurumu] kapı kapı, köylü Mehmet ağa dolaşmayacak, biz dolaşacağız, devlet olarak ufki devletçilik dediğimiz bu ve fabrikanın projesini ihaleye çıkartmadan, para harcamaya başlamadan önce halledeceğiz. Bu itibarla, ufki devletçilikten maksadımız, Anadolu insanının fabrika sahibi oluncaya kadar, muvakkat bir devrede yapamayacağı bütün hizmetlerin, devlet tarafından yapılması ve fakat fabrika sahibinin ne devlet, ne mutlu azınlık olmaması prensibidir” (Erbakan 2014a: 82).

Erbakan’ın ufki devletçilikte devlete biçtiği görev, özel sektörün gelişiminin sağlanmasında devletin her türlü ekonomik tedbiri alıp, kalkınmayı sağlayacak hamleleri yapması ve ardından özel sektöre devretmesi olarak açıklanabilir. Özellikle bölgeler arası eşitsizliğe dikkat çeken Erbakan, ufki devletçilikle bölge sakinlerinin iştirak ettiği özel sektör (iştirakli şirketler) kalkındığında, devlet ekonomiden çekilecek, bir denetim mekanizması görevini üstlenecek ve asli hizmetlere (yol, su, elektrik vs.) ağırlık verecektir. Böylelikle ufki devletçilik tatbik olmuş olacak (Erbakan 2014a:82-3).

Erbakan, ufki devletçilikle her bölgeye hatta her ile bir sanayi kuruluşunun kurulması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, Almanya bu konuda örnek teşkil etmektedir. Her ile sanayinin kurulmasıyla yaygın kalkınma gerçekleşmiş olacaktır (Erbakan 2014a: 82). Erbakan, sanayileşmede sadece bir bölgeye yoğunlaşmanın yanlış olduğunu söylemektedir. Ona göre, “Planda [3.BYKP] motor fabrikası için Makine Kimya Endüstrisi, motor fabrikasını kursun deniyor. Buna özel sektör de katılsın ve

halkın da iştiraki temin edilsin. Bu en iyi yol değildir. Çünkü Makine Kimya bunu kurduğu zaman, mesela Kırıkkale’de başlamış olduğu motor dökümhanesinin yanına diğer tesisleri de ilave edecek. Kırıkkale, zaten sanayileşme bakımından adımlar atan bir bölgedir. Şimdi bizim teklifimiz şudur. Nasıl Almanya’da Ruhr sahası demir-çeliğin, takım tezgahlarının ağırlık merkezi olan bir büyük sanayi bölgesi ise, nasıl Frankfurt, Stuttgart ve Münih bilhassa otomotiv sanayininin ağırlık merkezinin sahibi oldukları bölgeler ise, Türkiye’imizin de kalkınması için Anadolu’nun muhtelif yerlerinde bu çeşit sanayi bölgelerini geliştirmeye mecburuz” (Erbakan 2014a: 82).

Erbakan, sanayileşmede bölge dağılımına önem vermektedir. Örneğin otomotiv sanayi bir ilde kurulduğunda, bu otomotiv sanayinin oluşturacağı yan sanayiler komşu illerde kurulacaktır. Böylece otomotiv parçalarının birleşimi kısa zaman alacak ve düşük yol maliyeti sağlayacaktır. Ayrıca bölge insanları bu sanayide istihdam edilecek ve bu sanayiye ortak olacaktır. Bu sanayi önce devlet tarafından kurulacak ve sonrasında oluşturulan “Bölgesel Kalkınma Şirketleri” ne devredilecektir (Erbakan 2014a: 81).

- *Bölgesel Kalkınma Şirketleri ve Kar Ortaklığı*

Erbakan’a göre, “Bölgesel Kalkınma Şirketleri” bölgede projelerin, etütlerin sağlanmasında etkin olacak ve yeni fabrikaların kuruluşunda öncü olacaktır. Bu şirketlere bölge sakinleri katılacak ve kurulacak olan sanayiye isteyen ortak olacak, isteyen niteliği gereği istihdam edilecektir. İstihdam edilen ayrıca fabrikadan hisse sahibi olacaktır. Bu olay kar ortaklığı sistemi ile işleyecektir. Devlet kurulacak olan fabrikalara faizsiz kredi verecek ve fabrikanın yol, su, elektrik gibi asli hizmetlerini yerine getirecektir. Kurulştan sonra fabrika kredi borcunu ödeyecek ve ortaklarına (bölge sakinleri, işçiler vs.) kazanç sağlayacaktır. Kazancı yükselen bölge sakinleri, yeni yatırımlar için Bölgesel Kalkınma Şirketine yönelecektir. Böylelikle bölgesel kalkınma sağlanacaktır (Erbakan 2014a: 118).

Bölgesel kalkınma politikasının gerçekleşmesi Erbakan’a göre, bölgesel planla gerçekleştirilebilir. Bu da bölgelere kurulacak “proje ofis” leri ile sağlanabilir. (Erbakan 2014a: 118) Erbakan’a göre, “Yurdun bütün bölgelerinin dengeli şekilde kalkınması

bölgesel planla daha iyi başarılacaktır. Ayrıca Devlet Planlama Teşkilatının yaptığı makro planları, yatırımların projeleri haline dönüştürecek bir proje ofisi kurulması gereklidir. Bu proje ofisi yurdun iktisadi etütlerini yaparak ve muhtelif bölgelerde kurulacak olan tesislerin ve yatırımların ön projelerini hazırlayacaktır” (Erbakan 2014a: 118-9).

Erbakan’ın bölgesel kalkınmada devlet ve özel sektöre biçtiği görevleri şu şekilde özetleyebiliriz. Devlet bölgede fabrikanın kurulmasında her anlamda öncü olacaktır. Gerekli kanunları çıkaracak, mali müesseseler kurulacak ve aksaklıkları gideren kuruluşlar devlet öncülüğünde yapılacaktır. Fabrika kurulduktan sonra halk iştiraki sağlanacak ve Bölgesel Kalkınma Şirketleri yeni proje ve yatırımları üstlenecektir. Devlet bu şirketlere projelerin hayata geçirilmesi için gerekli kredileri faizsiz olarak temin ettirecek ve asli hizmetleri (ücretsiz arsa, yol, su, elektrik vs.) yerine getirecektir. Böylelikle bölge kalkınmış olacak ve yeni projeler krediye ihtiyaç duymaksızın gerçekleşecektir. Ancak devlet denetimci ve takipçi konumunu sürdürecektir, oluşan olumsuzluklarda devreye girip, olumsuzlukları elimine edecektir (Erbakan 2014a: 118-119).

3.2.2.2.2.Uygulamalar

Necmettin Erbakan’ın maddi kalkınma ile ilgili uygulamaları öncelikli olarak özel girişimcilik tecrübesi olan Gümüş Motor ile başlar. Sonrasında 1961 yılında Milli Komite Birliği Bakanlar Kuruluna vermiş olduğu Sanayileşme ile ilgili konferansı bunu takip eder ve nihayetinde siyasi hayata atılmasıyla koalisyon hükümetlerinde ve muhalefette sanayileşme, ufki devletçilik ve bölgesel kalkınma ile ilgili çeşitli atılımlarda bulunur.

Gümüş Motor fabrikası Erbakan’ın özel girişim alanında ilk tecrübesidir. Bu fabrikada yerli motorun üretilmesi milli sanayi açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Tasavvuf hareketi Gümüşhanevi tarikatının büyük katkısı olan bu özel girişimli fabrika, kar ortaklığı üzerine kurulmuş iştirakli bir şirkettir (Özgür 2014: 49-53). Bu fabrika hem yerli sanayi hem de kar ortaklığı üzerine kurulan bir tecrübe olması

hasebiyle Erbakan'ın sanayileşme ve kar ortaklığı söylemine somut bir örnek teşkil etmektedir.

Gümüş motor,150'si yüksek mühendis olmak üzere 200 kişinin iştirakiyle 26 Ocak 1956 tarihinde kurulmuş bir motor fabrikasıdır. Genel Müdürlüğünü Necmettin Erbakan'ın yaptığı fabrika, 1961 yılında seri üretime başlamış, 2500 adet dizel motoru, 1000 adet derin kuyu tulumbası,50 bin piston,20 bin silindir gömleği,20 bin motor yatağı ve 1 milyon sekman yapabilecek kapasiteye sahip olmuştur (Milliyet 1962). Yalçın'a göre gümüş motor, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kar ortaklı islami ilk şirkettir (Yalçın 2012: 28).

Erbakan'ın sanayileşme düşüncesini pratiğe aktarma ile ilgili tecrübelerinden diğeri 1960 Sanayi Kongresi ve 1961 Milli Komite Birliği Bakanlar Kurulu sunumlarıdır. Kızıлтаş'a göre, gümüş motorun kurulmasını sağlayan Doç. Dr. Necmettin Erbakan, 1960 yılında Ankara'da düzenlenen Sanayi Kongresinde önemli bir sunum yapmış ve 27 Mayıs darbesini yapan Milli Birlik Komitesi üyelerinden bazıları bu sunumdan etkilenerek üst rütbelilere Milli Sanayi ile ilgili bir konferans yapılmasını istemişlerdir. Milli Savunma Bakanlığı konferans salonunda 200 civarında general ve üst rütbeli subaya Türkiye'nin kalkınma ve savunma sorunları ve çözüm yolları konulu, bir sanayi konferansı Erbakan tarafından verilmiştir (Kızıлтаş 2011: 48). Bu konferanstan etkilenen MBK üyeleri, 4 Mart 1961 tarihinde Bakanlar kuruluna sunulmak üzere sanayi ile ilgili bir sunum talep ederler ve bu sunum Erbakan tarafından gerçekleştirilir. Daha çok yerli otomotiv sanayi üzerine duran Erbakan, bunun ülkede yapılabileceğini öne sürmüştür. Koçak'a göre, Erbakan'ın bakanlar kuruluna yaptığı sunumdan üç ay sonra "Devrim" adlı Yerli Otomobil'in yapılması kararı, Erbakan'dan etkilenildiğini göstermektedir. Ona göre, "Devrim" otomobili için Erbakan ilham kaynağı olmuştur (Koçak 2010:949-69).

Sanayileşme ile ilgili olarak Erbakan, MSP döneminde muhalefet sıralarında iken parti adına Ağır Sanayi, Ufki devletçilik ve Bölgesel Kalkınma Şirketleri ile ilgili söylemlerini önerge halinde TBMM'ye sunmuştur. Bu onun söylemlerinin pratiğe geçilmesi hususundaki adımları olarak telakki edilebilir.

MSP'nin CHP ile koalisyon kurduğu 37.Hükümette, hükümet programında ağır sanayi madde halini almış, Sanayileşmenin dengeli dağılması hedeflenmiştir. Programa göre (37.Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP37.htm>, 22 Ekim 2014'te erişildi);

- Türkiye'nin iktisadi ve sosyal kalkınması için milli, güçlü, sürekli ve yaygın bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ana hedeftir. Milli kaynak imkânlarımıza uygun modern teknolojiye dayalı ve uyumlu olarak derinliğine topyekun sanayileşme geliştirilirken kalkınmayı ve sanayi toplumuna geçişi bütün yurttta dengeli olarak hızlandırıcı bir usulle küçük ve orta boy sanayi kuruluşlarını da çağın gerçeklerine uygun şekilde güçlendiren ve bunlarla büyük kuruluşlar arasında organik bağlantı kuran modern teknoloji ile yüksek istihdamı bağdaştıran temel üretim malları başta olmak üzere ağır sanayi ve milli harp sanayinin yurdumuzda geliştirilmesini hedef alan bir sanayi politikası izlenecektir.
- Ağır sanayi ara malları ve yatırım malları sanayiinin gelişmesine Hükümetimizce büyük önem verilecektir. Sanayii geliştirme çabalarımızda imalat sanayi ürünleri ile tüketim ara ve yatırım malları sanayileri arasındaki irtibatlar kurulacak ve sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı arttırılacaktır. Özellikle temel üretim malları sanayii ve ağır sanayi yatırımlarında modern teknolojinin uygulanmasına öncelik verilecektir. Bu tür yatırımlarda tekelleşmeyi önleme amacıyla Devlet öncülüğü esas alınacaktır.
- Sanayileşme memleketin bütün bölgelerine dengeli olarak yayılacaktır. Başta istihdam olmak üzere sanayileşme ile gelen nimetlerin coğrafi dengeye ve sosyal adalete uygun bir şekilde bütün yurda dağıtılmasını sağlayacak her türlü köklü tedbirler alınacaktır.
- Kalkınma planlarının, yurt gerçeklerine uygun olarak hazırlanmasına imkan verecek temel sanayi bilgilerini temin etmek ve planda öngörülen sanayileşme hedeflerine varılmada en uygun proje alternatiflerini geliştirmek amacıyla, yurdun her bölgesinde hangi sanayi tesislerinin kurulmasının elverişli olacağını ortaya koyacak etüdlerin yapılmasına ve kurulması düşünülen tesislerin projelerinin hazırlanmasına özel bir ağırlık verilecektir.

Bu çalışmaların sevk ve idaresi amacıyla Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde bir teşkilat kurulacaktır.

- Devletçe desteklenen sanayi teşebbüslerini finanse etmek amacıyla Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlı özel bir kuruluş kanununa sahip güçlü bir Sanayi Bankası kurulacaktır.

CHP-MSP koalisyonunda Sanayi Bakanlığı MSP kanadına geçmiş ve Erbakan, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının hükümet programı gereği teşkilat şemasını yenileyerek yeni birimler oluşturmuştur (Emmioğlu 2010: 60). Dönemin bürokratlarından Yahya Oğuz, Erbakan'ın sanayi ile ilgili Japonya ve Kore'den etkilendiğini belirtmiştir. Oğuz'a göre, koalisyon kurulur kurulmaz Erbakan, MTA (Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü) ile seri toplantılar yaptı. Türkiye' nin cevher ve kömür rezervlerinin yerlerini, ayrı ayrı ve yeniden çıkarttı. Cevher yataklarını bizzat gezdi ve tahkik etti (Oğuz tarihsiz: 132).

Oğuz'a göre, Erbakan ilk koalisyonda ülkenin sanayileşmesine önem veriyor ve Elektronik Sanayi, Demir-Çelik Sanayi ve Otomotiv Sanayini öncelikli olarak görüyordu (Oğuz, tarihsiz). İlk koalisyonda sanayileşme ile alakalı istediği adımları Kıbrıs Zaferi ve erken seçim sebebiyle atamayan Erbakan, sanayinin teşkilat yapısıyla ilgilenmiştir (Emmioğlu 2010: 61-2). Emre'ye göre, Erbakan bu dönemde Türkiye Uçak Sanayi Anonim Şirketi'ni (TUSAŞ) yeniden organize edip daha aktif hale getirmek istese de siyaset ve bürokratik engeller buna müsaade etmemiştir (Emre 2002b: 136).

Erbakan'ın ikinci ve üçüncü koalisyonu olan I.Milliyetçi Cephe ve II. Milliyetçi Cephe Hükümetleri, 39.Hükümet ve 41.Hükümet olarak faaliyet göstermiştir. AP, MSP, MHP ve CGP ortaklığında kurulan 39.hükümet ve AP, MSP, MHP ortaklığında kurulan 41.Hükümet programlarında ağır sanayiye yer vermektedir. 37.Hükümet programındaki sanayileşme maddelerine ek olarak 39.Hükümet ve 41.Hükümet programı Ağır Sanayi'ye dikkat çekmiş ve daha açık halde ortaya konmuştur. Programlar'a göre (39. Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP39.htm> ve 41. Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP41.htm>, 22 Ekim 2014'te erişildi);

- Sanayiinin, temel üretim malları üreten ve Türkiye’de ağır sanayiinin ve bu meyanda milli harp sanayiinin kurulmasına imkan verecek bir yapıda gelişmesi sağlanacaktır. Sanayileşmemiz ve milli savunma gücümüz için önemli olan temel projelerle ilgili çalışmalar hızla sonuçlandırılıp, icraata geçilecektir.
- Yurdun çeşitli bölgelerinin sanayi envanterinin çıkarılması, sanayileşme ile ilgili her türlü bilgilerin toplanıp değerlendirilmesi, sanayileşmenin doğması ve hızlandırılması maksadıyla, Sanayi Bakanlığı bünyesinde, yurt sathına yaygın güçlü bir teşkilat kurulacaktır.
- Organize sanayi bölgelerinin ve sanayi sitelerinin kurulma ve geliştirilmesine büyük önem verilecektir.
- Türkiye’nin çağdaş bir sanayi ülkesi haline gelmesi, tarım sektörünün ihtiyacı olan temel girdilerin yeterli seviyede sağlanması, zaruri ihtiyaç maddelerinin karşılanması için, enerji tesislerinin, yeni gübre fabrikalarının, yeni şeker fabrikalarının, yeni demir-çelik tesislerinin, metalurji sanayiinin, elektronik ve telekomünikasyon sanayiinin, motor sanayiinin, otomotiv alanında aktarma organları sanayiinin, takım tezgahları sanayiinin, ağır elektroteknik ekipman sanayiinin, tarım ve iş makineleri sanayiinin, gemi inşa sanayiinin kurulmasına mutlaka hız verilecektir.
- Sanayileşme hareketlerinin finansmanında, yurt dışındaki işçilerimiz de dahil olmak üzere, halkımızın tasarruf imkânlarının değerlendirilmesi ve güçlendirilmesi maksadıyla, çeşitli teşvik tedbirleri geliştirilecektir.
- Sanayileşme hareketlerine halkın yaygın bir şekilde katılmasını ve mahalli insiyatifin güçlü bir şekilde harekete geçirilmesini sağlamak maksadıyla özel kuruluş esaslarına sahip kalkınma şirketleri kurulacaktır.
- Sanayileşme için en uygun ortamın hazırlanması, sanayileşme teşebbüslerinden en yüksek verimin alınması ve teşebbüs sahiplerinin güçlük ve engellerle karşılaşmadan sanayi tesisleri kurmak ve işletmelerini sağlamak için bir Sanayi Teşvik Kanunu çıkarılacaktır. Sanayi kurulması ve işletilmesinde gereksiz bürokratik engeller kaldırılacaktır. İdari işlemlerin kısaltılması için gereken tedbirler alınacaktır.

- Devletçe desteklenen sanayi teşebbüslerini finanse etmek maksadıyla, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası süratle kurulacaktır.

Bu dönemde de Sanayileşmeye önem veren Erbakan, 39.Hükümette Bakanlıklar arası Ekonomi Kurul Başkanlığını üstlenmiş ve Sanayi Bakanlığı MSP' ye verilmişti. Uygulamalar olarak Ağır Sanayi ile ilgili adımlar bu koalisyon döneminde daha belirginleşmiştir.

Erbakan'a göre, bu hükümet dönemlerinde, önce ağır sanayi hamlesinin hazırlıkları yapıldı. Bunlarla ilgili bakanlar kurulu kararı ve diğer hukuki formaliteler tamamlandı. Böylelikle ağır sanayi hamlesi başlamış oldu (Erbakan 2007: 194). Erbakan'a göre, bu dönemde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı yeniden organize edilmiş ve sanayileşmenin gerçekleşmesi için bakanlığa bağlı 6 yeni genel müdürlük oluşturulmuştur. Bunlar yurt dışındaki işçilerin dövizlerinin ülkeye kazandırılması ve yatırım olarak kullanılması amacıyla Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB), yatırımlara büyük öncülük etmek ve ağır sanayinin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak amacıyla Türk Motor Sanayi (TÜMOSAN), Türkiye Elektronik Sanayi (TESTAŞ), Türkiye Elektro Mekanik Sanayi (TEMSAN), Türkiye Uçak Sanayi (TUSAŞ), Gerede'de fabrikaları yapan bir kuruluş olarak Çelik Konstrüksiyon ve Teçhizat Fabrikaları Sanayi' dir (GERKONSAN) (Erbakan 2014k: 135).

Dönemin Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı müsteşar vekili ve ağır sanayi koordinatörü Kahraman Emmioğlu'na göre, sanayileşmenin gerçekleşmesi için yeni müsteşar yardımcılıkları kurulmuştu. Bunlar ağır sanayi için çalışmak üzere Ağır Sanayi Koordinatörü, sanayiyi Anadolu'ya yaymak için çalışma yapacak olan Yaygın Sanayi Koordinatörü, ihracatı artırmak için Sanayi Mamulleri Koordinatörü, Harp Sanayi Koordinatörü ve mali kaynak için Finans Koordinatörü olarak sıralanmaktadır (Emmioğlu 2010: 64).

Erbakan, sanayi ile ilgili planlarını 5 ana guruba ayırmıştır. Bunlar (Erbakan 2014o: 298);

- Büyük Sanayi Tesisleri :218

- Büyük Enerji Tesisleri :29
- Büyük Madencilik Tesisleri :29
- Büyük Sulama Tesisleri :58
- Büyük Ulaştırma Tesisleri :49
- Toplam : 383 Proje

Erbakan'a göre, Büyük Sanayi Tesisleri kendi içinde Zaruri İhtiyaç Maddelerini Karşılaman Sanayi Tesisleri⁶¹, Ağır Sanayi Tesisleri⁶², Ağır Harp Sanayi Tesisleri⁶³, Elektronik ve Telekomünikasyon Sanayi⁶⁴ ve Yaygın Sanayi Kuruluşları⁶⁵ olarak gruplara ayrılmaktadır. Büyük Enerji Tesisleri; Atom Santrali, Hidroelektrik Santraller, Termik Santraller ve Rafineler olarak açıklanmıştır. Büyük Madencilik Tesisleri; Cevher İstihracı, Cevher Zenginleştirme ve İzabe olarak açıklanmıştır. Büyük Sulama Tesisleri Baraj, Gölet, Derin Kuyu ve Sulama sahaları olarak açıklanmaktadır. Büyük Ulaştırma Tesisleri ise Otoyol, Bölünmüş Yol Projeleri, Hızlı Tren, Hava Meydanı ve Liman olarak açıklanmaktadır⁶⁶ (Erbakan 2007: 197-8). Projelerden 219 tanesinin kuruluşu başlatılmış ancak 70 tanesi hayata geçirilebilmişti (Akgül 2011:103; Kutun 2012; Erbakan 2007). Akgül'e göre, 219 tane kuruluşun tamamlanamaması siyasi istikrarsızlık ve MSP'nin hükümetten uzaklaştırılma isteğiyle ilgilidir (Akgül 2011: 103).

Ağır Sanayi hamleleri ile ilgili olarak MSP dönemlerinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı teşkilatında bulunan Genel Müdürler, dönem içerisinde yapılan faaliyetlerle alakalı bilgiler vermektedirler (Gök 1977). Dönemin DESİYAB Genel Müdürü M. Zeki Sayın' a göre, "1877 Sayılı Kuruluş Kanununa istinaden Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı 13 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım

⁶¹ Şeker, Çimento, Gübre, Kağıt, Sümerbank, Nebati Yağ, Et Kombinasi, Filtreli Sigara vs.

⁶² DEMİR-ÇELİK, MKEK, TÜMOSAN, TAKSAN, TEMSAN, TUSAŞ, TERSANE, Makine İmalat Sanayi ve Ziraat Makineleri Sanayi

⁶³ Tank, Top, Roket, Harp Gemisi

⁶⁴ TESTAŞ, TELESAN

⁶⁵ DESİYAB, Organize Sanayi Bölgesi ve Küçük Sanayi Siteleri

⁶⁶ Erbakan, sanayi kuruluşları ile ilgili projeleri tablo ile açıklamaktadır. Geniş bilgi için bkz. (Erbakan 2007)

Bankası, bankacılık sahasında yepyeni bir anlayış getirmiş ve faiz’ in ekonomiye tahmil ettiği yükü, sermayeye iştirak, netice ortaklığı esaslı kredi ve doğrudan doğruya faizsiz kredi vermek suretiyle kaldırmak gibi en güzel bir sistemi çalıştırmağa başlamıştır. 11.11.1975 tarihinde faaliyete geçen bankamız bu kısa zaman içinde imkânlarını iyi bir şekilde kullanarak Türk Ekonomisine çok olumlu ve büyük katkılarda bulunmuştur.” Sayın’a göre, Türk sanayicisi yatırımlarda, uzun ve kısa vadeli kredilerin ödemesinde faiz yükü ile karşı karşıya kalmakta bu da müteşebbisleri zor duruma sokmaktadır. Ona göre DESİYAB, bu müşkil durumu ortadan kaldırarak kar ortaklığı prensibine dayanmaktadır. Yurt dışında bulunan Türk İşçilerinin kazançlarını verimli alanlara yönlendirmede önemli bir etkidir. Sayın’a göre, DESİYAB her ile sanayinin kurulmasını öngörmektedir (Sayın 1977: 70). Uygulamada DESİYAB, kar ortaklığı prensibinden yola çıkarak birçok şirkete iştirak etmiştir. Bunlardan en büyük ortaklık payı Türk Motor Sanayi ve Ticaret A.Ş olan TÜMOSAN, Takım Tezgâhları Sanayi ve Ticaret A.Ş olan TAKSAN ve Türkiye Elektronik Mekanik Sanayi A.Ş olan TEMSAN teşkil etmektedir (Sayın 1977: 75-6).

Ağır Sanayi ile ilgili uygulamalar olarak dönemin Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü verileri Oğuz’un eserinden aktarılmaktadır. “Genel Müdürlüğümüze bağlı tesisler ve projelerin 1975 ve 1977 arasındaki miktarlarını veriyoruz. 1975’ de sadece Karabük tesisleri vardı ve 5 tane yeni proje yürümeye başlamıştı; 1976 da yürüyen 5 projeye 3 tanesi daha ilave oldu ve İskenderun Demir-Çelik Tesislerinin 1’nci ünitesi de devreye girerek miktar 6 olarak gösterilmektedir. 1977 yılında 3 yeni projeyi daha yürütmeye başlayarak şu anda elimizde olan belli başlı projelerin sayısı 8’e yükselmiş olmaktadır.” Tablo 3.1’de ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Ayrıca devam eden projelerle alakalı genel bir rapor niteliği taşıyan bu eserde tesislerle alakalı bilgiler verilmiştir (Gök 1977: 328-40).

Tablo 3.1 : Demir-Çelik Sanayi Yatırımlarının Durumu (Gök 1977: 340-50)

	YILLAR			
	1975	1976	1977	
Entegre Tesisler	1	2	2	
Devam eden Yatırımlar	5	5+1=6	5+3=8	
Devam eden Yatırımlar Tutarı (1000 TL)	17.523,99	30.462,74	35.200,76	
Yeni Yatırım Sayısı	1	3	3	
Yeni Yatırımlar Tutarı (1000 TL)	12.938,75	16.919,30	38.996,40	
Üretim Personel (1000 TL)	Mevcut Tesisler	1.782,84	2.220,10	5.087,92
	Yeni Yatırımlar	-	109.021	4.867,82
	Mevcut	21.772	33.077	43.717
	Yeni Yatırımlar İçin Programlanan	40	10.640	12.824

Ağır Sanayi’ de Makine Kimya Enstitü Kurumunun faaliyetleri yine Gök’ün eserinde dönemin M.K.E Genel Müdürlüğü tarafından verilmektedir. “M.K.E kurumunun iki karakteri vardır; Birincisi Harp sanayine dönük karakteri; diğeri de harp sanayinin dışındaki, yurt sanayiine hizmetleridir.” 1977 itibariyle 71 çeşit silah ve mühimmat üretimi yapan M.K.E; makine, malzemeler ve kimyevi madde olarak 135 çeşit üretim yapmaktadır. 1975 ve 1976’da 17 fabrikaya sahip olan M.K.E, 1977 itibariyle 18 fabrikaya sahip olmaktadır. Ayrıca Genel Müdürlüğün takip ettiği yatırımlar olarak 1975’de 2,1976’ da 5 ve 1977’de 27 olmak üzere toplam 33 adet yeni yatırım planı hazırlanmıştır. Bunların bir kısmının yeri alınmış, bir kısmı başlatılmış ve bir kısmı ihale aşamasına girmiştir⁶⁷ (Gök 1977: 396-405). Türk uçak sanayiinde ise 1977 yılında 1 yatırım planı yapılmıştır (Gök 1977: 439). Ancak siyasi istikrarsızlık ve hükümet değişimleri politikaları da değiştirmiştir. Birçok yatırım yarıda kalmış ve bitirilememiştir.

Türk Motor Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi fiilen 23 Haziran 1976 tarihinde kurulmuştur. TÛMOSAN olarak adlandırılan bu kuruluş, Türkiye’de Kamyon ve Ağır Kamyon Motorlarının, Traktör Motorlarının, Pikap, Minibüs ve Kamyonet Motorlarının, Traktör projesinin ve Aktarma Organlarının üretimi ile meşgul olacaktır. 1976 4 projenin temelini atan bu kuruluş sonrasında 13 projeyi hayata geçirecekti. Şirketin kurucu ortakları %29 ile M.K.E kurumu, %10 ile Zirai Donatım Kurumu, % 10 ile Şekerbank, % 10 ile Denizcilik Bankası ve % 41 ile DESİYAB’ tır (Gök 1977: 454-

⁶⁷ Projelerin yatırım tutarları, istihdam ve üretim verileri için bkz. (Oğuz 1977: 401-404)

60). Kurulan şirket Kamu İktisadi Devlet teşekkülüdür. Kuruluş ile birlikte 5 proje ele alınmış ve aşağıda adları geçen firmalarla lisans, mühendislik, ikmal, pazarlama ve eğitim anlaşmaları yapılmıştır: ([http://www.tumosan.com.tr/tr/index.php / kurumsal /tumosan-tarihce](http://www.tumosan.com.tr/tr/index.php/kurumsal/tumosan-tarihce), 2 Kasım 2014'te erişildi)

- Traktör Projesi: FIAT TRATTORI-İTALYA
- Dizel Motorları Projesi: FIAT TRATTORI-İTALYA
- Hafif Hizmet Dizel Motorları Projesi: MITSUBISHI-JAPONYA
- Kamyon ve Ağır Kamyon Motorları Projesi: DAIMLER BENZ ALMANYA, VOLVO-İSVEÇ
- Aktarma Organları Projesi: ZAHRA DFABRIK (ZDF)-ALMANYA

Takım Tezgahları Sanayi, 22 Temmuz 1976 tarihinde tezgah ithalatını büyük miktarda yerli imalatla karşılamak için Kamu İktisadi Devlet teşekkülü olarak kurulmuştur. Ünlü, otomatik ve ağır takım tezgahları döküm, dövme ve dişli imalatları başlangıç üretim alanlarıdır. Şirketin sermayesinin % 29' na M.K.E, % 41 'ine DESİYAB, % 10' arına Sümerbank ve Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri (TDC) iştirak etmiştir. İlk aşamada Kayseri'de, Tokat'ta, Erzincan'da ve Yozgat'ta kurulması planlanan TAKSAN (Gök 1977: 507-8), işletmeye Kayseri'nin İncesu ilçesinde "Entegre İmalat Tesisleri"yle başlamıştır. 1984 tarihi itibarıyla üretim yapan kuruluş 2003 yılında özelleştirilmiştir (www.taksan.com.tr, 2 Kasım 2014'te erişildi).

Türkiye Elektromekanik Sanayisi ile ilgili olarak 1975 tarihinde kurulan TEMSAN genel müdürlüğü çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Kalkınma için enerjiye ihtiyaç duyulması nedeniyle bu kuruluş elektrik üretiminde yoğunlaşmaya gitmiştir. 1976 tarihi itibarıyla Su türbini, buhar türbini, gaz türbini, besleme ve proses pompaları, derin kuyu pompaları ve Transformatör olmak üzere 6 fabrikasının kuruluşuna başlamıştır. 1977'de ise kazan, jeneratör, motor, enerji nakil teçhizatı, tel çekme fabrikaları olmak üzere 5 fabrikasının planları hazırlanmıştır (Gök 1977: 550-60). Günümüzde 4 fabrikayla üretimine devam eden TEMSAN, su türbinleri ve jeneratörlerin yurt içinde imal edilebilmesi konusunda önemli bir gelişme kaydetmiştir (www.temsangov.tr, 2 Kasım 2014'te erişildi).

Türkiye Elektronik Sanayi kapsamında 13 Eylül 1976 tarihinde TESTAŞ'ı kurmuştur. Türkiye'de her çeşit elektronik devre elemanları askeri ve sivil haberleşme teçhizatı ve endüstriyel elektronik cihaz ve sistemler imal etmek ve ticaretini yapmak amacıyla kurulan TESTAŞ, 1976 tarihinde 4 adet kuruluş planlaması yapmıştır (Gök 1977: 572-80). Atman'a göre TESTAŞ; elektronik devreler için pasif elemanlar olan direnç ve sığaç üretimine başlamıştır. O yıllar için çok önemli olan bu başlangıç, aktif devre elemanları için kullanılan mikro-film tekniğine adım atmak üzere, kalın-film tekniği adını verdiğimiz bir teknolojinin ülkemizde kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Sonraki yıllarda bu çalışma daha ileriye taşınamamış ve TESTAŞ macerası tesislerin tamamının hurda olarak satılacağı bir döneme evrilmiştir (Atman 2013: 65-6).

Gök'e göre, ağır sanayi dışında büyük sanayi tesisleri olarak şeker fabrikaları, çimento fabrikaları, azot sanayi, selülöz ve kağıt fabrikaları, sümerbank genel müdürlüğü, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri alanında bir çok plan, proje hazırlıkları yapılmış ve bir kısmı hayata geçirilebilmiştir (Gök 1977).

Bölgesel Kalkınma ve Kar ortaklığı ile alakalı olarak DESİYAB'ın kuruluşunun kar ortaklığına dayanması örnek olarak gösterilebilir. Ağır sanayi ve diğer sanayilerle ilgili plan ve projelerin illere yayılması bölgesel kalkınma hedeflerinin somut adımları olarak ifade edilebilir. Ancak Bölgesel Kalkınma şirketleri hedefi ve de ufki devletçilik ile ilgili fabrikalara işçilerin ortak olması konusunda herhangi bir aşamanın, bu dönemlerde siyasi istikrarsızlığın da etkisiyle çok katedilemediğini tespit etmekteyiz.

3.2.2.2.3. Değerlendirme

Erbakan'ın maddi kalkınma düşüncesinin teori ve pratiğinde sanayileşme ağır basmaktadır. Sanayileşmede milli modele öncelik veren Erbakan, islam tarihinin ortaçağ döneminde meydana gelen gelişmelerden ve Osmanlı'nın sanayi tecrübelerinden etkilenmiştir. Teorisinde sanayi ilminin müslümanlar tarafından oluştuğuna dikkat çekmektedir. Sanayileşmeyi islamla bütünleştirmekte ve toplumda oluşan yanlış algılara dikkat çekerek müslümanların sanayiye verdiği önemi dile

getirmektedir.

Erbakan, ülke kalkınmasının maddi ve manevi gerçekleşeceğini söylerken, maneviyatsız bir kalkınmanın gerçek bir kalkınma olmayacağına işaret etmektedir. Onun kalkınma düşüncesinde maddi kalkınma maneviyatla bir bütünlük arz etmektedir (Erbakan 2014a: 89-90). Nitekim bu düşünce islamcı yazarlarca da dile getirilmiş ve bu düşüncenin islam ekonomisi içerisinde yer aldığını söylemişlerdir (Çapra 1977; Kutub 1993; Mevdudi 1968; Sadr 1979). Bu sebeple Erbakan'ın 1960-80 arası maddi kalkınma düşüncesi olan sanayileşmeyi tek başına salt bir modern iktisat teorisine oturtturmak sağlıklı olmayacaktır. Ancak modern iktisattaki kalkınma teorileriyle bir benzerlik söz konusudur denilebilir. Şöyle ki; Erbakan'ın Türkiye'de demir-çelik fabrikası gibi ağır sanayinin kurulması için düşüncelerine başvuru yabancı uzmanların değerlendirmelerine yönelttiği eleştirilerin Kalkınma İktisadında Bağımlılık Teorisinin "Yanlış Paradigma Modeli"yle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Aynı şekilde Milli Sanayinin kurulması için ilk aşamada korumacı bir yapıya sahip olunması gerektiği açıklamaları Friedrich List' in "Bebek Endüstri Tezi"yle benzerlik arz etmektedir. Yerli ve bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi ve kendi kendine yeter hale gelmesi düşüncesinin Yeni Kalkınma Teorisi olan Endojen Kalkınmayla açıklanması mümkündür. Ayrıca topyekûn tüm yurttaki kalkınmanın sağlanması ve bunun için devletin plan proje hazırlayıp gerekli fabrikaları bölgelere kurup, bölgeler arası eşitsizliği ortadan kaldırması kalkınma iktisadında dengeli kalkınma modeli çerçevesinde Rosentein-Rodan'ın "Büyük İtiş Teorisi" ve Gerschenkron' un "Geç Kalkınma Teorisi" ile açıklanabilir (Parasız 1998; Dulupçu 2002; Düğer ve İsgender 1999; Yavilioğlu, 2002; Kibritçioğlu 1996; Doğan 2011).

Erbakan, sanayileşme ilminin temelini Müslümanlara dayandırarak sanayileşmenin sadece Batı ürünü olmadığını dile getirmektedir. Özellikle Osmanlı'nın sanayileşmede geç adımlar attığını düşünenlere karşı Fatih Sultan Mehmed'in döktürdüğü topları, İnebahtıda Ruslara karşı bir kış mevsiminde 200 parça Geminin Osmanlılar tarafından yapılması, II. Abdulhamidhan'ın demir yolu projesi, Hereke Dokuma Fabrikası, Defterdar Fabrikası, Kâğıthane'den motopomp pompalarıyla hamidiye çeşmesine su çekilmesi, Silahtar Ağa Fabrikası, Galata Köprüsünün inşası

gibi örnekleri öne çıkarmaktadır (Erbakan 2014a: 108-109). Dolayısıyla Erbakan, bu düşünceleriyle sanayileşmeyi islamla bütünleştirmektedir.

Seyitdanlıoğlu'na göre, Osmanlı'nın tanzimat öncesi dönemlerde sanayileşme ilgili hamlelerini az da olsa görmek mümkündür. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayinin yapısı küçük el zanaatları ve gedik usulüne dayalıydı. İş hayatını düzenleyen kurallar loncalar tarafından konulmuştu ve asırlardır değişmeksizin yürütülmekteydi. Aynı zanaat dalında çalışanlar kendi localarına bağlıydılar (Seyitdanlıoğlu 2009: 55). Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıl sonuna kadar sanayi alanında gelişmiş organizasyonlara sahip özel teşebbüs girişimlerini görmek zordur. Ancak, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren özellikle askeri sanayi alanında devlet teşebbüslerini görmek mümkündür. Fatih döneminde kurulan tophane ve tersane orduya hizmet veren büyük sanayi kuruluşları olarak görülmektedir. XVIII. yüzyıldan sonra ise büyük çaplı devlet teşebbüsü sanayi kuruluşları artarak devam etmiştir. Özellikle İstanbul'da 1718'lerden sonra önemli ölçüde devlet teşebbüsü sanayi işletmeleri kurulmuştur. İpek imalathaneleri (Üsküdar'da), kağıt fabrikası (1744-1745'de Yalova'da), top dökümhaneleri (Hasköy'de), barut fabrikası (Bakırköy ve Yeşilköy arasında), tüfek fabrikası (Levent çiftliği ve Dolmabahçe'de), cam ve porselen imalatı (İncirköy'de), Kâğıthane kağıt fabrikası bunlardan bazılarıdır (Şener 2007: 61).

Erbakan'ın sanayileşme teorisiyle birlikte kar ortaklığı düşüncesi islam ekonomisiyle uyum içerisindedir. Nitekim Erbakan'ın faizsiz bankacılığın bir alternatifi olarak öne sürdüğü kar ortaklığı sistemi Hamidullah'a göre, islam ekonomisinin bir aracıdır (Hamidullah 1963).

- *Erbakan'ın, Yabancı Uzmanlar Tarafından Türkiye Ekonomisi için hazırlanan Raporlara getirdiği eleştirilerin Bağımlılık Teorisi Yanlış Paradigma Modeli çerçevesinde Değerlendirilmesi*

Bağımlılık Teorisi, kalkınma teorilerinde bulunan bazı varsayımlara tepki olarak II. Dünya savaşından sonra Prebish tarafından Latin Amerika'da ortaya çıkartılmış ve bağımlılık okulu olarak adlandırılmıştır. Üçüncü dünya ülkelerinin yapısal problemlerine dikkat çeken bu düşünce (Tüylüoğlu ve Çeştepe 2004: 61), dünya mal ve

faktör piyasalarında gücün eşitsiz dağıldığını ve uluslararası sistemde kaynakların bağımlı ülkelere egemen ülkelere doğru transfer olduğunu öne sürer (Erbay ve Özden 2013: 18). Yavilioğlu'na göre bu genel yaklaşım, içerisinde üç ana düşünceye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, marksist düşünceden büyük ölçüde etkilenmiş olan Neo-Sömürgeci Bağımlılık Okulu'dur. Bu okul mensupları üçüncü dünya geri kalmışlığının varlığını ve devamını, zengin-fakir ülke ilişkilerine dayalı hayli eşitsiz uluslararası kapitalist sistemin tarihsel evrimine atfetmektedirler. Ona göre bağımlılık teorisi içerisinde bulunan ikinci model, üçüncü dünyanın geri kalmışlığını, gelişmiş ülke yardım birimlerinin ve çokuluslu örgütlerin bilgisiz uzmanlarının verdiği hatalı ve uygunsuz tavsiyelerine bağlayan Yanlış Paradigma Modeli'dir. Söz konusu modellerden üçüncüsü ise, kalkınma ekonomisinde genişçe tartışılan Düalist Kalkınma Tezi'dir. Yavilioğlu'na göre bu tez, zengin ve fakir ülkelerle zengin ve fakir insanlar arasında çeşitli seviyelerde artan farklılıkların varlığını ve devamlılığını ifade etmektedir. Yani merkez ülkelerin çevre ülkelere egemenliği, bu ülkelerde aşırı düzeyde bir çarpıtma, biçimsizleştirme ve eklemsizleştirme meydana getirmektedir (Yavilioğlu 2002: 62).

Yanlış Paradigma Modeline göre, üçüncü dünya ülkelerinin yoksul kalmaları, uluslararası yardım kuruluşları ile çok uluslu şirketler ve uluslararası mali kurumların uzmanlarının yanlış ve önyargılı yönlendirilmelerinin bir sonucudur. Bu uzmanlar tarafından geri kalmış ülkelere önerilen karmaşık kavramlar, teorik yapılar ve kalkınma modelleri, bu ülkelerin yapılarına ters düşmektedir (Aktan ve Vural 2002). Todaro'ya (1994:82-83) göre, öneriler iyi niyetle yapılırsa bile, tavsiye edilen politikalar, geleneksel sosyal yapının (aşiretler, kastlar ve sosyal sınıfların yapısı) öneminin büyük olması, mülkiyetin eşitsiz bir şekilde paylaşılması, yerel ve ulusal varlıklar üzerinde küçük bir azınlığın ya da yerel elitlerin söz sahibi olmaları ve bu kesimin kredi ve diğer mali olanaklara erişme kabiliyetlerinin yüksek olması gibi faktörler nedeniyle mevcut güç odaklarının çıkarlarına hizmet eder. Bu argümana göre geri kalmış ülkelerin problemlerine çözüm bulması ümit edilen entelektüel kesim (öğretim üyeleri, sendika yöneticileri, iktisatçılar, bürokratlar...) eğitimlerini büyük ölçüde Gelişmiş Ülkelerde tamamlamış oldukları için kendi ülkelerinin koşullarına uymayan ve kendi halklarının çıkarına olmayan teorik modelleri uygulamaya koyarlar ve bu nedenle sonuçta zengin kapitalist ülkelerin çıkarlarına hizmet ederler. (Aktaran: Aktan ve Vural, 2002) Bu

açıklamalar doğrultusunda Bağımlılık Okulu, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına engel teşkil ettiği tezini ortaya koymaktadır.

Yanlış Paradigma Modeli'yle Erbakan'ın fikirlerini değerlendirecek olursak Erbakan, Türkiye'nin sanayileşmesiyle ilgili olarak 1925 ve 1933 yıllarında Türkiye'ye gelen Avrupalı ve Amerikalı uzmanların vermiş olduğu raporlara ciddi eleştiriler getirmiştir. Nitekim ona göre, Avrupalılar ülkenin kalkınmasını istememekte bu sebeple Türkiye'yi tarımda kalmasına ikna etmektedirler. Ona göre, Türkiye'nin tarımla meşgul olması, sanayiye yönelinilmemesi telkinleri Türkiye'nin kalkınmasına engel teşkil etmiştir (Erbakan 2014a:110-1). Erbakan'ın bu görüşleri doğrudan Bağımlılık teorisiyle uyum arz eder.

Türkiye, ekonomik kalkınmanın sağlanması için bazı yabancı uzmanlara başvurmuştur. Bu yabancı uzmanlar incelemeler yapmış ve bu incelemelerini rapor haline getirmişlerdir. (Alkin, 2010: 88) Bu rapordan “Kemmerer Rapor” u ya da “Hines Raporu” 1934 yılında Amerikalı uzmanlar tarafından hazırlanmıştır. Walker D. Hines ve arkadaşlarının; 1933-1934 döneminde “Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki” adlı çalışması Mayıs 1934'de İktisat Vekili Celal Bey'e sunulmuştur. Hines'ten sonra raporda katkısı büyük olan Kemmerer de Cambridge Üniversitesi'nde özellikle Latin Amerika ekonomilerine yönelik çalışmaları ile tanınmış bir uzmandı. (Kara 2006: 151-2) Bu sebeple “Kemmerer Rapor”u olarak da adlandırılmaktadır. Raporda Türkiye ekonomisinin o dönemde içinde bulunduğu durum bütün gerçekliğiyle ortaya konulduktan ve sektörler tek tek ele alındıktan sonra ekonomik kalkınma için bazı öneriler sunulmaktadır. Mesela kalkınma konusunda aceleciliğin bazı sakıncalar yaratacağı, bir ülke sanayinin her türlü malı imal etmesinin mümkün olmadığı, sanayide verimliliğin artırılmasının ekonominin en önemli hedefini teşkil ettiği sık sık tekrarlanmış, tarımsal üretime devam edilmesi gerektiği sezdirilmiştir (Alkin 2010: 88-9). Aynı şekilde daha sonraları 1949-50 yıllarında yazılan Thornburg raporunda da Türkiye'nin sanayileşmede acele etmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Açıkça, Türkiye'nin sanayileşmekten vazgeçmesi ve ithalata yönelmesi istenilmektedir (Güven 1991: 105). Bu düşünce sonraları yazılan Barker raporu ve Hiltz raporunda da tekrarlanmıştır (Alkin 2010: 89; Avşaroğlu, 2008: 8-9; Özgür 2014: 21; Güven 1991:

9).

Özetle 1925 ve 1933 yıllarında Türkiye'ye gelen yabancı uzmanların oluşturdukları raporlarla 1945 sonrası Marshall planı çerçevesinde hazırlanan raporlar benzerlik teşkil etmektedir. Bu raporlar ekseriyette ülkenin sanayileşmede acele edilmemesi gerektiğini telkin etmektedir (Güven 1991:143). Nitekim bu durum Necmettin Erbakan'ın da gündemine gelmiş ve ekonomik söylemlerinde Türkiye'nin sanayileşmesinin engellendiğine vurgu yapmıştır. Bu eleştirisini kalkınma iktisadı içerisinde Bağımlılık Teorisi kapsamında Yanlış Paradigma Modeliyle örtüştürmek mümkün gözükmemektedir.

- *Erbakan'ın Sanayileşme teorisinin Friedrich List'in "Bebek Endüstri Tezi" ve İçer Dönük Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi*

Bebek endüstri tezi, yeni gelişen ülkelerin başlangıç endüstrilerinin dış piyasalara karşı korunması olarak ifade edilmektedir. Bu düşüncenin sahibi Friedrich List'tir. List, bebek endüstri teziyle korumacı bir politika önermektedir. Freeman'a göre List, serbest piyasayı benimsemektedir. Ancak bu idealin çok sayıda ülkenin, refah ve teknoloji bakımından eşit düzeyde olmaları halinde geçerli olabileceğini düşünmektedir (Aktaran: Görker 2004).

Friedrich List, Alman bir iktisatçıdır. Almanya'nın kalkınmasında tekno-ekonomi politikasının büyük etkisi olan bilim adamıdır. List'e göre, B. Britanya'ya üstünlük kazandıran teknolojisiydi. Teknoloji, üretim makinelerinde, üretim yöntemlerinde, ürünlerde 'yenilik' yaratmayı; bu yenilikler de, üretimi artırmayı, prodüktiviteyi yükseltmeyi, dolayısıyla da, rekabet üstünlüğünü ve kârı artırmayı sağladığı için önemli olmuştur. Almanya da tıpkı Britanya gibi teknolojiye sahip olabilmesi için kendi ulusal sistemini kurabilirdi (Keskin 2004). Görker'e göre List, Almanya'nın, teknolojide Britanya'ya yetişebilmesi için, "sanayi ve eğitim politikalarına sıkı sıkıya bağlı, devletin restorasyonunda uygulanacak, uzun dönemli, ulusal bir tekno-ekonomi politikası" izlenmesi gerektiğini söylemiştir (Görker 2000).

List'e göre, sanayileşmiş ülkeler varken serbest ticaret koşulları altında genç ülkelerde sanayinin gelişmesine olanak yoktur. İşte bu nedenle List, genç sanayilerin korunmasını önerir. List' in koruyuculuğu seçici ve geçicidir. Yeni doğan yerli sanayilerin rekabette zayıf kaldığı dallarda genç sanayinin yabancılarla rekabet edebilecek düzeye gelinceye kadar gümrük politikaları ile korunmasını önermektedir (Yılmaz 2010: 108).

List' in bu teorisinin uygulama alanı gelişmiş ülkelerin bazılarında kendisini bulmuştur. Almanya, Amerika, Japonya, Güney Kore vs. ülkeler sayılabilir. Bu ülkeler yerli sanayileri korumuş ve bu sayede kalkınmalarını gerçekleştirmişlerdir. Teknolojik gelişmelere ayrıca önem vermişlerdir (Kazgan 2010: 180-5).

Friedrich List, yukarıdaki görüşleri de kapsayan çeşitli kuramlar geliştirmiştir. Bu kuramlardan bir tanesi "Üretim Gücü Kuramı"dır. Bu kuram, tarımla sanayi arasında bir dengeye işaret eder. Böyle bir denge, hem yabancı ülkelerle rekabet edebilmek hem de gelecek kuşaklara bırakılabilecek bir "üretim gücünün" kurulması için gereklidir. Bu doğrultuda List, "üretim gücü" kuramı ile sanayileşmeye dikkat çekmektedir (Yılmaz 2010: 108).

List' in bir de ulusların tarihi incelemelerinden yola çıkarak Gelişme Aşamaları kuramı vardır. Bu kuram List'in dış ticaret politikalarının temelini oluşturmaktadır. List, bu kuramda ulusları beş ana kalkınmışlık aşamasına ayırmaktadır. Bunlar sırasıyla İlkel Yabanilik aşaması, Çobanlık aşaması, Tarım aşaması, Tarım-Sanayi aşaması, Tarım-Sanayi-Ticaret aşamasıdır (Kibritçioğlu 1996: 55). List, İlkel Yabanilik, Çobanlık ve Tarım aşamasının başlangıcında olan uluslara serbest ticareti önermektedir. Ancak tarım aşamasından sonra tarım-sanayi aşamasına geçen ulusların korumacı bir politika izlemesi gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim bebek endüstri tezi bu aşamada belirlemektedir (List 1959 Aktaran: Kibritçioğlu 1996: 55). List'e göre, ulusların bağımsızlığının ve gelişmelerinin sağlanması yerli sanayiye kurmakla gerçekleşebilir. Ona göre sanayileşme, diğer ekonomik araçlara da olumlu etki meydana getirir (Aktaran: Kibritçioğlu 1996: 56).

List'in bebek endüstri tezi ve sanayileşme düşüncesiyle Erbakan'ın sanayileşme fikri benzerlik arz eder. Şöyle ki Erbakan, sanayileşmeyi yatırım malı üreten fabrika, makine üreten makine olarak tanımlamaktadır. Ona göre, devlet ülkenin sanayileşmesini tamamlayana kadar sanayi ithalata karşı korunmalı ve sanayileşme tamamlandıktan sonra serbest bir piyasa teşkil edilmelidir. Ona göre, Amerika, Japonya, Fransa, İngiltere, İtalya gibi gelişmiş ülkeler take off' unu yapmış ülkelerdir. Yani bu ülkeler korumacı politikalar izleyerek sanayileşmiş ülkelerdir. Bir ülke kendi ağır sanayisini kurabilecek güçte olmalıdır. Bu gücü elde ettikten sonra isterse ağır sanayi mamullerini başka ülkelere daha ucuza ithal etsin. Fakat olası uluslararası bir durum meydana geldiğinde (savaş, kriz vs.) o ülke ağır sanayiye tekrar kendi üretebilsin. Nitekim gelişmiş ülkeler böyle yapmaktadırlar (Erbakan 2014j: 323-4).

Erbakan'a göre, sanayileşmede aslolan teknolojidir. Ona göre, teknoloji ilmine sahip olunması ve de sanayide teknolojinin kullanılması ile kalkınma sağlanabilir (Erbakan 2014o: 296). Bu kalkınmanın sağlanması için devlet öncülük etmeli ve de gerekli sanayi organizasyonunu yapmalıdır. Ardından özel sektöre (halka arz etme ya da kooperatif kuruluşlar) devretmelidir. Ona göre, sanayileşme ağır sanayiyle mümkündür (Erbakan 2014a: 115-25).

Erbakan'ın ağır sanayi düşüncesinde Almanya tecrübesi büyük önem teşkil etmektedir. Nitekim daha öncede ifade edildiği üzere Erbakan, Almanya'nın ağır sanayi kuruluşlarını bizzat yerinde incelemiş ve Almanya'nın sanayileşme hamlesinden etkilenmiştir. Bu açıdan Almanya'nın sanayileşme stratejisinde List'in tekno-ekonomi politikasının etkisinin olduğu düşünülürse Erbakan'ın ağır sanayideki korumacı düşüncesinin kaynağını bulmak daha kolay bir hal almaktadır.

Bebek endüstri tezi açısından Erbakan'ın sanayileşme stratejisi ilk aşamada korumacı bir görünüme bürünmektedir. Yerli sanayinin uluslararası rekabet gücü seviyesine gelene kadar dış piyasalara karşı korunması gerektiğini düşünen Erbakan, bunun için gerekli alanlarda ithalat kısıtlamalarına gidilmesini önermektedir (Erbakan 2014j: 323).

Erbakan'ın korumacı bir politikanın yanında ithalat kısıtlamaları düşüncesi İthal İkameci Sanayileşme stratejisini andırmaktadır. Ona göre, yerli sanayi ithalata karşı korunmalı ve desteklenmelidir (Erbakan 2014j: 323-4). Nitekim List de ithal ikameci bir sanayi stratejisini geçici olmak kaydıyla savunur. Zaten bebek endüstri tezinde genç sanayinin korunması ithal ikameci sanayi stratejisiyle gerçekleştirilebilir (Kibritçioğlu 1996).

İthal İkameci sanayileşme, ülkedeki üretimin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi amacıyla yerli sanayi ürünlerinde ithalatın kısıtlanması veya tamamen ortadan kaldırılması olarak ifade edilmektedir (Tuna 1990: 28). İç piyasaya dönük üretimi esas alan, yoğun koruyuculuğa dayalı ve ekonominin her kesimini kapsayacak biçimde yaygın devlet müdahaleciliğini öngören bir ekonomik modeldir (Seyidoğlu 2003: 592). Genellikle düşük gelirli ve uluslararası rekabet gücü zayıf gelişmekte olan ekonomiler, sosyo-ekonomik yapılarını değiştirerek; sanayinin arz esnekliğinin yüksek olması, sanayide teknik ilerlemelerin uygulanma imkânının daha fazla olması, sanayide artan verimlerin geçerli olması, sanayide tamamlanma ve dışsal ekonomilerin oluşum imkânının olması gibi nedenlere sığınarak sanayileşmeyi amaçlamaktadırlar (Han ve Kaya 2002: 243-4). Hızlı bir ekonomik kalkınmayı hedef alan bu ülkelerin, amaçlarını gerçekleştirebilmek için uyguladıkları stratejilerden birisi de ithal ikamesine dayalı sanayileşmedir (Egeli 2001: 150).

Seyidoğlu'na göre, ithalatı ikame eden sanayileşmede izlenen iktisat politikaları, ülkeyi dış dünyadan soyutladığı gibi baskı altında tutulan bir fiyat, faiz ve kur politikaları da iç piyasa dengesini bozucu etki meydana getirmektedir. Uygulanan yüksek koruma önlemleri iç fiyatları dünya fiyatlarından bağımsız kılmaktadır (Seyidoğlu 2003:592).

İthal İkameci sanayileşmenin kısa ve uzun vadede olmak üzere iki aşaması vardır. Bunlardan ilki, tüketim malları sanayinin kurulması ve gelir getirici diğer hedefler. İlk aşamada hammaddenin ülke içinden sağlanması kolay olmakta ve bu aşamada dışa bağımlılık çok az söz konusudur (Tuna 1990: 31). İkinci aşamada ise, yüksek sanayileşme hızını devam ettirebilmek için, sanayi ürünleri (dayanıklı tüketim

malı-ara malı ve yatırım malı) üretimine ve sonrasında ihracatına dayanmaktadır (Şentürk 2010: 33).

İthal İkameci politikayla dışa olan bağımlılığın azaltılması, dış ticaretin fazla vermesi, ödemeler dengesi bozukluklarının giderilmesi, döviz tasarrufu, sermaye birikiminin hızlanması, işsizliğin azalması ve yeni pazarlara kavuşmak gibi hedefler amaçlanmaktadır (Alpar 1982: 80). Ancak bu amaçlar GOÜ tarafından sağlıklı gerçekleştirilememiştir. Seyidoğlu' na göre, İ.İ.S stratejisine göre korumacılık geçicidir. Öncelik iç piyasanın karşılanması ve sonra dünya piyasalarına açılma vardır. Ancak, uygulamada ihracat konusundaki bu iyimser görüşlerin çoğunlukla gerçekleşmediği görülmektedir. Nitekim endüstrilerin rekabet düşüncesine göre seçilememesi, sürekli korumayı gerektirmiştir. Ayrıca Seyidoğlu, İ.İ.S modelinin Bebek Endüstriler Tezinden farklılığına da değinmektedir. Ona göre, İ.İ.S modelinde korumacılık Bebek Endüstri Tezinden farklı olarak tüm sanayinin korunması ve desteklenmesi görüşüne hâkimdir (Seyidoğlu 2003:592).

İthal İkameci Sanayileşme modelinin kendi içinde bazı sorunları vardır. Bu sorunlar; İ.İ.S modelinin ikinci aşamasında ara ve yatırım mallarında ithalata gitmesi ve döviz açıklarının artması nihayetinde ödemeler denge bozukluklarının meydana gelmesi (Tuna 1990: 36-7), yüksek koruma duvarlarının maliyet ve fiyatları artırması ve iç piyasayı bozması (Seyidoğlu 2003: 593), devletin koruma sebebiyle gümrük vergilerinden mahrum olması ve yerli sanayiye teşvik etmek amacıyla vergi muafı getirmesi nihayetinde vergi kayıplarına neden olması (Alpar 1982: 85), Ödemeler Dengesi bozukluğu sebebiyle Milli Gelir, İstihdam ve Büyümenin olumsuz etkilenmesi (Egeli 2001: 153) olarak sıralanmaktadır.

- *Erbakan'ın Devlet öncülüğünde sanayileşme düşüncesinin Gerschenkron'un Geç Kalkınma Teorisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi*

Erbakan, piyasada rekabet gücünün zayıf olduğu bir durumda kalkınmayı sağlamak için devlet öncülüğünde bir sanayileşmeyi önermektedir. Yerel kalkınmadan yana olan Erbakan'ın bu düşüncesi Gerschenkron'un Geç Kalkınma teorisi ile benzerlik arz eder.

İngiltere ve Rusya' nın sanayileşmesini açıklayan bir teori olarak ortaya çıkan "Geç Kalkınma", Gerschenkron'un 1962 tarihinde yayınladığı *Economic Backwardness in Historical Perspective (Tarihi Perspektifte Geç Kalkınma)* adlı eserinden meydana gelmiştir. Gerschenkron 18. yüzyılda Almanya ve Rusya gibi geç kalkınan ülkelerin, İngiltere ve İsviçre gibi erken kalkınan ülkeleri yakalamak için güçlü bir devlet müdahalesine ihtiyaç duyduklarını ileri sürmektedir (Eşiyok 2004: 31).

Shapiro'ya göre Gerschenkron, sanayileşmiş ülkelerle onları takip eden ülkeler arasındaki teknoloji açığının kapanabilmesi için az gelişmiş ülkelerin modern, sermaye yoğun sanayileri hedeflemesi gerektiğini ve bunun da ancak kaynakları devletin yönlendirmesiyle mümkün olacağını savunmaktadır (Aktaran: Erkin, 2012). Gerschenkron'a (1962) göre geç sanayileşen ülkeler, erken sanayileşmiş ülkelerle rekabet edebilmek için kendi girişimcilerinin sahip olduğundan çok daha büyük ölçekte sermaye gerektiren üretim teknolojileri kullanmak zorundadır; bu nedenle de bu ülkelerde devlet, riski bizzat üstlenerek girişimci rolünü oynar (Aktaran: Oğuz 2013: 110). Gerschenkron'a göre her toplum sanayileşme sürecine kendi kurumsal özellikleri ile katılmaktadır ve İngiltere'nin sanayileşme sürecini tamamlamasıyla birlikte diğer ülkelerin aynı seviyeye ulaşması için devletin bir takım müdahalelerde bulunması kaçınılmazdır. Devlet, açığı kapatmakla yükümlü olmalıdır. Buna göre geri kalmışlık düzeyi ne kadar yüksek ise, sanayileşen ülke seviyesine ulaşmak için başka bir deyişle aradaki açığın kapatılması için güçlü bir devlet müdahalesine o kadar ihtiyaç vardır (Aktaran: Erdoğan 2000: 25-6).

Gelişmiş ülke, sahip olduğu teknolojik imkânları, toplumsal yapısı ve kurumların işleyişi ile diğer ülkeden ileridir ve önder konumundadır. Bu ülkeler, bu yönleri ile öncülüğü üstlenirken aynı zamanda örnek olarak ulaşılmak istenen aşamayı da ortaya koymaktadırlar. Bu ülkelerin geri kalmış ülkeler açısından model olma özelliği onlara birtakım görevler de atfetmektedir (Erbay ve Özden 2013: 17). Önder ülkelerin geç kalmış olan ülkelere sağlayacakları avantajlar vardır. Sanayileşmede geç kalmış ülkeler Gerschenkron'a göre, önder ülkelerin daha önce kullandıkları sanayi ve teknolojiyi kendi ülkelerinde kullanmakla işe başlamalıdır. Geç kalkınan ülkelerdeki okuryazarsızlık, eğitim düzeyinin düşüklüğü, emek gücüne nitelik kazandırılması ve

bilgili mühendislerin yetiştirilmesi gibi sorunların çözümünde bir ölçüde de olsa ileri ülkelerden sağlanacak destekler önemli olabilir ve bu ülkelerdeki yetiştirme tesislerinden sağlanacak yardımlarla katkıda bulunabilir (Kaynak 2003: 38).

Gerschenkron'a göre, gelişmiş ülkeleri yakalamak için gereken önkoşullar, sanayileşme hamlesinin öncesinde değil, tam sanayileşme hamlesiyle birlikte sağlanmalıdır. Ancak, bu süreç kendiliğinden meydana gelmez, bu organizasyona katkıda bulunacak kurumlara gerek vardır ve kurumların katkıları oranında sanayileşme hızlanabilir ya da arzulanamayan gelişmeyi gösterir. Bu yönden, Gerschenkron'un analizinde kurumlar önemlidir. Bunlar yatırım bankaları, hammadde alım ve satımı yapan ticari firmalar, finans kuruluşları vs. olarak sıralanmaktadır (Aktaran: Kaynak 2003: 38-9).

Öniş ve Şenses'e göre, başarılı geç sanayileşme vakalarının hiçbirisinde, özellikle gelişmenin kritik kalkış aşamasında, dünya piyasaları ile serbest ticaret kuralları altında bir bütünleşme söz konusu değildir. Bu başarılı süreçlerin kritik ögesi, devlet destekli bir sanayileşme ile devlet koruması altında özel bir girişimci sınıfın yaratılmasıdır. Doğal olarak, devlet aktörleri ile özel sektör arasındaki denge zaman içinde değişir ve bu ülkeler sanayileşme süreçlerinde belli bir olgunluğa eriştiklerinde, sarkaç güçlü özel sektör aktörlerinin lehine salınır. Dolayısıyla; geç gelişen bir ülkenin teknoloji, eğitim ve girişimcilik alanlarında başlangıçtaki temel zayıflıkları dikkate alındığında, devletin geç sanayileşme sürecinde önemli ve sıra dışı bir rol oynadığı gerçeği genel kabul görmektedir (Öniş ve Şenses 2007: 4).

Gerschenkron, geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkelere yetişebilmesi için sanayileşmesi gerektiğini ve bu sanayileşme için finans ve hammadde kaynaklı kurumlara ihtiyaç duyduğunu söylemektedir (Gerschenkron 1962). Bu çerçevede Erbakan da, gelişmiş ülkelerin take off'un yaptıklarını belirterek kalkınmanın sanayileşmeyle mümkün olabileceğini ifade etmekte ve bunun için devletin müdahale etmesi gerektiğini söylemektedir. Ancak bu müdahale geçicidir. Ayrıca Erbakan'ın devlet öncülüğünde kurulmasını istediği Ağır Sanayi hamlelerinin Bölgesel Kalkınma Şirketleri yoluyla halka arz edilmesinden sonra bu şirketlerin finans kaynağı olarak kullanılarak yatırım, plan ve projeleri gerçekleştireceğini dile getirmesi,

Gerschenkron'un teorisini andırmaktadır. Çünkü Bölgesel Kalkınma Şirketleri özel sektör olarak işlev görecektir. Erbakan'ın teorisinde Bölgesel Kalkınma Şirketleri gelişme gösterince kendi sanayi kuruluşunu kurabilecektir. Böylelikle sanayileşme hız kazanacaktır.

Gerschenkron'un teorisi ile Erbakan'ın sanayileşme teorisi arasında farklılıklarda vardır. Mesela Erbakan'ın gelişmekte olan bir ülkenin sanayileşmesinde devlet her alanda öncü olmalı ve rekabet gücüne sahip olunca halka arz edilmeli düşüncesinde devlete biçtiği rolün, Gerschenkron'un devlete biçtiği rolden daha ağır olduğu söylenebilir. Bir de Gerschenkron'un kalkınma için kurumlara ihtiyaç vardır söylemindeki kurumlar özel sektör kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Erbakan'ın kalkınma için kaynakların bulunması öncelikle devlete aittir. Piyasa güçlendikten sonra özel sektör kaynakları kullanabilecek ve sanayileşmeye yönlendirecektir. Dolayısıyla bu noktalarda teoriler ayrışmaktadır. Bu sebeple Erbakan'ın kalkınma fikrini tam olarak Gerschenkron'un teorisyle örtüştüğü söylenemez ancak benzerlik vardır denilebilir.

• *Erbakan'ın Maddi Kalkınma düşüncesinin Endojen Kalkınma Teorisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi*

Erbakan'ın yerel kalkınma ile Bölgesel Kalkınma Şirketleri düşüncesi Endojen kalkınma anlayışını anımsatmaktadır. Endojen kalkınma, bir bölgesel kalkınma teorisidir.

Endojen kalkınma; her ülkenin kendi tarihine ve kendi öz kaynaklarına dayalı, orijinal bir kalkınma yolu bulması, sürece egemen olması, kitlelerin son analizde bir toplumsal değişim süreci olan kalkınmaya aktif olarak katılması, sürecin öznesi durumuna gelmesi, kâr maksimizasyonunun yerini gelir maksimizasyonunun alması, sermayenin değil istihdamın öncelik alması, özel sermayenin kâr oranını yükseltme kaygısının yerini, yaşam kalitesinin yükseltilmesi kaygısının alması, neoklasik iktisadın yaklaşımlarının tersine sermaye birikiminin değil maddi refahın öncelikli amaç durumuna gelmesi vb. gibi tezleri içermektedir. Ayrıca kendi gücüne dayanmayı, kendi gücünden ve olanaklarından hareketle kalkınmayı, dış belirleyiciliklerden sürecin

kolaylıkla etkilenip yara almadığı, kitlelerin de belirleyici olduğu bir durumu da ifade etmektedir (Başkaya 2005: 189).

Endojen kalkınma, bir bölgesel kalkınma yaklaşımıdır. Çakmak ve Erden'e göre, bu yaklaşımın asıl amacı, bölgelerin kendi öz kaynaklarına dayanarak bölgesel refah sağlayıcı mekanizmaları ortaya çıkarmak, bölgelerin kendi kalkınma süreçlerine egemen olmalarını ve bu sürecin öznelere durumuna gelmelerini sağlamak olmuştur (Çakmak ve Erden 2004: 82). Çetin'e göre bu kalkınma anlayışı; yerel-bölgesel aktör ve dinamiklerin kalkınma sürecinin başlaması, planlanması, uygulanması ve izlenmesi faaliyetlerine aktif olarak katılımına olanak sağlamaktadır (Çetin 2005: 3). Endojen bölgesel kalkınma yaklaşımı devlet güdümünde bir kalkınma modeli yerine, kendiliğinden gelişme ve bölgesel/yerel girişimlere ve odaklara dayalı kalkınma modelini önermektedir (Çakmak ve Erden 2004: 82). Bu durum ilk bakışta Erbakan'ın devlet öncülüğünde sanayileşmenin sağlanması görüşüyle ters dursa da, Erbakan'ın kalkınmada ikinci hamlesi olan Bölgesel Kalkınma Şirketlerinin, sahibinin bölge insanının olacağı ve de bu şirketlerin bölgede plan, proje ve yatırımlarda etkin olacağı görüşüyle uyum sağlamaktadır.

Erbakan, sanayileşmenin milli olmasını, yerli kaynakların devreye sokularak gelişmesini söylemlerine yansıtmıştır (Erbakan 2014j: 323-4). Erbakan, Türkiye'nin kendi imkânları ile sanayi tesislerini kurabileceğini ve yürüteceğini dile getirmiş, yerel kaynakların kullanılmasını işaret etmiştir (Erbakan 2014a: 117). Erbakan'ın bu söylemleri Endojen Kalkınma anlayışıyla uyum arz etmektedir.

Endojen kalkınma ile Erbakan'ın bölgesel kalkınma anlayışı arasındaki tek fark: Endojen kalkınmada devlet yerine, bölgesel/yerel aktörlerin ekonomide birinci derecede rol alması, Erbakan'ın kalkınma anlayışında ise devlet öncü olmalı sonrasında bölgesel aktörler ekonomide rol almalıdır. Bu sebeple Endojen kalkınma ile Erbakan'ın Bölgesel Kalkınma Şirketleri ve kalkınma anlayışı arasında bir benzerlik kurmak mümkündür. Fakat tam manasıyla örtüşür denilemez.

- *Erbakan'ın Yaygın Kalkınma Anlayışının Dengeli Kalkınma Modeli olan Rosenstein-Rodan'ın "Büyük İtiş" Teorisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi*

İkinci dünya savaşı süresince ve sonrasında çöküntüye uğrayan Avrupa'nın kalkınması için "Doğu ve Güney Doğu Avrupa' nın Sanayileşme Sorunları" (Problems Of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe) adlı ünlü makalesiyle Rosentein-Rodan, çöküntü bölgelerinde sanayileşmeyi ekonomik kalkınmanın öncüsü olarak ileri sürmüştür (Rodan 1943 Aktaran: Tüylüoğlu ve Çeştepe 2004: 41). Rosenstein-Rodan "*Büyük İtiş Teorisi Üzerine Notlar*" (Notes on The Theory of the Big Push) çalışmasında ise, ekonominin gelişmesi için yapılacak küçük ölçekli katkıların ve de belli bölgelere ve sektörler'e yoğunlaşmanın bir bütün olarak ekonomide pek de anlamlı olmayacağını, bundan hareketle ekonomik gelişmenin başarılı olması için, kaynakların belirli bir kısmının gelişme programına ayrılmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Yazar dönemin kalkınma yazını içinde çok kullanılan bir örnekle kalkınma ile uçağın kalkışa (take off) geçmesi arasında bir paralellik kurmaktadır. Nasıl bir uçağın uçuşa geçmek için kalkmadan önce yerde gerekli bir hıza ulaşması gerekiyorsa, ekonominin de kalkınmasının sürekliliği için belirli bir miktar kaynağın aynı anda kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır (Rodan 1961, Aktaran: Ercan ve Özgün 2006).

Rosenstein-Rodan'a göre bir dizi endüstri dalında aynı anda bir big-push yatırımın yaratılması son derece önemlidir (Parasız 1998: 18). Büyük itiş teorisinin felsefesini, sanayileşme ve bu sanayileşmeyi sağlayacak kaynakların planlı bir şekilde ve aynı anda ve birbirini tamamlayıcı sektörlerde yapılması oluşturmaktadır. Böylelikle topyekûn yatırımlarla büyük bir itiş gerçekleştirilecektir. Bu yatırımları sağlayamayacak olan az gelişmiş ya da gelişmemiş olan ülkelerin ise bu yatırımlar için gerekli finansman kaynaklarını uluslararası finansman kaynaklarından elde edebilecektir. Bu açıdan gelişmekte olan ülkeler için uluslararası finansman kaynaklarının ve uluslararası is bölümünün önemi büyüktür (Şahin 2007: 15).

Rodan'a göre iki türlü sanayileşme yolu vardır. Bunlardan birincisi, uluslararası yatırımlar olmaksızın kendi kendine yeterli olmaya çalışan dışa kapalı otarşik bir Rusya modeli örneğidir. Bu yolun dezavantajları vardır. Hafif Sanayi, Ağır Sanayi ve Makine

sanayinde, sanayinin bütün aşamalarının inşa edilmesi zorunluluğu vardır. Rodan'a göre, sanayileşme bu durumda çok yavaş ilerlemektedir. Böyle sanayileşme, yaşam standartı ve tüketimin daima düşük tutulması pahasına yerine getirilebilir. Ancak uluslararası işbölümüne gidilmediği için bu durum dünya ekonomisinin kaynaklarının aşırı kullanılmasına yol açacak ve kaynak israfı gerçekleşmiş olacaktır. İkinci yol ise, uluslararası iş bölümüne giderek dünya ekonomisine katılmaktır. Dışa açık ve uluslararası sermayeye dayalı olan bu modelin Rodan'a göre pek çok avantajı bulunmaktadır. Daha çok refah meydana gelir ve tüketim kısıtlılığı küçük oranda ve daha kısa sürer. Aşırı nüfuslu bölgelerde hafif sanayi gibi emek yoğun alanlar uluslararası işbölümünün bir sağduyulu ilkesidir. Genişleyen Dünya ekonomisi amaçları söz konusu olduğunda ABD, İngiltere, Almanya, İsviçre ve Fransa uluslararası çöküntü alanlarının ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Böyle bir sanayileşme birinci yola tercih edilebilir (Rodan 1943: 203, Aktaran: Tüylüoğlu ve Çeştepe 2004: 42).

Rosenstein-Rodan az gelişmiş ülkelerde kaynakların yetersizliğine dikkat çekerek, kişi başına gelir artış hızı üzerinde yoğunlaşmıştır. Rosentein- Rodan, Keynes'in efektif talep konusundan hareketle, sanayileşmeye başlayan ülkelerin sorunlarını ortaya koymuştur. Rosenstein-Rodan'ın tezi; yetersiz piyasa talebinden dolayı, emek gücü ve diğer kaynaklar tek bir sanayide kullanılmamalı aynı anda birçok sanayide büyük bir sanayi hamlesi gerçekleştirerek yatırımlara başlanmalıdır (Demir 2013: 15).

Erbakan, yaygın kalkınma hamlesiyle maddi kalkınmanın sağlanabileceğini söylemektedir. Kalkınma belli bölgelere ağırlık vererek değil, her bölgede planlanmalıdır. Ona göre, "Türkiye' nin kalkınması için Anadolu'nun her bir bölgesini bir büyük sanayinin sahibi yapmaya mecburuz." O, yaygın kalkınmada Almanya'yı örnek olarak vermektedir. "Nasıl Almanya' da Ruhr sahası demir-çeliğin, takım tezgahlarının ağırlık merkezi olan bir büyük sanayi bölgesi ise, nasıl Frankfurt elektronik sanayisinde, Stuttgart bir takım ince mekanik işlerde birçok sanayinin merkezi ise, yine Frankfurt, Stuttgart ve Münih bilhassa otomotiv sanayinin ağırlık merkezinin sahibi oldukları bölgeler ise, Türkiye'mizin de kalkınması için Anadolu' nun muhtelif yerlerinde bu çeşit sanayi bölgelerini geliştirmeye mecburuz." Erbakan,

yaygın kalkınmada her ile bir fabrika kurulmasının gerekli olduğunu dile getirmiştir (Erbakan 2014a: 82-3).

Erbakan'ın yurdun her bölgesinde sanayi ve bölgesel kalkınma düşüncesi, Rosenstein-Rodan'ın "Büyük İtiş" teorisindeki dengeli kalkınma düşüncesiyle örtüşür. Rodan ve Erbakan yaygın kalkınma anlayışına sahiptir. Rodan'ın sanayinin planlı bir şekilde tatbik edilmesi düşüncesini Erbakan'da görmek mümkündür. Ancak R. Rodan'ın kalkınmada uluslararası iş bölümüne gidilmesinin daha avantajlı olacağı ve bunun için GOÜ'nin uluslararası finans kaynaklarından yararlanması gerektiği ve GÜ'lerin GOÜ'lere yardım edeceği görüşü, Erbakan'ın düşüncesiyle çatışmaktadır. R. Rodan kendi kendine dışa kapalı kalkınmaya çalışan bir GOÜ'nin dezavantajlara sahip olduğunu söylerken, Erbakan GOÜ Türkiye'nin kendi kendine kalkınabilecek imkânlarla sahip olduğunu söylemektedir. Erbakan, Rodan'ın aksine GÜ'lerin, GOÜ'lerin kalkınmasına mani olduğunu düşünür. Bu sebeple bu teori çerçevesinde değerlendirmede bulunurken Erbakan ile R. Rodan'ın kalkınmada aynı düşünceye sahip olduklarını söyleyebilir ancak yöntem olarak farklı görüşler ortaya koyduklarını ifade edebiliriz.

• *Erbakan'ın Maddi Kalkınmasının İslam Ekonomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi*

Erbakan'ın 60' lı ve 70' li yıllardaki ekonomik söylemlerini sanayileşme, ufki devletçilik ve kar ortaklığı oluşturmaktadır. Sanayi'nin bir disiplin olduğunu söyleyen Erbakan, bu ilmin müslümanlar tarafından keşfedildiğini dile getirmiştir. Sanayileşmenin ülkemizde nasıl tatbik edilmesi gerektiğini bizlere Aktaran: Erbakan, bunun rekabet gücü zayıf olan ülkemizde devlet öncülüğünde kurulması gerektiğini ve sonrasında halka arz edilmesini ifade etmiştir. Ona göre, her bölgeye hatta her ile bir fabrika kurulmalı ve bu fabrikalara çalışanlar ve yöre sakinleri kar ortaklığı prensibiyle "Bölgesel Kalkınma Şirketleri" vasıtasıyla ortak olmalıdır. Fabrikadan kazanç elde eden halk, Bölgesel Kalkınma Şirketleri yoluyla plan ve proje yaparak yeni fabrikalar kurabilir. Devlet bu yeni fabrika için faizsiz kredi vererek bu fabrikanın kuruluşundan sonra elde edilen kazançla alacağını tahsis edebilir. Böylelikle bölgesel kalkınma ve

nihayetinde ülke kalkınması sağlanabilir (Erbakan 2014a: 115-20). Burada esas olan kar ortaklığı ve faizsiz kredi meselesidir.

Erbakan'ın önermiş olduğu kar ortaklığı ve faizsiz kredi islam ekonomisi çerçevesinde değerlendirilebilir. Nitekim Hamidullah' a göre, kar ortaklığı bir İslam Ekonomisi aracıdır (Hamidullah 1963: 42-3).

Kar ortaklığı, planlanan bir işe sermayeleri yetmeyen birden fazla sermayedarın bir kooperatif, şirket, finans kurulu vs. altında toplanarak sermayelerini birleştirdikleri ve bu birleşen sermayenin iş sonucunda kar ve zarara ortak olunduğu bir kazanç sistemidir. Bu sistem islam hukukunda müşareke⁶⁸ olarak adlandırılır (Bayındır 2005: 140). Kar ortaklığının bir diğer şekli ise Müdarebe⁶⁹ sistemidir. Bu sistem, sermaye sahibinin belli bir miktar parayı, işletmek ve kâr elde edilmesi halinde belli bir oranı, anaparayla birlikte sermayedara geri vermek şartıyla bir işletmeciye teslim etmeyi öngören bir iş ortaklığı türü olarak tanımlanmaktadır (Kumaş 2006: 344). Bu sistemde faiz yoktur. Kar ve zarar beklentileri söz konusudur. Genellikle finans kuruluşları aracılığıyla bu sistem yürütülür. Bu sebeple faizli sistemin faizsiz bir alternatifi olarak görülmektedir (Roy 1994: 188-9).

Erbakan'ın kar ortaklığı neticesinde önermiş olduğu Bölgesel Kalkınma Şirketlerinin benzerini İslamcı yazar Muhammed Hamidullah da önermektedir. Hamidullah' a göre, faizin zararlarından kurtulmak için Kur'an'da ileri sürülen çarenin, ödünç verme işlerinin devletleştirilmesi (millileştirilmesi) olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre ancak devlet faiz müptelasından müstağni kalabilir. O halde bu meseleyi çözebilecek kurum da devlettir (Hamidullah 1963: 27). Bu meyanda devlet gerekli tedbirleri almalıdır. Hamidullah'a göre, faizsiz banka kooperatifler kurularak kar ortaklığı prensibiyle ticaret yapılabilir. Ona göre, cemiyetler veya herhangi bir fabrika çalışanları bir araya gelerek bir şirket (ya da kooperatif) kurabilirler. Hisse karşılığında kurulan şirketlere ortak olabilirler. Hisse sahipleri bu ortak oldukları şirketten borç para alabilir ve farklı işte harcayabilir.

---

⁶⁸ Kar-zarar ortaklığı

⁶⁹ Emek –sermaye ortaklığı

Erbakan, sanayileşmeyi islamla bütünleştirerek, bu ilmin kurulmasında müslümanları örnek göstermiştir. Nitekim Erbakan'ın bu görüşü bazı islam düşünürleri ve araştırmacıları tarafından da dile getirilmiştir.

Müslümanlar için sanayinin önemli olduğunu dile getiren islam düşünürü El-Mısri'ye göre, Müslümanların kendilerine özgü üretim tekniklerini geliştirmeleri çok önemli bir meseledir. Çünkü bu ithal bilimler ve teknolojiler her ne kadar üretimi artırmakta ise de diğer taraftan makine ve yedek parçanın gelişimi ve korunması hususunda dışa bağımlı bir durum meydana gelir. Bu olay iç, dış ve ekonomik güvenlik bakımından, özellikle savaş ve iktisadi krizler söz konusu olduğunda büyük riskler ve sıkıntılar taşır (El-Mısri 1989:127).

Benna'ya göre, hızlı bir şekilde sanayileşmek islamın ruhunda vardır. Ona göre, islam dininin peygamberi (s.a.v), “ Allah, bir mesele icra eden mümini sever” ve “Her kim çalışıp yorularak akşamlarsa, günahları affolunmuş bir halde akşamlamış olur” buyurmaktadır. İslam dinin kitabı da bazı el sanatlarında ilerledikleri için Hz. Davud'u (a.s) ve Hz. Süleyman'ı (a.s) övmekte, onların diğer insanların aciz kaldığı hususlardaki önemli seviyelerini, cin ve şeytanları bile kendi işlerinde çalıştırdıklarını anlatmaktadır. Ayrıca Benna, “ Ona, savaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik. Artık şükredecek misiniz?”(Enbiya suresi, 21/80) ayetini okuyan ümmetin ülkesinde, hala bir silah fabrikası olmamasından dolayı yazıklar olsun!” diyerek islam'da sanayileşmenin önemini vurgulamaktadır (Benna 2014: 424).

Sanayi ve Müslümanlar arasında bir bağ kuran Abdulhalık Kömür, “Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi” üzerinde bir çalışma yaparak Ortaçağdaki Müslümanların sanayi ile ilişkilerine değinmiştir. Ona göre, Ortaçağ' da Müslümanlar dönemin en ileri teknik bilgi ve becerisine sahipti. Ayrıca Osmanlılarında sanayiye büyük önem verdiğini dile getirmiştir (Kömür 2002: 435-45). Nitekim bu gerçeklerin bir kısmını Erbakan da dile getirmiştir.

İşte bu düşünceler ışığında Erbakan'ın söylem olarak dile getirdiği sanayileşme veya ağır sanayiye teorik düzeyde kar ortaklığıyla birleştirdiğimizde İslam'ın bir kalkınma modeli olarak değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

- *Uygulamaların Değerlendirilmesi*

Kalkınmada sanayileşmenin çok önemli olduğunu söyleyen Erbakan, Gümüş Motor A.Ş ile ilk tecrübesini yaşamıştır. Türkiye' de yerli pancar motor' un üretilmesini sağlayan Gümüş Motor Fabrikası, kar ortaklığı ile kurulmuştur. Yaklaşık 200 iştirakle kurulup 250 kar ortağına sahip olan Fabrika, başta Erbakan olmak üzere çoğunluğu Nakşibendi tarikatı mensubu olan kişilerce kurulmuştur (Yalçın 2012: 26-9). Bu kuruluş Erbakan'ın dile getirmiş olduğu Sanayileşme ve kar ortaklığı söylemlerinin bir pratiği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca islami bir sistemle kurulmuş olduğunu söylemek de mümkündür.

Nakşibendilikte yardım sandığı sistemi mevcuttur. Nitekim bu sistem Nakşibendiliğin yürütücüsü olan Ahmet Gümüşhanevi tarafından kurulmuştur. Osmanlı döneminde Tanzimatla ülkeye giren bankaları fonksiyonsuz hale getirmek, bankaların ve sigorta şirketlerinin insanları çeşitli faizle sömürmesini engellemek amacıyla Gümüşhanevi, sayıları milyonları bulan bağlıları arasında yardım sandığı sistemi kurmuştur. Sandığın gayesi muhtaçlara, sonradan ödenmek üzere yardım etmek ve iş kurmak isteyen yetenekli kişilere ortaklık yoluyla sermaye sağlamaktadır. Böylece alternatif bir ekonomik yapı kendisini pratiğe dökmüştür (Gürdoğan 2011: 92). Bu sistem sonradan Gümüşhanevi tarikatı tarafından Mehmet Zahit Kotku'yla birlikte kendisini Gümüş Motorda hissettirmiştir. Bununla ilgili olarak islamcı yazar Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, Gümüş Motor'un kurulmasından sonra, 12 Mayıs 1962 tarihinde Erbakan'a mektup yazarak, kurulan fabrikanın İslami prensiplere uygun olduğunu ve bunun kendi yazdığı makalesinde de yer aldığını belirtmiştir. Hamidullah mektubunda; "Sizin teşebbüs halinde olduğunuz "faizsiz sermaye teşkili" mevzuu, bütün dünya Müslümanları bakımından da ayrıca ehemmiyet taşımaktadır; bu bakımdan heyetinizin bu meselede varacağı karar sureti beni ilgilendirmektedir [...] Aynı zamanda 'fabrika işçilerine faizsiz ödünç para verme kooperatifi' üzerinde heyetinizin tutumu da beni ziyadesiyle alakadar etmektedir. Kısa bir müddet evvel bu mevzuu inceleyen ve bir

tasarı ileri süren bir makalem, "Paris Üniversitesi Tatbiki İktisat İlimleri Enstitüsü' mecmuasında Fransızca olarak neşr edilmiş bulunmaktadır; bu yazım hakikaten çok ilgi çekmiş vaziyettedir" (Akgül 2011: 219).

Erbakan'ın gümüş motor tecrübesinin Hamidullah'ın daha önce belirtmiş olduğumuz kar ortaklığı sisteminin bir tezahürü olduğu mektuptan da anlaşılmaktadır. Gümüş motorun siyasi ve ekonomik sebepler ve de ithalata karşı yerli üretimin yeterince korunamaması, kaçak ithal ürünlere engel olunmaması gibi nedenlerle kapatılması (Özgür 2014: 76-8), Erbakan'ın Odalar Birliği yönetimine girmesine neden olmuştur. Çünkü o dönem ithalat ve ihracat kontrolleri odalar birliğinden geçmekteydi.

Erbakan'ın sanayileşme düşüncesi, sadece siyasete girmesinden sonra bir propaganda halini almamıştır. Onun sanayileşme düşüncesinin oluşumları, üniversite döneminden başlamış ve bu hayali Almanya'nın kalkınma örneği ile pekişmiştir. O Almanya'nın kısa sürede sanayileşme ile kalkınmasından çok etkilenmiş ve ağır sanayi hamlelerini dikkatle izlemiştir. Bu sebeple Türkiye'ye dönen Erbakan, Gümüş Motor tecrübesiyle birlikte dönemin Milli Birlik Komitesi Bakanlar Kuruluna sanayileşme ile alakalı bir sunum yapmıştır. Bu sunumda ağır sanayi ile ilgili açıklamalar yer alırken, Türkiye'nin yerli otomobil üretebileceğini de ifade etmiştir (Kızıldaş 2011: 52-9).

Siyaset öncesi ve sonrasında kalkınmada sanayileşmeyi öneren Erbakan, koalisyonda bulunduğu hükümet programlarında da sanayileşme ve ağır sanayi hamlelerine yer vermiştir. Erbakan, MSP döneminde ilk koalisyonu olan CHP ile birçok ağır ve hafif sanayinin temelini atmıştır (Ergin 2006: 76). Daha sonrasında Milliyetçi Cephe koalisyonlarında temelini attığı bazı fabrikalar tamamlanmış ve de bu koalisyonlarda da yeni temeller atmıştır. Kuruluşu başlatılan 219 projenin 70 tanesi tamamlanabilmiştir (Akgül 2011: 103; Kutun 2012).

Yenilmez'e göre Erbakan'ın ağır sanayi ile sanayileşmedeki amacı, sadece sınıai hasılanın artması anlamında değil, daha çok tüketim malları sanayiine dönük, nispeten geri üretim teknolojileri kullanan genellikle küçük üretim birimlerinden kurulu Türk sanayiinde yapısal bir değişikliği ifade etmektedir. Bu yapısal değişiklik, ileriye ve

geriyi besleme etkisi güçlü ara malı sanayileri ile teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir niteliği olan aynı zamanda dış kaynaklara bağıllığı hafifleten, yatırım malı sanayilerine ağırlık verilerek, bu dallardaki üretimin toplam sanayii üretimi içindeki payının artması ve bunların dış rekabete imkân verecek niteliklerde kurulup geliştirilmeleri ile sağlanacaktır (Yenilmez 2007: 156-7).

Erbakan, ağır sanayi ile ilgili söylemlerini koalisyonu olduğu dönemlerde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığını elinde bulundurarak pratiğe dökmüştür. Bununla ilgili olarak ağır sanayi hamlesini mali açıdan desteklemek için faizsiz olarak çalışan DESİYAB kurulmuştur. Bunun yanında büyük yatırımlara öncülük yapmak üzere Türk Motor sanayi, Takım Tezgahları sanayi, Türkiye Elektronik sanayi, Türkiye Elektromekanik sanayi, Türkiye Uçak sanayi, Çelik Konstrüksiyon ve Teçhizat Fabrikaları Sanayi gibi altı adet yeni Genel Müdürlükler ve bunlara bağlı 25 müdürlük kurulmuştur (Akın 2000: 152).

Erbakan'ın kar ortaklığı düşüncesinin bir uygulaması olan DESİYAB, karlılık ve verimlilik anlayışı içerisinde, Kalkınma planlarının temel ilkelerine uygun ve yurt sathına yaygın teşebbüslere, özellikle sınai yatırımlara yönelinilmesi amacıyla kurulmuştur (Şahinkaya 2002: 8). Şahinkaya'ya göre DESİYAB ile ülke, yasama organıyla, hükümetiyle ve de kamuoyuyla "Ağır Sanayi Hamlesi ve Ağır Sanayi Projeleri" hakkında yoğun tartışmalara sahne oluyordu. Sonraki dönemde topluca "SAN"lı kuruluşlar diye anılan; TÜMOSAN, TAKSAN ve TEMSAN'ın 13.11.1975'de, TESTAŞ'ın 7.12.1975'de kurulması ile DESİYAB'ın 11.11.1975 tarihinde kurulması oldukça iyi tasarlanmış bir rastlantı idi. Ona göre, üçünün kuruluşu bankanın kuruluşundan yalnızca iki gün sonra olan SAN'lı kuruluşların kurucu ortakları arasında DESİYAB da bulunmaktaydı. DESİYAB'ın Tümosan'daki payı (1976) yüzde 41, Taksan'da yüze 41, Temsan (1977)' da yüzde 41, Testaş'ta (1976) yüzde 23, Gerkonsan'da da (1976) yüzde 40 gibi oldukça yüksek oranlardadır. Böylece de DESİYAB'a "Ağır Sanayi Bankası" görevi de verilmiş oluyordu (Şahinkaya 2002: 9).

Çoğunlukla MSP'nin koalisyon döneminde kurulan "SAN"lı kuruluşlar Kepenek'e göre, ülkede makine ve motor sanayiinin kurulmasını amaçlayan ve

sanayileşmenin ileri bir aşamasını simgeleyen bu kuruluşlar, 1970’li yılların ikinci yarısında uygulamaya koyulmuş, ancak 1980’lerden sonra bunların sözü bile edilmemiştir (Kepenek 1999: 328).

Erbakan’ın ağır sanayi ile ilgili hamleleri, döneminde çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Erbakan’ın temel atma törenlerine katılıp fabrikaların temelini attığı ancak temellerin tamamlanmadığı (Öymen 1976), atılan temellerin siyasi nitelik taşıyıp oy potansiyelini artırmaya yönelik bir kandırmaca olduğu (Öymen 1977), ağır sanayi projelerinin DPT’nin plan ve proje sistemine uygun olmadığı (Yalçın 1976) yönünde eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştirilere cevap niteliğinde editörlüğünü Oğuz Gök’ün yaptığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 1977 yılında “Ağır Sanayi 1977” adlı eser hazırlanmış ve oluşturan Genel Müdürlükler, plan ve projelerinin yatırıma dönüştürülen ve dönüştürülecek kısımlarını açıklamıştır (Gök 1977).

Ağır Sanayi hamleleri üçüncü BYKP’ nı çerçevesinde uygulamaya sokulmuştur. Nitekim Erbakan’a göre ağır sanayi üçüncü kalkınma planının bir emriydi (Erbakan 2014o: 295-7). Nitekim Üçüncü BYKP’da, “Ara malı sanayilerinden Kimya grubunda İkinci Petrokimya Kompleksi, yeni bir Petrol Rafinerisi, Tarsus Kimya Kompleksi projeleri ile metal sanayilerinden İskenderun Demir-Çelik ve Alüminyum tesisinin genişletilmesi, Çinko-Kurşun projeleri Üçüncü, Plan döneminin önemli projeleri olacaktır. Yatırım malı sanayilerinde otomotiv sanayii için dizel motorları yapımı, Pendik Tersanesi ve deniz dizel motorları yapımı, aktarma organları, diğer ağır sanayi teçhizatı projeleri bu dönemin önemli yatırım konularıdır.” ifadeleri yer almaktadır (DPT, www.kalkinma.gov.tr, 15 Aralık 2014’te erişildi).

Erdem, Şanlıoğlu ve İlgün’e göre, Erbakan’ın döneminde kuruluşu başlatılan sanayilerin verilere ne kadar yansıdığını saptamak çok güç bir durumdur. Ancak bu sanayilerin verilere etkisinin olduğu söylenebilir. Nitekim 3.BYKP döneminde (1973-1977) imalat sanayiinde yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 14,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu önemli sayılabilecek büyüme kamu yatırımlarının hızla artmasından kaynaklanmaktadır. Bunda MSP’nin ağır sanayi politikalarının etkisi şüphesiz büyüktür (Erdem, Şanlıoğlu ve İlgün 2009: 119).

Erbakan'ın koalisyon dönemlerinde sanayileşme ile ilgili hamlelerinin Erbakan'ın teoride planladığı gibi bir durum sergileyememiştir. Sanayinin kurulması ile ilgili teoride devlet öncülüğü amaçlanırken uygulamada halkın dâhil olmadığı devletçi bir görünüm meydana gelmiştir. Yani fabrikaların devlet tarafından kurulmuş ancak teorideki gibi halka veya bölge sakinlerine arz edilmemiştir. Ancak kurulan fabrikaların bölgelerde istihdam sorununa bir nebze de olsa çözüm getirmiştir. Erbakan'ın sanayileşmede teorisini pratiğe tam manasıyla yansıtamaması durumunu Türkiye'de 1970'li yıllarda yaşanan siyasi istikrarsızlık, petrol krizi ve hükümetlerin değişmesi ile ekonomi yönetimlerinin de değişmesi gibi gelişmelerle açıklayabiliriz. Çünkü MSP' nin dâhil olmuş olduğu koalisyon hükümetleri kısa zamanlı sürmüş ve yönetimler el değiştirmiştir.

3.3. Necmettin Erbakan'ın 1980 sonrası Ekonomik Söylem ve Uygulamalarının Pratiği ve Teorisi Üzerine

Türkiye'de 1970'li yılların sonunda yaşanan kriz ve 1980 askeri darbesi, ülke ekonomisinin de değişimine yol açmış ve serbest piyasanın gündeme gelmesi ile 24 Ocak kararları alınmıştır. Bu kararların alınması ile Türkiye ekonomisi ithal ikameci stratejiden liberal bir ekonomiye geçmiştir. Yaşanan bu gelişmeyle birlikte Erbakan'ın Devlet öncülüğündeki sanayileşme stratejisi yerini serbest piyasa vurgusunun yapıldığı ve de daha çok üretime yönelik olan Adil (Ekonomik) Düzen'e bırakmıştır. 12 Eylül darbesi neticesinde MSP kapanmış ve yerine yine milli görüş camiası tarafından kurulan Refah Partisi geçmiştir.

Refah Partisi, siyasi ve ekonomik söylemini sanayileşme yerine liberalizmin de etkisiyle Adil Düzen üzerinden yapmıştır. Siyasi yasaklı Necmettin Erbakan, 1987 yılında yasağının kalkmasıyla Refah Partisi genel başkanlığına getirilmiştir. RP döneminde Erbakan'ın siyasi ve ekonomik söylemi olan Adil Düzen, kırsal kesimden büyükşehirliere göç eden ve çarpık kentleşmenin yaşandığı bölgelerde bulunan muhafazakâr insanlar ve de kırsal kesimde yaşayan insanlar tarafından bir umut kaynağı

olarak görülmüş neticesinde RP, önce belediyelerde (1994) sonra ülke yönetiminde (1996) iktidar olmuştur.

Erbakan'ın Adil Düzen söyleminin ele alınacağı bu bölümde, ilk olarak 1980 sonrası Türkiye Ekonomisinin durumu açıklanacaktır. Sonrasında Erbakan'ın Adil Ekonomik Düzen Teorisi ve Pratiği ele alınacak ve bu başlık altında Adil Ekonomik Düzen'in Teorisi, Uygulaması ve Değerlendirilmesi incelenecektir.

3.3.1. 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi

Türkiye'de ithal ikameci politikaların yanlış yürütülmesi, petrol krizi ve uluslararası yardımların kesilmesi gibi sebepler 70' li yılların sonlarında ülkenin krize sürüklenmesine neden olmuştur. Ödemede güçlük çekilen dış açıklar, geri ödenemeyen borçlar ve döviz dar boğazı gibi nedenler ülkeyi bir takım ekonomik kararlar almaya itmiştir (Karluk 2009: 224). Bu kararlar Nisan 1978 ve Mart 1979 olmak üzere iki istikrar paketinden oluşmaktadır. Bu paketlerin gerçekleştirilebilmesi için önemli derecede dış desteğe ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun için IMF ile stand- by anlaşması yapılması zorunlu kılınmış ve verilen iki niyet mektubunda devalüasyon, KİT zamları ve kamudaki istihdamın azaltılması koşul olarak ileri sürülmüştür. Ancak siyasi istikrarsızlık ve ekonomideki dar boğazlar bu istikrar paketlerini başarıya ulaştıramamıştır (Karabıçak 2000: 55). Nihayet 24 Ocak 1980 tarihinde Demirel Hükümeti, ekonomiyi darboğazdan çıkarmak için bir dizi karar alına durumunda kalmıştır. 24 Ocak kararları adı verilen bu önlemler paketi, yüksek oranlı bir devalüasyon ve özellikle dış ekonomik ilişkilerde önemli ölçüde liberasyon kaidelerini kapsıyordu. İç ekonomide de serbest piyasa düzenine geçiş için bazı önlemler alınmıştı. Demirel Hükümetinin almış olduğu 24 Ocak kararları, 12 Eylül darbesinden sonra da yürütülmeye çalışılmıştır. Bu kararların yürütülmesinde kurulan olağanüstü hükümette ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevini yüklenen Turgut Özal'ın önemli etki ve katkıları olmuştur. Daha sonra bilindiği gibi serbest seçimlere gidilmiş ve Turgut Özal'ın kurucusu olduğu Anavatan Partisi mecliste çoğunluğu oluşturmuş ve Turgut Özal'ın Başbakanlığında kurulan hükümet 24 Ocak kararlarını, daha da ileri kararlar olarak devam ettirmiştir (Alkin 2010: 100).

Ekonomide tatbik edilmek istenen 24 Ocak kararları söz konusu üç ana hedefi kapsamaktaydı. Bunlar enflasyonun aşağı çekilmesi, piyasa ekonomisini harekete geçirmek ve ekonomiyi dışa açarak döviz getirmektir. Bu bağlamda ülkemizde devlet'in ekonomiye doğrudan müdahalesinin nispi azaltılması, dışa açık bir ekonomi ve para piyasalarında gerçekçi bir faiz politikasının izlenmesi gibi durumlar uygulamaya sokulmuştur (Akyıldız ve Eroğlu 2004: 55). Buna finansal serbestleşme de denilebilir. Finansal liberasyon ile birlikte döviz kuru, vadeli mevduat ve kredi faizleri serbest bırakılmış, Sermaye Piyasası Kanunu (1981) yürürlüğe konulmuş ve Sermaye Piyasası Kurulu (1982) kurularak serbest piyasanın işleyişi takip edilmek istenmiştir. 1981 yılında yürürlüğe konan Sermaye Piyasası Kanunu, Türkiye'de sermaye piyasalarının düzenlenmesini, desteklenmesini ve denetlenmesini ve güvenli, şeffaf ve dengeli bir şekilde işleyen sermaye piyasaları yoluyla yatırımcıların hak ve çıkarlarının korunmasını amaçlamış ve menkul kıymetler piyasasının gelişimini destekleyen en önemli adımlardan biri olmuştur (Çetin 2010: 100-110).

Seyidoğlu'na göre, 80 sonrası liberal ekonomik politikalar yabancı sermaye girişlerini bir ölçüde özendirici etki yapmıştır. Yabancı sermaye yasında yapılan iyileştirmelerle birlikte, bürokrasinin azaltılması, gümrüklerin indirilmesi, kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi bu konuda başlıca etkenlerdir (Seyidoğlu 2003: 750). Türkiye'de 80' li yılların sonunda ekonomik problemlerin artması dönemin hükümeti tarafından 4 Şubat 1988 istikrar kararları almasına sebep olmuştur. Bu kararlar neticesinde faizlerin yükseltilip sıcak para girişi sağlanmaya çalışılmış ancak bu durum üretimi durdurmuş ve durgunluğu artırmıştır (Karluk 2009: 421).

Alkin'e göre, 1980-90 döneminin büyüme, global refah, dışa açılma ve döviz darboğazını giderme, zihniyet değişikliği oluşturma açısından başarılı politikalar gerçekleştirilmiş ancak bu politikalar sürdürülememiştir (Alkin 2010: 107).

Türkiye' de 80' li yılların sonundaki ekonomik problemler, 90' lı yılların başında da devam etmiş, körfez krizinin yaşanması ve 1991 erken genel seçimleri, para politikalarının gevşemesine yol açmış ve nihayetinde ekonomi 1994 yılında tekrar tıkanma durumuna gelmiştir. Ekonomi 1994 yılında önemli bir iç borç baskısı altında

kalmıştır. Dış borçlar iç borçlara çevirilince faizler yükselmiştir (Karluk 2009: 422). Kamu açıkların borçlanmayla kapatıldığı, yüksek faiz-düşük kur politikasının desteklediği kısa vadeli spekülâtif sermaye girişleri, bir yandan ekonominin dış açıklarını finanse ederken, diğer yandan ulusal tasarruf eğilimini düşürerek, tüketim ve ithalat hacmini genişletmiş, döviz kuru ve faiz oranları arasında hassas dengelere dayalı yapay bir büyümeye yol açsa da (Eğilmez ve Kumcu 2002: 150-5), 1994 yılının Şubat ayı sonunda İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) Bileşik Endeksinde %20'lere varan değer kaybı ile birlikte döviz piyasalarında hareketlenmeler başlamış, döviz piyasalarında TL'den kaçış ve yabancı paralara talep şeklinde başlayan panik sürecinde, Merkez Bankası (MB) piyasalara dolar satarak müdahale etmeye çalışmıştır. Böylece bankanın rezervleri erimiş ve dövizdeki hızlı yükseliş engellenememiştir. Döviz kurlarındaki yükselme %100'ün üzerine çıkmıştır (Alp 2002: 159). Yaşanan bu gelişmeler ülke yönetimini 5 Nisan tedbirlerini almaya yöneltmiştir. Sonuç olarak Türkiye ekonomisi 1994 krizine sürüklenmiş ve ekonomi %6,09 oranında küçülmüştür. 1995-1999 döneminde krizin ardından yapılan devalüasyon ve 5 Nisan istikrar tedbirleri ekonomide kısa vadeli olumlu sonuçlar vermesine rağmen, ekonomiyi 1994 krizine sürükleyen ekonomik ve siyasi faktörlerde herhangi bir iyileşme sağlayamamıştır (Uyanık 2010: 70).

1995, 1996 ve 1997, iktisadi büyümenin yüksek olduğu yıllardır⁷⁰; ancak 1998 yılında bir durgunluk söz konusudur. 1997 yılında Asya Krizi'nin patlak vermesi ve 1998 yılındaki Rusya Krizi bu durgunluğun sebeplerindendir. Bu durgunluk, 1999 yılında döviz krizine dönüşmüştür (Yıldırım 2011: 117). Asya'nın 1997 yılında ve Rusya'nın 1998 yılında yaşadığı krizler ilk aşamada Türkiye üzerinde doğrudan etkisi olmasa da söz konusu krizlerin etkileri sonradan ve daha dolaylı yoldan gerçekleşmiştir. Önce bölgesel olarak algılanan bu kriz, yeni yükselen pazarlar için ortak bir kriz olarak görülmeye 1999 itibarıyla başlanmıştır. Bu bölgelerde yatırım yapmış olan çoğu yatırımcı, paralarını alarak, kendi ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin de bu durumda uluslararası sermaye piyasalarından borç alması gitgide zorlaşmaya başlamıştır. Bu zorluklar ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemiş, ekonomi bir de

⁷⁰ Bu yıllarda Erbakan'ın Başbakanlığını yaptığı 11 aylık 54. Hükümetin ekonomi politikaları, ayrı başlık altında değerlendirecektir.

1999 depreminden yara alınca, Türkiye 2000'li yıllara kriz etkisi ile girmiştir. 1999 yılının sonuna doğru Türkiye' nin ekonomik göstergeleri; Büyüme - %6,1; enflasyon (TEFE) % 70, hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı ise % 106' ya ulaşmıştır (Eğilmez ve Kumcu 2004: 384). Ekonominin bu durumda olması sebebiyle Türkiye, IMF ile tekrar stand-by anlaşmasına gitmiş ve 2000 yılında uygulamaya konulacak programla enflasyonun düşürülmesi amaçlanmıştır.

Uygulamaya konulan bu programın amacı; enflasyonun, yapısal reformlarla desteklenerek, güçlü para, gelir, maliye ve kur politikalarının eşgüdümlü uygulanması ile enflasyonu 2000 yılı sonunda %25, 2001 yılı sonunda %12 ve 2002 yılında % 7'ye indirmek, reel faiz oranlarını makul düzeylere düşürmek, ekonominin büyüme potansiyelini artırmak, ekonominin kaynaklarının etkin ve adil dağılımını sağlamaktır (Yeldan 2003: 159-60).

Hazırlanan bu programın enflasyonu düşürmeye yönelik uygulamaya konmasıyla birlikte 2000 yılında enflasyon, %70 'lerden %35-40'lara kadar gerilemekle birlikte, faizlerdeki düşüşün tüketime yönelik kredileri artırması sonucu ortaya çıkan talep patlaması hedeflenen enflasyon oranı olan %25 seviyesine ulaşılmasını engelledi. Kur çapası nedeniyle enflasyon oranının altında bir artış gösteren döviz kuru TL'nin değerlenmesine yol açarak cari işlemler dengesi açığını büyüttü. Kriz öncesi ülkeye gelen sıcak paranın, özellikle bankaların açık pozisyonlarını kapatmak için döviz talep etmeye başladıkları bir dönemde dışarıya kaçmaya çalışması, ekonomide likidite sıkıntısına yol açarak Kasım 2000'de faizleri önemli ölçüde yukarıya tırmandırdı. Merkez Bankasının, piyasanın ihtiyaç duyduğu likiditeyi zamanında karşılayamaması sonucu Kasım 2000'de yaşanan bu finansal kriz, IMF'in 7.5 milyar dolarlık ek rezerv imkanını devreye sokmasıyla aşıldı. Ancak programın kırılganlığını gösteren bu krizden sonra, Şubat 2001'de siyasal alanda yaşanan bir kriz, öncekine göre daha büyük ölçekli dövize spekülatif bir saldırıyı başlatarak, benzer sürecin daha şiddetli bir şekilde yaşanmasına ve gecelik faizlerin %6000'lere yükselmesine sebep oldu (Akyıldız ve Eroğlu 2004: 58).

Şubat 2001 krizinin yaşanmasıyla birlikte “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programı 14 Nisan 2001’de açıklanarak uygulamaya konulmuştur. Bu programın temel amacı, döviz kuru rejiminin terk edilmesi sebebiyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak, yeni ve çağdaş kurumsal yapıları oluşturmak, ekonomik etkinliği sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmek, makroekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanmak, sürdürülebilir büyüme ortamını sağlamak, kişiler ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı bozukluklarını gidermektir (Karluk 2009: 448).

GEGP’ nın en önemli amacı, enflasyonu indirmek ve makroekonomik dengeleri sağlamaktır. Bunun için bu programda “Enflasyon Hedeflemesi” en önemli araçtır. Bir önceki programda “döviz çapası” enflasyonu indirmede kullanılırken, bu programda “Enflasyon Hedeflemesi” kullanılmaktadır (Karluk 2009: 450). Ayrıca Enflasyon hedefinin gerçekleşebilmesi için merkez bankasının bağımsızlığının sağlanması, bankacılık sektörünün ve mali sistemin yeniden yapılandırılması, kamu finansmanının güçlendirilmesi ve bunlarla ilgili yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir (Deniz ve Suner 2011: 135).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) doğrudan enflasyon hedeflemesine geçmek yerine ön koşulların yerine getirilmesinin tamamlanabilmesi ve uygulamaya geçmeden önce enflasyon seviyesinin aşağı çekilebilmesi için 2002-2005 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi uygulamayı tercih etmiştir. Bu dönemde uygulanan para politikası sıkı maliye politikası ile de desteklenmiş ve enflasyonun düşürülmesinde önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Bu dönemde ilan edilen enflasyon hedeflerine uyulmuş olması merkez bankasının kredibilitelerini arttırmıştır. Yapılan kanun değişikliği ile merkez bankasının temel amacı fiyat istikrarını sağlamak olarak belirlenmiş, enflasyon hedefinin ise TCMB ve hükümetin birlikte alacakları kararlarla belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan bu kanun değişikliği ile aynı zamanda TCMB’nin bağımsız ve hesap verebilir olması sağlanmıştır (Deniz ve Suner 2011: 135). Türkiye enflasyon hedeflemesi rejimini uygulayabilmek için yukarıda sayılan ön koşulları sağlayabilmek adına ciddi anlamda büyük girişimlerde bulunmuştur Nitekim bu politikaların sağlanmasında ülke yönetiminin koalisyondan çıkıp, tek iktidara

geçmesi önemli bir etkidir. Ayrıca bu politikaların uygulanmasında tek iktidar olan AK Partinin önceki hükümet döneminde hazırlanmış olan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı (GEGP) devam ettirmesinin etkisi vardır (Yıldırım 2011: 123).

Yeni iktidar, 2002'den sonra yatırımcıların ülkeye güveninin tesisi sağlamada etkili olmuştur. Bunun için Ocak 2003'de Acil Eylem Planı'nda kurumsal yapılanmaya ilişkin eylemler ve kamu yönetimi alanında önemli reformlara yer vermiştir. Uygulamaya konan bu yeni program için bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda özelleştirme çalışmalarına hız verilirken yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesinin önünü açan ön hazırlıklar başlatılmış ve bankacılık sektörünün sorunları giderilmeye çalışılmıştır (Özmalda 2009: 4-49). Yeni Hükümet 2001 krizinden sonra IMF ile imzalanan anlaşmalara sadık kaldı ve yabancı yatırımı daha da özendirerek ve yabancılara ülke sınırları içinde mülk edinme hakkı getiren düzenlemeler çıkardı. Bu dönemde devletin enerji, telekomünikasyon sektörlerindeki varlığı özelleştirmeler yoluyla büyük oranda sona erdi. Bu dönemde ayrıca ihracat ve ithalatta Özal dönemindeki sıçramaya benzeyen çok önemli artışlar yaşandı (Kaya 2011: 33).

Türkiye yeni iktidarın ekonomi politikalarıyla birlikte 2008 krizine kadar büyüme sürecine girmiştir. Türkiye 2002'de % 6,2, 2003'de % 5,3, 2004 % 9,4, 2005 % 8,4, 2006 % 6,9, 2007 % 4,7 büyüme göstermiştir. Ayrıca ihracat, ithalat, yabancı sermaye gibi ekonomik araçlarda artışa gidilmiştir. Fakat bu olumlu gelişmelere rağmen ödemeler dengesi ve işsizlik sorunları, 2002 yılından sonra da problem teşkil etmiştir. İhracat artış oranlarının yüksek olmasına rağmen ithalatın daha fazla artması sonucu, dış ticaret açığı sorunu giderilememiştir. Bu açıklar yabancı yatırımlarla kapatılmakta, bu da büyümenin dışa bağımlı hale gelmesine neden olmaktadır (Öniş ve Güven 2010, Aktaran: Yıldırım 2011: 125). Türkiye ekonomisi, bir başka sorun olarak, "istihdam yaratmayan büyüme" ile karşı karşıyadır. 2002 yılından sonra yaşanan iktisadi büyümeye rağmen, işsizlik oranları hep %10'un üzerinden seyrederek 2009 yılında %14'e kadar yükselmiş ve 2010 yılında %12 dolaylarına gerilemiştir. 2002-2007 döneminde imalat sanayi ortalama %8,9 büyürken istihdam kazancı %1,3 oranında kalmıştır (Yıldırım 2011: 125).

2002–2007 yılları arasında ortalama %7’ lik büyüme oranı yakalayan Türkiye ekonomisi için büyümenin kaynağı siyasi ve ekonomik alanda bir güven ortamının sağlamış olduğu sermaye girişleri ve özel sektör yatırımları olmuştur. Ancak 2008 yılında ABD’de patlak veren küresel kriz, Türkiye’de özellikle reel sektörü ve beklentileri olumsuz etkilemiştir. Krizin etkisiyle 2002 yılından itibaren 27 çeyrek dönemdir yakalanan ekonomik büyüme döneminin sonuna gelinmiş, 2009 yılı itibariyle ekonomi % 4,7’ lik bir küçülme yaşamış ve ekonomik küçülme direkt olarak istihdamı olumsuz etkileyerek, işsizlik oranı 2008 yılındaki %11’ lik seviyesinden 2009 yılında %14’lere yükselmiştir. Türkiye ekonomisi 2009 yılının son çeyreğinden itibaren toparlanma sürecine girmiştir. Nitekim 2009 yılının son çeyreği %6 gibi yüksek bir büyüme oranı ile kapatılmıştır (Taban 2011: 17). Son krizden sonra ülke para ve maliye politikaları alanında çeşitli ekonomik tedbirler olarak 2010, 2011, 2012 ve 2013 yıllarında tekrar büyüme sürecine gitmiştir.

3.3.2. Necmettin Erbakan’ın 1980 sonrası Ekonomik Söylem ve Uygulamalarının Pratiği ve Teorisi: Adil Ekonomik Düzen ve Refah-Yol Hükümeti

Erbakan, küçük ve orta işletmeli sermaye sınıfların desteğiyle ve çeşitli sebeplerle siyaset sahnesine girmiş, planlamış olduğu sanayileşme ve ufki devletçilik politikalarıyla Anadolu’yu kalkındırmayı hedeflemiştir (Erbakan 2014a: 115-20). 70’li yılların ortalarında koalisyon yoluyla iktidar ortağı olan Erbakan ve partisi MSP, ağır sanayi hamleleriyle çeşitli bölgelere kurdukları fabrikalarla küçük ve orta işletmeli sermaye guruplarını hareketlendirmeyi amaçlamaktaydılar (Keyder 2003: 287). Ancak 70’li yılların ortalarında yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, bu amacı tam anlamıyla gerçekleştirilmede engel teşkil etmiştir. Hülasa Erbakan 1974-78 arası kurulan 3 hükümette yer almıştır. Oluşan koalisyon hükümetlerinin sık sık değişmesi ve de kurulan hükümetlerde yer alan partilerin kendi ideoloji ve çıkarlarını düşünmesi, ülke ekonomisinin ve nihayetinde küçük ve orta ölçekli işletmeleri olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle Erbakan’ın orta sınıfı hareketlendirmeyi düşündüğü sanayileşme ve ufki devletçilik anlayışı tam anlamıyla tatbikat bulamamıştır.

Türkiye'nin ekonomik dinamiklerinin değişiminde 1980 yılı 24 Ocak kararları büyük önem arz etmektedir. 24 Ocak kararları ile birlikte liberalleşen Türkiye Ekonomisi, 70'li yılların ithal ikameci politikalarını terk etmişti. Ayrıca yaşanan siyasi kargaşa sebebiyle 12 Eylül darbesiyle karşılaşan Türkiye, yeni siyasi partilerle tanışmıştır. 12 Eylül darbesinden sonra da uygulamasına devam edilen 24 Ocak kararları dönemin tek iktidar partisi olan ANAP tarafından yürütülmüştür. Nitekim dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın uyguladığı liberal politikalar küçük ve orta ölçekli işletmelerin yükselmesine neden olmuş, rekabet gücü seviye itibariyle artış göstermiştir (Yıldırım 2011: 110).

Türkiye'de 24 Ocak kararları ve Özal politikalarıyla yaşanan ekonomik dönüşüm, dönemin siyasetçilerini de serbest piyasa vurgusu yapmaya yönlendirmiştir. 12 Eylül darbesiyle siyasi yasaklı olan Erbakan'ın ideolojik hareketi olan milli görüş, Refah Partisi ile temsil edilmekteydi. Erbakan, 60' lı ve 70' li yıllardaki sanayileşme söylemleri 80'li, 90'lı ve 2000'li yıllarda yerini üretim ağırlıklı olan Adil (Ekonomik) Düzen'e bırakmıştır.

Aslında 60'lı ve 70'li yıllarda özel sektörün tekelleşmeden serbest piyasa kuralları çerçevesinde gelişmesini isteyen Erbakan, bu isteğini özel sektörü güçlendirecek sanayileşme hamleleriyle gerçekleştirilebileceğine inanmaktaydı. Yani özel sektörcü bir görüşe hakim olan Erbakan, bunun gelişimi için sanayileşme söylemine vurgu yapmıştı. Bu söyleme başvurmadaki en önemli amaç ülkede her bölgenin kalkınmasını sağlamak ve Anadolu sermayesini güçlendirmektir. Ancak bu amacı planladığı şekilde tatbik edemedi.

Özal politikalarıyla birlikte Anadolu'da sermayenin yükselişe geçmesi ve ekonomik ve sosyal şartların değişmesi, milli görüşü toplumun dikkatini celbedecek adil düzen söylemine itmiştir. Her ne kadar Anadolu sermayesi yükselse de Erbakan'a göre, küçük ve orta ölçekli işletmeler faiz ve enflasyon mefhumuyla sömürülmekteydi. Makroekonomik dengelerde bir bozukluk söz konusuydu. Bunun çözümü olarak da Erbakan, faizsiz bir ekonomik düzeni önermekte ve bunun Adil Düzenle sağlanacağını söylemekteydi (Erbakan 2014c: 33-36). Adil Düzen ekonomik, siyasal ve sosyal

yapıların yeniden düzenlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Akevler olarak bilinen gurubun kurucuları Süleyman Karagülle, Süleyman Akdemir ve Arif Ersoy, bu söylemin teorisyenleridir. Temelini islami ilkeler ve islam medeniyetinin teşkil ettiği Adil Düzeni Erbakan' a anlatılmış ve Erbakan tarafından benimsenerek parti program ve söylemi haline gelmiştir (Arpacı 2012: 288).

Arpacı'ya göre Necmettin Erbakan, Adil Düzen'in ekonomik yapılanmasına ilişkin kapsamlı açıklamalar getirmiştir ancak içinde bulunulan koşullardan dolayı Adil Düzen'in siyasi-idari ve dini-ahlaki yapılanmasına ilişkin bir model önerisini ayrıntılarıyla sunmamıştır. Dolayısıyla Adil Düzen'in siyasal ve idari yapılanması, Necmettin Erbakan'ın parça parça açıklamalarının yanında ekonomik düzene vurgu yapmakta ve bu Akevler çevresinin Adil Düzen projesi ile bütünleştirilerek sunulmaktadır (Arpacı 2012: 288).

Adil Düzen, sadece ekonomiyi açıklayan bir sistem değil siyasi, idari, sosyal ve ekonomik yapıları içinde barındıran genel bir sistem açıklamasıdır. Bu tez, konusu gereği Erbakan'ın ekonomik söylem ve uygulamalarının pratiğini ve teorisini incelediği için, Erbakan'ın söylemlerinden yola çıkarak Adil Ekonomik Düzen' in teorisi ve uygulamasına yer verecektir. Bu doğrultuda ilk olarak Erbakan'ın Refah Partisi döneminden başlayıp ölümüne kadar açıklık getirdiği Adil Ekonomik Düzen' in teorisi ve sistemi incelenecektir. İkinci olarak bu teorinin siyasi tecrübeye ne kadar aksettirildiği ele alınacak ve Erbakan'ın Adil Düzenin kokusu olarak ifade ettiği Refah-Yol Hükümetinin icraatlarına yer verilecektir. Üçüncü olarak da teori ve uygulamaların değerlendirilmesi içerisinde Adil Ekonomik Düzen'e getirilen eleştirilere yer verilip Adil Ekonomik Düzen Teorisinin iktisadi kaynaklar açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.3.2.1. Adil Ekonomik Düzen'in Teorisi

Adil Ekonomik Düzen, kapitalizm ve sosyalizm sistemlerinin dışında islami prensiplere dayanan ayrı bir ekonomik sistem olarak ifade edilmektedir (Erbakan 2010). Bu başlık altında sistemin öncelikli olarak özelliklerine yer verilecektir. Adil Ekonomik Düzen çok geniş bir konu olması nedeniyle biz burada Erbakan'ın söylemlerinden yola çıkarak genel esaslar üzerinden açıklamalara yer vereceğiz.

Erbakan, Adil Ekonomik Düzen'i, 80'li ve 90'lı yıllarda uygulanan rant ekonomisine karşı faizsiz bir üretim ve kar ortaklığı sistemi üzerine söylemleştirmiş ve program haline getirmiştir. Mevcut düzeni rant ekonomisi olarak dile getiren Erbakan, bu ekonominin insanları sömürdüğünü söylemektedir⁷¹ (Erbakan 2010: 35-40).

Erbakan'a göre, hâlihazır ekonomik zulümlerden kurtulmak ve bu zulümlere sebep olan mikropları ortadan kaldırmak ancak adil düzenle mümkündür. Milli Görüş "Yeniden Büyük Türkiye' yi kurmak için, bugünkü, anayasaya aykırı köle düzenini ortadan kaldıracak, yerine anayasada sözü edilen herkese refah getiren, herkese hakkını veren ve herkese fırsat eşitliği tanıyan bir sistemi oluşturacaktır. Milli Görüş'ün kuracağı yeni düzende faiz olmayacak, haksız vergiler kalkacak, paranın değeri hak ölçüsü olarak kabul edilecek, sağlam paraya geçilecek, karşılıksız para basılmayacak, paranın değeri düşürülmeyecek ve krediler adil ölçüler içinde faydalı iş yapacak herkese verilecektir. Böylece herkes bugünkü düzende bir ekmek aldığı parayla üç ekmek alma imkânına kavuşacak ve aynı işletme sermayesiyle bugünkünün üç misli fazla üretim yapabilecektir. Bugünkünden üç misli fazla insan çalışabilecek, her şeyin fiyatı üçte birine düşecek, herkes üç misli fazla satın alma gücüne kavuşacak, en ucuz üretim Türkiye'de olacak, ihracat artacak, müslüman ülkelerle "Ortak Pazar" kurularak onların ihtiyaçları Türkiye'den karşılanacak ve böylece Türkiye, çok kısa bir zamanda dünyanın en güçlü ülkelerinden birisi olacaktır (Erbakan 1991: 13).

Erbakan'a göre Adil Ekonomik Düzen, "(...) temel prensipler itibariyle, kapitalizm ve komünizmin bazı ilkelerini bir araya toplayarak yeni suni bir düzenin kurulmasına çalışılması olayı değil insanlığın uzun süre kapitalizm ve komünizmi denedikten, bunların zulüm, sosyal patlama ve felaketten başka bir şey getirmediğini gördükten sonra bu dejenere sakat düzenleri, bu düzenler vasıtasıyla kabul edilmiş olan yanlış, haksız ve insan tabına aykırı prensipleri terk ederek zulümden hakka dönmek ve böylece gerçekte var olan, tabî olan, hakka dayalı olan bir düzenin bugünün şartlarına göre yürürlüğe konması demektir" (Erbakan 1991: 77).

---

⁷¹ Daha önceki bölümlerde bkz. "Erbakan' ın Kapitalizm Eleştirisi" başlığında Erbakan' ın Rant Ekonomisine getirdiği eleştiriler açıklanmıştır. Tekrarına lüzum görmüyoruz.

Erbakan, adil düzenin medeniyetler çerçevesinde oluştuğunu söylemektedir.⁷² Ona göre, tarihte insanlar çeşitli şekilde geçimlerini sağlamaktaydılar. Bunu dönemler halinde ayıran Erbakan'a göre, "İnsanlık bugünkü durumuna bir anda gelmedi, ilk insandan bugüne kadar birçok devrelerden geçerek geldi. Bu devreler incelendiği zaman görülmektedir ki insanların zamanla çoğalmaları, yaşama ihtiyaçlarını karşılamaları bakımından çeşitli ekonomik aşamaların; meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu ekonomik aşamalar bir yandan o dönemlerin medeniyetlerini etkilemiş, medeniyetler de ekonomik aşamaları ve düzenleri etkilemiştir. Tablo 3.2'de insanlık tarihinde geçirilen bugüne kadarki ekonomik aşamalar özet halinde takdim olunmuştur." (Erbakan1991: 69) Bu tabloda Erbakan, ekonomiyi dönemlere ayırarak açıklamaktadır. Bu tabloya göre ilk insanlar meyvalarla geçiniyorlardı. Ekonomide "Toplayıcılık = Meyvecilik" dönemi yaşanmış ve zamanla nüfus çoğalınca, meyvalar yetmemeye başlamış ve nihayetinde insanlar hayvanları avlayacak aletleri ve ateşi keşfetmişlerdir. Böylece hayvan etlerini pişirerek yemek imkânına kavuştular bu gelişme insanlık tarihinde "Avcılık" dönemini başlattı (Erbakan 1991: 69).

Erbakan'a göre, "Nüfus daha da çoğaldığı zaman yapılan avlanmalarla elde edilen besinler yetmemeye başladı bunun üzerine insanlar besi hayvanlarını sürüler halinde besleyerek çoğaltmaya başladılar. Bu gelişme ekonomide "Çobanlık" dönemine geçilmesine etken oldu. Daha da sonra nüfus daha çok artınca gerek kendileri ve gerekse hayvanları için, sürüleri için topladıktan, buldukları meyva ve tarım ürünleri yetmemeye başladı. Bunun üzerine insanlar bu tarım ürünlerini daha bolca üretme ihtiyacını duydular. Bu ihtiyaç ekonomik bakımdan "Çiftçilik" dönemine geçilmesini sağladı. Çiftçilik bakımından su, güneş ve verimli toprak faktörleri açısından ilk gelişmeyi Mezopotamya' da görüyoruz. Böylece insanlar göçebelikten site hayatına döndüler, yazı bulundu ve tarihi devirler başladı. Bu devire kadar ekonomik faaliyetler hep aile, aşiret ve kabile içerisinde kalıyordu. Dolayısıyla bir "Kapalı Ekonomi" söz konusuydu, toplayıcılık ve avcılık döneminde meyvalar hayvan ve etler için mülkiyet vardı. Çobanlık ve çiftçilik döneminde ise sadece tüketim mallarında değil üretim araçlarında da mülkiyet ortaya çıktı" (Erbakan 1991: 69).

⁷² Peygamberlerin kendi dönemlerinde halklarına uyguladıkları siyaset sistemi

Erbakan'a göre, "Çiftçilikten sonraki dönemler de bir göz attığımızda ilk gelişme olarak üreten insanın ürettiği malı pazara getirip ihtiyaç sahiplerine arz etmesi ve onların ürettikleri mallarla kendi ürettiğini değiştirmesi dönemini görüyoruz. Yani artık kapalı ekonomiden "Piyasa Ekonomisi" ne geçildiğini "Mal Mübadelesi" yapıldığını ve bu değiştirmenin de doğrudan doğruya üretenler arasında yapıldığını görüyoruz. Bu dönem "Doğrudan Mübadele" dönemini teşkil etmektedir. Zamanla insanlar dünyanın daha geniş bölgelerine yayıldılar, ulaşım imkanları arttı, daha geniş sahalar arasında mal mübadelesi yapmaya başladılar. Fakat bu yayılmanın neticesi olarak artık değişim doğrudan doğruya üretenler arasında olmaktan çıktı "Aracılı Mübadele Dönemi" başladı. Yani bir tüccar sınıfı meydana geldi. Bunlar üretenlerin mallarını aldılar değişik yerlerdeki piyasalara arz ettiler oradaki ihtiyaç sahiplerine sattılar. İnsanların nüfuslarının artması, ulaşım imkânlarının artması, Avrupa ile Asya arasında ticaret yollarının gelişmesi, Amerika'nın keşfi deniz yoluyla ulaşımın gelişmesi sonucu olarak yavaş yavaş bilhassa sömürgeci batıda zengin tüccarların ortaya çıkması ve bu zenginlik sayesinde fabrikalar kurulması insanlık tarihinde ekonomik alanda "işçilik dönemi" ne geçilmesine sebep oldu. İşçilik döneminde artık yavaş yavaş ekonominin ana karakteri malın, malzemenin değil, insan emeğinin birikiminin alınıp satılması olmuştur. Mesela bir Mercedes otomobili satılırken satılan bu otomobilin malzemelerinden daha çok bu otomobilin, bütün parçalarının üretimi için harcanan emektir. Böylece "Emek Mübadelesi" dönemine geçilmiş oldu. Böylece bugünkü noktaya gelindi. Tablo 3.2'de bugünkü nokta düşey olarak çizilmiş olan çift çizgiyle belirlenmiştir. Diğer yandan insanlık tarihindeki bu ekonomik aşamalar birbirine takiben yürürken yukarıda da işaret olunduğu gibi ekonomik faktörler medeniyeti etkilemiş, medeniyette ekonomik düzeni etkilemiştir" (Erbakan 1991: 70-1).

Ekonomik dönemlerden yola çıkarak tarihte iki zihniyetin mücadele ettiğini söyleyen Erbakan'a göre, "Hakkı Üstün Tutan" ve "Kuvveti Üstün Tutan" zihniyetler temelinde Hak-Batıl mücadelesi gerçekleşmektedir. Adil Düzen'i "Hakkı Üstün Tutan"

zihniyet çerçevesine yerleştiren Erbakan, peygamberlerin bu yolu kullandığını belirtmiş ve batılla her daim savaş içerisinde olduğunu söylemiştir⁷³ (Erbakan 1991: 71-2).

Tablo 3.2: İnsanlık Tarihi Boyunca Ekonomik Aşmalar (Erbakan 1991: 70)

KAPALI EKONOMİ				PİYASA EKONOMİSİ			
TÜKETİM PAZARINDA MÜLKİYET		ÜRETİM ARAÇLARINDA MÜLKİYET		MAL MÜBADELESİ		EMEK MÜBADELESİ	
TOPLAYICILIK (MEYCACILIK)	AVCILIK	ÇOBANLIK	ÇİFTÇİLİK	DOĞRUDAN MÜBADELE	ARALI MÜBADELE	İŞÇİLİK	ORTAKLIK
ZAMAN							
ORTAKLIK EKONOMİSİNDE İKTİSADİ GİRDİLER VE BÖLÜŞME							
BANKA	% MÜTEŞEBBİS PAYI	YÖNETİM	TEŞEBBÜS ORTAKLIĞI	İŞLETME			
	% KİRA PAYI	TESİS	MÜLKİYET ORTAKLIĞI				
	% EMEK PAYI	EMEK	EMEK ORTAKLIĞI				
	% SERMAYE PAYI	İLK MADDE	SERMAYE ORTAKLIĞI				
	% GEN.HİZ.PAYI	GENEL HİZMET	HİZMET ORTAKLIĞI				

⁷³ Bu husustaki açıklamalara 1.bölümde “Teori Kapsamında Milli Görüş, Esasları ve İslam ile İlişkisi” başlığı altında “Hak-Batıl Mücadelesi” alt başlığında genişçe yer verilmiştir. Adil Ekonomik Düzen’ i anlamlandırmak için tekrar geriye dönmekte fayda vardır.

3.3.2.1.1. Adil Ekonomik Düzen'in Özellikleri

Erbakan, Adil Ekonomik Düzen'i İslam tarihine atıfta bulunarak açıklamaktadır. Ona göre Adil Ekonomik Düzen, geçmişten günümüze hak-batıl mücadelesi içerisinde gerçekleşmiştir. Tarihte batı medeniyeti her zaman kuvveti üstün tutmuştur. İslam medeniyeti ise her zaman hakkı üstün tutmuştur. İnsanlığa saadet getirecek anlayış her zaman hakkı üstün tutmak mümkündür. Bu da Adil Düzen'le sağlanacaktır (Erbakan 1991: 14-5).

Erbakan'a göre, "Adil Ekonomik Düzen; ekonomik düzenin her noktasında sömürüye müsaade etmeyen, herkese hakkını veren, herkese karşı eşit davranan ve herkese fırsat eşitliği veren, herkesin faydalı, yapıcı faaliyetlerini destekleyen, ekonomik faaliyetleri teşvik eden, ekonomik gelişmenin önündeki lüzumsuz ve haksız engelleri ortadan kaldıran bir ekonomik düzendir" (Erbakan 1991: 17). Erbakan'a göre, "Adil Ekonomik Düzen, tam ve mütekâmil bir düzendir. Bu düzende kapitalizmin ve komünizmin faydalı yanları mevcuttur. Fakat mahsurlu ve zararlı yanlarına ise yer verilmemiştir. Temel esasları aşağıda açıklığı zaman daha açık bir şekilde görüleceği gibi Adil Ekonomik Düzen tam ve mütekâmil bir düzendir. Kapitalist düzen hakka dayanan; teşvik edici ve tanzim edici bir faktör olan "Kârla birlikte haksız bir sömürü ve zulüm aracı olan "Faiz"e de yer vermiştir ve yine kapitalist düzende faydalı olan ekonomiyi tanzim eden ve yönlendiren "Serbest Piyasa Rekabeti"ne yer verildiği gibi tatbikatta tröstlerin ve tekellerin oluşmasına mani olamamaktadır. Buna mukabil komünist rejim prensip olarak faize karşı olmakla beraber bunun yanında "Mülkiyet Hakkı"na ve "Kâr"a da karşı çıkmak suretiyle insan tabiatına aykırı düşmekte ve "Serbest piyasa rekabeti" ne yer vermeyip ekonomiyi (Merkezi planlama) ve "Masa başında fiyat tespiti" suretiyle yönlendirmeye çalışmakta halbuki gerçekte bu yolla ekonomiyi tahrip etmektedir" (Erbakan 1991: 18).

Erbakan' a göre Adil Ekonomik Düzen, hakka dayanan yönlendirici ve teşvik edici bir unsur olan "kâr" a müsaade ettiği halde bir haksızlık ve sömürü vasıtası olan "Faiz" e yer vermemekte, ayrıca serbest piyasa rekabetini ve mülkiyet hakkını esas alarak bunların faydalarına yer vermekte buna mukabil tekelleşmeye ve "ihtikar" a

imkan vermemek suretiyle bunların zararlarından ekonomiyi ve insanları korumaktadır (Erbakan 1991: 18).

Erbakan' a göre Adil Ekonomik Düzen, maddi ve manevi kalkınmayı birlikte yürütüldüğü düzendir. Bu düzen insanlığa refah getirir, ekonomiyi hızla geliştirir. Milli, güçlü ve yaygın kalkınmayı sağlar. Bu düzende gelir dağılımı bozuklukları önlenir ve adil paylaşım çerçevesinde hareket eder. Adil Ekonomik Düzen, geri kalmışlığı, rüşveti ve ahlaki bozulmayı önler (Erbakan 2010).

Adil Ekonomik Düzen' in özellikleri ve diğer ekonomik sistemden farklarını Erbakan Şekil 3.1'de şöyle aktarmaktadır.

Şekil 3.1: Ekonomik Düzenlerin Dayandıkları Temel Görüşler ve Özellikleri (Erbakan 1991: 79)

HAKKI ÜSTÜN TUTAN SİSTEM	KUVVETİ ÜSTÜN TUTAN SİSTEM	
ADİL EKONOMİK DÜZEN	SİYASİ KUVVET (Sosyalizm)	SERMAYE KUVVETİ (Kapitalizm)
1. Özel-kamu Mülkiyeti Dengesi	1. Kamu Mülkiyeti Esası	1. Özel Mülkiyet Esası
2. Faiz yok, Kar var	2. Faiz Yok, Kar Yok	2. Faiz Var, Kar Var
3. Tekelden Korunmuş	3. Devlet Tekeli	3. Sermaye Tekeli
4. Üretime ve Emeğe Kredi	4. Devlet Kurumlarında Kredi	4. Sermayeye Kredi
5. Makro Planlama	5. Makro ve Mikro Planlama	5. Makro ve Mikro Plan Yok
6. Faydalıya, Üretime, Ahlakıyla Tam Teşvik, Tam destek	6. Üretimde de Tüketimde de Siyasi Baskı	6. Tüketimi Teşvik
7. Herkese Refahı Teşvik	7. Teşvik Yok, Baskı Var	7. Fakirden Alıp, Zengine Veren Teşvik
8. Ortaklıklar, Şahıslar, Kamu Hizmetleri, Genel Hizmetler, Tanzim Hizmetleri	8. Merkezi Planlama	8. Sermaye Teşebbüsü
9. Vergi yok. Devlet Hizmet ve Katkısının Karşılığında Bir Ortak Olarak Hakkını Alıyor	9. Fiyat Mekanizması Yoluyula Keyfi, Haksız Verginin Fakire Ödettirilmesi	9. Kardan veya Mal üzerinden Keyfi ve Haksız Verginin Fakire Ödettirilmesi

3.3.2.1.2. Adil Ekonomik Düzen'in Genel ve Temel Esasları

Adil Ekonomik Düzen'in genel esaslarını alt başlıklar halinde ele alacağız. Ekonomik olarak adil düzende; devlete biçilen rol, para, vergilendirme sistemi, kredi esasları ve ortaklık, üretim ve ihracat, enflasyon, işsizlik ve sosyal güvenlik esasları incelenecektir. Bu esaslar Adil Ekonomik Düzenin genel hatlarını oluşturmaktadır.

Erbakan'a göre, bir ekonomik düzenin adil olması 31 temel esas üzerine oturmasıyla mümkündür. Bu 31 temel esasın 3 tanesi genel esaslar olmak üzere, 7 tanesi parayla, 7 tanesi krediyle, 7 tanesi vergiyle, 7 tanesi de sosyal güvenlikle ilgili esaslardır (Erbakan 1991: 19). Bu temel esaslar aşağıda Şekil 3.2'de özet olarak gösterilmektedir.

Şekil 3.2: Adil Ekonomik Düzenin Genel Esasları (Erbakan 1991: 21)

GENEL	PARA	KREDİ	VERGİ	SOSYAL GÜVENLİK
<p>1. DEVLET MAKRO PLAN PROJE YÖNLENDİRME TEŞVİK (Tam Teşvik) DESTEK (Tam Destek)</p> <p>2. DEVLET GENEL HİZMETLER TANZİM HİZMETLERİ</p> <p>3. ŞAHISLAR EKONOMİK FAALİYETLER</p>	<p>1. MAL = PARA 2. FAİZ YOK 3. KARŞILIKSIZ PARA YOK 4. PARA KARŞILIĞI : - Arsa - Tesis - Standart Mal - Altın ve Döviz</p> <p>5. İSTENİLEN ANDA DEĞİŞTİRME MAL - PARA</p> <p>6. HERKESE EŞİT MUAMELE</p> <p>7. FİYATLAR: ARZ - TALEBE DAYALI KRİTERLERE GÖRE TESBİT EDİLİR</p>	<p>1. ORTAKLIKLAR KAR ORTAKLIĞI ANLAŞMALAR</p> <p>2. HAKKI MÜKTESEP KARŞILIĞI</p> <p>3. EMEK KARŞILIĞI</p> <p>4. BEHİN KARŞILIĞI</p> <p>5. ÖDENMİŞ VERGİ KARŞILIĞI</p> <p>6. YATIRIM PROJESİ KARŞILIĞI</p> <p>7. SELEM SENEDİ KARŞILIĞI</p>	<p>1. DEVLETİN HİZMETİ KARŞILIĞI ALDIĞI HAK</p> <p>2. TEK VERGİ</p> <p>3. ÜRETİM CİNSİNDEN</p> <p>4. GELİRDEN VERGİ YOK!</p> <p>5. VERGİ - Kredi - Hizmet - Sigorta</p> <p>6. BEYANA GÖRE - Gayrimenkul Değeri - Hisse Senedi Bedeli - İstimlak Bedeli</p> <p>7. ÜRETİMDEN ALINACAK PAY ANAYASA İLE BELİRLENİR</p>	<p>1. HERKES SİGORTALI</p> <p>2. SİGORTA VE EMEKLİLİK İÇİN PARA ÖDENMEZ</p> <p>3. İŞSİZLİK VE EMEKLİLİKTE HERKESİN (Yaş, tahsil, hizmet, ehliyet) ESASINA GÖRE NE ALACAĞI "KATSAYI" İLE BELİRLENİR</p> <p>4. İŞSİZLİK VE EMEKLİLİK KARŞILIĞI BÜTÇEDEN ÖDENİR. MİLLİ GELİRLE ORANTILI PAY</p> <p>5. İŞSİZLİK VE EMEKLİLİK: Talebe ve beyana göre istediği zaman</p> <p>6. EMEKLİ OLAN KREDİ HAKKINA KAYBEDER</p> <p>7. EMEKLİLİK MAASI Emekliye ayrıldığı zamanki mesleki derece, yaş, tahsile göre dir.</p>

• Adil Ekonomik Düzen' in Üç Genel Esas' ı ve Devlet'in Görevi

Erbakan'a göre, Adil Ekonomik Düzen'in "Genel" esasları, bu düzende ekonomik faaliyetler açısından devletin ne yapacağını, şahısların neler yapacaklarını ana hatlarıyla tanzim eden esaslar olarak sıralanmaktadır. Adil Ekonomik Düzen'de ekonomik faaliyetleri şahıslar yürütürler. Devlet bunların bu faaliyetleri yürütmelerinde kendilerine yardımcı olur. Bu yardım ülkenin ve bölgelerin kalkınma planlarının hazırlanmasını teşvik suretiyle yapar. Devlet ayrıca ekonomiyle ilgili genel hizmetleri

yaptırır ve kontrol eder ve yine ayrıca ekonomiyle ilgili tanzim hizmetlerini yürütür ve kontrol eder. Bu yüzden Adil Ekonomik Düzenin genel esasları 3 temel esasta toplanır (Erbakan 1991: 20). Bu esaslar “Ekonomide Devletin Görevi”, “Devletin Ekonomik Faaliyeti” ve “Şahısların Ekonomik Faaliyetleri” şeklinde sıralanır.

- ***Ekonomide Devletin Görevi;*** Erbakan’a göre Adil Ekonomik Düzen’de devlet, ülke ve bölgelerin makro planını yaptırır. Bunlarla ilgili yatırım projelerini yaptırır böylece herkes ülkenin her yerinde tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe gerek mevcut yatırımların verimliliğini artırmak yönünden ve gerekse yeni yatırımlar yönünden hangi projelerin teşvik edileceğini bilir. Şahıslar ya tek başına veya şirketler veya vakıflar halinde bu projelerden istediklerini seçerler ve bunları yürütürler. Devlet bu projeleri her bakımdan destekler ve çeşitli teşviklerle bunların en faydalı ve verimlilerinin öncelikle gerçekleşmesini yönlendirir (Erbakan 1991: 20-1).
- ***Devletin Ekonomik Faaliyetleri;*** Erbakan’a göre devletin ekonomideki faaliyetleri tanzim ve genel hizmetler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Genel hizmetler olarak güvenlik, yönetim, yargı, enerji temini, su, yol, altyapı hizmetleri, sağlık, eğitim ve öğretim hizmetleri, ulaşım, iletişim hizmetleri vs. sıralanmaktadır. Devlet ayrıca tıpkı Noterler gibi ve yeminli muhasepler ve yeminli mimari bürolar gibi muhasebe ve ambar vs. gibi hizmetlerinin yürütülmesini de temin eder (Erbakan 1991: 21). “Adil Ekonomik Düzen’ de devlet ayrıca temel ekonomik malların tanzim hizmetlerini yürütür. Mesela Adil Ekonomik Düzen’de bugünkü “Toprak Mahsulleri Ofisi”nin yerini bir Buğday Vakfı alacaktır. Bu kuruluşun vakıf olarak adlandırılması, hiçbir kâr gayesi gütmeyip sırf vatandaşa hizmet için kurulmuş olmasıdır. Bu vakıf bütün ülke sathında belde seviyesine kadar teşkilatlanmıştır. Buğdayı olup satmak isteyen buğdayını bu vakfa verecek o günkü fiyat üzerinden parasını alacaktır. Veya buğday satın almak isteyen kimse o esnadaki fiyat üzerinden parasını verip dilediği kadar buğdayı alacaktır. Vakfın vazifesi bu muameleleri yapmak ve depolarındaki buğdayı iyi bir şekilde muhafaza etmektir. Bu hizmetleri sırf bir hizmet olarak yapacaktır. Ayrıca bu hizmetlerden dolayı kâr gayesi gütmeyecektir” (Erbakan 2010: 59).
- ***Şahısların Ekonomik Faaliyetleri;*** Erbakan’a göre Adil Ekonomik Düzen’de ekonomik faaliyetler şahıslar tarafından yürütülür. Yani serbest piyasa koşulları bu sistemde işlev görür. Bu şahıslar ekonomik faaliyetleri ister şahıs olarak, ister şirket veya vakıf olarak yürütebilirler (Erbakan 2010: 59).

- Adil Ekonomik Düzen’de Para

Erbakan’a göre, insanlar cennet için yaratıldığı için tüketme eğilimindedirler. Ona göre insanlar, tüketmeyi sever ancak üretmede zorlanırlar. Bunun için Adil Ekonomik Düzen’ in kurulması gerektiğini söyler (Erbakan 1991: 24). AED’nin temel şartı tüketme eğilimi olan insanların üretmesini sağlamaktır. Yani insan israf etmemek kaydıyla ne kadar tüketecekse o kadar da üretmeli ve kimsenin hakkını yememelidir (Erbakan 1991: 25). Bu temel kuralın tatbikatta nasıl sağlanacağını Erbakan şöyle aktarmaktadır: “Bir kimse diyelim ki A malını üretti ve bunu başkalarının faydalanmasına sundu. Mesela götürdü A malına ait vakfa teslim etti. A malının bu anda bir kıymeti vardır. Bunu üreten kimse aynı kıymete eş değer başka istediği malları alıp tüketebilir. Önemli olan ne kadar üretti ise ona eşdeğer tüketme yapmasıdır. Başkasının hakkını yememesidir. İşte bunun için A malını üreten kimseye, o malın kıymetine eşdeğer dilediği mallardan tüketebilmesi için özel bir senet verilir. Bu özel senede para denir. Bundan dolayı para demek herhangi bir üretimi yapan kimseye bu üretimine eşdeğer tüketme hakkı olduğunu göstermek üzere verilen özel senet demektir” (Erbakan 1991: 25).

Erbakan, parayı bu örnekle yeniden tanımlamaya çalışmış ve paraya bazı aksiyomlar yüklemiştir. Bu aksiyomlar 7 ilkeden oluşmaktadır. Ona göre bu ilkeler Para= Mal ilkesi, Faiz Yok ilkesi, Karşılıksız Para Yok ilkesi, Paranın (Arsa, Tesis, Standart Mal, Altın Ve Döviz) Karşılığında Olması" İlkesi, İstenilen anda Değiştirme ilkesi, Herkese eşit muamele ilkesi, Fiyatlar: "Arz-Talebe Dayalı Kriterlere Göre Tespit Edilir" İlkesi’ dir (Erbakan 2010: 59-65).

- **Para= Mal İlkesi:** Erbakan’a göre Adil Düzen’de “Para = Mal” dır. Ona göre, insanlar ne değerinde mal üretilip bunu toplumun yararlanmasına sunmuşsa, onun karşılığında da, ona eşdeğer tüketim hakkı olduğunu gösteren senedini almıştır. Bu yüzden başkalarının yararlanmasına arz edilen mal ne kadarsa vatandaşların cebinde de ona eşdeğer tüketim hakkı senedi yani para bulunmaktadır. Bu yüzden arzedilen malların toplam değeri ne kadarsa vatandaşların cebindeki tüketim hakkını gösteren senetlerin toplamı yani para da o kadardır. Diğer bir ifade ile para = mal’dır (Erbakan 1991: 26).

- **Faiz Yok İlkesi:** Erbakan’a göre “Adil Düzen’de faiz olmaz. Çünkü faiz, haksızlıktır, zulümdür. Zira kapitalist düzende faiz nedir? Malı üretiyorsunuz toplumun faydasına

arz ediyorsunuz. Buna karşılık üretimimize eşdeğer tüketme hakkınızı gösteren senedinizi yani paranızı alıyorsunuz. Kapitalist düzende bu parayı bir bankaya koyuyorsunuz. Bir yıl sonra faizinin ilavesi ile beraber bu parayı size iade ediyor. Siz bu bir yılda yeni bir üretim yapmadınız. Buna mukabil size üretim yapmadan ilave bir tüketim hakkı veriliyor. Kapitalist düzen bu tüketim hakkını nereden veriyor? Açıktan para basarak veriyor. Bu takdirde bu herkesin hakkını alıp size vermek demektir. Çünkü açıktan basılan para arz-talep kaidesine göre mevcut malların fiyatlarını yükseltir veyahut da başka bir üretenin hakkını alıp size vermektedir. Bu da o kimsenin yani üretenin yani emekçinin yani fakir fukaranın hakkını alıp getirip size vermek demektir. [...] Ayrıca bir defa haklı veya haksız olarak sermayeyi ele geçiren kimse faiz yoluyla hiç emek harcamadan haksız olarak başka insanları sömürmekte ve oturduğu yerde büyük kazançlar elde edebilmektedir. Bu ise nefis terbiyesi görmemiş insanlardan fakir olanları zaruretten dolayı ahlâksızlığa iten, zengin olanları da haksız olarak elde ettikleri çok büyük kazançlardan dolayı ahlâksızlığa iten ve netice itibariyle toplumların "Ahlâk çöküşü" ne sebep olan bir faktördür ve faiz 40 çeşit belanın mikrobudur. Bu gerçekleri örtbas etmek ve bilerek veya bilmeyerek faizci kapitalist nizamın savunuculuğunu yapmak için: "Para da özel bir maldır. Çünkü bunun istikrarı ve değerinin muhafazası için büyük emekler harcanmakta ve masraflar yapılmaktadır. Malın kirası oluyor da paranın kirası niçin olmasın. Faiz de kira gibi bir şeydir dolayısıyla haktır. Çünkü sermaye de üretimin bir unsurudur." deniyor" (Erbakan 1991: 27).

• **Karşılıksız Para Yok İlkesi:** Adil Düzen'de yukarıda da açıklığı gibi para = mal'dır. Yani toplumun faydasına arzedilmiş bulunan üretilmiş mallar ne kadarsa vatandaşın cebinde ve piyasada o kadar para vardır. Bundan dolayı Erbakan'a göre, Adil Düzen'de karşılıksız olarak para basılıp piyasaya sürülmesi söz konusu olamaz. Çünkü üretim olmadan, mal karşılığı olmadan karşılıksız olarak piyasaya para sürülmesi haksız olarak fiyatların artmasına sebep olur, bu ise üretenlerin, emekçilerin hakkını yemektir. Adil Düzen'de temel esas herkesin kendi ürettiği kadar tüketmesidir. Başkasının hakkını yememektir (Erbakan 1991: 28).

• **Paranın (Arsa, Tesis, Standart Mal, Altın ve Döviz) Karşılığında Olması" İlkesi:** Adil Düzen'de alınıp satılabilen malları 4 grupta toplamaktadır. Bunlar satışa arzedilmiş arsalar, tesisler, standart mallar, altın ve döviz yani kıymetli madenler ve değerlerdir. Bunlar ne miktarda satışa arzedilmişse bunlar karşılığında o miktarda para mevcuttur.

Alınıp satılabilen bu mâllar dışında başka şey karşılığı olarak piyasaya para sürülemez (Erbakan 1991: 29).

Adil Düzen'in yukarıda açıklanan 4 temel ilkeye ilaveten parayla ilgili olarak diğer 3 temel ilkesini Erbakan şöyle aktarmaktadır: “İstenilen Anda Değiştirme İlkesi, Herkese Eşit Muamele İlkesi, Fiyatlar: Arz-Talebe Dayalı Kriterlere Göre Tespit Edilir İlkesi.” Bu ilkeler Erbakan'a göre, Adil Düzen'de herkes istediği anda malını paraya, parasını da mala çevirebilir. Bu esnada ülkenin her yerinde herkese aynı fiyat uygulanır ve eşit muamele yapılır. Fiyatlar arz-talep kaidesine dayalı olarak adil ve uygun kriterlere göre tespit edilirler (Erbakan 1991: 29).

Erbakan, para ile ilgili ilkeleri açıkladıktan sonra Adil Ekonomik Düzen'in anlaşılması için bilim camiasınca çok tartışılan ve eleştirilen⁷⁴ buğday örneğini vermiştir. Ona göre, “Temel ihtiyaç maddelerinin başında gelen buğdayı ele alalım. Bir ülkenin nüfusuna, ihtiyacına ve muhtelif şartlarına göre depolarında ne miktar buğday stoku bulundurması gerektiğinin tespiti hiç şüphesiz bir uzmanlık konusudur. Diyelim ki mesela Türkiye gibi 70 Milyonluk bir ülkenin depolarında en az 1 Milyon ton buğday stokunu bulundurması gerekli olsun. Bu takdirde ülkede 81 İl 895 ilçe ve 1200 beldede çeşitli büyüklüklerde silo ve depoların bulundurulması ve bu depolarda toplam olarak en az 1 Milyon ton buğdayın bulundurulması gerekecektir. Depoların hepsinin bir bilgisayar sistemiyle birbirine bağlı olduklarını ve herhangi bir depodaki alım satım görevlisinin istediği anda bir düğmeye basarak kendi deposunda, civar depolarda ve bütün Türkiye'de toplam olarak ne kadar buğday stokunun bulunduğunu bilmesi mümkün olsun. Uzmanlarca bir tablo temel kriterlere göre belirli bir süre için tanzim edilmiş olsun ve bu tablo depolardaki toplam buğday stokuna göre, buğdayın fiyatının ne olması icap ettiğini gösterebilir. Tabii bu fiyat depolarda toplam buğday çoksa düşük olacak, azsa yüksek olacaktır. Bir buğday üreticisi buğdayını Buğday Vakfı'na getirdi satacak. Depo alım satım görevlisi düğmeye bastı depolarda toplam 1 Milyon ton buğday olduğunu gördü, duvardaki tabelaya baktı buna göre mesela buğday fiyatının kilosunun 1 TL olduğunu okudu. Müşteriye söyledi. Müşteri fiyatı uygun gördü buğdayını sattı. Bir müddet sonra tekrar buğday satmak için geldi. Görevli düğmeye

⁷⁴ Değerlendirme bölümünde eleştirilere yer vereceğiz.

bastığı sırada depolardaki toplam buğday stokunun mesela 1 Milyon 200 Bin ton olduğunu gördü, duvardaki tabelaya baktı bu stoka göre buğdayın kilosunun fiyatının 80 kuruş olduğunu okudu. Müşteriye söyledi, müşteri buğdayın fiyatı düşmüş, bu fiyatla ben buğday satmam bilakis kendim buğday alırım dedi ve bir miktar buğday aldı götürdü. Bir müddet sonra tekrar buğday almak için geldiğinde görevli düğmeye bastı, bu arada herkes buğday almış depolarda buğday azalmış ve mesela o a toplam buğday stoku 800 bin tona inmiş. Bunu tespit ettikten sonra duvardaki tabelaya baktı 800 bin ton stok halinde buğday fiyatının 1 kilosunun 1, 20 TL olduğunu okudu müşteriye söyledi. Müşteri fiyatlar yükselmiş o halde ben bu fiyattan buğday almıyorum ve buğdayımı satıyorum dedi ve sattı. İşte Adil Düzen’ de malların fiyatları, arz-talep kaidesine göre adil kriterlere göre bu misalde olduğu gibi teşekkül etmektedir. Böylece yurdun her yerinde herkese eşit muamele yapılarak alım-satım işleri yürümektedir ve herkes istediği anda parasını mala, malını da paraya çevirebilmektedir. Burada çok kısaca sadece bir ilkeyi açıklıyoruz. Yoksa Adil Düzen’de, fiyat alçakken bolca alıp, fiyat yüksekken satarak ihtikâr yapmak isteyenlere karşı gereken her türlü tedbir alınmıştır” (Erbakan 2010: 63-4).

Erbakan’a göre, Adil Düzen’de fiyatların teşekkülü bakımından, arz-talep kaidesi esas alınmakta ve “Serbest Piyasa Ekonomisinin” faydalı mekanizması adil düzen içinde mevcut bulunmaktadır (Erbakan 2010: 64).

- Adil Ekonomik Düzen’ in Kredi İle İlgili Esasları ve Ortaklık

Adil Ekonomik Düzen’de “herkes ne kadar ürettiyse o kadar tüketme hakkına sahiptir” prensibi vardır. Ancak bu sistemde bir kişi ürettiğinden fazla da tüketebilir. Bu kredi sistemiyle mümkündür. Erbakan’ a göre kredi, bir kimsenin sonradan geri vermek şartıyla ve belirli şartlar altında geçici bir süre için ürettiğinden daha fazla tüketme hakkı kullanma imkânı olarak tanımlanmaktadır (Erbakan 2010: 65).

Adil Ekonomik Düzen’de 7 türlü kredi imkanı vardır. Bu krediler Erbakan’a göre, faizsizdir ve enflasyona sebep olmamaktadır (Erbakan 2010: 65-72).

- **Ortaklıklar:** Erbakan’a göre, Adil Düzen’de fertlerin bir araya gelerek ortaklıklar kurmaları kendi tasarruflarını birleştirerek, ekonomik faaliyetlerde bulunmaları mümkündür. Ortaklıkların her iki amaçlısı da imkân dâhilindedir. Bunlardan birincisi

bir araya gelip bir tesiste bir mal üretip bunu kârıyla satmak ve yapılan kârı ortaklar arasında bölüştürmek, diğeri ise bir ortaklık olarak bir tesis kurmak bu tesiste üretim yapıp üretilen malları satarak kâr etmek veya tesisi satarak kâr etmek ve kârı ortaklar arasında bölüştürmek. Yani hem tesise hem de üretim ve kârına ortak olmak. Böylece bir kimse kendi ürettiğinden yaptığı tasarruftan fazlasını muvakkat bir zaman için belli şartlarla tüketmek imkânını kullanmış olmaktadır. Böyle bir kullanımda faiz ve enflasyon söz konusu olmayacaktır (Erbakan 2010: 66).

• **Hakkı Müktesep Karşılığı Kredi:** Erbakan bu kredi sistemini bir örnekle açıklamaktadır. Ona göre, “Bir kimsenin mesela 1000 liralık bir tasarrufu var. Bunu götürdü bir bankamatik kartıyla bankaya yatırdı. Bu parası 1 yıl bankada kaldı. 1 yıl sonra gitti bankamatik kartıyla bankadan 12.000 TL para çekti ve 1 ay kullandıktan sonra iade etti veya 3 bin lira çekti 4 ay kullandı veya 4 bin lira çekti 3 ay kullandı. Bu rakamları şuna göre tespit ediyoruz. “Bankaya yatırılan para x bankada kaldığı süre = Hakkı Müktesep kredi hacmi”. Böylece bir kimse muvakkat bir zaman için, bilahare iade etmek üzere belirli şartlar altında ürettiğinden daha fazla bir tüketim hakkı yani kredi kullanmış olmaktadır, işte bu kredinin adı Hakkı Müktesep kredisidir.” (Erbakan 2010: 67)

Erbakan’a göre, “Adil Düzen’de banka hizmetini genel olarak devlet yapar. Özel şahısların banka kurmaları, faizsiz olarak çalışıp mudilerine kâr temin etmeleri mümkündür. Ancak yukarıda söylediğimiz bankacılık hizmetlerini genellikle devlet yapar. Onun için bankanın batması söz konusu değildir, banka sağlamdır. Bu itibarla yukarıda açıklanan Hakkı Müktesep kredisini şu demektir ve ekonomiye iki önemli fayda sağlamaktadır. Benim şu anda param var bir süre kullanmayacağımı biliyorum bankaya koyuyorum. Benim kullanmadığım bu parayı o sırada Erzurum’daki kardeşim alıp kullanıyor. Onun parasını kullanmadığı zaman ben alıp kullanıyorum. Dolayısıyla ne faiz ne de enflasyon söz konusu değildir. Diğer yan ortada bir kredi vardır ve bundan ekonomi için yararlanılmaktadır. Diğer çok önemli bir fayda ise, Adil Düzen’de kimsenin kullanmadığı parasını cebinde veya yastığının altında saklaması söz konusu değildir. Çünkü para bankada durursa Hakkı Müktesep kredisini imkânı doğmaktadır ve de banka sağlamdır. Böylece Adil Düzen’de bütün para her zaman ekonominin hizmetindedir. Bu da ideal bir durumdur” (Erbakan 2010: 66-7).

• **Emek Karşılığı Kredi:** Erbakan bu kredi sistemini de bir örnekle açıklamaktadır. Erbakan'a göre, mesela "benim bir konfeksiyon atölyem var, burada 20 tane dikiş makinam var, işçilerimi tutup çalıştırırsam konfeksiyon üretebiliyorum ve kârlı iş yapabiliyorum. Piyasada şartlar müsait ancak ne var ki işletme sermayem yok. Adil Düzen'de bu bir problem değildir. Atölye sahibi olduğum vesikamı ortaya koyarım, dürüst bir insan olduğuma dair mensup olduğum "Ahlâk topluluğu" nun bana verdiği "Tezkiye" belgesini ortaya koyarım giderim makinalarımın ve atölyemin gerektirdiği usta ve işçileri arar bulurum. Atölyemin kaç usta ve işçiyle üretim yapacağı "Meslek kuruluşum, loncam" tarafından belirlenmiştir. Bu şartlara uygun olarak usta ve işçilerin de çalıştıkları zaman ne kadar ücret almaya layık oldukları tahsil, tecrübe, ehliyet ve kabiliyetlerine göre kendi meslek kuruluşları tarafından belirlenmiştir. Diyelim ki Adil Düzen'de bir dikiş makinası ustası 1 ay çalıştığı zaman 5 bin TL alacaktır. Bu kimseleri alır getirir işe başlatırım. Bunların ücretlerini banka yani devlet öder, ben müteşebbis olarak, atölye sahibi olarak borçlanırım. Bilahare ürettiğim konfeksiyonu satar borcumu öderim. İşte üretim için çalışanlara ödenen bu kredinin adı Emek Kredisi'dir.

Erbakan'a göre, emek karşılığı kredi faizsizdir ve enflasyona sebep olmaz. Çünkü piyasaya para çıkıyor fakat karşılığında üretim yapıldığı için mal da çıkıyor" (Erbakan 2010: 67). Ayrıca "Bir kimse mensup olduğu ahlâk topluluğunun verdiği tezkiye belgesine rağmen dürüst davranmazsa hem meydana getirdiği zararları tezkiyeyi veren ahlâk topluluğu tazmin eder, hem de bu davranışı tekerrür ederse "Emek Kredisi" kullanma hakkını kaybeder. Bundan dolayı Adil Düzen'de düzenin kendisi herkesin dürüst olmasını ve ahlaki bakımdan gelişmesini teşvik etmektedir" (Erbakan 2010: 68).

Erbakan'a göre, Adil Ekonomik Düzen'de işçi bulmak zorlaşacaktır. Çünkü bu sistemde işsizlik sorunu kalmayacaktır. Müteşebbis emek kredisi alabilmek için işçi arayacak ve nihayetinde işçilerin ücreti böylelikle yükselecektir (Erbakan 2010: 67).

• **Rehin Karşılığı Kredi:** Bu kredi sistemini bir örnekle açıklayalım. Örneğin bugünkü fiyatlarla 1000 lira değerinde buğdayımı ambara kredi karşılığında rehin verdim. Buğdayın bugünkü değerinden hesapla % 80' inin yani 800 lirasını kredi olarak aldım. Tabi risk aldım ve üç ay sonra fiyatların artacağını tahmin ettim. Üç ay sonra benim

1000 liralık buğdayım 1200 TL değerine yükseldi. Ben o gün rehin olarak bıraktığım yani satmadığım buğdayımı 1200 TL'ye vakfa satıyorum. Dolayısıyla herkes bu örneğe binaen rehin karşılığı kredi alma hakkına sahi olabilir (Erbakan 2010: 68).

• **Ödenmiş Vergi Karşılığı Kredi:** Adil Düzen'de vergi yoktur. Erbakan'a göre, "Sadece devletin üretim yaptığı katkı ve hizmetleri karşısında kendi hakkını alması söz konusudur. Bu sebepten dolayı "ödenmiş vergi karşılığı kredi" den maksat bir kimse, ortaklık veya kuruluşun "Devletin gelir teminine vesile olması" münasebetiyle kazanmış olduğu bir kredi imkânıdır. Kim devletin gelir teminine vesile olursa, bu vesile olduğu gelire bağlı olarak belli kriterler uyarınca ayrıca devletten belli şartlarla kredi alabilir, işte bu kredinin adı "Ödenmiş vergi karşılığı kredi" dir" (Erbakan 2010: 68).

• **Yatırım Projesi Karşılığı Kredi:** Erbakan'a göre, bu kredi üretimi artırıcı bir etki oluşturmaktadır. Örneğin devlet yaptığı teşviklerle makro planları hazırlatmış, bu planların gerektirdiği yurdun her bir ekonomik bölgesi için öncelikli ve teşvikli yatırım projelerini ortaya koymuş. Tıpkı bugün Bayındırlık Bakanlığı'nın müteahhitlere verdiği karneler gibi yatırımcılar da ehliyet belgelerini alabiliyorlar. Yani nasıl bugün Bayındırlık Bakanlığı bir müteahhidin durumuna göre bu müteahhit 5 milyon TL'lik veya 10 milyon TL'lik veya sonsuz büyüklükte taahhüt işleri yapabilir diye ehliyet karnesi veriyorsa, Adil Düzen'de de ehil kimselere hangi konuda ne miktar taahhüt işi yapabilecekleri meslek kuruluşları tarafından kendilerine teminatlı ehliyetler olarak verilmektedir. Aynı zamanda herkes mensup olduğu ahlâk topluluğundan da dürüst bir kimse olduğuna dair teminatlı tezkiye belgesi alabilmektedir" (Erbakan 2010: 69-70).

• **Selem Senedi Karşılığı Kredi:** Adil Ekonomik Düzen'de son kredi ilkesi Selem Senedi yani Sipariş Kredisi'dir. Erbakan bu durumu şöyle örneklendirmektedir. "Diyelim ki bir kimsenin bir mandırası mevcuttur. Bu mandırası tam kapasite ile çalıştığı zaman A kalitesinde M teneke peynir üretebilecek kapasitededir. Mandıra, koyunları kendi besliyor veya piyasadan süt alıyor. Mayıs ayında bol süt çıkınca Haziran ayında bu peynirleri üretilip teslim edebiliyor. Mandıranın yöneticisi mesela Ocak ayında daha teslime 6 ay varken herkese soruyor ve diyor ki ben mandıra sahibiyim ve mandıram şu zamanda, şu kalitede, şu kadar peynir üretebilecek

kapasitededir. Biliyorsunuz ki Haziran ayında 1 teneke peynir 100 TL'ye satılıyor. Şu anda Haziran'a 6 ay var, şimdi bana 70 TL verirseniz size mesela 5 Temmuz'da A kalitesinde 1 teneke peynir teslim edeceğim. Kim almak istiyor. Diyelim ki bu teklif karşısında herkes düşündü 5 Temmuz'da 100 TL' ye 1 teneke peynir almaktansa şimdi 70 TL vermeyi uygun gördü. Bu teklifi kabul edenler mandıra yöneticisine isimlerini, adreslerini bildiriyorlar ve 70 TL'lerini ödüyorlar, mandıra temsilcisi kapasitesini dolduracak kadar siparişi daha Ocak ayında almış oluyor ve bu siparişi verenlere bir "Selem Senedi" veriyor. Bu senedin üzerinde, bu senedi ibraz edene 5 Temmuz tarihinde A kalitesinde 1 teneke peynir teslim edeceğini yazıyor, taahhüt ediyor, adresini, mührünü, imzasını koyuyor ve senedi parayı verene teslim ediyor. Böylece topladığı paralarla hammaddesini alıyor, masraflarını görüyor, işletme sermayesi ihtiyacını karşılıyor, mandırasını çalıştırıp peynirleri yapıyor bilahare bu peynirleri Selem Senedi sahiplerine teslim ediyor. Senedi geri alarak taahhüdünden kurtuluyor. İşte "**Selem Senedi karşılığı kredi**" bu mahiyette bir kredidir. Şeklen bakıldığı zaman ne var bunda, çok basit bir olay denebilir" (Erbakan 2010: 71)

Selem senedini çok önemli bulan Erbakan, bu kredi sistemindeki senetlerle kapitalist düzendeki tahvil, bono vs. türündeki senetleri karşılaştırmakta ve de aradaki farkları ortaya koymaktadır. Erbakan'a göre, "Hâlbuki Selem Senedi olayı çok büyük bir olaydır. Faizci kapitalist sistemle insanlığı sömüren emperyalizm ve siyonizmi atom bombasıyla yıkmak mümkün değildir. Fakat Selem Senediyle yıkmak mümkündür. Çünkü hali hazır faizci kapitalist nizamdaki senetlerin yerini Adil Düzen' de Selem Senedi alınca bugünkü haksız sömürü önlenmiş olmaktadır ve piyasaya pahalılık yerine ucuzluk gelmektedir. Çünkü yukarıda da açıklandığı gibi Adil Düzen' deki Selem Senedinde senet malı temsil etmektedir. Dolayısıyla piyasada ne kadar çok senet varsa bu durum o kadar çok malın var olduğu etkisini yapar. Dolayısıyla ucuzluğa sebep olur. Hâlbuki faizci kapitalist düzende senet parayı temsil etmekte, piyasada ne kadar çok senet varsa o kadar çok para var gibidir. Dolayısıyla senet ne kadar çoksa o kadar çok pahalılığa sebep olmaktadır. Diğer yandan Adil Düzen' de Selem Senedinin vadesi ne kadar uzunsa o kadar çok ucuzluk var demektir" (Erbakan 2010: 71).

Karagülle'ye göre, selem senedi sahibi vadesi gelmeden karşılığı olan malı talep edemez. Selem senetleri vadeye göre tenzilatlı satılırlar. Vade arttıkça fiyat düşer. Selem faize benzer ancak tam zıddıdır. Faizde mal peşin, para veresiye vadeye göre faiz söz konusudur. Selemde ise para peşin, mal veresiye ve vadeye tenzilat söz konusudur. Selem senetleri üreticilere ipotek karşılığı kredi olarak verilir. Tüccarlar veya tüketiciler bu senetleri alıp, gelecekte üretilen malı ucuza temin ederler. Selem senetleri ile üretim makroda planlanabilir (Karagülle 1987:155-160).

Adil Ekonomik Düzen' de kredinin sağlanabilmesi, "Ahlak Topluluk" larından "Teminatlı Tezkiye" ve meslek kuruluşlarından "Teminatlı Ehliyet" alınabilmesi ile mümkündür. Bu kuruluşlar bu sistemde çok önemli yer teşkil etmektedir. Nitekim kredilerin sağlanması bu tür kuruluşların güven sertifikalarıyla mümkündür.

- Adil Ekonomik Düzen'in Vergiyle İlgili Esasları

Erbakan'a göre, Adil Ekonomik Düzen' de keyfi vergilendirme sistemi yoktur. Ona göre, "Adil Ekonomik Düzen "Hakki Üstün Tutan" nizamın bir düzenidir. Bundan dolayı devletin elinde kuvveti vardır diye aklına estiği şekilde vergi koymasına müsaade etmez. Devlette hakka riayet edecektir, ancak ve sadece kendi hakkını alacaktır." Erbakan'a göre Adil Düzen'de devlet, vergiyi üretime yaptığı katkı ve kendi hizmetlerinden dolayı alacaktır. Ona göre, hâlihazır faizci kapitalist nizamda devlet haksız olarak vatandaşı ezmektedir, gelişmeyi önlemekte, gelir dağılımlarını bozmakta, sömürmekte ve zulüm yapmaktadır. Bu münasebetle çeşitli isimler altında icat edilmiş bulunan bütün vergiler, fonlar ve kesintiler tamamen haksızdır ve hepsinin lağvedilmesi gerekir" (Erbakan 1991: 45-6).

Erbakan vergi esaslarıyla ilgili olarak bu kısımda devletin vergi almasına hak kazandığı durumları izah etmeye çalışmaktadır. O, vergi esaslarına geçmeden önce devlet' in nasıl gelir elde edeceği üzerine bir açıklama getirmektedir. Bu açıklama hem gelir ile ilgili hem de Adil Ekonomik Düzen'in genel yapısını teşkil eden ortaklık ile ilgilidir. Nitekim Adil Ekonomik Düzen Arif Ersoy'a göre, bir Ortaklık Ekonomisidir (Ersoy 2011).

Erbakan'a göre, üretim için beş faktör bir araya gelir. Devlet, tesis sahibi, işçi sendikası ve yönetici kadro olmak üzere beş faktör gelirden payını alacaktır. Erbakan bunu şöyle açıklamaktadır: "Diyelim ki bir müteşebbis ekonomik bir faaliyet yapacak ve mesela motor üretecek bunun için önce umum müdür, teknik müdür, mali, ticari ve idari müdürler ve yardımcılarında müteşekkil bir yönetim kadrosu teşkil etmiştir. Bu kadro belli kapasitede üretim yapabilecek komple bir işletmeyi yönetebilecek kabiliyettedir. Bu kabiliyetleri mensup oldukları meslek kuruluşları "Teminatlı Ehliyet" i ile bellidir ve kadro mensup oldukları ahlaki topluluğun verdiği "Teminatlı Tezkiye" ile de tezkiye edilmiş dürüst bir kadrodur. Ülkenin belli bir bölgesinde kurulması teşvik edilmiş ve kurulmuş bir motor üretim tesisinin "Tesis Sahipleri" yle görüşmüşlerdir. Bu tesis sahipleri diyelim ki bir şirkettir ve bu yönetici kadroyla tesislerinin çalıştırılmasını uygun görmüşlerdir ve buna razı olmuşlardır. Böylece bir masanın etrafında yönetici kadro ve tesis sahipleri temsilcileri oturdular. Üretim için işçi lazım diyelim ki bir işçi sendikası temsilcisi de biz şu kimselerden müteşekkil bir işçi kadrosuyla bu tesisin bütün işçilik hizmetlerini yapmaya hazırız dedi. Böylece işçi temsilcisi de masaya oturdu, üretim için hammadde lazım bir şirket de biz de bu fabrikanın ihtiyacı olan bütün hammaddeleri vermeyi kabul ediyoruz, dedi. O da masaya oturdu. Böylece masada 4 temsilci oldu: Yönetici kadro, tesis, işçi ve hammadde. Bunlar bu imkânlarla üretim yapabilirler mi? Hayır. Çünkü tesisin çalışıp motor üretebilmesi için bunlardan başka ayrıca işletmenin elektrik, su, nakliyat, yeminli muhasebeci, yeminli ambarcı, iletişim ve ulaşım imkânları, yol, sağlık, eğitim, güvenlik vs. gibi çeşitli genel hizmetlere ihtiyacı vardır, işte herhangi bir üretimde diğer 4 unsur bir araya geldiği zaman bu 5. unsuru da devlet temin etmekte yani genel hizmetleri yaparak üretime katkıda bulunmaktadır. Böylece devlet de 5. ortak olarak masaya oturmaktadır. O da kendi hizmetleriyle üretime katkıda bulunmakta ve dolayısıyla üretimden pay almaya hak kazanmaktadır. Erbakan'a göre devlet, bu esaslar üzerine payını alacaktır. Yani üretim üzerinden hakkını alacaktır (Erbakan 1991: 46-8).

Erbakan'a göre, Adil Ekonomik Düzen'de vergilendirmeye ilgili esaslar 7 temel esas üzerine kuruludur. Bunlar verginin Sadece "Devlet Hizmeti Karşılığı Olması Prensibi", "Tek Vergi Prensibi", verginin yani devletin payının "Üretim Cinsinden Verilmesi Prensibi", "Gelirden Vergi Alınmaması Prensibi", "Ödenen Vergi Miktarı ve

Devlet Hizmetlerinden Yararlanmada Öncelik”, “Verginin Beyan’ a Göre Olması” ve “Üretimden Alınacak Pay Anayasa ile Belirlenir” ilkesi olarak sıralanmaktadır (Erbakan 2010).

- **Verginin Sadece “Devlet Hizmeti Karşılığı” Olması:** Erbakan’ a göre, Adil Düzen’ de devlet keyfi olarak vergi kanunu çıkartamaz. Devlet’in geliri sadece yaptığı hizmetler ve sahip olduğu kıymetler karşılığında “Hak” ölçülerine uygun olan kendi hakkını alması suretiyle teşekkül eder. Devlet bu hakkın dışında hiçbir surette vergi koyamaz. Adil Ekonomik Düzen’ e geçilmesiyle birlikte yürürlükte olan tüm haksız vergi ve fon maddeleri kaldırılacaktır (Erbakan 2010: 76).

- **Tek Vergi Prensibi:** Erbakan’a göre, devlet üretimden ve sahip olduğu kıymetlerden hakkâni ölçüler içerisinde sadece bir tek vergi alır. Bir üretimden ve bir kimseden çeşit çeşit isimler altında, çeşit çeşit kademelerde ayrı ayrı vergilerin alınması söz konusu olamaz (Erbakan 2010: 76).

- **Verginin Yani Devlet’ in Payının Üretim Cinsinden Verilmesi Prensibi:** Daha önce Erbakan’ın vergi ile alakalı verdiği motor örneğinde olduğu gibi devletin payı, üretimin cinsinden verilir. Yani motor üretildiğinde devlet de kendi payını ambara giren motor cinsinden almaktadır. Bunu tıpkı şahıslar gibi devlet de istediği zaman o andaki piyasa fiyatı üzerinden paraya çevrilebilir. Bu sebepten dolayı Erbakan’ a göre, Adil Düzen’ de vergiyi ille de nakit olarak gününde ödeyeceğiz diye bir kimsenin elindeki malını yok pahasına satması mecburiyeti söz konusu değildir (Erbakan 2010: 76).

- **Gelirden Vergi Alınmaması Prensibi:** Erbakan’a göre, herkes üretimden payını alır. Devlet de bu üretimden payını alacağı için bir daha diğer paydaşların gelirlerinden vergi alması söz konusu değildir. Ona göre, “Üretimden sonra haklar adilane bir şekilde, müteşebbis yönetici, tesis sahipleri, işçi, hammaddeyi temin edenler ve devletin yaptığı hizmetler dolayısıyla devlet arasından bölüştürmekte ve herkes kendi payını almaktadır. Böyle bir pay dağıtımı yapıldıktan sonra artık devlet kimsenin payından şu veya bu sebeple vergi almaya kalkamaz. Bunun manası herkesin brüt geliri ne ise bu aynı zamanda onun net geliridir. Böylece bir yandan işçi, köylü, memur/esnafın emek

karşılığı elde ettikleri brüt gelirlerinden ayrıca vergi ödemeleri söz konusu olmadığı gibi tüccar, müteşebbis, sanayici ve tesis sahipleri ve ayrıca kira ve kârdan hizmet ve katkısı karşılığında pay alanların gelirlerinden vergi ödemeleri de söz konusu değildir” (Erbakan 2010: 77).

• **Ödenen Vergi Miktarı ve Devlet Hizmetlerinden Yararlanmada Öncelik:** Erbakan’a göre, herhangi bir şahıs veya müessese yaptığı ekonomik faaliyetlerle devletin gelir temin etmesine vesile olursa, yani bugünkü kapitalist nizamın tabiriyle devlete ne kadar çok vergi vermişse o şahıs veya müessese devletten o kadar çok "Ödenmiş Vergi Karşılığı Kredi" alma hakkı kazanır. Bunun gibi devletten o nispette öncelikle ve daha çok genel hizmetler bakımından hizmet alma imkânına kavuşur ve de o teşebbüs veya müessese bu ödediği vergi ile orantılı olarak daha yüksek bedelle sigorta edilmiş olur. “Yani: Devlet teşebbüslerin güvenliğini sağlamaktadır. Bu teşebbüslerde hırsızlık, yangın, tahribat vs. gibi müteşebbisin iradesi dışındaki sebeplerden bir zarar meydana geldiğinde bu zararı tazmin eder. İşte bu tazminat, o müessese devlete ne nispette daha fazla gelir teminine vesile olmuşsa o kadar yüksek olur. Bunun için Adil Düzen ‘de çok vergi ödemenin yani devletin daha çok gelir elde etmesine vesile olmanın birçok avantajları mevcuttur. Böylece düzen müteşebbisleri yukarıda, açıklanan hakkâni ve adil ilkeler içerisinde daha çok vergi ödemeye teşvik eder” (Erbakan 2010: 77-8).

• **Verginin Beyana Göre Olması İlkesi:** Erbakan’ a göre Adil Düzen' de vergi, beyana göre alınır. Ayrıca vergi kontrolü, vergi uyumsuzluğu, vergi mahkemeleri ve vergi kaçakçılığı söz konusu değildir. Üretimlerde ambar ve muhasebe hizmetlerini yeminli ambarcılar ve muhasipler yapmaktadır. Üretimin paylaşılması açık, kesin, adil esaslara bağlanmıştır. Ona göre, mal ambara teslim edilince, herkesin payı bellidir ve herkes payına emin bir şekilde sahip olmuştur. “Bu arada herkes gibi devlette kendi hakkını almıştır. Artık bundan sonra vergi kaçırmak demek, bir depodaki devletin malını hırsızlık yaparak çalmak demektir. Esasen paylaşma adilane olduğu için, herkes hakkını aldığı için, kimse ayrıca böyle bir hırsızlığa teşebbüs etmeyecektir. Diğer yandan bir teşebbüste devlete düşen pay ne kadarsa o teşebbüsün, Gayrimenkul değeri, Hisse senedi bedeli, İstimlak bedeli o kadar yüksek olacaktır. Böylece vergi kaçakçılığı fiilen

söz konusu olmadığı gibi bunu yapana da neticede bir fayda değil sadece zarar getirecektir” (Erbakan 2010: 78-9).

Erbakan’ a göre, bir üretici malını devlete ibraz etmesi onun malının devlet tarafından güvence altına alınması demektir. Eğer eksik ibraz ederse devlet ibraz ettiği kadar malın korumasını yapar. Örneğin; “(...) bir kimsenin 80 tane koyunu vardır. Bunları açık meralarda otlatıyor ve böylece koyunculuk yapıyor. Bu kimse 1 yılda 80 tane koyunundan 2 tanesini devlete verecektir. Çünkü bu koyunları meralarda otlatıyor böylece devlet onun üretimine katkıda bulunuyor ve ayrıca onun bu işi yapmasının güvencesini sağlıyor. Meraların asıl sahibi şehitlerdir. Şehitlerin temsilcisi de Adil Düzenin devletidir. Dolayısıyla bu 2 koyun devletin hakkıdır. Bir misal olarak farzedilsin ki bu koyuncululuğu yapan kimse 80 koyunu olduğu halde 40 koyunu olduğunu beyan etmiş ve devlete 2 koyun yerine 1 koyun vermiştir. Ama eğer biri gelir de bu şahsın koyunlarından 40 tanesini çalar veya gasbederse bu takdirde bu kimse devlete başvurup bunun tazmin edilmesini isteyemeyecektir. Böylece çok daha zararlı çıkacaktır. Hâlbuki eğer dürüst davranmış ve devletin hakkını verirken doğru beyanda bulunarak 80 koyunu olduğunu beyan etmiş olsaydı bu takdirde devlet ona çalınan veya gasbedilen 40 koyununu tazmin edecek veya ettirecekti. Görüldüğü gibi Adil Düzen' de vergi beyana göredir” (Erbakan 2010: 79).

• **Üretimden Alınacak Pay Anayasa İle Belirlenir İlkesi:** Erbakan’a göre, AED’de üretimden alınacak pay kanunla ya da kararnameyle değil Adil Düzen’ in anayasasıyla belirlenir. Ona göre, Adil Düzen’ de Anayasa, “Hakkı Üstün Tutan” ilkelere dayanmaktadır. Nitekim “Adil Düzen’de üretim projelerinde paylaşma oranları "Anayasa" nın bu temel paylaşma ilkelerine dayanılarak konunun uzmanları tarafından tespit olunur. Bunlar projelerde belirtilmiştir. Üretimin pay sahipleri, yukarıda belirtilen misalde olduğu gibi üretime katkılarıyla iştirak edip ne pay alacaklar bu nispetleri ve haklarını önceden bilirler, rızalarıyla iştirak ederler, üretimden sonrada haklarına razı olurlar. Böylece Adil Düzen' de kuvvet değil hak üstün tutulur” (Erbakan 2010: 79-80).

Erbakan, AED’nin bu vergilendirme esaslarının uygulanması neticesinde devletin gelirlerinin artacağını söylemektedir. Erbakan’a göre, bu vergi esasları uygulandığı

takdirde devlet, gelirini üretime yaptığı katkı karşılığında sadece kendi hakkı olarak alacak. Üreticilerin vergi yükü azalacak ve daha fazla yatırım yapacaklardır. Milli hâsıla artacak ve milli hasılanın artışına bağlı olarak da devletin geliri de artacaktır. Gelirle birlikte devletin bütçesi de genişleyecek ve bu bütçeyle işçi, memur ve emekli maaşı artmış olacaktır. Bu bütçenin içinde bugün olduğu gibi faiz olmayacaktır. Ayrıca devlet, tarım, sanayi ve hizmetler sektöründeki üretimdeki katkısına mukabil aldığı paydan başka mevcut zenginliklerin güvenliğini koruduğu için ayrıca bu hizmetine karşılık zenginliklerden çok cüzi bir oranda da olsa payını alacaktır. Devlet bugün halen birçok tesislerin sahibi olduğu için bu tesislerden de ayrıca tesis sahibi hakkı olarak da payını alacaktır. Bütün bunlar dikkate alındığı zaman devletin daha başlangıçta fiili gelirinin ne kadar yüksek olacağı, kat kat fazla olacağı açıkça görülür (Erbakan 2010: 81-2).

Erbakan' a göre, Adil Düzendeki menfaat paralelliği vardır. Adil Düzen'de vergi barışçıldır. Çünkü devlet kendi hakkını almaktadır ve üretime katılan bütün ortakların bir ortağı durumundadır. Ona göre, Adil Düzen bir "menfaat çatışması" düzeni değil "bir ortaklık" düzenidir, bir "barış" düzenidir. Mesela bir işçi daha çok kazanmak istiyorsa bunun yolunu ne vergi kaçırmakta ne de işverenle boğuşmakta bulamaz. "Paylaşım oranlarının temel esasları anayasayla belirlendiği için ve paylaşım oranları ilmi kriterlere bağlı olarak uzmanlarca saptandığı için daha çok kazanmanın bir tek yolu vardır. O da daha çok üretim yapmaktır. 1 ayda 500 motor üreteceğine 1000 motor üretmeye gayret edecektir. Bu durumda ise kendisi de, işveren de devlet de daha çok kazanmış olacaklardır. Üretime iştirak eden bütün ortaklar için de durum aynıdır. Onun için Adil Düzen bir "çıkar paralelliği" bir "barış" düzenidir" (Erbakan 1991: 60).

Erbakan'a göre, AED'de vergi sosyal yapıyı güçlendirir. Ona göre, faizci kapitalist düzenin Türkiye'deki uygulama koşullarında satılan malların bedellerinin üçte birini faiz, diğer üçte birini ise vergi teşkil etmektedir. Böylece vergi maliyetlerin içine girmekte, fiyatları yükseltmekte, üretim masraflarını artırmaktadır. Ayrıca maliyetten sonra satış fiyatı tespit edilirken, gaye net kârı arttırmak olduğu için vergiler göz önünde bulundurularak brüt kâr azami derecede yüksek tutulmakta böylece satış fiyatları ayrıca bu yüzden de yükselmekte. Bunun neticesi olarak çalışanlar ve fakir fukara ezilmekte zaruri ihtiyaçlarını bile alamamakta ve böylece talep düştüğü için üretim ve arz da

düşmekte yani ekonomi frenlenmekte, durgunluğa sevk edilmekte ve büyük tahribata uğramaktadır. Hem yatırım, hem üretim büyük sermaye, büyük masraf gerektirmektedir. Kapitalist düzenin bu işleyişi ona göre, yatırımı, üretimi düşürmekte ve nihayetinde rekabet gücünü zayıflatmaktadır (Erbakan 2010: 85).

Erbakan'a göre, kapitalist düzende vergiler çalışanlara, fakir fukaraya ödetildiği ve kârlar maliyete giren vergilerle orantılı olarak büyüdüğü için, fakirler daha fakir, zenginler daha zengin olmakta. Böylece gelir dağılımı bozulmakta. Neticede sosyal patlamalara gidilmektedir. Dolayısıyla faizci kapitalist sistemin vergi düzeni sadece ekonomiyi değil sosyal yapıyı da tahrip etmektedir. Ona göre, Adil Düzen'de bütün bu mahsurlar ortadan kalkmıştır. Çünkü maliyetin içine hiçbir vergi girmemektedir. Devlet bütün üretimlere bir ortak gibi girip kendi katkısını yaptığı için ekonominin ve müteşebbislerin en kuvvetli destekçisi ve teşvikçisidir. Adil Düzen'de çalışabilen herkes kolaylıkla iş bulup adil bir ölçü içinde yüksek reel gelir elde ettiği için ve kabiliyetli her insan kolaylıkla yatırım ve üretim yapabildiği için Adil Düzen'de vergi sistemi ekonominin ve sosyal yapının en büyük hizmetkârıdır (Erbakan 2010: 85).

- Adil Ekonomik Düzen'in Sosyal Güvenlikle İlgili Esasları

Erbakan'a göre AED'de sosyal güvenlik 7 esastan oluşmaktadır. Bunlar (Erbakan 2010: 86);

1. Herkes sigortalı,
2. Sigorta ve emeklilik için para (prim) ödenmez,
3. İşsizlik ve emeklilikte herkesin (yaş, tahsil, hizmet, ehliyet) esasına göre ne alacağı "katsayı" ile belirlenir.
4. İşsizlik ve emeklilik karşılığı bütçeden ödenir. Milli gelirin artışı ile orantılı olarak bu pay artar.
5. İşsizlik ve emeklilik: Talebe ve beyana göre isteyen istediği zaman emekli olur, isterse şartları elverişli ise emekli olmaktan vazgeçer işe başlar.
6. Emekli olan kredi hakkını kaybeder.
7. Emeklilik maaşı: Emekliliğin maaşı, emekliye ayrıldığı zamanki mesleki derece, yaş ve tahsiline göre belirlenir.

Sosyal güvenlik esasları ile ilgili olarak Erbakan, herkesin ekonomik bakımdan bir “Dayanışma Grubu”na mensup olacağını belirtmektedir. Erbakan’a göre, bu dayanışma grupları, loncalar, sendikalar şeklinde organize olmuşlardır ve Adil Düzenin temel esaslarına göre “Teminatlı Ehliyet” prensiplerine uygun şekilde hizmetlerini yerine getirirler. Herkesin yaş, tahsil, hizmet yılı ve ehliyetine göre çalıştığı zaman ne ücret alacağı, işsiz kaldığı zaman ne ücret ve emekli olduğu zaman ile ücret alacağı adil ölçülere ve kriterlere göre belirlenmiştir. Buna göre bir insan çalıştığı zaman hakkı olan bu ücretini alır. İşsiz kaldığı zaman o takdirde işsizlik ücretini alır. Emekli olmak istediği zaman da emeklilik ücretini alır. “Diyelim ki bir işçi çalıştığı zaman ayda iki bin lira, işsiz kaldığı zaman bin lira, emekli olduğu zaman da bin beşyüz lira almaktadır. Bu kimsenin emekli olması ve emekli aylığı alması için belli yaşa kadar beklemek mecburiyeti yoktur. Dilerse emekli olur ve emekli aylığına kanaat eder. Sonra tekrar çalışmak isterse yeniden faal çalışma hayatına döner” (Erbakan 2010: 86-7).

3.3.2.1.3. Adil Ekonomik Düzen’ de Enflasyon, Üretim, İhracat, İşsizlik, Gelir Dağılımı ve Ahlaki Durum Meseleleri

Erbakan’a göre AED, ekonomiyi geliştirir, herkese refah sağlar. Bu düzen herkesi üretime teşvik edeceği için ekonomideki engelleri ortadan kaldırmaktadır. Bu düzende diğer ekonomik sistemlerin faydalı yönleri mevcuttur. Faiz, haksız vergilendirme vs. gibi bozucu ekonomik etkenlerin olmamasıyla hızlı kalkınma sağlanır (Erbakan 2010: 95).

- *AED’de Enflasyon Önlenir ve Ucuzluk Hâkim Olur:* Erbakan’a göre, mevcut faizci kapitalist düzen faiz, haksız vergi, darphane (piyasaya karşılıksız para sürülmesi), kambiyo (paranın değerinin emirle düşürülmesi), kapitalist sistemin banka düzeni gibi ekonomik araçları neticesinde maliyetleri artırmakta nihayetinde enflasyon yükselmektedir. Bu ekonomik araçları Erbakan kapitalizmin beş mikrobu olarak tarif etmiştir. Erbakan’a göre, bu durum ekonomik dengeleri altüst etmekte ve refah düşmektedir. Hâlbuki Adil Düzende faiz yoktur, paranın değerinin düşürülmesi yoktur, fakirden alıp zengine Aktaran: banka düzeni yoktur. Erbakan’a göre, Adil Düzen tatbikatına geçilirken bütün faizlerin kaldırılması ve bütün vergilerin kaldırılması ile

üretim maliyetleri ve dolayısıyla fiyatlar, Türkiye'deki faizci kapitalist sistemin hâlihazır şartlarına nazaran üçte bire düşecektir (Erbakan 2010: 96).

Erbakan'a göre enflasyon, fiyatların gittikçe artması ve satın alma gücünün düşmesi olayıdır. Adil Düzende bunun tam tersi söz konusudur. Çünkü fiyatların artması için herhangi bir sebep mevcut olmadığı gibi zamanla ekonominin ve teknolojinin gelişmesi sebebiyle fiyatların reel ve nisbi olmak düşmesi söz konusudur" (Erbakan 2010: 96-7).

- *AED'de Üretimin Artması:* Erbakan'a göre, malların maliyetleri ve satış fiyatları bugünkünden üçte birine düşünce o zaman hâlihazır mevcut işletme sermayesiyle bugünkü üretimin 3 mislini yapmak imkanı hâsıl olacaktır. Böylece üretim hızla katlanmış olacaktır. "Kaldı ki Adil Düzende makro plan yapılmış her bölgedeki öncelikli, verimli yatırımların projeleri hazırlattırılmış ve bunların gerçekleşmesi için, yatırımın lamamı için yeterli faizsiz kredi dâhil "Tam Teşvik" uygulanıyor. Bu ne demektir? Ayrıca makina yağlanıyor ve ekonomi hızla gelişiyor, demektir. Bu yönden de üretim ve milli gelir hızla katlanacaktır" (Erbakan 2010: 97).

- *AED'de İşsizliğin Önlenmesi:* Erbakan'a göre, AED'de aynı işletme sermayesi ile 3 misli fazla üretim yapılması demek bugünün 3 misli fazla işçi çalıştırılması demektir. Ayrıca AED'nin yatırımlara tam teşvik vermesi ve de "Faizsiz Emek Kredisi" sağlaması ile işsizliğin çözüleceğini söylemektedir (Erbakan 2010: 98).

- *AED'de İhracat'ın Artması:* Erbakan'a göre, adil düzende maliyetlerin ve fiyatların içine hiçbir faiz ve hiçbir vergi girmediği için yeryüzünde en ucuz fiyat adil düzenin tatbik edildiği yerde olacaktır. Ona göre, kapitalist nizamın tatbik edildiği bütün ülkelerde değişik nispetlerde de olsa üretimin maliyetleri ve fiyatları içine az çok nispette faizler ve haksız vergiler girmektedir. Bunlar ise üretimin her kademesinde katlanarak artan bir şekilde maliyetlere ve fiyatlara intikal etmektedirler. Dolayısıyla bunlar yüzünden maliyetler ve fiyatlar artmaktadır. Ona göre, Üretim, maliyet ve fiyatları en düşük adil düzendedir. Çünkü üretim fiyatları içine giren faiz, vergi ve sigorta primleri sıfırdır. Bu ucuz mal Adil Düzende olduğu için herkes ihtiyacını Adil

düzenin pazarından karşılamaya çalışacaktır. Bu durum Erbakan'a göre, hakiki ihracat patlaması demektir (Erbakan 2010: 98).

• *AED'de Gelir Dağılımının Bozulmasının Önlenmesi ve Herkese Refah:* Erbakan'a göre Adil Düzen, kapitalist düzenin 5 mikrobu (haksız vergi, faiz, darphane, kambiyo, kredi sistemi) her türlü ekonomik ve sosyal tahribatı meydana getirirken gelir dağılımını gittikçe bozmakta, zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapmaktadır. Ona göre Adil Düzen' de, kapitalist sistemin bu mikropları tamamen ortadan kaldırıldığı için sözü edilen mahsurlar, zulümler ve felaketler önlenmiştir. Adil düzende refahın herkese dağılması için bütün tedbirler alınmış, imkânlar oluşturulmuştur. Adil düzen, kapitalist düzendeki bütün mahsurları ortadan kaldırmakta ve refahı herkese yaymakta ve götürmektedir. Böylece AD Erbakan'a göre, "Herkese Refah" düzenidir. Ona göre AD, devlete öncelikle herkese insan onuruna yaraşır şekilde yaşama imkânı temin etme görevi verdiği için adil düzende, bütün global zenginlik rakamlarına rağmen kapitalist toplumların bünyesel hastalığı olan ve nüfusun büyük bir kısmına yayılmış bulunan açlık ve fakirlik hastalıkları da söz konusu değildir (Erbakan 2010: 98).

• *AED'de Geri Kalmışlık, Ahlaki Durum ve Rüşvet Meselesi:* Erbakan'a göre, AED ekonomiyi hızla geliştireceği için devlet zengin olacak ve refah herkese ve her bölgeye yayılacaktır. Bu sebeple AED, geri kalmışlığı, zümreler ve bölgelerarası dengesizliği ortadan kaldırır. Ayrıca AED, bireyin eğitime önem verdiği için ahlaki değerlere sahip olunacak ve kapitalizmdeki aşırı çıkarıcılık duygusu bu sistemde elimine edilecektir (Erbakan 2010: 99).

Erbakan, AED'nin mevcut faizci kapitalist sistemin yerine geçmesi gerektiğini söylemekte ve AED ile birlikte faizci kapitalist sistemin yukarıda açıklanan beş mikrobun yok olacağını ifade etmektedir. Ona göre Adil Düzen, borçla değil kendi gücüyle kalkınma demektir. Ülkelerin milli, güçlü, süratli yaygın kalkınma stratejilerine uygun "Makro Planlar" hazırlanacak; bu planlara uygun verimli "Yatırım Projeleri" geliştirilecektir. Bu doğrultuda gerekli teşvikler sağlanacaktır (Erbakan 2010: 104). Erbakan'a göre, "Adil Düzenin; siyasi düzeni, ilmi düzeni ve dini-ahlaki düzeni ekonomik düzenin yardımcısı ve teşvikçisidirler. Siyasi düzen ekonomiyi tanzim

ediyorum diyerek tahrip etmez; ilmi düzen tam bir hürriyet, özerklik ve teşvik ile ilim ve teknoloji sahasındaki hızlı gelişmeleri sağlarlar. Dini ahlaki düzen ise adeta topluma yararlı insan yetiştirmek için bir "insan yetiştirme fabrikasyonu" gibi görev yapar. Adil Düzendeki ilmi düzen ve bilhassa dini-ahlaki düzen insanların "irfan" sahibi insanlar olarak yetişmesini sağlar, üretimin yanında eğitimi, manevi terbiyeye ve bu meyanda "Nefis Terbiyesi" ne büyük önem verilir, insanlar iyi ahlak sahibi insanlar olarak yetişirler, israf yapmazlar, herkese yardım etmekten manevi haz alırlar, ibadet aşkıyla çalışırlar" (Erbakan 2010: 104).

Erbakan, adil düzenin sadece Türkiye için değil tüm dünya için gerekli bir sistem olduğunu söylemektedir. Erbakan bu söylemini "Yeni Bir Dünya" sloganıyla ifade etmektedir. Ona göre, adil düzen öncelikle 1,5 Milyar müslüman topluluğu arasında kurulmalı. O bunun için Müslüman ülkeler arasında ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda işbirliğinin olması gerektiğini dile getirmektedir. Türkiye, müslüman ülkelerle AD temeline dayanan bir "İslam Ortak Pazarı"nın kurulmasına gayret etmeli hatta öncülük yapmalıdır. Böyle bir durum neticesinde, "1,5 milyarlık müslüman ülkeler topluluğu tek bir pazar olduğu ve ihtiyaçlarını, programlı bir şekilde kendi ülkelerinden karşıladıkları takdirde bunun meydana getireceği büyük kalkınma, hızlı kalkınma, istihdam ve üretim gücü elbette her türlü tahminin üstünde olacaktır" (Erbakan 1991: 94).

Erbakan'a göre, ülkemiz birçok alanda zenginliğe sahiptir. İnsan gücü, madenler, ormanlar, topraklar, meralar, türlü türlü iklim zenginlikleri, sular, doğal güzellikler, mevcut imkânlar, yatırımlar ve tesisler bu zenginliklere örnektir. "İnançlı kadroların çalışmasıyla bu kaynaklar bütün yurt sathında gerçekleştirilecek olan yatırımlarla zenginliğe dönüşecektir. Yurt sathı bir baştan bir başa verimli projeler vasıtasıyla madenler, hizmetler, hayvancılık, ahlaki turizm, tarım, ormanlar, küçük sanayi, milli harp sanayi, sanayi ve ağır sanayi ile ilgili üretim projeleri ile donanacaktır. İnsan gücü bu projeler vasıtasıyla kısa zamanda höyük zenginlikleri meydana getirecektir. Bu zenginlikler neticede ülkede ki bütün vatandaşlara yayılacak "Herkes Refah" getirecektir. Böylece bütün vatandaşlar zengin olacaklardır, diğer yandan devlet üretimine yaptığı katkı karşısında kendi hakkını alacak. Böylece bütün

vergiler kalktığı halde çok zengin olacaktır. Devlet bu zenginliğiyle (Erbakan 2010: 108):

- Temel hizmetlerle ekonominin desteklenmesi
- Tanzim hizmetleri ve "Tam Teşvik" ile vatandaşların desteklenmesi
- Aç-açık bırakılmaması sosyal adalet gereği ülkedeki bütün insanların insanca yaşama şartlarının gerçekleştirilmesi hizmetlerini yürütecektir.”

Erbakan’a göre, "Adil Düzen" veya "Adil Ekonomik Düzen"in neticesi olarak ülke, siyonizm ve emperyalizmin kölesi ve uşağı olmaktan ve bütün zenginliklerin sömürülerek siyonizm ve onların işbirlikçilerine intikal ettirmekten kurtulacak bunun yerine, zengin vatandaş, zengin devlet ve bugünkü ağır dış borç ve faizler altında ezilmek yerine tam tersine hatta kardeş müslüman ülkelere mali yardımda bulunan onlara her türlü üretimiyle ve savunma sanayi mamulleriyle destekleyen, bir ülke hâline dönüşecektir. Ayrıca Türkiye’ den, yurtdışına gitmek mecburiyetinde kalan 3 milyon işçiden dileyenlerin hepsi, yurduna dönecek ve bugün orada, kendine hatta ustabaşılığı yapanları kendi memleketinde kurulacak fabrikalarda çalıştırarak onlara kendi ülkelerinden daha çok ücret vermesi imkânları ve sonuçları doğacaktır. Bunun neticesi olarak Türkiye batıya işçi değil, turist gönderen ülke haline dönecektir (Erbakan 1991: 97-8). Nihayetinde “Türkiye’ de Adil Düzen’ e geçilmekle ülkemiz “Yaşanabilir Bir Türkiye” olacaktır. Millet ile devletin barışıp bütünleşmesiyle Türkiye, “Yeniden Büyük Türkiye” haline gelecektir. Yeniden Büyük Türkiye’nin öncülüğünde “Hak” merkezli “Yeni Bir Dünya” kurulacaktır. Bu gelişme, ülkemizin ve dünyanın makûs talihini değiştirecek ve beşeriyeti barış düzenine taşıyacaktır” (Erbakan 2010: 109).

3.3.2.2. Adil Ekonomik Düzen’in Uygulanması ve Refah-Yol Hükümet’inin Ekonomi Politikaları

Türkiye halkının maruz kaldığı ekonomik zulümden ve köle düzeninden kurtulmanın ancak “Adil Düzen” ile mümkün olacağı vurgulayan Necmettin Erbakan, adil düzeni “Hakkı Üstün Tutan” bir düzen olarak tanımlamıştır (Erbakan 1991). Adil düzeni parti sloganı haline getiren Erbakan, 80’li yılların sonu itibariyle aktif siyasete geri dönerek bu sloganı söylemleştirmiştir.

Türkiye’de 1991 yılı genel seçimlerinde “Adil Ekonomik Düzen”i seçim sloganı olarak kullanan RP, seçimi kazanması sonucunda adil düzenin kurulacağını iddia etmiştir. RP’nin seçim beyannamesine göre, insanlık bir dönüm noktasındadır. Batıl sistemler çökmektedir. Yeni bir devir başlamaktadır. Yeni bir dünya kurulacaktır. Bu yeni dünyanın genel düzeni "Hakkı Üstün Tutan" Adil Düzen, Ekonomik düzeni ise Adil Ekonomik Düzen olacaktır (RP 1991). Bu beyannamede ekonomi Adil Ekonomik Düzende belirtildiği üzere üretim ağırlıklı olacak, kalkınma için yine sanayileşme hamleleri yapılacak, faizsiz sistem kurularak müslüman ülkeler arasında ekonomik birliği sağlayacak faizsiz bankalar kurulacaktır (RP 1991).

1991 yılı genel seçimlerde Milliyetçi Çalışma Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisiyle ittifak yapma zorunda kalan Erbakan, 62 milletvekili kazanarak TBMM’de yerini almış ve daha sonra diğer partilerin ayrılması sonucu RP’nin milletvekili sayısı 38’e düşmüştür (Uçar tarihsiz: 269). Kazan’a göre, bu dönemde RP’nin ilk 100 gün içinde Adil Düzen’e geçişle ilgili olarak TBMM başkanlığına verdiği kanun teklifleri, TRT Yayınlarının Adil ve Ahlaki Olması KT, İnsan Hakları Koruma KT, Ayasofya’nın İbadete Açılması KT, Kumarın Yasaklanması KT, Faizin Masrafa Yazılmaması KT, Zirai Kazançtan Vergi Alınmaması KT, Asgari Ücretten Vergi Alınmaması KT, Eşel-Mobil Sisteminin Uygulanması KT, Vergilerin Adil Hale Getirilmesi KT, Kamulaştırma Bedellerinde Enflasyon Farkının Ödenmesi KT sıralanmaktadır. Meclis Araştırma ve Genel Görüşme önermeleri olarak da, Türkiye’nin Eğitim ve Öğretim Politikası, Bütçe Açıklarının Önlenmesi, Alkol Bağımlılığı, Öğretmenlerin Durumu ve Meseleleri, Özürlülerin Durumu ve Meseleleri, Mason Derneklerinin Araştırılması, İsrafın Önlenmesi, Hayvancılık Sorunları, Verginin Adil Hale Getirilmesi, Savunma Sanayinin Dışa Bağımlılıktan Kurtarılması, Sağlık Sorunlarının Çözümü, Tarım ve Köylü Sorunları, İşsizlik Sorunu Nasıl Çözülecek?, Korunmaya Muhtaç Çocukların Meseleleri, Kredi Dağılımının Adil Hale Getirilmesi, Madenlerimizin Değerlendirilmesi, Sanayicilerin Sorunları ve Sanayileşme Politikamız, Tüketicinin Korunması vs. sıralanmaktadır (Kazan 2004a: 78-9).

1994 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerde oy oranı dönemine göre zirveye çıkartan RP, milli görüş belediyciliğini bir marka haline getirmiş ve gerçekleştirilen

belediyecilik hizmetleriyle Adil Düzen söylemi toplum tarafından uygulanabilir bir görünüm kazanmıştı (Tarım 2014). RP'nin, 1991 yılında slogan ve söylem haline getirmiş olduğu Adil Düzen, yerel seçimlerde de kullanılmıştır. 1989 yerel ve 1992 ara yerel seçimleriyle bazı il ve ilçe belediyelere sahip olan RP, bu belediyelerdeki hizmetleriyle 1994 yerel seçimlerinde ikinci parti konumunu almıştır. 94 seçimlerinde 6'sı Büyükşehir, 29'u il belediyesi olmak üzere yaklaşık 400 belediyeyi kazanan RP, Ankara ve İstanbul gibi metropol şehirlere sahip olmuştur (Kazan 2004a: 224-6).

RP'nin yerel seçim başarısında Adil Düzen belediyeciliğinin etkisi söz konusuydu. Çobanoğlu'na göre, Adil Düzen'in belediyecilik anlayışı; belediye başkanının her şeyden önce hakkı üstün tutmasına, insana önem vermesine, herkese eşit muamele yapmasına, ibadet aşkıyla çalışmasına dayandırılmıştır. Bunun yanında öz kaynaklarla kalkınma, rüşveti, yolsuzluğu, adam kayırmacılığı ve gereksiz harcamaları önleme, belediye hizmetlerinin vatandaşın ayağına götürme, halk meclisleri kurarak onları yönetime iştirak ettirme, israftan kaçınma temel prensiplerdir (Çobanoğlu 1995: 147). Adil Düzen belediyeciliğinde RP'li belediyelerin yaptıkları hizmetleri Kazan şu şekilde sıralamaktadır (Kazan 2004a: 252):

- İmar Faaliyetleri
- Tarihi dokuyu onarım hizmetleri
- Su ve kanalizasyon hizmetleri
- Temizlik hizmetleri
- Yol, kavşak, köprü, geçit ve refüj yapımı çalışmaları
- Çevre düzenleme faaliyetleri (Park, bahçe, ağaçlandırma, havuz, yeşil alan)
- Ulaşım ve taşıma hizmetleri
- Toplu konut yapımı
- Sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler
- Üretim ve BİTLER
- Bütçe
- Hedef Projeler

Doğan'a göre, yoksul mahallelere yönelik yardımları belediye ve onun paralelindeki vakıfları yeniden örgütlemek, modern kültür-sanat etkinliklerinden çok,

yerel halkın geleneksel kültürel değerlerine hitap eden uygulamalar (iftar çadırı açmak, camilere yardım etmek, mehter takımları kurmak, sünnet şölenleri düzenlemek) geliştirmek, kırsal yaşama modernleşme öncesi kent yaşamına ait motifleri yeniden yorumlayarak gündelik yaşama daha fazla sokmak, belediyede çalışanları yeniden örgütlemek (fazla işçilerin çıkartılması, mevcut işçilerin sendikalara yönlendirilmesi vs.) gibi çalışmalar milli görüş belediyciliğinin belirleyicileri olmuştur (Doğan 2005: 297).

Erbakan'a göre, milli görüş Türkiye'de belediycilikte bir çağ kapatmış, bir çağ açmıştır. Ona göre, 1989'dan itibaren yerel yönetimlerde büyük bir zafer kazanan milli görüş, yerel yönetimlerde hizmet çağını ve yarışını başlattı. Sadece kaldırım, yol, su belediyciliği yerine, çevre ve insanın her türlü ihtiyacını karşılayan şehremini anlayışıyla gece gündüz yorulmak bilmeden çalışan belediycilik dönemi başladı, bu sayede yeşil şehirler, yeni modern caddeler, raylı sistemler, temiz sular, şelaleler, arıtma tesisleri dönemi başladı. İnsanlarımız için "Halk Ekmeği" "Beyaz Masa", "Huzur Evi", "Aşevi" "Ucuzluk" ve şehirlerin çehrelerinin baştan sona kadar değiştirilmesi ve temizlik dönemi başladı (Erbakan 2003). Efe'ye göre, milli görüş belediyciliği noktasında 1990'lı yıllarda RP'li belediyelerin sosyal belediycilik söylemini ele aldıkları, sosyal yardım ve hizmetlere öncelik veren uygulamalarla halkın desteğini kazandıkları görülmektedir (Efe 2012: 48).

Çakır'a göre RP, 80'li yıllardaki dönüşüm içinde palazlanan bazı dindarların merkezi ve yerel iktidarlardan pay talep etmesini ve bu kesimlerin 80 sonlarına doğru merkez sağ partiler tarafından dışlanmasını çok iyi takip ederek, onların önemli bir kısmını yanına çekmeyi başarmıştır. Yeni dönemle birlikte ekonomik sistemin iyice kenarına itilen yoksul ve yoksun kesimlere, sosyal adaletçi politikalarla yaklaşmayı çok iyi beceren RP, bunu yaparken özel olarak sosyal demokrasinin genel olarak sol hareketin kriz içinde olmasından sonuna kadar yararlanmıştır. Sonuç olarak; özellikle metropollerdeki gecekondu mahallelerinde büyük başarılar elde etmiştir (Çakır 1994: 75, Aktaran: Arpacı 2012).Nitekim Mehmet Ali Birand' ın hazırlamış olduğu "Son Darbe: 28 Şubat" belgeselinde RP' nin yerel seçim zaferinin RP' li belediyelerin başarısı ve de dönemin sol partisi olan

SHP' li belediyelerin yolsuzluklarının, tepkiye yol açması olarak belirtilmektedir (<http://www.youtube.com/watch?v=-Da43LO7dbA>, 25 Aralık 2015'te erişildi).

Adil Düzen'in belediyecilik hizmetleriyle birlikte kendini hissettirmesi ve de Türkiye'de yaşanan 1994 ekonomik krizi ile ülkenin ekonomik bir buhrana girmesi, RP'nin Adil Düzen söyleminin halk tarafından benimsenmesine neden olmuştu. Nitekim 1995 genel seçimlerinde de Adil Düzen söylemini kullanan RP, ekonomik olarak seçim beyannamesinde özet olarak şunları vadediyordu (RP 1995);

- Ekonomik kalkınmada IMF reçeteleri yerine "Milli Görüş " uygulamasına geçilmesi böylece ekonominin dış güçlerin arzu ve sömürüleri yerine vatandaşların ve ülkenin kalkınması esaslarına göre yeniden düzenlenmesi,
- Adil Düzen' le üretimin önündeki engellerin kaldırılması,
- Ülkenin ilmi ve teknik kadrolarının seferber edilmesiyle verimli üretim projelerinin süratle hazırlanması ve bu projelerin ülkemizin iş adamları ve müteşebbislerine sunulması ve onların uygun gördükleri projeleri gerçekleştirmeleri için kendilerine "tam teşvik" verilmesi,
- Aynı şekilde "yeni iş kuracakların " tam teşvikle desteklenmesi,
- Adil Düzen ile ucuz, bol ve kaliteli üretim gerçekleştirilmesi,
- Uygun dış politika" ile ihracat seferberliğinin gerçekleştirilmesi,
- Üretilen mahsul ve malların iç ve dış pazarlanmalarının "uygun devlet politikaları " ile sağlanması,
- Ülkedeki ekonomik faaliyetlerin hangi "esaslara göre yürüyeceğinin "Hakkı Üstün Tutan" adil düzenin temel esaslarına göre tanzim olunması, böylece sıyası düzenin, ekonomik düzene her türlü keyfi müdahalelerine son verilerek ekonomik hayat ve ülkenin "İstikrar " ve "Huzur"a kavuşturulması,
- Bugünkü koyu faizci düzenin işçi, köylü, memur, esnaf, emekli ve muhtaçların hepsini ezen "5 mikrobun "Adil Düzen"le ortadan kaldırılması, böylece bütün ülke evlatlarının "haksız vergi " ve "faizler" le ezilmekten kurtarılması,
- Adil Düzenle enflasyonun ortadan kaldırılması ve pahalılık yerine ucuzluğun getirilmesi,
- Bugünkü "bankacılık düzeni" nin fakirden alıp zengine veren çalışma

esaslarının değiştirilmesi, bunun yerine bankaların üretime katkıda bulunarak mudilerine hem daha çok ve hem de temiz kazanç temin etmelerinin sağlanması, bankaların "sömürünün değil " üretimin aracı olması,

- Adil düzenle gerçekleştirilecek olan "üretim seferberliği " vasıtasıyla ülkenin millî gelirinin "büyük kalkınma hızları " ile artırılması ve böylece bütün vatandaşlarının refah seviyesinin yükseltilmesi,
- Köylü, işçi, memur, esnaf ve emekliler ve muhtaçlar bakanlıklarının ihdası suretiyle bütün gelir gruplarına mensup vatandaşlarımızın meselelerinin çözümü ve refah seviyelerinin artırılmasının ciddi olarak izlenmesi ve gerçekleştirilmesi,
- Coğrafi ve bölgesel dengesizliklerin giderilmesi için geri bıraktırlmış bölgelere ve zümrelere özel ilgi gösterilmesi,
- Üretimin ucuz, bol ve kaliteli olması için gereken her türlü "araştırma", "geliştirme" ve "her kademedeki eğitimin" yapılmasının sağlanması,
- Refah Partisi 400'e yakın belediyesiyle yerel yönetim iktidarı olarak yukarıdaki maddelerde sayılan hususları fiilen "ispat" etmiştir.
- İraflar ve soygunlar kaldırılacak,
- İnançlı, temiz, hamleci kadrolarını işbaşına getirecek,
- "İnanç, ilim, plan, kadro, takip ve intaç" sistemiyle çalışarak "zengin vatandaş, zengin devleti gerçekleştirecektir,
- Refah Partisi iktidarı kredi imkânlarını heba etmeyecek, "verimli yatırımlar" da kullanacaktır,
- Refah Partisi Türkiye'nin her sahada sömürülmesini önleyecektir,
- "Özelleştirme" uygulamaları: peşkeşten, yağmadan, israftan ve bedellerinin çarçur edilmesi uygulamasından kurtarılacak, stratejik olmayan tesislerin özelleştirilmesiyle elde edilecek gelirler ülkenin daha verimli ve kalkınmaya yararlı üretim müesseselerine kavuşmasını temin maksadıyla kullanılacak. Böylece ülkenin ve vatandaşların daha zengin olmaları sağlanacaktır.
- Türkiye'nin kısa zamanda iç v e dış borçlarının ödenmesiyle halkımız, bunların faiz yükünden de kurtarılacaktır. Böylece faizci düzenin fasit dairelerinin büyümesi durdurulacak bunun yerine tam tersine bu fasit daireler tamamen ortadan kaldırılmış olacaktır.

- "İstihdam Bakanlığı" nın ihdası ve bu bakanlığa bağlı olarak kurulacak diğer müesseselerin yanında "iş ve işçi bulma kurumu" nun gerçek manada görevini yapacak hale getirilmesi,
- Çalışabileceklerin işsizlik dönemlerinde insan haysiyetine yaraşacak derecede ihtiyaçlarının karşılanmasına yetecek işsizlik ücretinin "adil düzenle temini" sağlanacaktır.

1995 genel seçimlerinde %21 oyla birinci olan RP, mecliste 158 sandalyeye sahip olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Demirel tarafından Erbakan'a hükümet kurma görevi verilmiş ancak diğer partilerin RP ile koalisyona yanaşmamasından dolayı Erbakan, görevi iade etmiştir. Demirel'in ikinci parti olan ANAP'a hükümet kurma görevi vermesi sonucu ANAP-DYP koalisyonu kurulmuş ve RP ana muhalefette kalmıştır (Kazan 2004b: 50-60). RP'nin ana muhalefette vermiş olduğu önergeler aşağıdaki Tablo 3.3'de şu şekildedir:

Tablo 3.3: 53. Hükümet Döneminde RP Muhalefetinin Parlamento Faaliyetleri (Kazan 2004b: 101-105)

Hakkında Verilen Kanun Teklifleri (HKT)	Meclis Araştırması Önergeleri	Meclis Soruşturma Önergeleri (SÖ)
İstiklal Gazilerinin Maaşlarının Artırılması HKT	İlaç Sanayindeki Çıkar İlişkilerinin Araştırılması	TEDAŞ SÖ
Asgari Ücretten Vergi Alınmaması HKT	Rotary Kulüplerinin Faaliyet Amaçlarının Araştırılması	TOFAŞ SÖ
Eşel Mobil Sistemi HKT	Manavgat Su Projesinin Amaç ve Çalışmalarının Araştırılması	Çiller'in Malvarlığı Hakkında Verilen SÖ
Peşin Verginin Kaldırılması HKT	Zorunlu Tasarruf Kesintilerinin Değerlendirilmesi	Örtülü Ödenek SÖ
Ticari Faizin Masrafa Yazılmaması HKT	Ülke Kaynaklarının Tespit Edilmesi	
Hayat Standardı Vergisinin Kaldırılması HKT	Orman Yangınlarının Nedenlerinin Araştırılması	

RP, kurulan ANAP-DYP koalisyonunun iç tüzüğe aykırı olduğunu tespit etmiş ve anayasa mahkemesine başvurmuş ve mahkemeden koalisyon aleyhine karar

çıkıştır. Ayrıca RP, Başbakan Yılmaz hakkında gen soru önergesi vererek Yılmaz'ın istifasını sağlamıştır. Yılmaz'ın istifasıyla önce ANAP sonra DYP ile görüşen RP, DYP ile koalisyon kurmaya karar vermiş ve 54. Hükümet 7 Temmuz 1996'da kurulmuştur.⁷⁵

RP-DYP Koalisyonu, 54.Hükümet Programında (1996), Türkiye'nin temel sorunlarını; terör, göç, işsizlik, geçim sıkıntısı, köylü, işçi, memur, esnaf, emekli ve muhtaç vatandaşlarımızın refah seviyesinin yükseltilmesi, kamu maliyesinin güçlendirilmesi, dış ticaret açığının kapatılması, yatırımların hızlandırılması, devletin yeniden yapılandırılması ve dış ilişkilerde Türkiye'nin aleyhine olan gelişmenin önlenerek şahsiyetli bir dış politika takip olunması olarak belirlemiştir (Arpacı 2012: 393). RP-DYP koalisyonu hükümet programında dikkat çeken husus, RP'nin seçim propagandası olan Adil Düzen'e yer verilmemesidir. Nitekim Adil Düzen hükümet programında yerini reel ekonomiye bırakmıştır.⁷⁶ Nitekim Adil Ekonomik Düzen, programın içerisine dâhil edilmemiştir.⁷⁷

Refah-yol hükümetinin ekonomi politikaları ile ilgili Erbakan, üç temel esasa dikkat edildiğini belirtmiştir. Bunlar rant ekonomisinden reel ekonomiye geçilmesi, acı reçeteler yerine tatlı reçeteler getirilmesi ve vergi, zam, faiz, düşük ücret, düşük taban fiyatı, iç ve dış borç sorunlarının ortadan kaldırılması, kendi öz kaynaklarımıza dayalı ülkenin ekonomik imkânlarının seferber edilmesi, israflar ve yolsuzlukların önlenmesi olarak sıralanmaktadır (Erbakan 2007: 130-1). Bu üç temel esas doğrultusunda 54.Hükümet, 26 Haziran 1996'dan yılsonuna kadar altı aylık süre esnasında "kaynak paketlerinin hazırlanması" için çalışmıştır. Yaklaşık her biriyle 10'ar milyar dolarlık imkan sağlanan kaynak paketleri hazırlanmış, bunlardan üç tanesi bir biri ardına yürürlüğe konmuştur (Erbakan 2007: 131).

⁷⁵ 54.Hükümetin kurulma süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Birinci bölüm Milli Görüş'ün Pratiği altında Refah Partisi başlığı

⁷⁶ 54.Hükümette yer alan ekonomi ile ilgili politikalar için bkz. (54.Hükümet Programı, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP54.htm>, 26 Aralık 2014'te erişildi)

⁷⁷ Bununla ilgili olarak Adil Düzen' in teorisyenlerinden olan Prof.Dr. Arif ERSOY' la görüşmemizde, 54.Hükümet' in kurulmasında Erbakan hocanın Adil Düzen söylemini hükümette kullanmaması şartı vardı. Nitekim Ersoy'a göre Çiller, Erbakan' ın bu söylemi kullanmaması karşılığında koalisyon kurulabileceğini belirtmiştir.

Birinci kaynak paketini oluşturan en önemli kalem “Kamu Tek Hesabı” yani söylem olarak kullanılan “Havuz Sistemi” yer almaktadır. Havuz sisteminin özü Erbakan’a göre, devletin parası rantiyenin bankasına ucuz faizle verilmeyecek, devletin parası ile devlete borçlanarak devlet soydurulmayacaktır. Yani bütün devlet paraları bir tek sistemde toplanacak, elektronik ortamda ve bilgisayar vasıtasıyla takip edilerek sistemin içerisinde herhangi bir kamu kuruluşu kendisi buraya parasını koyduğu zaman % 50 alacak, buradan borç aldığı zaman % 60 ile alacaktı. Eğer parasını özel bankaya verse % 20 alıyor, %30 oradan kaybediyor. Özel bankadan borç alsa % 120, %150 faizle alıyor. Böylece kamu kuruluşları bilhassa belediyeler ve KİT’ler çok büyük ferahlık elde etmiştir havuz sisteminden. Bu havuz sistemiyle 1 ayda 7 milyar dolar birikmiştir (Erbakan 2007: 132). Kaynak paketleri tablo halinde Tablo 3.4, Tablo 3.5 ve Tablo 3.6’da verilmiştir.

Tablo 3.4: Kaynak Paketi-1 (Erbakan 2007: 132)

KAYNAK PAKETİ- 1 09.11.1996		
Sayı	KONU	BEKLENEN
1/1	Bankaların Yurtdışı Muhabir Bankalarda Tuttukları Mevduatların Yükümlülükleri Dışındaki Bölümün Yurda Getirilmesi	3.25 MİLYAR DOLAR
1/2	Döviz ve Döviz Endeksli Tahvillerin Tanıtımı, Süper Döviz Hesapları, Bedelsiz İthalat	3.5 MİLYAR DOLAR
1/3	Kamu Tek Hesabı (Havuz Sistemi)	
1/4	Özelleştirme Telekom/ Etibank	1 MİLYAR DOLAR
1/5	Vergi Tahsilatlarının Hızlandırılması, Erken Ödemeyi Teşvik	400 TRİLYON
1/6	Kamu Kesiminin Sahip Olduğu Lojman, Sosyal Tesis, Arsa ve Arazi Satışları	300 TRİLYON
1/7	Belediye Zabıtlarına KDV, Denetim ve Tahsilatlarının Yapılması	17 TRİLYON
1/8	Bağkur Basamak Yükseltilmesi	20 TRİLYON
1/9	Çalışanların Tasarruf Hesaplarının Kaldırılması Kanun Tasarısı	9 TRİLYON
1/10	Kaynak Kullanım Destekleme Fonuna 9 Trilyon Gelir ve Eximbank’a Transferi	9 TRİLYON
1/11	Madenlerin Ruhsatları	1.5 TRİLYON
	GENEL TOPLAM	10 MİLYAR DOLAR

Tablo 3.5: Kaynak Paketi- 2 (Erbakan 2007: 132)

KAYNAK PAKETİ- 2 09.12.1996		
Sayı	KONU	BEKLENEN
2/1	Tütün Mamülleri ve Alkollü İçecekler Bandrol Uygulaması	45 TRİLYON
2/2	Emekli Sandığı, SSK,BAĞ-KUR' un Gayrimenkullerinin Ekonomik Hale Getirilmesi / Sosyal Güvenlik Reformuna Geçiş	425 TRİLYON
2/3	Kıymetli Taş ve Metaller Stok Bildirimi	64 TRİLYON
2/4	Döviz Hesabı ile Yerli Otomobil Alımlarında Taşıt Alım Vergisi İndirimi	28 TRİLYON
2/5	Akdeniz Havzasına İçme Suyu Temin Projesi	120TRİLYON
2/6	Akaryakıt Solvent Katılımının Önlenmesi, Çevrenin Temizliği ve Vasıtaların Korunması (SOLVENT' e Fon Uygulanması)	20 TRİLYON
2/7	Kardeş Ülkelere Turistik Sahalar Tahsisi	8 TRİLYON
2/8	Gecekondü Bölgelerinin Modernleştirilmesi	20 TRİLYON
2/9	İleriki Karlara Katılım Payı	10 TRİLYON
2/10	Kamu Kağıtları Vergi Adaletinin Tesisi	170 TRİLYON
2/11	El telefonları Aylık Sabit Kesintilerinin Artırılması	10 TRİLYON
	GENEL TOPLAM	920 TRİLYON- 10 MİLYAR DOLAR

Tablo 3.6: Kaynak Paketi-3 (Erbakan 2007: 133)

KAYNAK PAKETİ- 3 25.11.1996		
Sayı	KONU	BEKLENEN
3/1	Enerji Santralleri ve Şebekelerin Kiralanması a) Hidroelektrik Santralleri (19 Adet) 2 Milyar Dolar b) Termik Santraller (16 Adet) 2,250 Milyar Dolar c) Şebekeler (25 Grup) 2,625 Milyar Dolar	6, 875 Milyar Dolar
3/2	Yurt dışında çalışanlara Emeklilik	1 Milyar Dolar
3/3	Takipteki Kamu Alacaklarının Değerlendirilmesi	2 Milyar Dolar
3/4	Otoyol Abonmanları	0,050 Milyar Dolar
3/5	Tahvillerin Vergilendirilmesinde Adaletin Sağlanması	0,2 Milyar Dolar
3/6	İhracatta İşlemlerin Kolaylaştırılması	1 Milyar Dolar
	GENEL TOPLAM	10 MİLYAR DOLAR

Kaynak paketlerin tatbikata geçirilmesiyle 1997 Şubat sonuna kadar toplam 13 Milyar Dolar gelir elde edilmiştir. Erbakan'a göre, 53.Hükümet'in 1996 Bütçesinde yer alan 11,605 milyar dolar faiz ödemesi Nisan 1996 itibariyle 15,988 milyar dolara çıkmış

ve 53.Hükümetin devam etmesi ihtimalinde bu faiz 28,139 milyar dolara çıkacaktı. Bu kaynak paketleri sayesinde 28,139 milyar dolar olan faiz ödemeleri 18,455 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve yaklaşık 10 milyar dolar faizden kurtarılmıştı (Erbakan 2007: 137).

Erbakan, kaynak paketlerinin yanında KİT'lerin de faiz yükünden kurtarıldığını ifade etmektedir. 1991-94 yıllarında 5 milyar dolar zarar eden KİT'ler, 1996 yılında toplam 2 milyar dolar kara geçerek Hazine'nin 7 milyar dolar rahatlamasına olanak sağlamıştır. Böylelikle 1996 yılında kaynak paketlerinden 13 milyar dolar, faiz ödemelerinin azaltılmasıyla 10 milyar dolar ve KİT'lerin kara geçirilmesiyle 7 milyar dolar olmak üzere toplam 30 milyar dolar Hazine'ye ilave imkân sağlanmıştır (Erbakan 2007: 139).

Refahyol hükümetinin ekonomi politikası olarak Erbakan, 1997 Bütçesinin hükümet tarafından denkleştirildiğini ve hazırlanan 1997 bütçe tasarısında "Denk Bütçe"nin oluşturulduğunu ifade etmektedir. Nitekim Erbakan' a göre, Hükümetin 1997 bütçede faiz ödemeleri 22,5 milyar dolar olacağına 13,8 milyar dolara indirildi. Bütçe açığı 18,382 milyardan "0" a indirildi. Başta faiz ödemeleri olmak üzere yapılan tasarruflar ile bütçe toplamı 55 milyar dolardan 46 milyar dolara indirildi. Faiz dışı bütçe 4 milyar dolar fazladan 14 milyar dolar fazlaya çıkarıldı.. Böylece, halka ve devlet hizmetlerine 10 milyar dolar ilave bir imkan temin edilmiş ve bu iş "Denk Bütçe" ile sağlanmıştır (Erbakan 2007: 142).

Refahyolun denk bütçesi ile ilgili maliye bakanlığının sitesinden elde edilmiş olan verilere göre, 1997 yılının bütçesinde giderler 6.2 milyar TL, gelirler 6.2 milyar TL ve bütçe dengesi ise 74 TL olarak gösterilmiştir. Hemen hemen denk bütçenin tasarıda sağlandığını söylemek mümkündür. Ancak yılsonu gerçekleşen bütçe dengesi -2.2 milyar TL'dir (Maliye Bakanlığı, <http://www.bumko.gov.tr/TR,4461/butce-gider-gelir-gerceklesmeleri-1924-2012.html>, 29 Aralık 2014'te erişildi). Bütçenin böyle olmasının nedeni 1997'nin yarısında 54. Hükümet'in istifa edip 55.Hükümet'in kurulmasıyla yeni ekonomi politikaların belirlenmesi olarak söylenebilir.

Erbakan'a göre, hükümet devralındığında yüzde 76'lar seviyesinde olan repo oranı Şubat 97'de yüzde 50'ler seviyesine kadar çekilebilmiştir. Benzer durum mevduat ve İnterbank faizlerinde de yaşanmıştır. Yüzde 170 seviyesinde devralınan hazine borçlanma faizi Şubat 97 tarihinde yüzde 83'ler seviyesine kadar düşürülmüştür. Devralındığında sadece 155 gün olan ortalama hazine borçlanma vadesi Şubat 97'de 400 güne, suni gündemler neticesinde yaşanan olumsuzluklara rağmen Nisan 97'de 730 güne kadar çıkarılmıştır. Ona göre, 54.Hükümet döneminde enflasyonla mücadelede de başarı sağlanmıştır. Emekliler, işçiler, memurlar ve köylümüz dâhil toplumun tüm gelir gruplarına enflasyonun çok üzerinde, 40-50 puanlık bir reel gelir artışı sağlanmış olmasına karşın, bu reel gelir artışının finansmanında alternatif gelir kaynakları devreye alınarak enflasyonun azmasına meydan verilmemiş, suni gündemlere rağmen enflasyon sabit tutulmuştur. Hükümeti devralındığında 550 puan olan borsa endeksi Şubat 97'de 1700 puana kadar yükselerek yeni rekorlar kırmıştır (Erbakan, <http://www.necmettinerbakan.net/haberler/iktidarda-1-yil.html>, 29 Aralık 2014'te erişildi).

Erbakan' a göre, 54.Hükümet döneminde döviz rezervlerinde Şubat 97 itibariyle yaklaşık 1 milyar dolarlık bir artış kaydedilmiştir. Ona göre, 1995 yılında bütçeden tarımsal desteklemeye ayrılan pay sadece 19 trilyon, 1996 yılı içinse önceki hükümet tarafından öngörülen destekleme fonu sadece 38 trilyon TL idi. 54.Hükümet 1996 yılı ikinci yarısında yaptığı hamle ile 1996'daki desteklemeyi 60 trilyon TL.' ye çıkartmış ve 1997 yılı için de 95 trilyon TL' yi tarımsal desteklemeye ayırmıştır. Köylüye 54.Hükümetin kuruluşundan bir yıl önce 43,5 trilyon toplam ödeme yapılırken, Refahyol hükümeti döneminde 136 trilyon TL ödeme yapılmış ve böylece bir yılda yüzde 312 oranında büyük bir artış sağlanarak köylü azami derecede desteklenmiştir. TMO 1995 yılında 48 milyon dolarlık hububat alımı yaptığı halde, Refahyol hükümeti döneminde 329 milyon dolarlık alım yapılarak köylüye 7 misli fazla para ödenmiştir (Erbakan, <http://www.necmettinerbakan.net/haberler/iktidarda-1-yil.html>, 29 Aralık 2014'te erişildi).

Erbakan, kendi hükümet döneminde ekonomi ile ilgili yapılan politikalarla ilgili devamla şunları söylemektedir: “Bağ-Kur emeklilerinin maaşları yüzde 300'e kadar arttırılmıştır. Esnafa verilen krediler 1996'nın 2. yarısında 57 trilyondan 80 trilyon

TL'ye çıkartılmıştır. Fon Kredisi imkânı tanınan Teşvik Belgesi verilmesine başlanmıştır. Böylece Fon Kredisinden yararlanmak üzere 8036 KOBİ sahibi müracaatta bulunmuş ve 2.5 trilyon TL tutarında kredi kullanıma açılmıştır. Böylece; esnafımıza, sanatkarımıza, küçük ve orta boy işletmelerimize, genç ve kadın girişimcilerimize 7 aylık kısa bir dönemde çok uygun şartlarla 150 trilyon TL kredi imkânı sağlanmıştır. Asgari ücrette yüzde 100'den fazla artış sağlanmıştır. Hükümetimiz döneminde ortalama memur maaş artışı yüzde 230,1, buna mukabil enflasyon yüzde 165, dolayısıyla reel artış takriben, yüzde 65 olmuştur. Son yıllardaki memur maaşlarındaki reel değişime bir göz attığımız zaman açıkça görürüz ki, hükümetimizden önceki dönemde genellikle memur maaşlarındaki reel değişim enflasyonun altında kalmıştır (Erbakan, <http://www.necmettinerbakan.net/haberler/iktidarda-1-yil.html>, 29 Aralık 2014'te erişildi).

Kızıлтаş' a göre, 54.Hükümet döneminde buğday taban fiyatı 8.500 TL' den 20-24.000 TL' ye; pancar 4.500 TL'den 8500 TL'ye; tütün 240.000 TL'den 500.000 TL'ye; ayçiçeği 13.000 TL'den 36.000 TL'ye ve fındık 45.000 TL' den 220.000 TL'ye çıkarılmıştır (Kızıлтаş 2011: 402-3).

Refahiyol Hükümetinin başbakanı Necmettin Erbakan, 19 Haziran 1997 tarihinde çeşitli siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı başbakanlıktan istifa etti. Daha sonra RP'nin kapatılması için başvurulmuş Anayasa Mahkemesi, RP'nin kapatılmasına karar verdi ve Necmettin Erbakan 5 yıl siyasi yasaklı ilan edildi.⁷⁸ RP' den sonra Erbakansız ama Erbakan'ın talimatıyla 29 Ağustos 1997'de kurulan Fazilet Partisi, çeşitli dönüşümlere sahipti. Ekonomik olarak parti programında piyasa güçlerine dayanma, rekabete daha fazla vurgu ve özelleştirme gerekliliği dikkat çekmektedir (Öniş 2001: 287-8). Ayrıca seçim beyannamesinde Adil Düzen söylemine yer verilmemesi, en dikkat çekici gelişmedir. Parti programında Adil Düzen yerini Reel Ekonomiye bırakmıştır (FP 1999). FP, 22 Haziran 2001 tarihinde siyasi nedenlerle kapatılmış ve yerine Recai Kutan'ın genel başkanlığında Saadet Partisi kurulmuştur. Saadet Partisi de kapatılan FP'nin ekonomik programını 2002 seçimlerinde devam ettirmekle birlikte

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Birinci bölüm "Milli Görüş' ün Pratiği" başlığı altında "Refah Partisi" alt başlığı

Adil Düzen söylemini parti programından ziyade sözlü bir şekilde dile getirmiştir. 2007 seçimlerinde seçim beyannamesinde tekrar dile getirilen Adil Düzen, SP'nin tekrar RP dönemindeki gibi sloganı olmuştur. Ayrıca SP, ekonomik söylemlerinde sık sık 54.Hükümette yapılan ekonomi politikalarını hatırlatarak, o dönemde işçiye, memura, esnafa, çiftçiye, köylüye ve emekliye yapılan ekonomik iyileştirmelerin tekrar edileceğini söylemlerinde ifade etmiştir (SP 2007).

Adil Ekonomik Düzen pratiğe, teoride anlatıldığı gibi yansıtılmamıştır. RP'nin 1989 itibariyle kazanmış olduğu belediyeler, yapmış olduğu hizmetlerle RP'yi 1994 yerel seçimlerinde yüksek bir oy oranına kavuşturmuştur. RP, belediyeçilikte yapmış oldukları hizmetleri Adil Düzen' in bir yansıması olarak söylemlerine aktarmıştır. Adil Düzen söylemi, 1995 genel seçimlerinde de kullanılmış ve bu söylem ezilen halk kitleleri ve kentlerin yoksul kesimleri tarafından benimsenmiştir (Bulaç 2009: 207-10).

3.3.2.3. Adil Ekonomik Düzenin Teorisinin ve Refah-Yol İktidarının Politikalarının Değerlendirilmesi

Adil Ekonomik Düzen, Erbakan'ın söylemlerinden yola çıkılarak teorik olarak belirtilmiştir. AED, daha geniş kapsamlı olarak Süleyman Karagülle, Süleyman Akdemir ve Arif Ersoy tarafından çalışılmıştır ve teorisi çok geniş yer kaplamaktadır. Erbakan'ın ifadelerinden ve söyleminden aktarılan AED, üretim ve ortaklık ekonomisi olarak ifade edilmiştir. Erbakan tarafından Hakkı Üstün Tutan bir sistem olarak dile getirilen AED, peygamberler tarihinden misaller verilerek islam medeniyetine dayandırılmıştır. Erbakan'a göre, tarihte "Hakkı Üstün Tutan"larla "Kuvveti Üstün Tutan"lar bir mücadele içerisine girmişlerdir. Buna hak-batıl mücadelesi denilmektedir. "Hakkı Üstün Tutan"lar peygamberler olmuşlardır ve bulunmuş oldukları topluluklara adil bir düzen sağlamışlardır (Erbakan 2010) .

Erbakan'ın aktarmış olduğu AED'de, faiz yoktur, kar vardır. Devlet denetimci ve teşvik edici bir göreve sahiptir. Bu düzende serbest piyasa kuralları geçerli olurken, tekelleşme ve kartelleşmeye müsaade edilmemektedir. Bu sistemde para sağlam bir yapıya

sahiptir ve mal karşılığında para vardır. Yani ne kadar mal varsa o kadar para söz konusudur. Kredileşme ve ortaklık bu sistemin temel taşlarını oluşturmaktadır. Faizsiz kredilerle girişimcilik teşviki söz konusudur. Üretim ve beyana göre vergi vardır. Bu sistemde haksız vergi alınmaz. Ayrıca meslek kuruluşları ve ahlak toplulukları bu sistemde önemli yer teşkil eder. Devlet, altyapı, sağlık ve eğitim hizmetleriyle görevli olup, girişimciler tarafından getirilen plan ve projelere de destek verir (Erbakan 2010).

AED'nin bu sayılan özelliklerini belirttikten sonra değerlendirmemizi İslam ekonomi prensipleri çerçevesinde yapıp, AED'nin modern iktisattaki bazı üretim teorileriyle karşılaştırmasını yapacağız. Ardından Adil Düzen'e getirilen eleştirilere yer verip sonrasında Milli Görüş belediyciliği ve Refahiyol hükümetinin ekonomik politikalarını değerlendireceğiz.

3.3.2.3.1. Adil Ekonomik Düzen Teorisinin İslam Ekonomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Erbakan'a göre Adil Düzen, asırlar boyu peygamberlerin "Hakkı Üstün Tutan" anlayışlarıyla tatbik olunmuştur. İnsanlık tarihi boyunca hep "Hakkı Üstün Tutan" bir medeniyet kurulmuş bu medeniyet insanlığa saadet getirmiş yeryüzünü etkilemiştir. Ancak bir müddet sonra "Hakkı Üstün Tutan" medeniyetin etkisinde kalan bölgelerin birisinde bu medeniyet dejenere edilmiş ve "Kuvveti Üstün Tutan" bir medeniyet haline dönüştürülmüştür. Bunun sonucu olarak hakkı üstün tutan medeniyetin yerine kuvveti üstün tutan bir medeniyet yeryüzüne hakim olmaya başlamıştır. Ancak bu da devam edememiş arkadan yeniden hakkı üstün tutan bir medeniyet kurulmuş ve yeryüzünde hakim olmuştur. Medeniyetler tarihine bir bakış yapıldığı zaman görülüyor ki Mezopotamya' da ilkyazının keşfiyle başlayan tarihi dönemlerin başlangıcında önce İbrahim (A.S.) öncülüğünde hakkı üstün tutan bir medeniyet kurulmuş. Bu medeniyet Mısır'ı etkilemiş ne var ki Mısır' da firavunlar bu medeniyeti dejenere etmişler ve yerine kuvveti üstün tutan Mısır medeniyetini kurmuşlardır (Erbakan 1991: 72).

Erbakan'a göre, "Mısır'daki bu medeniyetin karşısında bu sefer Musa a.s öncülüğünde yeniden Hakkı Üstün Tutan bir medeniyetin kurulduğunu görüyoruz. Bu

medeniyet Yunanistan'ı etkiledi ve fakat Yunanlılar bu medeniyeti dejenere ettiler ve yerine "Kuvveti Üstün Tutan" bir medeniyet kurarak yeryüzüne hâkim oldular. Bu medeniyetin karşısında ise bir müddet sonra İsa A.S. öncülüğünde yeniden Hakkı Üstün Tutan bir medeniyet kuruldu. Bu medeniyet de Roma' yı etkiledi. Romalılar hatta biz de Hristiyan olduk dedikleri halde İsa (as)'ın öncülüğünü yaptığı medeniyeti dejenere ettiler. Yeniden "Kuvveti Üstün Tutan" Roma Medeniyetini kurdular. Roma Medeniyeti asırlarca insanlığa zulmetti. Bu zulmün karşısında Hz. Muhammed (s.a.v) öncülüğünü yaptığı Hakkı Üstün Tutan "İslam Medeniyeti" kuruldu. Bu medeniyet en az 1000 yıl yeryüzüne hâkim oldu ve insanlığa saadet getirdi. Batı Avrupa bu medeniyetin etkisi altında kaldı. Bir yandan Endülüs'teki büyük İslam medeniyetinden ve diğer yandan denizcilikte ilerlemiş Venedik Cenevizlerin Müslüman ülkelerden getirdikleri kitaplar ve haberler vasıtasıyla Müslümanlardan birçok şey öğrendiler"(Erbakan 1991: 74).

Bu çerçeveye birlikte Adil Düzen, Erbakan tarafından peygamberler tarihi ve islam medeniyetiyle bütünleştirilmektedir. Ona göre, kapitalizm ve komünizm ezen-ezilen düzenidir. İnsanlığı sömürmektedir. İnsanlara hakkını veren, insanlara saadet getiren Adil Düzen'dir. Erbakan'a göre, Adil Düzen temel ilkeleri itibariyle asırlar boyu insanlık tarihinde zaman zaman o günün şartlarına göre uygulanmıştır. Ancak bugünün şartlarına göre maalesef henüz hiçbir ülkede bütün bir düzen olarak mevcut değildir. Ancak ne var ki bütün insanlık bugün bu düzene muhtaçtır ve bu düzeni beklemektedir (Erbakan 1991: 75-6).

- *AED'de Devlet'e Biçilen Rolün İslam Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi*

AED'de devlet denetimci, teşvik edici ve hizmet eden bir yapıya sahiptir. Serbest piyasanın işleyişini korur, tekelleşme ve kartelleşmeyi önleyici tedbirler alır. Devlet, ülke ve bölgelerin makro planını yaptırır. Sanayi, tarım ve hizmetler sektöründe herkes, önceden yatırımlar açısından hangi projelerin teşvik edileceğini bilir. AED'de devlete iki önemli rol biçilmiştir. Bunlar Genel Hizmetler ve Tanzim Hizmetlerdir.⁷⁹ Devlet genel hizmetlerle sosyal, eğitim, kültür, sağlık, siyasi ve ekonomik hizmetlerin sağlanmasında gerekeni yapar. Tanzim Hizmetlerle temel ekonomik malların

⁷⁹ Bu kavramlar bkz. Adil Ekonomik Düzenin Teori kısmında ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Tekrar etmeye lüzum görmüyoruz.

hizmetlerini yürütmek amaçlanmaktadır. Ekonomik amaç güden ancak kar gayesi taşımayan sadece vatandaşların elindeki malları satabileceği veya mal alabileceği bir ve birden fazla vakıf kurulması tanzim hizmetlerini açıklamaktadır (Erbakan 2010: 58-9).

AED’de devlete biçilen rol ile bazı islam düşünürlerinin islam ekonomisinde devlete biçtiği rol örtüşmektedir. Bu açıdan bakıldığında islam düşünürleri, islamda devletin görevlerinin ne olduğuna açıklık getirmişlerdir.

Çapra’ ya göre islamda devlet, şahsın hürriyetine ve mülkiyetine hürmet eder, islamın ahlaki değerlerini öğretmek için bütün yetkilerini kullanır ve toplumda iktisadi ve içtimai adaletin sağlanmasını sağlayarak gelirin adil paylaşılmasını tahakkuk eder (Çapra 1970: 93). Çapra’ya göre, islam devletinin iktisadi düzen ile alakalı beş vazifesi vardır. Bunlar (Çapra 1970: 96);

- Kanun ve nizamı korumak ve bütün fertlerin can ve mal emniyetini muhafaza etmek,
- İslam’ ın iş ahlakını tatbik etmek,
- Bütün fertlerin menfaatine olarak pazar teşkilatını mükemmel şekilde çalıştırmak,
- Fiziki ve içtimai masrafları karşılayan kapitali temin etmek,
- Sosyal güvenliği sağlamak.

Çapra’ya göre, islamda devlet lüzumlu gördüğü yerlerde piyasaya müdahale edebilir. Ancak bu müdahaleyi keyfi yapamaz. Devlet, tekelliliği ve istifçiliği önleyecek tedbirler alabilir. Devlet, özel sektörün veya müteşebbislerin gücünün yetmediği alanlarda müteşebbis görevine bürünebilir. Ancak müteşebbislerin gücünün arttığı zamanlar devlet bu görevi tekrar özel sektöre devreder. Devlet, özel sektörü ekonomi içerisinde canlandırmak için gerekli plan ve projeleri yapabilir ve teşvik edici bir rol bürünebilir. Devlet, kuran ve sünnet çerçevesinde belirlenen vergi oranını halktan alabilir. Uygun görülmesi halinde bu vergi oranı duruma göre değişebilir. Ancak fertlerin durumlarını dikkate alan adilane bir vergi alınması çok önemlidir. Devlet vazifesini islami değerlere bağlı kalarak yapar. İslam sisteminde ahlaki değerler çok önemlidir. Maddi refahın sağlanması için ahlaki bir ortamın oluşması şarttır. Bunun için

devlet bireyin ahlaki eğitimine çok önem verir. Nitekim İslam devletini veya ekonomisini, kapitalizm ve sosyalizmden ayıran en önemli özellik, islam devletinin ahlaka sarsılmaz bir şekilde bağlanması, adalet ve içtimai refaha ve gelirin adil bir şekilde paylaşılmasına kendisini adanmasıdır (Çapra 1970: 98-116).

Mevdudi'ye göre islam, prensip olarak ticarete, sanayide ve mülkiyette devlet müdahalesini pek sevmez. Devletin vazifesi memleketleri ıslah, iyi yollara irşad ve adaleti ikame etmektir. Ancak herhangi bir sanayi ve veya ticari girişim, kamu yararına uygun olur veya umumi maslahat gerektirirse, kişiler de bu işi tek başlarına yürütmekten aciz olurlarsa, bu iş özel girişimin gücünün üstünde olursa veya halkın bu gibi işleri yürütmeleri kamu çıkarı ve yararına uygun bulunmazsa, hükümet (devlet) bu gibi işleri düzene koyarak yürütür (Mevdudi 1968: 106-7). Mevdudi'ye göre devlet, işçi-işveren ilişkilerini, ücret meselesinin hakça olmasını takip eder ve bununla ilgili gerekli kuralları yasalaştırır. Devlet, ihtikâr, spekülasyon, kumar ve ticari hileleri yasak eder ve gerekli kanunları hazırlar. Devlet, işsiz, düşkün, yoksul, hasta olanlara gerekli hizmetleri ve yardımları yapmakla yükümlüdür. Bunun için zekât müessesini kullanır ve adil bir vergilendirme yapar (Mevdudi 1968: 102-7).

Sadr, islam ekonomisinde devletin ekonomideki rolünün diğer yazarlara göre daha ağır olduğunu dile getirmektedir.⁸⁰ Sadr'a göre islam devleti, genel gelişmeleri ve faaliyetleri kontrol etmesi, bireylerin gerekli alanlardaki özgürlüklerini sınırlayarak toplumsal çıkarların korunması için devletin müdahalesi ilkesini esas olarak kabul etmiştir. İslâmiyet, sosyal adalet hakkındaki anlayış ve ideallerini zaman boyunca garantilemek için zorunlu olarak bu ilkeyi ortaya koymuştur. İslamiyet'in propagandasını yapmakta olduğu sosyal adaletin gerekleri toplumun ekonomik ortamlarıyla maddi kondisyonuna göre değişmektedir. Bir işin yapılması, topluma ve toplumun zorunlu yapısına bazen zarar getireceği gibi bazen fayda da getirebilir. Su

---

⁸⁰ Bazı islam düşünürleri, islam devletinin ekonomideki rolünün ağırlığı hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Kimi yazarlar İslam Devletinin ekonomiye müdahalesinin ölçüsünün yüksek olduğunu söylerken, kimi yazarlar İslam Devletine ekonomide denetimci ve takipçi bir rol biçmişlerdir. Sosyalist akımın etkisinin olduğu Ali Şeriatî ve Muhammed Bakır Sadr'ın devlet' in ekonomideki rolünün şeri hukuk çerçevesinde yüksek olması gerektiğini ifade etmektedirler.

halde bunu detaylı bir şekilde anayasal bir kalıba dökmeye imkân yoktur. Tek çıkar yol, idare amirinin bu husustaki yetkilerini genişletmektir. Ki toplumdaki islami ideallere uygun olarak şeriatın mubah kıldığı işlerden bireylerin dilediklerini yapıp dilediklerini yapmamaları hususundaki hürriyetlerini kontrol eden bir yetkili olarak görevini başarıyla yürütebilsin. Sadr' a göre devlet, gelir dağılımında adil paylaşımı yapar (Sadr 1979: 94-5).

Zaim'e göre, islamın ekonomisinde devletin görevi elde ettiği gelirden fakirlere, işsizlere, düşkünlere, hastalara, Allah yolunda olanlara ve bu amaçla kurulan kuruluşlara, eğitime (Müslümanların islamı iyi öğrenmelerini sağlamak), sosyal güvenliğe, yol yapımına, kalpleri kazanılacak olanlara vs. ödenek ayırması ve harcaması olarak sıralanmıştır (Zaim 1969: 16-17). Yani AED'deki genel hizmetlerin aynısı olarak ifade edebiliriz.

Benna'ya göre, islamda devlet islam ekonomisi ilkelerinin⁸¹ korunmasını sağlar. Benna'ya göre devletin, kamu malını güzelce kullanması, malı hak ederek alması ve uygun yere harcaması, vergi toplarken adil olması gerekmektedir. Ayrıca devlet, servet kaynaklarını keşfeder, haksız kazancı yasaklar, toplumun farklı tabakalarını (zengin-fakir) birbirine yaklaştırır, Mal güvenliği ve özel mülkiyetin dokunulmazlığını sağlar, mali işleri düzenler, sosyal güvenliği sağlar, şirketlerin millileştirilmesini sağlayarak olabildiğince yerli sermayeye önem verir, doğal zenginlikleri değerlendirir, sanayileşmeye önem verir (Benna 2014: 413-25).

AED'de devletin genel ve tanzim hizmetlerinin islam ekonomisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, islam ekonomisinde devlete daha çok genel hizmetler yüklenmiş ve olabildiğince piyasaya müdahale etmemesi öngörülmüştür. Piyasanın gücünün zayıfladığı durumlarda devletin girişimci rolüne bürünmesi bazı islamcı yazarlarca dile getirilmiştir. Nitekim AED'de bu durumu görmek mümkündür. Ayrıca yukarıdaki islam düşünürlerinin görüşleri, AED'de ekonomik faaliyetlerin şahıslar tarafından yürütülmesi düşüncesiyle de örtüşmektedir.

---

⁸¹ Bkz. "Necmettin Erbakan' ın Ekonomide İslam Önerisi" başlığı

İslam ekonomisinde devletin, toplumun refahını artırıcı faaliyetlere girişilebileceği ifade edilirken, devletin daha çok sosyal, eğitim, sağlık alanlarında faal olması gerektiği söylenmiştir (Çapra 1970; Mevdudi 1968; Zaim 1969). Devlet, elde ettiği gelirleri (zekât, vergi, kar vs.) bu alanlara harcamalıdır.

• *AED'nin Para ve Faizle ilgili görüşlerinin İslam Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi*

AED'de Para= Mal prensibi söz konusudur. Yani insanlar ne değerde mal üretip bunu toplumun yararlanmasına sunmuşsa, onun karşılığında da, ona eşdeğer tüketim hakkı olduğunu gösteren senedini almıştır. Piyasada ne kadar mal varsa ona eşdeğer tüketim hakkı senedi vardır. Buna da bu sistemde para denilmektedir. Ayrıca AED'de faiz yoktur. Çünkü faiz haksızlıktır, zulümdür. Üretmeyenlerin üretenlerin elinden faiz miktarı kadar malı zorla almalarıdır. Yani üretim karşılığı olmayan para veya paranın elde tutulduğu süre miktarınca alınan haksız kira olarak tanımlanmaktadır (Erbakan 2010: 59-61).

AED'de “karşılıksız para yoktur” ilkesi vardır. Yani toplumun faydasına arz edilmiş bulunan üretilmiş mallar ne kadarsa vatandaşın cebinde ve piyasada o kadar mal vardır. Ayrıca AED'de paranın eşya ile tanımlanması ilkesi söz konusudur. Adil Düzen'de alınıp satılabilen malları 4 grupta toplamak mümkündür. Bunlar satışa arzedilmiş arsalar, tesisler, standart mallar, altın ve döviz yani kıymetli madenler ve değerlerdir. Bunlar ne miktarda satışa arzedilmişse bunlar karşılığında o miktarda para mevcuttur. Alınıp satılabilen bu mâllar dışında başka şey karşılığı olarak piyasaya para sürülemez (Erbakan 2010: 62).

AED' de paranın üç temel ilkesi daha vardır. Bunlar “İstenilen anda değiştirme” ilkesi, “Herkes eşit muamele” ilkesi ve “Fiyatlar arz-talebe dayalı kıstaslara göre tespit edilir” ilkesi' dir. Bunlarla ilgili gerekli açıklamalar teori kısmında yapılmıştır. Buğday örneği de bu kısmın daha net anlaşılması için verilmişti (Erbakan 2010: 63). AED'nin para, faiz ve fiyatlarla ilgili görüşlerinin islam ekonomisiyle ne kadar uyumlu olduğu islam düşünürlerinin görüşleriyle netlik kazanacaktır.

Eskicioğlu'na göre, islamda para mübadele aracıdır. Para; mal, maden ve hizmeti vs. temsil eder ve onun karşılığında bir değere sahip olur. Eskicioğlu parayı, bir mal veya hizmet karşılığı alınan bir belge olarak tarif etmektedir. Ona göre para, ihtiyaçlarımızı gidermek için yediğimiz, içtiğimiz, giydiğimiz ve barındığımız bir madde değildir. Bu ihtiyaçlarımızı ancak mallar karşılar, para karşılayamaz. O yüzden paranın değeri izafi nominal bir değerdir. Bir toplumda yaşayan herkes kendisi için mümkün olan bir üretim yapar, elde ettiği üretim fazlasını başkalarına satar, buradan kazandığı paraları da ihtiyaç duyduğu diğer malları satın almak için harcar. Ona göre, litre, metre ve kilogram sıvı, uzunluk ve ağırlık ölçüleri olduğu gibi, para da kıymeti ölçer; malın değerinin para biriminden ne kadar olduğunu bildirir. Eskicioğlu'nun aktarmasında İslam hukukçularına göre, ihtiyaçları gideren şey, mallardır. Para bizzat kendisi bir ihtiyacı gidermediği için yani parayı yiyip içmediğimiz ve giyip barınmadığımız için, para asıl ve maksat değildir. Asıl ve maksat için bir vesile ve vasıta; mala ulaşma aracıdır (Eskicioğlu 1999).

Sadr'a göre para, eşyayı veya malı temsil eder ve bir mübadele aracıdır. Para, tüm eşyaların yerine geçerli olması niteliğiyle stokçuya; dilediği anda dilediği eşyayı satın alma gücünü kazandırır. Para sürekli olarak bekletilme ve speküle edilme imkânlarına sahiptir. Sadr'a göre mübadelede paranın gündeme gelmesi birçok tehlikeyi beraberinde getirmiştir. Para devrinin başlaması, paranın ticarî işlemlere egemen olması, üretim ve satıştan yepyeni bir yöne koyulması, bu sebeple de üretim ve satışın ihtiyaçları doyumak için değil de serveti bollaştırmak ve parayı speküle etmek amacına yönelmesi; tabîi olarak sürüm ile talep arasındaki dengeyi sarsar, spekülasyon sebepleri de sürüm ile talep arasındaki bu çelişkiyi daha da derinleştirmek için önemli roller oynarlar, öyle ki spekülasyoncular bazen aslı olmayan bir talep meydana getirmişler, bireylerden ihtiyaç duydukları için değil, fiyatları yükseltmek veya eşyaları asıl fiyatlarından çok daha yüksek bir fiyatla piyasaya sürmek için eşyaları satın almışlardır (Sadr 1979: 125-7).

Sadr, paranın böyle kötü amaçlar için kullanılmasını islamın yasakladığını belirtmektedir. Ona göre islamiyet, paranın stok edilmesini yasaklamıştır. İslamiyet emir ve yasaklarla malların sürekli varlıklarını; üretim mübadele ve tüketim alanlarında

kalmasını garantilemiş; paranın kasalara akın etmesini engellemiştir. İslamiyet, faizi kesinlikle yasaklamıştır. Geçici de olsa bu yasağın kaldırılmasına ve yumuşatılmasına imkân yoktur. Bu suretle faizi; dağıtım alanındaki tehlikeli sonuçlarını ve faizin genel ekonomik dengeyi sarsacak olaylara yol açmasını önlemiştir. Parayı, bizzat kendi başına bağımsız olarak serveti arttıran bir unsur olma niteliğinden uzaklaştırmış. Paraya; tüm eşyaların yerine geçen, eşyaların ölçümü ve tedavülünün kolaylaştırmasında kullanılan bir unsur olma niteliğini kazandırmıştır (Sadr 1979:127-8). Özsoy'a göre, paranın kendi değeri yoktur. O ancak malı temsil eder. Değeri itibarıdır yani mala nispeten varsayılan bir değerdir. Paranın özünde olmayan bir değer, onun mekân, zaman ya da el değiştirmesiyle ortaya çıkmaz, dolayısıyla da artmaz. Bu sebeple malla ilişkilendirilmemiş bir para hareketi hiçbir zaman değer üretmez (Özsoy 2012: 80).

Tabakoğlu'na göre, islam iktisadında para bir mübadele aracıdır. Aynı mübadeleden nakdi mübadeleye geçiş, yani malların geniş ölçüde malla mübadele edilmesi, sonra ihtiyaç duyulan malların para ile satın alınması tavsiye edilmiştir. Tabakoğlu'na göre, piyasadaki para miktarı ile fiyatlar arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Yani para miktarındaki oran fiyatları olumlu ve olumsuz etkileyebilir. Ona göre islam, madeni parayı kullanmak için teşvik eder. Bunun nedeni madeni para sisteminde kıymetli maden tedariki zordur ve maliyeti de yüksek olduğundan fiyatların yükselme eğilimi göstermesi nadiren söz konusu olur. Çünkü istediğiniz zaman madenleri bir an da yükseltemezsiniz. Ancak kağıt paranın maliyeti bir parça kağıt, biraz mürekkep ve baskı masrafına eşittir. Dolayısıyla basılıp tedavüle sürülmesi öncekiyle kıyaslanmayacak kadar kolaydır. Böylelikle para'nın bir senet olarak ekonomide olması enflasyonist kaygılar taşır. Tabakoğlu'na göre, "Altın ve gümüş paraya dayalı sistemlerde fiyat hareketlerinin kaynağı kural olarak parasal değildir. Bizzat sistemin kendisi bir istikrar unsurudur. Bu yüzden tarihi tecrübe bize islam para politikasının temeli olarak altına ve gümüşe dayalı bir uygulamayı telkin etmektedir" (Tabakoğlu 1987: 88-91).

AED'deki paranın özellikleri ile islamın paraya yüklemiş olduğu tanım benzerlik göstermektedir. İslamda para sadece malların karşılığını temsil eden bir senet veya araçtır. AED'de de para aynı işlevi görmektedir. Ancak Sadr'ın paranın tehlikeli

amaçlar için kullanılmaya müsait olduğu ve bu durumun islam'ın emir ve yasaklarla engellendiği görüşü önemli bir tespittir. Şöyle ki; AED'nin paraya yüklemiş olduğu özellik islama uygun gözükmekte ancak bireylerin bu parayı kötü amaçlar için kullanması halinde islamın emir ve yasaklarına uyacakları önceden kestirilmesi zor bir iştir. Haliyle AED'de islami şuur ve öğretilere tam sahip olmayan birey, parayı Sadr'ın ifade etmiş olduğu kötü amaçlar için kullanabilir. Bundan dolayı AED'nin iyi işleminin yolu bireylerin islam şuuruna sahip olmalarıyla mümkün gözükmektedir. Bu da topluma iyi bir islam eğitimi vermekle gerçekleşebilir. Nitekim bu kısma Adil Düzen'in dini düzeni girmektedir. Adil Düzen sadece ekonomik değil Siyasi, İlmî ve Dini olmak üzere bölümlere ayrılmaktadır. Erbakan, AED'de bireylerin ahlaki gelişmelerinin sağlanması için "Dini Düzen"i devreye girdiğini söylemektedir (Erbakan 1991: 92). Tabii bu sistemin farklı ideolojilere sahip toplumumuzda uygulanması zaman ve ikna isteyen bir durumdur.

İslamın mübadelede altın ve gümüşün kullanılması yönünde telkinini bize Aktaran: Tabakoğlu'nun görüşleri önemli bir tespittir. Yani paranın kolayca üretilebilmesi enflasyonist bir kaygı oluşturabilir. Erbakan AED'de, enflasyonun üretimle yok olacağını söylemektedir.

AED, faizi bünyesinde barındırmamaktadır. Erbakan faizi, karşılığında bir üretimin olmadığı haksız bir tüketim hakkı olarak ifade etmektedir. Faiz, fakirleri sömürür ve ekonomik dengeyi bozucu bir etken meydana getirir. Erbakan'a göre, haklı veya haksız olarak sermayeyi ele geçiren kimse faiz yoluyla hiç emek harcamadan haksız olarak başka insanları sömürmekte ve oturduğu yerde büyük kazançlar elde edebilmektedir. Bu ise nefis terbiyesi görmemiş insanlardan fakir olanları zaruretten dolayı ahlâksızlığa iten, zengin olanları da haksız olarak elde ettikleri çok büyük kazançlardan dolayı ahlâksızlığa iten ve netice itibarıyla toplumların "ahlâk çöküşü"ne sebep olan bir faktördür ve faiz 40 çeşit belanın mikrobudur (Erbakan 1991: 27). Erbakan'ın faize yüklemiş olduğu mana hem ekonomik hem de dindir. Erbakan, faizin ortadan kaldırılabilmesini öncelikle sistemin değiştirilmesine daha sonra bireylerin nefis terbiyesine sahip olmasına bağlamaktadır.

Sadr'a göre, genel kaynaklarında islam hukuku, islamiyetin temelini oluşturan ideal ve değerlerin gerçekleştirilmesini engelleyen sosyal ve ekonomik alandaki faiz ve karaborsacılık gibi çeşitli faaliyetlerin tümünü yasaklamıştır (Sadr 1979: 94). Mevdudi'ye göre, faiz kuranda çok şiddetli yasaklanmıştır. Bundan dolayıdır ki, Hz. Muhammed (s.a.v), islam devletinde faizin ortadan kaldırılması için büyük çaba harcadı. "Resulellah sallallahu aleyhi vesellem" in Necran Yahudileriyle yaptığı anlaşmada açıkça şu ifadeler yer almıştır: "Eğer siz faizli işler yaparsanız, bu anlaşma geçersiz kalacak biz sizinle savaşacağız." Mekke' nin Fethiyle Peygamber (s.a.v) tüm faiz paralarını iptal etti. Peygamber (s.a.v) bir hadisinde " Faiz alana ve verene, bununla ilgili belgeyi yazanlara ve bu hususta tanıklık edenlere Allah' ın laneti olsun." buyurmuştur (Mevdudi 2004: 105).

Eskicioğlu'na göre, Kuran-ı Kerim'de faiz ile ilgili çok şiddetli yasaklar vardır. Ayette faiz yiyenler, epilepsi hastalığına tutulmuş, şeytan çarpmış bir kimseye benzetilmektedir. Bu kimsenin ayakta duracak hali olmadığı gibi, faiz yiyen toplum da (ekonomi de) kriz içinde olup ayakta duramaz (Bakara suresi 2/275). Faizi terk etmeyenler, alıp vermeye devam edenler, aynı Allah ve Resulüne yani topluma karşı savaş açmış gibidirler (Bakara suresi 2/279). Allah, Yahudilere men edildikleri halde faiz almaları, haksız yere insanların mallarını yemeleri, birçok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri ve zulmetmeleri sebebiyle, kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyler onlara haram kılmıştır (Nisa suresi 4/160-161). Ayrıca Eskicioğlu, faiz ve riba kavramları arasındaki ihtilaflarla ilgili olarak; "İslam hukukuna göre haram olan faiz değil, ribadır demek kesinlikle yanlıştır. İslam anlayışında riba-faiz ayrımı yoktur. Çünkü milyarda bir nispet kadar az olsa da faiz haramdır. Burada azlık çokluk bir şey ifade etmiyor. Ne kadar az olursa olsun ayetin ifadesine göre sermayeye yapılan ilave haramdır. Ayette eğer tövbe edip faizden vazgeçerseniz ancak sermayeniz sizin olur buyrulmaktadır. Böylece kişi ne zulmetmiş ve ne de zulme uğramış olur." diyerek riba' nın faiz' le aynı manaya geldiğini belirtmektedir (Eskicioğlu 1999: 101).

Özsoy'a göre, islamın kesin bir şekilde yasakladığı faiz, genel olarak; ödünç işlemlerinde veya alış-verişte ortaya çıkan, karşılığı bulunmadığı veya eşitsiz paylaşıldığı için iki taraftan birini zarara sokan, gerçekleşmiş veya gerçekleşme

potansiyeli bulunan fazlalık veya kısaca karşılıksız bir değer transferidir. Özsoy, islamın faizi bir haksızlık aracı olarak gördüğünü belirtmiştir. Faizin her türlü muhatabını kötülöklere sevk ettiğini ifade etmiştir. Özsoy'a göre, üretim araçlarından emek, fizikî dayanıklı sermaye ve toprağın üretime, yani millî gelire katkısını önceden öngörmek mümkün olduğundan bunların üretimden alacakları payı, yani ücret ve kirayı, önceden belirlemek mümkündür ve gereklidir. Çünkü bunların üretkenlikleri doğal ve kesin olup sınırları da bellidir. Faiz ise, üretime katkısı önceden öngörülmesi mümkün olmayan parasal sermayenin üretimden alacağı payın önceden belirlenmesinden başka bir şey değildir (Özsoy 2012: 125-8).

Sıddıki'ye göre faizin islamda yasaklanmasının gerekçesi, faizin sömürüye dönüşen bir zulüm olmasıdır. Ona göre, "Tüketim ikrazları söz konusu olduğunda faiz temel bir işlevi çığnemektedir; Allah servet' i insanın hizmetine yaratmışken ve artık servete sahip olanların ihtiyaç içinde olanları desteklemeleri öngörölmüşken, faiz bu ilkelere aykırı hareket etmektedir. Üretim ikrazları söz konusu olunca, sermayenin gelir getireceğine garanti gözüyle bakılması adaletsiz bir tutumdur, çünkü müteşebbisin giriştiği işin akıbetini ve kazancının ne olacağını bilmek mümkün değildir. Faiz' in neden yasaklandığını açıklarken gösterilecek ikinci gerekçe, faiz' in serveti yoksuldan alıp varsıla(zengin) vermesi, böylece servet dağılımındaki eşitsizliği sürekli olarak artırmasıdır. Bu da sosyal adalet ve Allah' ın arzusu anlayışıyla çelişen bir durumdur. Oysa Allah, eşit bir gelir ve servet dağılımına rıza göstermektedir" (Sıddıki 1984: 184-6).

Mannan' a göre, faizin birçok ekonomik problemi vardır. Ona göre faiz, üretim maliyetlerinin içerisinde yer almakta ve fiyatların yükselmesine neden olmaktadır. Faiz, sosyal ve ekonomik yaşamı olumsuz etkilemekte, yatırımları üretimden çekerek tüketicinin sömürülmesine ortam hazırlamaktadır. Ona göre faiz, ekonomik bunalım meydana getirmekte ve kalkınmanın önünü kesmektedir. İnsanın varoluş temelini tam kökünden yıkmakta, karşılıklı yardım, sevgi ve şefkati yok etmekte ve bencil bir insan türü üretmektedir (Mannan 1980: 240-50).

Karagülle' ye göre faiz, borçlu yaşama düzenini kurar. Kredi alan kişi, henüz üretmediği bir malı tüketmeye yönelir. Sonunda gecikmeli bir üretim ortaya çıkar ki; bu da islamda dengeyi bozar. Bir ülke böylece mevcut olan millî servetini tüketip eritir, dış ülkelere borçlanmaya başlar ve sonunda bu ekonomik çıkmazdan kurtulamayarak yok olup batar. Dünya devletlerindeki böylesine fazla tüketme eğilimi bütün insanları fazla tüketime yöneltir, bu durum da yıkılışın kaynağı olur. Burada kredi veren kişi, milletin birikmiş malını üretmeden önce tüketmeye vermektedir. Kredi veren kişi, faizinden kâr sağlayacağını zannediyor. Hâlbuki millî servetten, beşerî servetten tüketme olduğu için topluca uçuruma ve belki de ebedî yok oluşa doğru gidilmektedir. Ona göre, mevcut düzende faiz varsa, faiz alan kişi daha fazla tüketim gücüne kavuşur. Diğer, yani faizi veren ise tüketimi kısmak zorunda kalır. Bu ise kişiler için vermeden harcamadır (Karagülle 1975: 21-5).

AED'de faizle ilgili yapılan tespitlerin islam düşünürlerinin görüşleri ile ve nihayetinde islamla paralellik arz ettiği görülmektedir. Yani AED'de paranın; üretime ve üretilecek herhangi bir mala, hizmetlerin değerine, altın, gümüş ve diğer değerli yer altı zenginliklerine endekslenmesi ve bunların karşılığını temsil etmesi, "faiz yok ilkesi" nin islam ilkeleriyle bağdaşması AED'nin İslam temelli bir ekonomiye oturtturulmaya çalışıldığının bir göstergesidir.

AED'de fiyatlar serbest piyasaya dayalı arz-talep dengesine göre belirlenir ve devlet bu fiyatlara gerekmediği sürece müdahalede bulunmaz. Adil Düzen'de serbest piyasa ekonomisinin faydalı yönleri mevcuttur. Nitekim bununla ilgili olarak daha önce teori kısmında "Buğday Vakfı" örneği fiyatların belirlenmesine açıklık getirmiştir. Verilen örnek fiyatların arz-talebe göre belirlendiğini göstermektedir (Erbakan 2010: 63).

İslam ekonomisinde fiyatların nasıl belirleneceği konusunda ihtilaflar vardır. Kimi yazar fiyatların serbest belirlenmesi gerektiğini ifade ederken, kimi yazar devletin fiyatların belirlenmesinde etkin olması gerektiğini söylemektedir.

Çapra'ya göre, islam sisteminde fiyatlar arz-talep doğrultusunda belirlenir. Ancak devlet toplumun menfaati gereği zaman zaman icap ederse fiyatları kontrol edebilir. Çapra müslüman hukukçuların, fiyat artışlarının tekelleşme veya istifçilik yüzünden olması durumunda devletin fiyatlara müdahale edebileceği görüşünü aktarmaktadır. Çapra'ya göre, bir idareci için fiyatları dondurmak doğru değildir. Çünkü eşyanın fiyatını tayin etmek bayinin (piyasanın) hakkıdır (Çapra 1970:100-2).

Mannan, fiyatların belirlenmesinde devletin denetimci ve takipçi bir göreve sahip olmasını söylemektedir. Ona göre, fiyatların sağlıklı belirlenmesi arz-talep neticesinde mükemmel bir rekabet ortamıyla sağlanır. Ancak mükemmel bir rekabet ortamının oluşması zor olacağından devlet her daim fiyatlar üzerindeki kontrolünü sağlamalıdır. Mannan'a göre islami toplumda fiyatların adalet ve insaf ölçüleri içerisinde tutulmasını istemek toplumun hakkıdır. Ona göre, islamın fiyat teorisi, sağlıklı bir rekabet (karaborsacılık, kaçakçılık ve spekülasyondan uzak bir rekabet ortamı) ve işbirliği ilkesine dayanmaktadır. Toplumun çoğunluğu tarafından normal fiyatlar tespit edildikten sonra, devlete, sadece bu normların denetimi kalacaktır. Üretici ve tüketici arasında uzun vadede bir işbirliği ortamı meydana getirmek için, islami değerleri ve onun iş yönetimine ilişkin genel kurallarını, eğitimle, topluma aşılacak zorunludur. Ancak bu rekabet ortamının bozulması durumunda devlet etkin rolünü ortaya koyar. Devlet, tekel fiyatları, suni artışlar, ihtiyaç maddelerindeki fiyat artışları, hakiki fiyat artışları gibi durumlarda tüketiciyi ezdirmemek için fiyat belirleme politikalarına gidebilir veya fiyatları düşürecek para ve maliye politikaları uygulayabilir (Mannan 1980: 293-4).

Eskicioğlu'na göre, islam ekonomisinde fiyatlara müdahale edilmez. Ona göre, üretici-tüketici veya arz-talep dengesinin yani serbest piyasanın ortaya koyduğu fiyat, malın normal fiyatıdır. Bu sistem uygulandığı takdirde hangi malların kimler için ve ne kadar üretileceği meselesi çözümlenmiş olur. Fiyatlar devlet tarafından tespit edildiği takdirde herkes kendi menfaatini düşüneceği için örneğin pancar tarlasına pamuk, pamuk tarlasına ise fasulye ekilmeye başlanır ki bu da toplum açısından zararlı olur. Ona göre, piyasayı kendi emri altına alan ve istediği fiyatı istediği şekilde koyan tekelleşme ve kartelleşme şahıs veya kurumlar olmadığı müddetçe İslam fiyat koymaya ve müdahale

etmeye izin vermez. Böyle bir durumda ise devlet, adaleti sağlamakla görevli olduğu için, adaletin gereğini yapacaktır. Kamu hukukunu ve kamunun menfaatini korumakla görevli olan devlet, halkın zararına çalışmaya başlayan bir piyasaya müdahale etme hakkına sahiptir. Piyasada ne satıcılar ve ne de alıcılar zarar görürler. İdare her iki tarafın menfaatini korumak durumundadır. İmam Malik, piyasada damping-düşürüm yaparak diğerlerin-den daha düşük bir fiyatla üzüm satan tüccara Hz. Ömer'in müdahale ettiğini; malını ya başkaları gibi yüksek fiyatla satarsın, ya da bu pazardan gidersin dediğini nakletmektedir. Eskicioğlu'na göre, devletin fiyatlara müdahalesi ile ilgili alimler arasında ihtilaflar söz konusu olmuştur (Eskicioğlu 1999: 103).

Tabakoğlu'na göre, geleneksel islam iktisat düşüncesinde fiyatların tekeli eğilimlerinin olmadığı serbest piyasa ortamında oluşması bir ideal olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte islam sisteminde karşılıklı rızaya dayanan ve adil fiyat ilkesi mevcuttur. Serbest rekabet şartları altında bazı piyasalarda oluşan fiyatlara müdahale edilmesi de bir ilke olarak kabul edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde “Fiyatları ayarlayan, darlık ve bolluk getiren, rızıklandırılan Allah'tır”⁸² buyurmaktadır. Tabakoğlu'na göre Hz. Peygamber, fiyatların tespitine gerek duymamış, “Dışardan mal getiren rızıklanmıştır, muhtekir ise lanetlenmiştir”⁸³ gibi hadisleriyle mal arzının artmasını teşvik etmiş, tekelliklerin bertaraf edilerek normal piyasa şartlarının işlemlerini ve darlık meydana getirilmemesini istemiştir. Tabakoğlu, İbni Teymiyye ve İbnu'l- Kayyim gibi fıkıhçıların Hz. Peygamberin fiyat belirleme hususundaki hadislerini, fiyatlara müdahale edilemeyeceği edildiği takdirde haksızlıklara yol açılacağı şeklinde yorumlamışlardır. Tabakoğlu'na göre, fıkıhçılar tekeli eğilimlerin belirmesi halinde fiyatlara müdahale edilebileceğini kabul ederken müdahale şekilleri hususunda bazı görüş ayrılıklarına sahip olmuşlardır. Tabakoğlu'na göre, islamın iktisadi ahlaka bağlıdır. Bu sebeple bu olgu fiyatlara esneklik kazandırır. İslam alıcılara ve satıcılara müsamahalı olmaları yönünde bir davranış öğütler (Tabakoğlu 1987: 101-4).

⁸² Tirmizi, Büyü, 73; İbn-i Mace, Ticaret, 27

⁸³ İbni Mace, Ticaret, 6; Darimi, Büyü', 12

AED’de fiyatların oluşumunun teoride arz ve talebe göre serbest piyasa koşullarında belirlenmesi islamın iktisadi sistemine uyumlu olduğunu göstermektedir. Ancak verilen örnekte piyasanın işleyişi basit anlamda ele alınmış ve doğacak aksaklıklarla ilgili devlet’ in ihtikârı önleyici tedbirlerin alınacağı belirtilmiş ancak bu konuyla ilgili açıklamaya yer verilmemiştir. Nitekim AED’ de verilen buğday örneği ile ilgili birçok eleştiriler mevcuttur. Bunlara eleştiriler bölümünde yer vereceğiz.

- *AED’nin Kredileşme ile İlgili Esaslarının İslam Ekonomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi:*

Erbakan’a göre, “Bugünkü dünyada faiz kalkar mı? Faiz kalkarsa kim kime para verir? Yatırım yapacak insan parayı nereden bulacak, nasıl bulacak?” gibi soruların cevabını, AED’nin kredi esasları vermektedir. AED’de var olan “herkes ürettiği kadar tüketecek ilkesi” kredi sistemiyle bireyin üretmeyi taahhüt etmesi halinde “ürettiğinden fazla önceden tüketme hakkına sahip olma ilkesi” olarak değiştirilebilir. Bununla ilgili 7 esas vardır. Bunlar Ortaklıklar, Hakkı Müktesep Karşılığı Kredi, Emek Karşılığı Kredi, Rehin Karşılığı Kredi, Ödenmiş Vergi Karşılığı Kredi, Yatırım Projesi Karşılığı Kredi ve Selem Senedi Karşılığı Kredi olarak sıralanmaktadır (Erbakan 1991).

İslam iktisat sistemi ortaklığa çok önem vermektedir. Yeniçeri’ye göre islam sistemi, şirketlerin kurulmasını önermektedir. Belli bir işi yapabilmek ve belli bir üretimi gerçekleştirebilmek için çok kere kişilerin yalnız başlarına sermayeleri yeterli olmayabilir. Bundan dolayı az veya çok sayıda insanın bir araya gelerek şirket kurmaları gerekir. Şirketlerde ortaklardan her biri hem kendi parasının gelirinden ve hem de diğer ortakların paralarından yararlanır. Çünkü hiç kimsenin tek başına sermayesi yapılan işi yapmaya yeterli değildir. Durum böyle olunca bir ortağın kendi hissesine düşen kar miktarında, diğer ortakların hisselerinin de katkısı vardır (Yeniçeri 1980: 106).

Elmalılı Hamdi Yazır’a göre Müddesir suresinin 38 ve 39. Ayetleri birden çok kişinin bir araya gelerek ortaklık yapmasını teşvik etmektedir. “Her nefis kendi kazancına bağlıdır. Ancak amel defterleri sağından verilenler hariç”(Müddesir, 38-39) ayetini Yazır, hem ahirette mükafat ve ceza şeklinde hem de ortaklık üzerine tefsir

etmiştir. Yazır' a göre, “Dağınık çalışmaların zahmeti çok, verimi az olduğu halde bir ahit ve sözleşmeye bağlı olarak çeşitli çalışmalarını samimi bir şekilde birleştirmiş ve çalışmalarının dağınık ve ortak noktalarına hep bir ruh ile sarılarak toplum halinde yürümüş olanlar herbiri kendi çalışmasından yararlanmakla beraber birbirlerinin çalışmalarından da gittikçe artan bir şekilde pay alırlar. İşte Allah'a, Peygamberine ve ahiret gününe iman edip de Sekar' dan korunarak hak yolunda ruhlarını ve çalışmalarını birleştirmiş olan ve aynı kibleye yönelerek yürüyen samimi iman sahipleri kendi kazançlarına bağlanmakla kalmayıp ilâhî lütuftan benzerlerinden ayrı bir şekilde nasip alan "ashab-ı yemin" dirler” (Yazır, <http://www.kuranikerim.com/telmalili/muddessir.htm>, 30 Aralık 2014'te erişildi).

Yeniçeri'ye göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şirket kurmaya teşvik etmiştir. Allah'ın şirket kuranlarla beraber olduğunu söyleyen Hz. Peygamber (s.a.v) “Allah, buyuruyor ki; biri diğerine hıyanet etmedikçe ben iki ortağın üçüncüsüyüm, hıyanet ettiler mi aralarından çıkarım”⁸⁴ buyurmaktadır. Bu söz Yeniçeri'ye göre, Müslümanların ortak şirket kurmalarını önemli derecede teşvik etmektedir (Yeniçeri 1980: 107). Bu doğrultuda kar ortaklığı islam iktisat sisteminin en önemli konularından birisidir.

Kar ortaklığı, planlanan bir işe sermayeleri yetmeyen birden fazla sermayedarın bir kooperatif, şirket, finans kurulu vs. altında toplanarak sermayelerini birleştirdikleri ve bu birleşen sermayenin iş sonucunda kar ve zarara ortak olunduğu bir kazanç sistemidir. Bu sistem islam hukukunda müşareke olarak adlandırılır (Bayındır 2005: 140). Kar ortaklığının bir diğer şekli ise müdarebe sistemidir. Bu sistem, sermaye sahibinin belli bir miktar parayı, işletmek ve kâr elde edilmesi halinde belli bir oranı, anaparayla birlikte sermayedara geri vermek şartıyla bir işletmeciye teslim etmeyi öngören bir iş ortaklığı türü olarak tanımlanmaktadır (Kumaş 2006: 344). Bu sistemde faiz yoktur. Kar ve zarar beklentileri söz konusudur. Genellikle finans kuruluşları aracılığıyla bu sistem yürütülür. Bu sebeple faizli sistemin faizsiz bir alternatifi olarak görülmektedir (Roy 1994: 188-9). Nitekim Erbakan'ın AED'de ifade etmiş olduğu ortaklık sistemi islam iktisadıyla örtüşmektedir.

---

⁸⁴ (Ebu Davud, Buyü Aktaran Yeniçeri 1980: 107)

Mannan'a göre, islamda finans veya bankacılık genellikle ortaklık üzerine kuruludur. Buna göre bütün bankacılık sistemine hissedarlar, mevduat sahipleri ve ödünç alanlar ortak olarak katılabileceklerdir. Emekle sermayenin bir işe ortak olarak girebileceği bu sistem, mudarebe ilkesinin uygulanmasıyla işler. Mannan'a göre islam, ekonomik sistemin yönetilmesi için maddi ve manevi değerleri birleştiren bir ekonomik ahlak getirmiştir. Bu ekonomik ahlakın esasları, mudarebe ilkesi uygulandığı zaman etkisini gösterecektir (Mannan 1980: 315).

Eşit ortaklığa sahip ya da sermaye ortaklığına sahip kişilerin bazen sermayeleri yetişmediğinde kredi ihtiyacına gerek duyarlar. Bunun için AED bu ortaklıklara ya da tek girişimciye çeşitli krediler sunar. Bu krediler faizsiz olarak temin edilir. Bu kredilerin amacı üretime katkı sağlamak ve üretimi artırmaktır. Ayrıca bu krediler işsizlik problemini çözmektedir. Bu sistem faizsiz bankacılığın yapısını oluşturmaktadır. Paranın ödünç verilmesi üreticinin ya da tüketicinin ekonomik hareketlerine ve davranışlarına göre değişmektedir. Bu sebeple AED'de krediler çeşitlenmiştir (Erbakan 1991).

İslam iktisat sisteminde faizsiz krediler söz konusudur. Ancak bu kredilerin özel faizsiz bankalar tarafından mı yoksa devletin kuracağı finans kuruluşlarından mı olması hususunda görüş ayrılıkları vardır.

Hamidullah, islamda kredilerin devlet tarafından ve de faizsiz verilmesinin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Ona göre, faizin zararlarından kurtulmak için Kur'an'da ileri sürülen çarenin, ödünç verme işlerinin devletleştirilmesi (millileştirilmesi) gerekmektedir. Çünkü ancak devlet faiz müptelasından müstağni kalabilir. O halde bu meseleyi çözebilecek kurum da devlettir. Yeryüzünde kimsenin aldığı ödünce faiz vermek istemeyeceğini, verenlerin de bunu tek sebepten, faizsiz ödünç bulamamasından dolayı verdiğini söyleyen Hamidullah, ödünçün devletleştirilmesinin mutlaka gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu hususun Halife Hz. Ömer (ra) devrinde geniş bir şekilde kendine tatbikat sahası bulabildiğini hatırlatmaktadır. Hz. Ömer (ra) devrinde, bu işin gerçekleşmesi için devlet hazinesinden özel bir hisse tahsis edilmiştir. Bu sistemde ödünçün iade edileceğine dair

teminat gösterilmesi üzerine ikrazda bulunulmuştur. Hamidullah'a göre, ödünçün bu şekilde devletleştirilmesi özel teşebbüsün kendi hesaplarına ödünç vermelerine de engel teşkil etmez. Devlet bu faizi kaldırmaya muktedir yegâne kuvvet olarak gözükmektedir. Fakat bugün hükümetler bu şekilde bir icraatta bulunmaya yanaşmıyorlarsa, fertler karşılıklı hususi anlaşmalar yaparak bu şekilde bir ödünç akdini gerçekleştirebilirler. Hamidullah'a göre, emek ve sermayenin bir araya geleceği kooperatifler yoluyla faizsiz bir şekilde kardan pay alarak bir yatırım sistemi kurmak mümkündür (Hamidullah 1963: 25-39).

Sıddıki eserinde bazı islamcı yazarların kredilerle ilgili görüşlerini yansıtmıştır: “İsa Abduh, bankalar tarafından kredi açılmasının dar gelirli kesim için son kerte zararlı bir şey olduğu görüşündedir. Muhammed Üzeyir, para tedavülündeki geniş çaplı tahavvülleri ve ticari dönenceler için kredi açılmasını uygun bulmamaktadır. Bu eğilimin, Pakistan Cemaat-i İslami örgütünün Ekonomik Komitesince yapılan önerilerde bir sonuca kavuştuğunu görmekteyiz. Burada, kredi açma yetkisinin ticaret bankalarından alınması salık verilmektedir. Kehf de, aynı şekilde, özel sektör bankalarının kredi açma yetkisine sahip olmayacağı görüşündedir; mademki paranın tek yaratıcısı devlettir, öyleyse, kredi açma imtiyazına sahip olacak tek merci de gene devlet olmalıdır. Nasır A. Şeyh'se, bankaların para basma yetkisine ve kredi açma hakkına sahip olmalarının bir takım mali rahatsızlıklara yol açacağı görüşünü savunmaktadır” (Sıddıki 1984: 96-7).

Ersoy'a göre, kredileşme vakıf olarak kurulan faizsiz banka yoluyla sağlanabilir. Ona göre faizsiz banka, klasik bankaların dayandığı temel yaklaşımlardan tamamen farklı yaklaşımlara dayanmakta ve kâr amacını gütmeyen vakıf statüsü ile kurulmuş olan bir kuruluştur. Ona göre, “Faizsiz banka mübadele araçlarının ticaretiyle uğraşmamalıdır. Çünkü mübadele araçlarının ticaretinde sağlanan fazlalık veya eksiklikler doğrudan veya dolaylı olarak bir tür faizdir. Faizsiz Banka, tasarruf sahipleri ile yatırımcılar arasında kredileşmeyi düzenleyen, hisse senetlerine likidite kazandırarak destekleyen ve özel-tüzel kişilerin muhasebe, muamele, avukatlık hizmetleri, tanıtma, kefalet vs. gibi genel hizmetlerini yapan kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Vakıf statüsü ile kurulacak böyle bir bankanın sermayesi, kişilerce karşılandığı gibi ülke

çapında kurulacak vakıf veya kâr amacına yönelik olmayan tüzel kuruluşların sağlayacakları malî destekle de oluşturabilir. Bankanın hizmetlerinde bu kuruluşların ortakları olan özel ve tüzel kişiler, kuruluş sermayesine yaptıkları katkı oranında yararlanabileceklerdir. Banka kendisini destekleyen tüzel kuruluşların ortaklarını imkânlarından yararlandıracak ve desteklediği özel ve tüzel kişilerin genel hizmetlerinin bir kısmının bu kuruluşlarca yapılmasına ortam hazırlayacaktır” (Ersoy 1987: 13-19).

Arif Ersoy Adil Düzen’in teorisyenlerinden birisidir. Ersoy, kredileşme olayını vakıf statüsünde kurulan faizsiz bankanın yapacağını söylemektedir. Ona göre, faizsiz banka, özel ve tüzel kişilerin tasarruflarının değerlendirilmesinde kredileşmeyi sağlar. Burada tasarruf sahibinin değerlerini, ihtiyacı olana kredi olarak verir. Kredi alan da, borcunu ödedikten sonra bankadan aldığı kredi değeri ve kullandığı süre kadar değerlerini, bankanın hizmetinden yararlananlara kullanır. Böylece bankaya tasarruflarını karz⁸⁵ olarak yatıranlar, bankadan kredi alabilme hakkını elde ederler. Bu tür kredileşme faizsiz olacak ve banka yaptığı bu işlemde dolayı hiç bir karşılık almayacaktır (Ersoy 1987: 15-19). Nitekim bu olay Erbakan’ın AED’de ifade etmiş olduğu “Hakkı Müktesep Karşılığı” kredi’yi tarif etmektedir.

Zaim’e göre, müslüman bir insanın müesseseler kanalıyla insanlara karşılıksız borç para vermesi (Karz-ı Hasen) kendisini iktisadi ve sosyal alanda toplumda dürüst kılar. Müslüman insan, mudarebe yoluyla islami bankalara para yatırarak başka Müslümanlara kredi verilmesini mümkün kılar (Zaim 1979: 50-51). Bu doğrultuda islami bankacılığın önemli olduğunu söyleyen Zaim’e göre, halkın bütün tasarruflarının iktisadi hayata kanalize edilmesi ve riskin paylaşılması islam bankacılığının gayesidir. Eğer müslüman sermayesini biriktirmeye yönelik hareket ederse durduğu süre boyunca sermayesinin zekâtını vermek durumundadır (Zaim 1992: 78-80).

Erbakan’ın AED’de ifade etmiş olduğu “Hakkı Müktesep Karşılığı Kredi”, bireylerin tasarruflarını bankada tutmaya teşvik etmektedir. Karşılığında kredi imkanına sahip olacak birey, bankaya yatırmış olduğu paradan kar ve zarar elde edebilir. Kar

⁸⁵ Hiçbir çıkar (faiz, kar vs.) gözetmeksizin verilen borç veya sonradan karşılıksız geri almak üzere verilen ödünç para

amacıyla parasını finans kuruluşuna veren birey hem kredi imkânını artıracak hem de eğer kar gerçekleşmişse karını alabilecektir (Erbakan 1991). Sıddiki bu durumu Mudarebe çerçevesinin içine almaktadır (Sıddiki 1970: 77).

Mannan'a göre, endüstriye, ticarete ve ziraate ayrılacak kısa süreli finansmanlar ortaklık esasları üzerine kurulu islami bankalarca sağlanabilir. İslam Bankası, hem parasını orda saklayanlara, hem de bankadan ödünç para alanlara güven sağlar. Ona göre, İslam Ticaret Bankasının önemli bir görevi kredi açmaktır. Krediler iki yılı geçmeyen kısa dönemler için açılan mevduatlarla sağlanır. Ödünç verilen paraların da istenilince veya kısa sürede ödenmesi gerekir. Böylece, ödünç verilen paraların uzun süreli kredilerde veya yatırımlarda tutulması önlenmiş olur (Mannan 1980: 320-1).

Eskicioğlu'na göre, islam ekonomisinde kredileşme sistemi vardır. Ona göre, kişi ne kadar kredi verdiyse o kadar kredi almaya ve verdiği mevduat ne kadar zaman bankada kaldıysa o süre kadar kullanma hakkına sahip olur. Ayrıca her işletme, işletme senedi çıkarabilir. Girdiler işletme senedi ile girer, çıktılar da işletme sendi ile çıkar. Bu senetler borsada/kasada karsız olarak para ile alınıp satılır. Tüm arz ve talebin karşılanabilmesi için senet-para dengesi sağlanır. Senedin değeri artıyorsa işletme kar ediyor, senedin değeri azalıyorsa işletme zarar ediyor demektir. Senedin değeri arz-talep dengesine göre ayarlanmışsa adil bir işletme düzeni kurulmuş demektir (Eskicioğlu 2009).

Sabri Tekir, faizsiz kredi imkânının sağlanabilmesinin yollarından bir tanesinin faizsiz bankalar yoluyla mevduat oranında verilmesi olarak ifade etmektedir. Ona göre, birey bankada ne kadar mevduat tutarsa onun iki katı faizsiz kredi alma imkânına kavuşur. Tekir bu duruma "Karşılıklı Kredileşme Kriteri" demektedir (Tekir 1987: 75-85). Nitekim Tekir'in "Karşılıklı Kredileşme Kriteri" Erbakan' ın AED'deki "Hakkı Müktesep Kredisi" ile aynı anlamı taşımaktadır.

Tabakoğlu'na göre, islam iktisadında kredi talebi ve kullanımı teşvik edilmektedir. Ona göre, çeşitli ortaklıklar şeklinde ve sermaye-teşebbüs ve emek ortaklığı şeklinde kurumlar oluşturulabilir. Firmaların finansman ihtiyacı için bu

kurumlar işletilebilir. Bunun için İslam Bankası önemli bir araçtır. Tabakoğlu, kredi olayının ortaklıklar bünyesinde verilebileceğini söylerken kredi sisteminin devletleştirilmesi gerektiğini düşünür. Bu hususta Muhammed Hamidullah'ı kaynak göstererek aynı düşünceye sahip olduğunu belirtir (Tabakoğlu 1987: 94).

AED'de var olan "Hakkı Müktesep Kredisi"ni İslam İktisadı veya ekonomi çerçevesinde Karz-ı Hasene uygun olduğunu söylemek mümkündür. Bu kredi, tasarrufların ekonomiye kanalize edilmesi açısından teşvik edicidir.

Selem Senedi Kredisi, İslam ekonomisi içerisinde çokça üstünde durulan bir konudur. AED'de Selem Senedi Kredisi, sipariş kredisidir. Üretici piyasadan üreteceği ürünlerin siparişini alır ve bu siparişlerin parasını önceden kredi olarak kendisine verilmesini sağlar. Ürünün mevsimsel ve de mevsiminde pahalı olduğu düşünülürse Selem Senedi ile ürün meydana gelmeden önce sipariş usulüyle bu ürünü daha ucuz almak mümkündür. Erbakan'a göre piyasada ne kadar selem senedi varsa o kadar ucuzluk var demektir (Erbakan 2010).

Abozaid'e göre İslam hukuku, faiz ve belirsizlik içeren sözleşmeler gibi kimi sözleşmeleri yasakladığında satış, kira, selem, istisna, mudarebe ve müşareke gibi birçok alternatif sözleşmeye izin verir. İktisatçılara göre bu tarz sözleşmeler, faiz ve belirsizlik içerenlerden daha iyidir ve nihai olarak müreffeh ve sağlıklı bir ekonomi oluşturmaya yardımcı olabilirler (Abozaid 2013: 235). İslam hukukunda selem, bedeli peşin ödenmek şartıyla, tayin edilen müddet hitamında, taraflarca vasıfları bilinen muayyen bir malın, teslimini gerektiren alım satım anlaşmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi' nin 282. Ayeti müfessir ve fakihler tarafından selem' e işaret kabul edilmiştir. Bu ayet şöyledir: "Ey iman edenler, tayin edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı da onu doğrulukla yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın (borcunu ikrar etsin). Rabbi olan Allah'tan korksun, ondan (borcundan) hiç bir şeyi eksik bırakmasın." (Bakara, 282) Karaçizmeli' ye göre Selem, Peygamber' in de dile getirdiği bir meseledir ve Hz. Peygamber selem üzerinde durup çeşitli uyarılarda bulunmuştur. Müslim el-Camius Sahih kaynağından aktarılan bir

hadiste Hz. Peygamber “Selef yapan kimse ancak malum bir ölçek ve malum bir tartı ne yapsın, başka şekilde selef yapmasın.” Buyurmaktadır (Karaçizmeli 1975: 214-5).

Karaçizmeli’ye göre Selem, elde mevcut olmayan şeyi satmak olduğundan caiz olmaması icap ederdi. Fakat islam dininin esası gücükleri gidermek olduğundan, ihtiyaç doğrultusunda, islam bu müsaadeyi vermiş ve bu akdi meşru kılmıştır. Bilhassa ziraatla uğraşanlar için bu ruhsat, büyük bir kolaylıktır. Zira henüz mahsulünü idrak etmeyen üretici, herhangi bir ihtiyacını bu suretle gidermektedir. Mesela kış mevsiminde muhtaç bir duruma düşen bir çiftçi, selem akdi ile gelecekte elde edeceği mahsulü satarak durumu düzeltmektedir (Karaçizmeli 1975: 217-8).

Eskicioğlu’na göre, islam ekonomisinde halka selem senedi kredisi verilir. Bu faizsiz kredi ile halk, dönem başında mağazalara sipariş verir. Mağazalar tüccarlara, tüccarlar da işyerlerine sipariş verirler. Böylece dönem başında tüm üreticiler kredilendirilmiş ve yıllık olarak ihtiyaç olan mallar için siparişler verilmiş olur. Bu şekilde üretimin planlanması halk tarafından yapılmış olur. Hem böylece fiyatlar yılbaşında tespit edilmiş olur (Eskicioğlu 2009). AED’de “Selem Senedi Kredisi”nin islam ekonomisi çerçevesine alınması mümkün gözükmemektedir.

Eskicioğlu, islam devletinde zekat bütçesi oluşturulduğu gibi Karz-ı Hasen yani faizsiz kredi verilmesi için de bütçe ayrılabilir. Ona göre, halka selem kredisi verilir ve herkes buna dayanarak mal siparişini yapar. Üreticilere de emek ve ham madde kredisi verilir ve üretim yapılır. Ürünler satılınca selem kredisinin borcu ödenir. İnşaat sektörü için de emek ve malzeme kredisi verilir. Bu kredi yapının maliyetine eklenir. Yapı satıldıkça kredi karşılıkları geri ödenir. Karz-ı Hasen müessesesi bir faizsiz banka kurumudur. Bir tüccar, bu bankadan ancak mevduatı nispetinde kredi çekebilir (Eskicioğlu 2009).

Erbakan’a göre AED’de kredilerin faizsiz olması, hem üretimi artıracak hem de sermayenin ucuz temin edilmesiyle fiyatların düşük olmasına neden olacaktır (Erbakan 2010: 73). Yeniçeri’ye göre islam sisteminde kredilerin faizsiz oluşu, sermayenin ucuza temin edilmesine yol açmaktadır. “Burada bütün mesele kredi kaynaklarının temininde

toplanmaktadır. Zekat gelirlerinin bir kısmının bu kesime ayrılmasıyla müşkülâtın büyük bir kısmı halledilmiş durumdadır. Kişilerdeki hayırseverlik duygularının harekete geçirilmesiyle de diğer eksiklikler tamamlanmaktadır.” Halife Ömer (r.a) devrinden itibaren devlet, iş yapmak isteyenlere kredi verme hakkı vermiştir (Yeniçeri 1980: 107).

Devlet, ekonomik gelişmenin sağlanması adına özel sektörü güçlendirici faaliyetlerde bulunabilir. Dolayısıyla faizsiz olmak üzere girişimcileri üretime yönlendirecek çeşitli kredilendirme vs. türünde politikalara gidebilir (Çapra 1970: 96-110; Yeniçeri 1980: 260; Hamidullah 1963). Bu sebeple AED’de var olan diğer kredilerin bu çerçevede değerlendirilmesi söz konusu olabilir. Devlet tarafından üretime teşvik edilen ve işsizliği önleyici faizsiz kredi hamleleri islam ekonomisi ile bağdaştırılabilir.

• *AED’de Devlet’in Gelirleri ve de Vergilendirme Sisteminin İslam Ekonomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi:*

Erbakan’a göre, Adil Ekonomik Düzen "Hakkı Üstün Tutan" nizamın bir düzenidir. Devlet, hakka riayet edecektir, ancak ve sadece kendi hakkını alacaktır. Bu sebeplerden dolayı Adil Düzen’de vergi, devletin üretime yaptığı katkı ve kendi hizmetlerinden dolayı hakkını alması demektir (Erbakan 1991: 46).

Erbakan, AED’nin bir ortaklık ekonomisi olduğunu ifade etmişti. Bu kısım ile ilgili bir misal teori kısmında verilmiştir. Nitekim bu örnekte bir üretim yapılması planlanıyor ve üretimi meydana getirecek faktörler bir araya geliyor. Bunlar (Erbakan 2010: 74);

- 1.Yönetici Kadro,
- 2.Tesis Sahibi,
- 3.İşçi Temsilcisi,
- 4.Hammadeyi tedarik edecek Tüccar,
5. Genel Hizmetleri yapacak Devlet.

Bu beş faktörün bir araya gelmesiyle üretim gerçekleşecek ve bu beş faktör bir ortaklık kurmuş olacaktır. Nihayetinde her faktör anlaşma neticesinde kardan payını

alacaktır. Devlet de bunlardan bir tanesidir. Ayrıca devlet asayışı, huzuru ve güvenliği temin etmek için üretime girmemiş servetleri veya mülkiyeti korumakla mükelleftir. Devletin bu görevinden dolayı pay alması da tabiidir. Devlet, toprağın, madenlerin, ormanların ve meraların sahibidir. Nitekim buralarda yapılacak bir üretim (koyun vs. otlatma, meralardan ekonomik olarak yararlanma) dolayı devlet buradan da hak ölçüsünde payını alır. Çünkü bunların hakiki sahipleri şehitlerdir. Şehitleri de devlet temsil etmektedir. Devlet, bazı tesislerin sahibi veya işletmecisi olabilir. Buralardan elde edilecek gelirlerden payını alır (Erbakan 2010: 75).

AED’de vergi üretim cinsinden alınmaktadır. Yani bir kimse ne kadar üretim yaparsa devletin genel hizmetinden faydalanma oranına göre veya genel hizmet dışındaki bir faktör sebebiyle (meralardan yararlanma, mülkiyetin korunması vs.) vergi öder. Bu vergi hak ölçüsü dikkate alınarak hesaplanır. Bu sistemde gelirden vergi alınmaz. Bu sistemde vergi beyanı söz konusudur. Bir kimse ne kadar vergi verirse o vergiye tabi olan ürünün değeri de o kadar yüksek olur. Ayrıca beyan edilen üretimin veya ürünün koruma garantisi devlet tarafından yapılacağı için kaçakçılık söz konusu olmayacaktır. Devletin üretimden alacağı pay anayasa ile belirlenir. Sabittir ve keyfi olarak yükseltilemez (Erbakan 2010: 76-7).

AED’nin devletin gelirleri ve vergilendirme sisteminden üç şey anlıyoruz. Birincisi genel hizmetler karşılığı vergilendirme, ikincisi verginin üretime tabi olması ve gelirden alınmaması, üçüncüsü devletin üretimden alacağı vergi oranlarının anayasal teminatı içerisinde hak ölçüsünde sabit bir şekilde belirlenmesidir. Bu sistemin islam ekonomisi çerçevesine ne kadar girdiği islamcı görüşlere göre belirlenecektir.

Çapra’ya göre islam sisteminde devlet adilane olmak üzere halktan mali durumlarına göre vergi alabilir. Yani gelir üzerinden vergi alabilir. Çapra’nın aktardığı bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) “Sizin servetinizde, zekatın dışında vecibeleriniz vardır” buyurmaktadır. Çapra’ya göre bu hadis, devletin vergi alabileceğine işaret etmektedir. “Adaletin hedefleri ve gelirin eşit dağıtımı neticesinde müttekâmil bir vergi sistemi, islamın gayeleri ile tamamen tevafuk bulunmaktadır” (Çapra 1970: 106). Ayrıca Çapra’ya göre, lüzumlu olması halinde devlet girişimci role bürünerek tesis

sahibi olabilir ve buradan gelir elde edebilir (Çapra 1970: 108). Çapra'nın işaret etmiş olduğu nokta devletin gelir üzerinden vergi alabileceği ve tesis sahibi olup doğrudan gelir elde edebileceğidir.

Mevdudi'nin zekat ile ilgili görüşlerinin AED'de alınan üretim cinsinden verginin benzerliği dikkat çekmektedir. Mevdudi'ye göre islamda devlet, işsizlere, borçlulara, yoksullara, ilim yolunda olanlara, yetimlere ve öksüzlere yardım etmek ve bunlara ekonomik anlamda çözüm getirmek zorundadır. Nitekim bunun içinde mali kaynağa ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçların bir bölümü zekât müessesisiyle karşılanabilir. Mevdudi, zekat ile ilgili islamın kurallarını şu şekilde sıralamaktadır (Mevdudi 1968: 106):

- Nisabda fazla mal biriktiren herkese, malının zekâtını % 2,5' unu vermesini emreder.
- Arazi maliki, arazisinin zekâtı olarak hasılatından; eğer gök su (yağmur suyu) ve nehir suyu ile olursa % 10, kuyu ve buna benzer fazla külfeti mucip su ile sularsa hasılattan % 5 vermesi lazımdır, farzdır.
- Her tacir, sanayici sene sonunda ticaret mallarının % 2,5' unu zekât olarak vermesi farzdır.
- Nisabdan fazla otlayan hayvana sahip olan şahıs, hayvani servetten zekât payını devlete vermesi lazımdır.
- Maden ve definelere beşte bir alınması farzdır.
- Harp zamanında ganimet mallarından bu maksat için, beşte birini tahsis etmek farzdır.

Mevdudi'ye göre, "Bütün bu mallardan hâsıl olanlar, Kuran'da "Zekât" humus, (beşte bir) için zikredilen sarf yeri ve usullerine tabiidir. Ancak buralardan sarf edilir" (Mevdudi 1968: 106).

Mevdudi'nin zekât ile ilgili görüşlerinin AED'de üretim cinsinden vergi alınması ve de 5 faktörden 1'i olan devletin 5/1 oranındaki ortaklığı ile benzerlik arz ettiğini görmekteyiz. Ancak AED'de bu sistem zekât olarak ifade edilmemiş payın vergi olarak alınması esas kabul edilmiştir. Mevdudi'nin görüşlerinden hareket edilirse

AED'nin islam sistemine aykırı bir vergilendirme prensibi yoktur hatta islam sistemiyle paralellik söz konusudur.

Kutub İbrahim Muhammed'e göre, islamda zekât ile vergi arasındaki fark; vergi çoğu durumda nakit olarak alınır, zekât ise hem nakit hem de ayni olarak alınır. Zekatı Allah farz kılmıştır, vergileri ise devlet takdir eder. Zekâtın harcanacağı yerler Kuran-ı Kerimle sabittir. Vergiler ise muayyen bir gidere tahsis edilmiş olmayıp devletin bütün kamu hizmetlerinde kullanılır. İbrahim Muhammed, müslümanın hem zekat hem de vergilendirmeye tabi tutulmasının ağır olabileceğini ve bu durumun Hz. Peygamber tarafından engellendiğini belirtmektedir. Bu duruma Hz. Peygamber "Zekât iki kere alınmaz" diyerek çözüm getirmiştir. "Bu bağlamda bir müslüman, zirai ürün olarak zekatını ödediği zirai ürünlerin ticaretini yapsa ayrıca bunlar için ticari zekat ödemez. Yine küçük-büyük baş hayvanların ticareti yapılırsa ve ticari olarak zekatları ödense, ayrıca bunların küçük-büyük baş hayvan olmaları dolayısıyla zekatları ödenmez. Bu hadisi şerifin tefsiri, çifte vergilendirmenin sonuçlarını (ki o da yükün artması demektir) men eden bir mana taşır ve ondan sakındırır. Netice olarak bu hadis, bir sene içerisinde bir maldan iki kez zekât alınamayacağını açıklamaktadır" (Muhammed 1995: 100-1).

İbrahim Muhammed'e göre, islamda vergilendirme sistemi beyana göre tatbik edilir. Vergi mükelleflerinin memurlar tarafından sicil işlemleri yapılır. Onlar adına dosya açılır ve vergiye tabi mallar için beyanname zamanı geldiğinde vergi dairesi gerekli inceleme ve kontrolleri yapar beyannameye tabi mallar için açılan dosyayı kontrol eder (Muhammed 1995: 101). İbrahim Muhammed'in zekat ile vergi arasındaki farkları belirtmesi AED'in vergilendirme sistemini açığa çıkartmaktadır.

Eskicioğlu'na göre, devlet harcamaları vergilerden karşılanır. Verginin sebebi üretimdir. Devlet, üretime yaptığı katkıdan dolayı, bu katkının bir karşılığı olarak vergisini alır. Ama vergi versin veya vermesin tüm vatandaşlar devlet hizmetlerinden eşit bir şekilde faydalanırlar. Ona göre, vergide zekât sistemi islam ekonomisinin temelini teşkil eder. Vergi toplanmasıyla ilgili olarak Kuran, verginin ancak ihtiyaç duyduğu şeylerden fazlasına sahip olanlar veya ihtiyaçları karşılandıktan sonra kalan artı değer üzerinden olabileceği prensibini getirir. Ona göre İslam vergileme politikası,

sermayenin hem üretim sürecinin dışına çıkmasını önler hem de bütün toplumda yaygınlaşmasını sağlar (Eskicioğlu 1999). Eskicioğlu'na göre, islam ekonomisinde verginin temelini mal, yani üretimin teşkil etmektedir. İslâm hukukunda bir üretimden, bir de ticaretten vergi alınmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili olarak "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardığımız ürünlerden infak edin."(Bakara suresi, 267) buyurulmaktadır. Burada kazandıklarınız ifadesinden islam hukukçuları ticareti anlamışlardır. Onun için ticaret mallarından zekât vergisinin alınacağı hususunda islam âlimleri ittifak etmişlerdir (Eskicioğlu, <http://www.enfal.de/oe20.htm>, 10 Ocak 2015'te erişildi).

Mannan'a göre islam sisteminde devletin ana vergi geliri zekattır. Ona göre zekat, genel bir servet vergisidir. Mannan, zekatın üretimden, ticaretten, gelir üzerinden, toprak üzerinden olmak üzere çeşitli şekillerde alınabileceğini söylemektedir. Mannan'a göre zekat dışında da devletin vergi gelirleri söz konusu olabilir. Ancak zekat en büyük gelir kaynağıdır (Mannan 1980: 375-400).

İslam düşünürlerinin mutabık kalmış olduğu mesele zekatın mal cinsinden alındığı gibi ona mütekebil para cinsinden de alınabileceği ve daha çok üretim üzerinden alınan bir vergi olduğudur. Zekâtın ölçüsü sabittir ve alınan türe göre değişmektedir. Toprak mahsulünden alınan zekat oranı (öşür) bellidir, altın ve gümüş birikiminden alınacak zekat oranı bellidir. Bu sebeple zekatın türlerine göre oranları sabittir. Bu doğrultuda AED'ni değerlendirecek olursak, AED'de vergi oranları anayasa ile belirlenmekte ve üretim üzerinden alınmaktadır. AED'de verginin hem mal cinsinden hem de para cinsinden verilmesi söz konusudur. Bu iki durum zekât sistemiyle örtüşmektedir. Ancak AED'de zekat terimi kullanılmamış fakat bu durumun zekata benzetilmek mi istendiği ya da islami hassasiyetlere mi dikkat edildiği hususunu tespit etmek güçtür.

Sonuç olarak AED'de vergi sisteminin islam düşünürlerinin görüşlerinden yola çıkarak islami ölçülere uygun olduğunu söylemek mümkündür. Bu tespit AED'nin vergilendirmede adil olunması, verginin üretimden alınması, vergi oranının anayasayla

sabit olması, tüketimden vergi alınmaması ilkeleri önemli bir role sahiptir. Çünkü bu ilkeler islam iktisadında zekat sistemiyle örtüşmektedir.

- *AED’de Sosyal Güvenliğin İslam Ekonomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi:*

AED’de sosyal güvenlik 7 esastan oluşmaktaydı. Bu esaslara göre herkes sigortalı, isteyen istediği zaman yaş ve mesleki derecesine göre emekli olabilir veya beyanına göre işsiz kalabilir, kimse sigorta ve emeklilik için prim ödemez, emekli olan kredi hakkını kaybeder, işsizlik ve emeklilikte herkesin alacağı pay derecesine göre katsayı ile belirlenir, işsizlik ve emeklilik ödemeleri milli gelirle orantılıdır ve bütçe içinden verilir, emeklilik payı mesleki derece, yaş ve hizmet süresince belirlenir. Emeklilik için belli bir yaş sınırı yoktur. Kişi istediği zaman emekli olur fakat aldığı pay derece ve süresine göre belirlenir. Ayrıca AED’de herkes bir dayanışma gurubuna dâhildir. Sendikalar, loncalar vs. gibi mesleki kuruluşlar alanları ile ilgili bazı kriterlerde (Ücret, emeklilik payı vs.) belirleyicidirler. AED’de herkesin sigortalı olması sosyal güvenlikle ilgili bir meseldir (Erbakan 1991: 63-64).

İslam sisteminde devlet, elde ettiği gelirleri yoksula, işsize, düşküne ve çalışamayacak durumda olanlara harcamakla mükelleftir (Yeniçeri 1980; Sıddıki 1984; Mevdudi 1968). Mannan’a göre, modern ekonomi anlayışında sigortanın islama aykırı birçok yönü vardır. Ancak bu sigortanın islam tarafından yasak olduğu anlamına gelmez. Ona göre, islam sisteminde sigorta vardır. Bu sigortanın Kuran ve Sünnet emirleri içerisinde sınırları bellidir. Toplumun toplam refahını artırabilecek şekilde örgütlenmiştir. Ona göre islam sisteminde, yaşlılık, işsizlik, hastalık ve kaza sigortası hükümet tarafından yürütülür. Böylece bütün ulus ortaklaşa olarak hasta, yaşlı, aç ve işsize bakmakla zorunlu tutulmuş olur. İslam sisteminde sigortada prim ödemesi yapılabilir. Devlet bu primleri ve de zekâttan gelen gelirleri sigorta harcamalarında kullanabilir (Mannan 1980: 485).

Sıddıki’ye göre sigorta ile ilgili ihtilaflar vardır. Ona göre, ulemadan bir çoğu çeşidi ne olursa olsun ilke olarak sigortanın bir kumar olduğunu ileri sürmektedir. Bu ulemalar sigortanın islam hukuku ile bağdaşmadığını belirtirken bazı ulemalar ise sigortaya islam ölçüleri çerçevesinde olumlu bakmışlardır. Ancak ticari sigorta, olumlu

bakan ulemalar tarafından sakıncalı bulunmuştur. Sigortaya olumlu bakan ulemalar kooperatif esasına dayalı ve istismara mahal bırakmayan müşterek sigortayı yeğlemektedirler. Bu ulemalar sigortanın devlet tarafından ele alınması halinde güvencenin sağlanabileceğini düşünmektedirler (Sıddıki 1984: 86-90).

Yılmaz'a göre, islam hukukçuları sigorta konusunda menfi ve müspet olarak bir takım hükümler ortaya koymuşlardır. Reddedenler, sigorta akdinin bir akd-i garar (bilinmezlik) olduğunu, kumar gibi belirsiz bir akit olduğunu, haram olan faizi içerdiğini, başkasının malını karşılıksız almak gibi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık kabul edenler ise, Hanefilerdeki "Vela"⁸⁶ akdine benzediğini, Malikilerce borçlanmayı lüzumlu kılan vaat tipine girdiğini, bekçilik, emanetçilik akdi tipinde bir akit olduğunu söylemişlerdir (Yılmaz 1991: 162-3).

Mevdudi'ye göre, müslümanların sigortası zekat müesseseleridir. Ona göre zekat; acizlere, hastalara, işsizlere, yetimlere, dul kadınlara yardım, muavenet ve onların geçimlerini garantiye almak için bir vesiledir. Zekat müessesinin çalışması müslüman birey' in yarını düşünmesine fırsat vermiyor. Müslüman için bir garanti kapısıdır. Zekat' ın temelinde, bugün sen bir insana yardım etki yarın sen muhtaç olunca başkası da sana yardım etsin anlayışı vardır. Mevdudi, Müslüman' ın zekatını vermesi doğrultusunda ekonomik denge' nin sağlanacağını düşünmektedir (Mevdudi 1968: 116).

Çapra'ya göre islamın sosyal güvenlikle alakalı olarak yoksul, muhtaç, işsiz vs. türündeki oluşan etkenlere devletin bakması gerektiğini söyler. Çapra İbni Haldun'un görüşlerine yer vererek Haldun'un sosyal güvenlikle ilgili devletin yapması gereken masraflarını şöyle sıralamaktadır. "Fakirlerin, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarını gidermek; onlara devlet hazinesinden maaş bağlamak, Kuran-ı Kerimi öğreten ve ezberleyenlere, amalara haklarını vermek, hazineye yük olmamak şartıyla Müslümanlar arasındaki hastalar için, içinde hastaları tedavi edecek doktorların ve nazik personelin bulunduğu hastaneler yaptırmak" (Çapra 1970: 114).

---

⁸⁶ Vela, devletin bireyler üzerindeki tasarrufudur.

Nakvi'ye göre, sosyal güvenlik islam ekonomisinin bir parçasıdır. Ona göre, ülkenin işsiz, ihtiyar ya da hasta olan her yurttaşı kazanma yetenekleri göz önünde tutularak makul bir gelir düzeyiyle güvence altına alınmalıdır. “Onların mallarından muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı” (Zariyat suresi, 19) Nakvi'ye göre, “Kuran’ ın bu apaçık emri, kaynakların zenginden fakire transferi için bir devlet mekanizması kurulması yolunda bir çağrıdır” (Nakvi 1985: 132).

Sağlam'a göre, islam sisteminde gelirlerin halk için toplanması bir esas olduğundan, bütçe fazlası gelirler büyük meblağlara ulaştınca, sosyal devlet anlayışı gereği fonksiyon alanına göre, divanlar aracılığıyla herkese maaş bağlanarak, sosyal güvenlik hizmeti sunulurdu. Ona göre, devletin varlık amacı, insanların güvenliklerinin sağlanması, adaletin temini, bireylerin hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasıdır. “İslâm devlet felsefesinde bireyler, müslim ve gayri müslim olmasına bakılmaksızın, sosyal güvenlik garantisi altındadırlar. Nitekim Hz. Ömer zamanında oluşturulan divanlar vasıtasıyla beytülmalde ödenen maaş sistemi bunun açık örneğidir. Gayri Müslim tebaa dahi bu maaştan faydalandırılıyordu. Hiç kimse açıkta kalmamak üzere herkese maaş bağlanmıştı. Çocuklar doğar doğmaz maaşa hak kazanır, gençler de maaşlarını geçimleri nispetinde asgari ölçüde alırlardı. Yetişkinlerde hayatları için lüzumlu olan asgari miktarı alıyorlardı” (Sağlam, <http://www.e-akademi.org/makaleler/hsaglam-2.htm>, 10 Ocak 2015'te erişildi.)

AED; vakıflara, meslek kuruluşlarına, ahlak toplulukları olmak üzere toplumun yararına olan kuruluşlara önem vermektedir. Nitekim toplumla ilgili kararların alınmasında AED, bu vakıflardan ciddi derecede faydalanır. Bu sistemde devlet ile vakıf vb. kuruluşlar birbirine bağımlıdır. Haliyle sosyal güvenlikle ilgili meselede birey, bağlı olduğu dayanışma gurubunca takip edilir. Ekonomik faaliyetini bu gurubun referansı ile yapar.

Sağlam'a göre islam hukuk doktrininde vakıf, "bir malın menfaatini insanlara tahsis edip çıplak mülkiyetini Allah'ın mülkü hükmünde kabul etmek ve böylece temlik ve temellükü ebediyen engellemek ve yasaklamak" şeklinde tanımlanır. İslâm hukuk bilginlerinin, İslâm kültür tarihinde, kaynağını İslâmî esaslardan alarak geliştirdikleri

sosyal müesseselerden biri de vakıflardır. Ona göre bu hukuk bilginleri, Müslüman toplumlarda, değişen şartlar ve gelişmelerin ortaya çıkarttığı ihtiyaçlara göre, toplumsal yapılar dikkate alınarak, zamanının en gelişmiş tekniği olan vakıf müessesini organize ederek (hukukî düzenlemesini yaparak) asırlar boyu sosyal hizmet alanına koymuşlardır. Ona göre islam tarihinde vakıflar, çeşitli alanlarda, zamanının imkan, şart ve ihtiyaçlarına göre şekillenip, günlük hayatın her sahasında yayılarak gelişmişlerdir. İhtiyaç duyulan her konuda, sosyal hizmet vermek amacı ile kurulan bu vakıflar, toplumda çok yönlü olarak sosyal güvenlik hizmeti veriyorlardı. Vakıfları sosyal güvenlik hizmeti vermeye yönelten en önemli saik, insanlara faydalı olan her hizmetin ibadet telakki edilmesi ile açıklanır. Bunun sonucu olarak vakıflar da, bir bakıma toplumun hayrına olan her sahada sağlam birer "*teminat*" ve "*sigorta*" vazifesi görüyorlardı (Sağlam, <http://www.e-akademi.org/makaleler/hsaglam-2.htm>, 10 Ocak 2015'te erişildi)

İslam, dayanışmaya önem verir. Yılmaz'a göre islam her şeyden önce bir cemaat dinidir. Cemaat, toplum yapısı içindeki en sıkı birlik olmayı ifade eder. Ona göre Hz. Peygamber, müslümanları bir binanın tuğlalarına benzetmiştir. Kuran bu prensibi birçok ayette vurgular. Bunlardan bir tanesi "Hepiniz Allah' ın ipine sımsıkı yapışın, dağılıp ayrılmayın" (Ali İmran suresi, 103). Yılmaz'a göre, islamda sosyal güvenliğin amacı, diğer sistemlerdeki gibi insanı bir üretim aracı görmesinden dolayı değil, insanın yaradılış gayesini gerçekleştirebilmesini sağlamak içindir. "Allah insanları, kendisine kulluk etsin diye yaratmıştır" (Zariyat suresi, 56) Yılmaz sosyal güvenliğin finans kaynaklarını zekat, sadaka, akile, nafaka, vakıf, kefare, kurban, nezir, ganimet ve fey olarak sıralamaktadır (Yılmaz 1991:185).

AED, gerek devlet eliyle gerek dayanışma guruplarıyla sosyal güvenlik açısından her türlü ihtiyaç sahibini dikkate alacak önlemleri almış gözükmektedir. Bu önlemler ile islam sisteminde devletin yapması gereken hizmetler arasında bir benzerlik söz konusudur. Ancak sigorta ile ilgili islam fakihleri arasında ihtilaflar vardır. Ayrıca AED'de emeklilerin alacakları pay, bulunmuş oldukları mesleki kuruluşlarca yaş, derece ve hizmet sürelerine göre hesaplanacaktır. Kimseden sigorta ve emeklilik adı altında prim alınmayacaktır. Nitekim bu durumun islam ekonomisi çerçevesinde

değerlendirilmesi zayıf bir durumdur. Çünkü islam ekonomisinde devlet; zayıf, güçsüz, çalışamayacak, ihtiyacını gideremeyecek insanlara yardım eder ve harcama yapar. Nitekim prim alınmayan bir sistemde hizmet süresince ve mesleki derece üzerinden hesaplanan emeklilik parasının çalışacak durumda olup ancak isteği doğrultusunda emekliye ayrılan insana verilmesi islam sistemi içerisinde ne kadar girer bilemiyoruz. Bu sebeple AED’de emeklilere verilecek payın, islam sistemi içerisinde devletin görevlerini göz önünde bulundurduğumuzda ne kadar doğru olduğunu saptayamamaktayız.

- *AED’de Üretim ve İslam Birliği’nin İslam Ekonomisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi:*

AED, üretime çok büyük önem vermektedir. AED’nin esaslarının çoğu bireyleri üretime teşvik edecek şekilde yapılmış ve de bu yolla işsizliğe, enflasyona çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Herkes ürettiği kadar tüketme hakkına sahiptir. Önceden tüketme hakkı üretmeyi taahhüt etmeyle gerçekleştirilebilir. Nitekim bu sistemin pratiğe yansıtılmasıyla faiz olmayacak haliyle fiyatlar ucuz olacak ve enflasyon söz konusu olmayacaktır. Çünkü piyasadaki para tedavülü mala ve hizmetlere karşı olacaktır. Dolayısıyla AED, hem ortaklık hem de üretim ekonomisi olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bu sistemde islam ülkeleri bir araya gelecek ve İslam Ortak Pazarı, İslam Ortak Para Birimi kurarak İslam Birliği kurulacaktır (Erbakan 2010).

İslam, üretime büyük önem vermektedir. Eskicioğlu’na göre emek harcama, çalışıp kazanma ve üretim yapma islam ekonomisinde ibadet kabul edilmiştir. Bu konuda ayette "Ey Muhammed de ki: Çalışınız! Çalışmalarınızı muhakkak Allah, Resülü ve müminler görüp değerlendireceklerdir" (Tevbe suresi, 105), "Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi işler yaparsa biz ona dünyada refah bir hayat yaşatırız ve onlara ücretlerini yaptıklarının en güzelinden öderiz" (Nahl suresi, 97), buyrulmaktadır. Ona göre, islam ekonomisinde herkes emek verip ürettiği şeye sahip olur. Kadın erkek, bütün üreticiler emeklerinin karşılığını hiç eksik ve noksan yapmadan tastamam alırlar. Bu hususta bazı ayetleri Aktaran: Eskicioğlu, islamın üretime ve de çalışana önem verdiğini söylemektedir. "Gerçekten sizin çalışmanız çeşit çeşittir" (Leyl suresi, 4). "İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur. Emeği yakında

görülecek ve sonra karşılığı ona tastamam verilecektir"(Necm suresi, 39-41), "Herkesin yaptıkları şeylerden derece derece hakları vardır. Allah onlara yaptıklarının karşılığını tam verir; kendilerine hiç haksızlık edilmez"(Ahkaf suresi, 19), "Kim inanmış olarak faydalı işler yaparsa onun çalışmasına nankörlük edilmez"(Enbiya suresi, 94), "Elbette biz işi güzel yapanların ücretlerini kaybetmeyiz" (Kehf suresi 30) (Eskicioğlu 1999: 28-30).

Tabakoğlu'na göre, islam çalışmayı ibadet ve cihad olarak görmüştür. Toplumun sıfatı ne olursa olsun çalışan kişilerden olması amaçlanmıştır. Ona göre islamda sermayenin sürekli olarak yatırım (ticaret) ve harcama (infak) çerçevesinde hareket etmesiyle, bütün toplumun gelir ve refahını yükseltilmesi istenmiştir. İslam, müslüman bireyi kazanç duygularına hapsederek dünyevi ihtiraslara kaptırmaz. İslam, ilkeleri itibariyle müslümanı ahlaklı kılar ve kanaatkar bir yapıya büründürür (Tabakoğlu 1987: 135-7).

Yücel'e göre, islam insanı helal yollardan çalışmaya teşvik eder. islam insanın boş durmasını hoş görmez ve insanı üretmeye teşvik eder. Nitekim Hz. Peygamber "Allah sanatkar olan mümin kulunu sever" buyurmaktadır. Yücel'e göre, "Hz. Ömer "İşsizliğin verdiği rahatlıktan sakın. Çünkü böyle bir rahatlıktan sarhoşluğun vereceği fenalıklardan daha fazlası gelir" sözlerinin kaytarmanın, neme lazımcılığın hiç doğru olmadığını belirtmektedir." Yücel'e göre üretimin artması, emek veriminin artmasıyla gerçekleşmektedir. Ona göre islam, emek verimini artırıcı ilkelere sahiptir (Yücel 1979: 71).

İslam Birliği meselesi, islam düşünürlerince dikkate alınmıştır. Özellikle islam ülkelerinin mevcut faizli düzenden kurtulabilmeleri ve uluslararası faizsiz bir finans sistemi kurabilmeleri için işbirliği içerisinde hareket etmeleri gerektiğini islam düşünürleri vurgulamaktadır. Mannan, bu konuyla ilgili olarak Avrupa devletlerinin ve de Amerikan'ın kendi bankacılık düzeni kurduklarını ve bu düzenden sermaye çekebilmenin faizle gerçekleşebileceğini belirtmiştir. İslam ülkelerinin faize bulaşmadan ve birbirlerine destek sağlayıcı finans sistemini oluşturmaları için İslam Kalkınma Bankasını işler hale getirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Mannan 1980:

331). Ayrıca Mannan, islam ülkelerinin bulunmuş oldukları coğrafi ve jeopolitik konum gereği zengin yataklara sahip olduklarını belirtmekte ve bu yatakların verimli kullanılabilmesi için gerekli bilim ve teknolojik bilgiye sahip olunması gerektiğini ifade etmektedir. Bu sebeple Mannan, müslüman ülkelerin ortak hareket etmesini gerektiğini ifade etmektedir (Mannan 1980: 468).

Tabakoğlu'na göre, islam ülkeleri kendilerine mahsus iktisadi sistemler geliştirmelidirler. Bu ülkeler kalkınmalarını Batı'ya bağımlı olmaktan çıkarmalı ve kendi ihtiyaçlarına uygun teknolojiler üretmelidirler. Ona göre, islam ülkelerinin ticari işbirliğini geliştirmeleri hayati bir zarurettir. Ticaret yapıları sömürge ticareti olma vasfından kurtarılmalı ve bir başka İslam ülkesinin ürettiği malı bile yabancı ülke aracılığıyla ithal etmekten kurtulmalıdırlar. Tabakoğlu'na göre, İslam ülkeleri aralarında “İslam Ortak Pazarı” kurmalı ve “Ortak Bir Para Fonu” oluşturmalıdır. Ancak islam ülkelerinin bunu gerçekleştirebilmeleri bir kimlik meselesi olarak görülmektedir. Çünkü Batı kültürü etkisi altına girmiş bazı islam ülkeleri bu kimlikten arınıp islami değerlere sarılması gerekir. Dolayısıyla islami kültüre hâkim olmayan ülkelerin işbirliğinden bir başarı elde edilmesi güç gözükmektedir. Fakat islam kültürünü benimseyen ve bünyesinde barındıran ülkelerin bütünleşmesi yeni bir medeniyet oluşturma yolunda atılacak ciddi adımlar olarak anılacaktır (Tabakoğlu 1987: 158).

Bütün bu düşünceler ve görüşler ekseninde Adil Ekonomik Düzen'in islami hassasiyetler çerçevesinde hazırlandığını tespit etmiş bulunuyoruz. Ancak tam manasıyla islam ekonomisi dememiz uygun olmayacaktır. Çünkü bu bölümde islam âlimlerinin ve islam düşünürlerinin ihtilaf etmiş oldukları meseleler vardır. Bunu değerlendirmek ilim meselesidir ve ayrıntıdır. Bu sebeple AED'nin sadece islami hassasiyetler nazarında hazırlanmış alternatif bir ekonomik sistem olduğunu ve islam ekonomisinin çoğu ilkesiyle bağdaştığını söyleyebiliriz.

3.3.2.3.2. Adil Ekonomik Düzen' in Arz Yanlı İktisat Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Adil Ekonomik Düzen, üretime büyük önem vermektedir. Temel ve genel esasları itibariyle ekonomik teşebbüsü sağlayacak bireyleri, üretime teşvik etmektedir. Bunun için faizsiz krediler temin etmekte, sermayenin üretime kanalize olması ve kaynak oluşturması için bireylerin tasarruflarını finans kuruluşlarına yönlendirmekte ve ortaklığı teşvik etmektedir. Ayrıca AED'de tek vergi prensibi vardır ve vergi üretim üzerinden alınmaktadır. AED'de haksız vergi yoktur. Bu sistemde gelir üzerinden vergi alınmamaktadır. Böylelikle piyasa işlev görecektir ve üretim canlanacaktır. Nihayet ihracat patlaması yaşanacak, fiyatlar ucuzlayacak ve ekonomi büyüme sağlayacaktır (Erbakan 2010).

AED'nin üretim odaklı politikası modern iktisatta arz yanlı iktisadın üretim teorisiyle benzerlik arz etmektedir. Arz yanlı iktisat Keynes'in talep odaklı teorisine tepki olarak ortaya çıkmış ve ekonominin üretimin artmasıyla büyüyebileceğini teorisinin temeline yerleştirmiştir. Arz yanlı iktisat, 1970'li yıllarda enflasyon ve işsizliğin aynı anda ve yüksek oranlarda yaşandığı "stagflasyon" probleminin ortaya çıkması ve Keynesyen modelin bu sorunu çözümleyememesi üzerine yeni bir teori meydana getirmiştir. Arz-yanlı iktisat yaklaşımında, iktisadi sorunlara talep cephesinden yaklaşan Keynesyen modelin aksine, ekonominin arz yönüne ağırlık verilmekte ve üretimin özellikle vergi indirimleri yoluyla teşvik edilmesi önerilmektedir (Savaş 2000). Bu teorinin kurucusu Amerikalı iktisatçı Profesör Arthur Laffer, vergi indirimleri sonucunda toplam piyasa üretiminin ve toplam vergi gelirlerinin artacağını savunmuştur. Laffer' in görüşleri, ABD'nde özellikle Wall Street Journal' un editörü Jude Wanniski' nin katkılarıyla kamuoyuna aktarılmış, bu görüşler, kısa sürede akademik çevrelerde de ilgi görmüş ve özellikle P.C. Roberts, N. Ture, M. Evans, A. Reynolds, B. Bartlett ve diğer bazı iktisatçılar tarafından ayrıntılı bir şekilde incelemeye alınmıştır (Özveren 2013: 3).

Arz yanlı iktisat Laffer'in ifadesiyle klasik iktisadın modern ifadesinden başka bir şey değildir. Arz yönlü iktisat temel olarak teşviklere dayanır. Teşvikler değiştiğinde

insanların davranışları da değişir. Eğer bir kişi daha cazip bir aktivitede bulunursa diğer insanlar da bu aktiviteyle ilgilenmeye başlayacaklardır. Aynı şey tersi için de mümkündür. Vergi, dolaysız kontroller (regulation), hükümet harcamaları ve devletin ekonomi üzerindeki bütün faaliyetleri üzerinde yapılacak kapsamlı değişiklikler, kişileri teşvik eder ve davranışlarını değiştirir” (Güngör 1998).

Arz yanlı iktisat, bütün iktisadi sorunların arz kaynaklı olduğunu kabul eder. Arz-yönlü iktisatçılara göre devletin ekonomideki rolü en aza indirilmeli, kamu harcamaları azaltılmalı ve tasarruf-sermaye birikimini yavaşlatan vergi yükleri hafifletilmelidir. Bunun için de, arz-yönlü iktisadın temel politik aracı olan “vergi oranları” önem taşımaktadır (Savaş 2000: 956). Brunner’ e göre, düşük vergi oranları ekonominin büyümesi için gerekli ve yeterli koşuldur. Bunun nedeni, düşük vergi oranlarının çalışma arzusu, tasarruflar ve yatırımlar üzerindeki teşvik edici etkisiyle üretimi arttırarak vergi matrahını daha da genişletecek olmasıdır (Brunner 1982, Aktaran: Eriç 2009: 14).

Karabulut’a göre, bu teorinin kurucusu olan Laffer, piyasada üretimin artmasını vergilerde yapılacak indirimle bağlamış ve vergi oranları ile vergi gelirleri arasında geometrik bir bağ kurarak piyasadaki üretime etkisine değinmiştir. Laffer’in bu çalışması akademik çevre tarafından “Laffer Eğrisi” olarak adlandırılmış ve ilgi görmüştür. Laffer, görüşleri ile talep-yönlü iktisat politikasını (Keynesyen iktisat politikasını) eleştirmiş, bunun yerine "her arz kendi talebini yaratır" şeklinde formüle edilen Say Kanunu'nu tekrar gündeme getirmeye çalışmıştır. Laffer’e göre çağdaş iktisadi sorunların temelinde, üretimin talebe cevap verememesi yatmaktadır. Laffer, üretimi teşvik edecek en önemli iktisat politikasının ise "vergi indirimleri politikası" olduğunu savunmuştur (Karabulut 2006: 367). Laffer’e göre vergi indirimleri uzun dönemde bireyleri tüketim yerine tasarrufa, boş durma yerine çalışmaya yönelterek vergi gelirlerini ve toplam piyasa üretimini arttıracaktır. Vergi oranlarının indirilmesi ile görece fiyatlar pozitif şekilde etkilenecek ve bu etki toplam piyasa üretiminin (GSYİH) artması ile sonuçlanacaktır (Doğan 2008: 8). Arz yanlı iktisadın vergi indirimi ile ilgili politika önerisiyle ekonomideki faiz, enflasyon, GSMH ve Yatırım araçları

etkilenmektedir. Şöyle ki; Arz yanlı iktisatçılara göre; (Akdiş, <http://makdis.pamukkale.edu.tr/Mak12.htm>, 10 Ocak 2015'te erişildi).

- Vergilerde yapılacak bir indirim Yatırım/GSMH oranının artmasına ve sonuçta produktivitenin artmasına yol açacaktır.
- Gelir vergisindeki bir azalma emeğin istihdam edilme isteğini ve çalışma gayretini arttırır. Böylece emek arzı artar.
- Üretim kapasitesinin artması sonucu arz yetersizliğinden doğan enflasyonist baskılar hafifler ve enflasyon oranı düşer.
- Üretim kapasitesinin artması, ayrıca mal ve hizmet ihracatını arttırır. Bu artış, ödemeler dengesini düzenleyecek milli paranın değerini yükseltir. Bu durumda ithalat ucuzlatacağı için, dolaylı olarak enflasyon hızı azalır.
- Düşük gelir vergisi oranları, toplu sözleşmelerde istenen ücret artışlarını da azaltır. Çünkü istenen artışlar genellikle vergi sonrası gelirle ilgili olduğu için, vergi oranları düşünce işçinin eline geçen ücret artacağından, zam istekleri de az olur. Bu enflasyon hızını yavaşlatır.
- Enflasyon hızını azalması geliri, dolaylı olarak da tüketim, üretim ve istihdamı arttırır.

Arz yanlı iktisadın bu görüşleriyle AED'nin hem üretim hem de vergi ile ilgili görüşleri örtüşmektedir. Arz yanlı iktisatçılar ekonomik büyümeyi üretimin artmasına bağlamaktadırlar. Arz yanlı iktisatçılar üretim sonucunda ihracata önem verirler. AED'de de üretim önemlidir. AED'de yatan temel ve genel esasların çoğu üretimin teşvikine yol açmaktadır. Ayrıca verginin üretim üzerinden alınması, gelirden vergi alınmaması ve bu sistemde faizsiz kredilerin olması üretimi artırıcı politikalar olarak söylenebilir. Bu açıdan bakılırsa AED ve Arz yanlı iktisat arasında bir benzerlik kurmak mümkündür. Fakat Arz yanlı iktisat bir neo-liberal iktisat kuramı olması sebebiyle faizi, vergi çeşitlerini, devletin matbu müdahalesinin minimum seviyede olmasını kabul eder. Arz yanlı iktisat Keynesgil talep politikalarının stagfasyona sebebiyet vermesiyle bir tepki olarak ortaya çıkmış ve neo-liberal politikalar çerçevesinde arzı artırıcı politikalara başvurulmasını önermiştir. Arzı engelleyici araç olarak da vergi sistemini görmüş ve bununla ilgili iyileştirici politikalara gidilmesini telkin etmiştir. Bu sebeple sadece arz yanlı iktisadın üretim odaklı politik düşünceyle AED'nin üretime verdiği önem

arasında bir benzerlik kurmuş olduk. Aksi takdirde AED'yi kapitalist sistem olan Neoliberal kurama oturturma gibi bir durum söz konusu değildir.

3.3.2.3.3. Adil Ekonomik Düzen'e Getirilen Eleştiriler

Adil Ekonomik Düzen, kapitalizm ve sosyalizm dışında islami hassasiyetler üzerinde kurulmuş alternatif bir ekonomik sistemdir. AED'nin 80'li yıllarda gündeme gelmesiyle birlikte RP, bu sistemi parti programının içerisine almış ve seçim beyannamelerinde Adil Düzen'in kurulacağına işaret etmiştir. Adil Ekonomik Düzen, Erbakan tarafından popülerize edilse de arka planda Arif Ersoy, Süleyman Karagülle ve Süleyman Akdemir gibi isimler Adil Düzen teorisinin oluşmasında ciddi emekler harcamışlardır.

RP'nin gündeme getirdiği Adil Düzen, akademik ve araştırmacı çevre tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Adil Düzen'i kapitalist düzen olarak gören yazarlar olmakla birlikte, sosyalizmin etkisinde kalmış bir sistem olarak gören yazarlar, hatta islam ekonomisine benzetilmeye çalışılan ancak beşer bir sistem olduğunu söyleyen islam düşünürleri de vardır. Adil Düzen'in en çok eleştirilen yönü piyasa sistemidir. Çoğu yazarın görüşü, Adil Düzen'in piyasayı çok basite aldığı yönündedir.

Çınar'a göre AED, bir serbest piyasa düzeni olma iddiasındadır. AD'de de "ülkenin her yerinde herkese aynı fiyat uygulanır" düşüncesi yatar. Ona göre, "Tam rekabet piyasası hariç hiçbir 'piyasa' da fiyatlar her yerde aynı olmamıştır. Fazla kâr etmek isteyenleri, spekülörleri vb. bir kenara bırakırsak ki İslâm bunları önlemeyi 'Müslüman adam' (Homo İslamicus) kavramına bırakmıştır, bir malın arzı talebini karşılamaya yeterli olsa dahi her mal her talep edilen yerde üretilmediği için ve taşıma maliyeti diye malın fiyatına eklenmesi gereken bir ek maliyet olacağı için bütün fiyatların her yerde aynı olmasını beklemek doğru olmayacaktır." Ona göre, bütün fiyatlar her yerde aynı olabilir. Bunun için devlet, örneğin taşıma maliyetini, sübvanses etmesi gerekir. Fakat Çınar'a göre, bu pek adaletli olmayabilir, çünkü kimin parasıyla kimin sübvanses edildiği ve bunun islama göre ne kadar adaletli olduğu gibi bir soru çıkacaktır ortaya. Kaldı ki bu, aslında serbest piyasadan bir sapmadır. Çınar'a göre,

verilen buğday örneğinden anlaşıldığı kadarıyla, fiyatların her yerde aynı olması için önce belli bir kalem maldan ülkenin toplam ihtiyacının ne olduğu saptanacaktır. “Fakat benim X malından gelecek yılki, hatta yarınki, talebimin ne olacağını nasıl saptanacak? Piyasa eğer serbest olacak ise böyle bir şey mümkün değil. Böyle bir saptama yapıldığı zaman en iyi ihtimalle insanların hangi maldan ne kadar tüketeyeğine devlet tarafından karar verilmesine yol açacaktır. Bu da her fırsatta eleştirilen sosyalist sistemin yıkılmasına sebep olduğu iddia edilen serbest-olmayan piyasanın ta kendisidir” (Çınar 1994).

Önder’e göre RP, Adil Düzen teorisinde faize doğrudan yer vermekte ancak bir tür iskonto oranı olarak faizi sisteme dahil etmektedir. Finansal alanda, faizin yerine “kar ortaklığı” kavram ve uygulaması öngörülmektedir. Önder’e göre AD’de devlet, vergi kurum ve kavramlarına farklı yaklaşmaktadır. Devlet hizmetleri özel üretime katkı yapan bir tür girdi olarak görülerek, sadece bir tür girdi niteliğindeki kamusal hizmetler, kamu faaliyeti içine alınmaktadır. Önder, gelir dağılımını düzeltici hizmetlerin vakıflar vb. gibi cemaat ilişkileri bağlamında halledilmesi gerektiğine inanan Refah’ın, nihai hizmet niteliğindeki sair kamu hizmetlerini nereye koyduğunu belirsiz görmektedir. Önder’e göre Adil Düzen, kaynak dağılımı, gelir dağılımı ve teknolojik atılım açılarından kayda değer politikalar getirememiştir. Ona göre, Adil Düzen’in mantığı, ilk sanayi dönemi modeli olan işletmelere dönülmesidir (Önder 1998: 121-160).

Şen’e göre Adil Düzen, eşitsizliği temel alan, özgürlükleri sınırlayan, otoriter bir projedir. Şen Adil Düzen’in çalışmaya teşvik ettiğini ve bu düzende işçilere çok büyük bir iş düştüğünü ifade etmektedir. Bu durum insanı araç haline getirmekte ve insan doğasını büyük bir tahribata uğratmaktadır. Ona göre, ekonomik ve siyasal eşitsizliğin doğal olduğunu kabul eden anlayışın getireceği iş seferberliğinin, taban inisiyatifiyle hiçbir ilgisi olmayacağı gibi, varacağı yer bürokratik, otoriter ve totaliter bir düzendir. Şen’e göre Adil Düzen’de çok çalışıp kazananlarla, yeterince çalışmayıp kazanamayanlardan oluşan bir toplum söz konusudur. Adil Düzen’de insanlar bu durumun bilincine varmalı ki toplum kargaşaya sürüklenmesin. Haliyle bu düzende yoksulluğa mahkûm olanlar çalışmayanlardır. Bu sistemde mülkünü koruyanların aktif

olması istenirken, yoksulların mülksüzlerin durumları için kendilerinden başka sorumlu aramamaları ve toplumu düzensizliğe itmemeleri söylenir (Şen 1995: 103-113).

Şen'e göre Adil Düzen'de serbest piyasa kuralları sadece sermaye lehine geçerlidir. Bu sistemde işçileri meslek kuruluşlarınca iş sahibi olabilecekler. Meslek kuruluşundaki yöneticiler Adil Düzeni koruyacak ve işçinin aristokratları işlevini görecekler. Ücret tespiti, bürokratik tarzın gelişmesini sağlamaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bu sistemde işçi, bürokratik mekanizmanın insiyatifine bırakılmıştır. Adil Düzen'de "inançlı kadrolar" ın bu mekanizmayı yürüteceği savı da bürokratik örgütlenmenin ideolojik işlevi olacağını göstermektedir. Yani bu sistemde demokrasi ve eşitsizlik söz konusu değildir (Şen 1995: 103-113). Şen Adil Düzen sisteminin bir nevi felsefesini eleştirmiş ve de Adil Düzen'in bir kapitalist düzen olduğunu ifade etmiştir.

Özel'e göre Adil Düzen, serbest piyasayı çok basite almaktadır. Ona göre piyasada sadece buğday veya tarım ürünleri yoktur. Milyonlarca insan, günün her saatinde, isteklerine göre değiştirme hakkına sahip oldukları mal talepleri ve mal arzlarıyla piyasaya çıkarlar. Bu kadar karmaşık bir süreç, hiçbir bilgisayar ve benzeri aygıtla zaptedilemez. Ona göre, "Ürettiğimiz ayakkabı, gömlek, çikolata, lastik, limon, portakal, çanta, masa, yağ, televizyon, buzdolabı gibi binlerce sınai mal veya tarımsal ürünü, yine binlerce hizmet şeklini, önce o mal veya hizmetle alakalı kuruma götüreceğiz, kurumda bizi bekleyen uzmanın önündeki bilgisayarda o mal veya hizmetle alakalı "memleket ihtiyaç miktarı" ve de onunla mütenasip "memleket talebi" mevcut olacak, hemen bize "mutasavver" bir genel ihtiyaç ve "gerçek" bir ferdi arza dayanarak, "adil fiyat" söylenecek, fiyatı kabul edersek senedimizi alıp evimize döneceğiz. Sonra bozdurup bozdurup harcayacağız." Bu uygulama Özel'e göre, iyi niyetli ancak imkânı sıfır bir durumdur. Kapitalizm ve sosyalizm dışında üçüncü bir yol olarak ifade edilen islam sistemi, Adil Düzen tarafından benimsenmiştir. Ancak Kapitalizm'de var olan serbest piyasanın faydalı yönlerini tanzim etmek amacı taşıyan Adil Düzen'de serbest rekabet yerine bir takım uzmanlar tarafından yönlendirilen bir ekonomi mevcuttur. Nitekim sosyalizmi reddeden Adil Düzen, bu uygulamasıyla ona benzeyen bir görünümü teşkil eder. Fiyatlar bilgisayarlar neticesinde rasyonel olarak belirlenir. Ayrıca ürünün vakfa teslim edilmesi ve karşılığında senet alınması örnekleri

genellikle tarım ve hayvancılık üzerinden olmuştur. Özel'e göre Adil Düzen'de devlet, müteşebbis, tesis sahibi ve işçi' nin üretilen ürün üzerinden ortaklık üzerine pay alması da uygulanabilecek bir durum değildir (Özel 1997: 325-8).

Zaim'e göre Adil Düzenin iktisadî modeli, islam ekonomisi çalışmaları açısından faydalı ve yapıcıdır. Bu aşamada, ne ideal teorik yapının bütünü, ne muhtelif bölümleri hususunda islam iktisatçıları ve fakihler arasında bir ittifak oluşmamıştır. Ona göre bu modeli hazırlayanlar, islam dünyasının bu sahada yapılmış çalışmalarından, yayınlarından ve fikirlerinden faydalanmamışlardır. İslam ekonomisi ile ilgili bibliyografik kaynakları ihmal etmişlerdir. Ona göre, iktisadi konularda bir dünya görüşünü ifade eden modelin genel ve makro seviyedeki prensiplerini ortaya koymak yerine bir modelde yer almaması gereken teferruata ve spesifik konulara dalınmıştır. İktisadi modelin iktisadi hayatın tedarik, üretim, pazarlama, satış, tüketim, bölüşüm gibi çeşitli safhalarına hakim olan temel prensip açıklık kazanmamıştır. Piyasa mekanizmasını ve pazar ekonomisini prensip olarak esas alan, müslüman insan modeline dayalı ferdi hürriyet ile merkezi planlamaya dayalı bir ekonomi modeli arasında kalan muallak bir yapı geliştirilmiştir. Bu muallaklık buğday ambarları, fiyat tesbit mekanizmaları vs. gibi lüzumsuz birçok teferruatın modele ithal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Halbuki modele esas prensiplerin belirtilmesi, uygulamanın tatbikata bırakılması gerekirdi. Aynı şekilde modelde vergi vb. çeşitli politikalar ile ilgili lüzumsuz teferruata dalınmıştır, halbuki Adil Düzen'de vergide adalet prensibi ile yetinmek, teferruatı modelde değil, uygulamada düzenlemek cihetine gidilmelidir. Bu sebeplerle Adil Düzen'in uygulanabilirliği zayıftır ve Adil Düzen'in tekrar masaya yatırılıp yeniden şekillenmesinde fayda vardır (Zaim, <http://www.akevler.org/#Kitaplar/74>, 11 Ocak 2015'te erişildi).

Karaman'a göre, Adil Düzen kağıt üzerinde dengeli ve tutarlı gözüktüğü de bir çırpıda uygulanması mümkün değildir. Karaman'a göre AED'de, ortaklıklarda ticaret yapmak üzere oluşturulacak ortaklıklar ve ticaret faaliyeti hakkında ne düşünüldüğü kapalıdır. Ona göre AED'de, tek vergi prensibinin olmasıyla oluşabilecek vergi açıkları neticesinde Adil Düzen'de farklı vergi almak meşru görülmelidir. Bu islama aykırı bir durum değildir. Ona göre, zekât bir ibadet-vergidir. Zekât alacak mallar, miktarlar ve

sarf yerleri ilgili naslarla belirlenmiştir. Devletin mükelleflerden zekatı toplaması ve yerine sarf etmesi gerekir. Zekât bütçesi ayrı tutulmalı, devlet zekatın sarf yerlerine diğer gelirlerden harcama yaparsa, bunun karşılığını zekat bütçesinden (veya fonundan) genel bütçeye aktarmalıdır. Zekât konusu Adil Düzen broşüründe yer almamıştır. Ona göre, selem konusuna fazla ağırlık verilmiş ve ondan çok şey beklenmiştir. Tarihte yapılan selem uygulamasında, ödeme peşin yapıldığı için fiyatlar durmadan kırılmış, üretici zarar etmiş ve ekonomiyi menfi olarak etkilemiştir. Fıkıh kitapları bunlarla ilgili şikâyetleri aktarmaktadır. Dolayısıyla AED, selemden meydana gelebilecek sakıncaları engelleyecek bir durumlara yer vermemiştir (Karaman, <http://www.akevler.org/#Kitaplar/74>, 11 Ocak 2015'te erişildi).

Karaman'a göre, üretilen malların satıma arzından önce ambarlara teslim edilmesi büyük külfet ve sıkıntılara yol açacaktır. Bunun yerine üretimin mahallinde tespiti, incelemesi ve paylaşımı yapılmalıdır. Ona göre, mülkiyet bahsinde toprağın, madenin, ormanların ve meraların mülkiyetinin devlete ait olduğu zikredilmektedir. Bu dört servette özel mülkiyete yer verilmediği anlaşılmaktadır. Hem hukuki, hem dini, hem de tatbikat bakımından bu anlayış önemli problemler getirecektir. Emekli olabilmek için belli bir çalışma süresi ve yaş haddinin bulunmaması adil değildir. Bu uygulama hem işçi sıkıntısına, hem de sigorta fonunda darlığa sebep olur. Bu sebeple emeklilik ya yaşa yahut da hizmet süresine, güç ve kudrete bağlanmalıdır. Çalışma gücü olduğu halde çalışmayan, işsiz kalan veya emekli olan kimseler maaş bağlanmasının şer' i bir dayanağı yoktur. Sonuç olarak Karaman Adil Düzen'in islamın bazı ilkelerine yer verdiği, bir bütün olarak ele almadığını iddia etmektedir. Ona göre Adil Düzen, islami ilkeleri göz önünde bulundurmakla beraber, beşeri bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple, islami bir hayat tarzı veya günümüz insanlar için İslam'ın devlet sistemi olarak sunmak mümkün değildir (Karaman, <http://www.akevler.org/#Kitaplar/74>, 11 Ocak 2015'te erişildi).

Sonuç olarak Adil Ekonomik Düzen'e getirilen eleştirilerin geneli piyasa mekanizmasıdır. Bu yazarlar piyasa mekanizmasının basite alındığını ifade etmektedirler. Ayrıca Adil Düzen'in islam ekonomisi çerçevesinde değil, islami ilkeleri

dikkate alan beşeri bir model olduğunu islam düşünürü olan Hayrettin Karaman belirtmektedir.

Bununla ilgili olarak 90'lı yıllarda RP'den Milletvekili ve Bakan olan Şevket Kazan bir özeleştiriyi yaparak Adil Düzen'in halk seviyesinde ve basit bir şekilde anlatıldığı, akademik ve araştırmacı kesimin Adil Düzen'i bu sebeple basit bir model üzerinden değerlendirdiğini ifade etmektedir. Bunun RP'nin o dönemdeki bir eksikliği olduğunu söylemektedir (Kazan 2004b).

3.3.2.3.3. Refahiyol İktidarı Politikalarının Değerlendirilmesi

Refah Partisi, gerek belediyecilik hizmetleri ve gerek Adil Düzen söylemi sayesinde 1995 genel seçimlerinde en yüksek oy oranına sahip olmuştur. RP'nin bu oy oranını almasında o dönemde diğer siyasi partilerin itibarlarını kaybetmesi, yolsuzluk, ekonomik krizler önemli rol oynamaktadır. Yolsuzluk ve rüşvete karşı RP'nin Adil Düzen sloganı ve bunu "iş yapan bürokrasi ve temiz şehir" çerçevesinde yerel yönetimlerde başarılı şekilde uygulaması halka umut vermişti (Yavuz 2005: 598).

RP'nin seçimlerden sonra geç de olsa iktidara gelmesi, söylemlerini pratiğe yansıtması adına büyük bir fırsattı. Nihayetinde RP, DYP ile koalisyon kurarak iktidarı elde etti. Ancak iktidara geldikten sonra Adil Düzen⁸⁷ söylemi terkedilmiş yerine "Rant Ekonomisi değil Reel Ekonomi" söylemi geçmişti. Hatırlayacak olursak Erbakan, Adil Düzen söyleminde rant ekonomisinin sakıncalarından ve sömürü sisteminden bahsetmiş ve bunun çözümü olarak da üretim ekonomisine geçişi önermişti (Erbakan 2010). Refahiyol'da reel ekonominin kullanılmasındaki en önemli amaç üretimin artması yönündeydi. Ancak bu reel ekonomiyle birlikte Refahiyol' un mevcut finansal araç olan ve her zaman karşı çıktığı faiz meselesine çözüm getirmesi gerekmezdi. Refahiyol bu sorunları karma ekonomi politikaları uygulayarak çözüme kavuşturmaya çalışmıştır.

---

⁸⁷ Bunun sebebini Arif Ersoy şu şekilde söylemektedir. "DYP'nin RP ile koalisyona girişmesinde önemli bir şartı vardı. Bu şarta göre Erbakan Adil Düzen söylemini iktidardayken kullanmayacaktı."

Türkiye'deki hükümetlerin makroekonomik performanslarını ölçen bazı yazarlar 54.Hükümetle ilgili olumlu görüşler sunmuşlardır. Bununla ilgili öncelikle dönemin verileri Tablo 3.7'ye yansıtılacak ve sonrasında bazı yazarların değerlendirmelerine yer verilecektir.

Tablo 3.7: 1995,1996 ve 1997 Ekonomik Göstergeler (Erdem, Şanlıoğlu ve İlgin 2009)

	1995	1996	1997
Tarım(Yüzde)	14,4	14,0	12,7
Sanayi(Yüzde)	27,7	27,7	28,1
Hizmetler(Yüzde)	57,9	58,3	59,2
GSMH(Yüzde)	8,0	7,1	8,3
M1/GSMH(Yüzde)	4,94	5,99	5,38
M2/GSMH(Yüzde)	16,00	19,53	19,25
İşsizlik Oranı(Yüzde)	7,6	6,6	6,8
TEFE(Yüzde)	88,5	74,6	81,0
TÜFE(Yüzde)	93,6	79,4	85,0
Harcamalar/ GSMH	21,78	26,31	27,19
Gelirler/GSMH	17,75	18,04	19,56
Gelir-Gider Farkı/GSMH	-4,02	-8,26	-7,62
İhracat(Milyon Dolar)	21.637	23.224	26.261
İthalat (Milyon Dolar)	35.709	43.626	48.558
Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	-14.703	-20.403	-22.340
Yabancı Sermaye Girişi (Milyon Dolar)	2.938	3.837	1.678
Özelleştirme Gelirleri(Milyon Dolar)	515	292	466

Erdem, Şanlıoğlu ve İlgin'e göre, 54.Hükümet toplam bir yıl iktidarda kalabilmiştir. Bu dönemde siyasi çalkantılar, 28 Şubat-30 Haziran arası dönem uygulamaları, hükümet içi ve hükümet ordu arası mücadelenin yaşandığı problemler, Refahiyol hükümetinin ekonomi politikalarını değerlendirme açısından güç bir durum meydana getirmektedir. Onlar'a göre, büyüme oranlarında ciddi yükselişler elde edilmiş ve kamu ortak hesabıyla geçici bir süre faizler düşürülmüştür. 1997 yılında tarımda düşüş yaşansa da sanayi ve hizmetler sektöründe iyi bir performans yakalanmıştır. Onlar'a göre, enflasyon oranlarında dikkate değer olumlu bir gelişme gözlenmemiştir. Kamu gelir-gider farkı daha önceki dönemler göre artmış, reel harcamalar kısılamamıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı oldukça düşük seviyelerde seyrederken, cari işlem açıklarında daha önceki yıllara oranla gözle görülür bir değişim olmamıştır. İşsizlik oranında ekonominin de büyümesiyle birlikte önemli bir düşüş söz konusudur ve bu çok olumlu bir gelişmedir. Doğrudan yabancı sermaye girişinde

önemli bir değişme kaydedilmezken, kısa vadeli girişlerde artış söz konusudur. Özelleştirmelerde de önemli bir değişme söz konusu değildir. Onlar'a göre, 54. Hükümet döneminde konsolide bütçeden sosyal güvenlik sistemine ayrılan payda artışların yaşanması ve de memurlara, emeklilere yapılan zamlar gelir dağılımındaki olumsuz durumu az da olsa düzeltmiştir (Erdem, Şanlıoğlu ve İlgün 2009: 261-287).

Kibritçioğlu, Aralık 1987 – Nisan 2007 arası iktidarda bulunan hükümetler arasında ekonometrik bir analiz yapmıştır. Bu analizde kullanılan veriler; Enflasyon oranı, İşsizlik oranı, İmalat sanayi üretim endeksindeki artış oranı, Cari hesap fazlası / GSYİH, Faiz Haddi, Kamu kesimi borçlanma gereği / GSYİH, Cari reel efektif döviz kurunun uzun dönem denge değerinden uzaklık derecesi, Döviz tevdiat hesapları / M2 para arzı, Toplam dış borç stokundaki artış oranı, İMKB Ulusal 100 Endeksindeki artış oranı olarak sıralanmıştır. Kibritçioğlu'nun bu verilerden elde ettiği sonuca göre, görece en başarılı makroekonomik sonuçlar elde etmiş olan hükümet olarak, 366 gün ömürlü 54. hükümet (Erbakan hükümeti, 28.6.1996 – 30.6.1997) öne çıkmaktadır. Refah Partisi – Doğru Yol Partisi ortaklığıyla kurulan 54. hükümet (Refahyol Hükümeti), ortalamanın altında ömre sahip bir hükümet olmasına rağmen, devir aldığı bozuk göstergeleri iyileştirmede oldukça başarılı olmuştur (Kibritçioğlu 2007).

Ankara Ticaret Odası (ATO), 1983 Aralık ayı ile 9 Kasım 2002 tarihleri arasında geçen yaklaşık 18 yıllık süre içerisinde iktidara gelen 8 hükümeti, çeşitli ekonomik göstergeler yoluyla performans değerlendirmesine tabi tutmuştur. ATO'nun yapmış olduğu performans değerlendirmesinde 54. Hükümet fiyat ve kur istikrarının sağlanması, işsizliğin azaltılması, dış ticaret dengesinin sağlanması, turizm gelirlerindeki artış, dış borç ve kamu borcunun azaltılması gibi konularda en başarılı hükümet olarak değerlendirilmiştir (Efe ve Rumeli 2002).

Akel'e göre, Refah hükümetiyle önceki hükümetler arasında bir mukayese yapıldığında, Refah hükümetinin, özellikle ekonomi alanında diğer hükümetlere göre daha başarılı olduğunu söylemektedir. Ona göre, Refahyol'un işbaşında olduğu bir yıllık sürenin sonunda, ortaya çıkan ekonomik göstergeler, bunu ortaya koymaktadır. İktidarda kalınan sürenin neredeyse yarısının darbe söylentileri ve tartışmaları ile

geçirilmesine rağmen, enflasyonda yüzde 6'lık gibi bir düşüşün sağlanmıştır. Akel'e göre, hükümet devralındığında ekonomik veriler gerçekten de kötüydü ve bu durum Refahyol iktidarıyla iyileştirilmiştir (Akel 1999: 65).

Berksoy'a göre, RP-DYP koalisyonunun iktisadi performansı göre üç özellikle açıklanmaktadır. Bunlardan birincisi bu hükümetin ekonomideki dönüşüm ve piyasalaşmanın gereklerine uymadığı, popülizmi tırmandırarak istikrarsızlığı arttırdığıdır. İkinci özellik Refahyol'un parasal alandaki tercih ve yaklaşımındaki kararsızlıktır. Bu da hem iktisadi iklimin hem de finansal göstergelerin dalgalı bir seyir izlemesi, yani istikrarsızlığın büyümesi sonucunu doğurmuştur. Üçüncü bir özellik ise Refahyol'a siyasal tepkinin somutlaştığı son dönemde iktidarın ekonomide de nefesini tüketmiş olduğudur (Berksoy 1997: 13). Ayaydın'a göre ise Refahyol'un gelmesi tedirginlik meydana getirirse de faiz oranlarındaki düşüş ekonomideki beklentileri olumlu yönde etkilemiştir (Ayaydın 1997). Heper'e göre, faiz oranlarında düşüş yaşanması, devlet borçlanma vadesinin uzatılması, ekonomide kalıcı adımların atılması, özelleştirmeyle ilgili gelirin üç ayda artış göstereceği, iyimserlik havası yaratmıştır (Heper 1997).

Sonuç olarak 54.Hükümetin ekonomi politikaları değerlendirmelerinde farklı görüşler olsa da genel kanı olumlu yöndedir. Refahyol hükümeti kısa dönemde, karma ekonomik sistemi kullanmış, ekonomik göstergelerde iyileştirmeler sağlamış ve de faizle samimi mücadele etmiştir. RP, Adil Düzen söylemini ekonomi politikasına geçirmemiş ancak Adil Düzen söylemini farklı yansıtma adına "Reel Ekonomi" sloganını kullanmıştır. Bu doğrultuda politikalar ve göstergeler itibarıyla Refahyol'un kısa sürede ekonomiye canlılık kattığını söylemek mümkündür.

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

Türk siyasal hayatına milli görüş hareketi ile önemli yer edinen Necmettin Erbakan, ekonomik ve siyasal söylem itibariyle kapitalizm ve sosyalizme karşı alternatif bir iktisadi sistem geliştirmiştir. Bu araştırmanın çıkış noktasını Erbakan'ın geliştirmiş olduğu bu alternatif iktisadi sistem oluşturmuş ve bu iktisadi sistemin uygulamaya ne kadar yansıtıldığı dikkatlice incelenmiştir. Yaptığımız araştırmalarda Erbakan'ın alternatif olarak 1960 yılından ölümüne kadar savunmuş olduğu iktisadi sistemin islam ekonomisi ile bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Çünkü Erbakan, söylemlerinde bu sistemi açıklarken islami kavramlara önemli derecede yer vermektedir. Bu sebeple öncelikle Erbakan'ı bu söylemlere sevk eden nedenler birinci bölümde araştırılmış, ailesinin ve bağlı bulunmuş olduğu tasavvuf hareketi Gümüşhanevi tarikatının (veya Nakşibendilik tarikatı) Erbakan üzerinde önemli derecede etkili olmuştur.

Ailesi Erbakan'ı sağlam islami eğitim alması için hocalara teslim etmiş, lise ve üniversite dönemlerinde Gümüşhanevi tarikatının vermiş olduğu eğitimle yoğrulmuştur. Erbakan'ın islami kişiliğinin oluşmasında, almış olduğu aile ve tasavvuf terbiyesi çok önemlidir. Özellikle Nakşibendilik geleneğinin Osmanlı dönemine dayanması ve devletle sıkı bir ilişki içerisinde olması, Nakşibendiliğin siyaset ile olan bağımlı ortaya koymaktadır. Nakşibendilik, ülke yönetiminde islamiyeti bilen ve uygulayan müslüman yöneticilerin olmasını istemektedir. Bu sebeple Nakşibendiliğin devamı olan Gümüşhanevi tarikatı üniversite öğrencilerine önem vermekte kendi bünyesinde bu öğrencilere eğitim vermektedir. Bu öğrencilerden bir tanesi de Necmettin Erbakan'dır. Erbakan'ın yetişmesinde hocası Mehmet Zahit Kotku'nun katkıları büyüktür ve siyasete atılmasında önemli bir kişiliktir.

Erbakan, eğitimi için Almanya'da bir dizi araştırma yapmaya gitmiş ve Almanya'nın kalkınma modelinden etkilenmiştir. Bu dönemde dünyada sanayileşme ile kalkınma sağlandığı için birçok gelişmiş ülke sanayileşmeyi tamamlamaya çalışmaktaydı. Nitekim Erbakan da Türkiye'nin sanayileşmesini istemekte ve bunun için Türkiye'ye gelerek faizsiz bir sistem üzerine kurulu ve kar ortaklığı sistemine dayanan Gümüş Motor A.Ş.'yi kurarak yerli motorun üretilmesine katkı sağlamayı hedeflemiştir. Gümüş Motor'un kurulmasında bağlı bulunmuş olduğu Gümüşhanevi tarikatının da etkisi büyüktür. Nakşibendilik tarikatı, Osmanlı döneminde de yardım sandığı kurarak faizsiz bir modelin oluşturulması için dayanışmaya dayanan fiili adımlar atmıştır. Ancak Gümüş Motor'un dönemin hükümetleri tarafından ithalata karşı korunamaması Gümüş Motor'un devredilmesine sebep olmuştur. Gümüş Motor'la özel sektör tecrübesini yaşayan Erbakan, yerli sanayinin korunmadığını tespit etmiş ve sanayileşmenin sağlanması için Odalar Birliği yönetimine sonrasında ise başkanlığına geçmiş ancak dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından görevinden uzaklaştırılmıştır.

Erbakan, sanayileşme düşüncesiyle ekonomik söylemlerini siyaset öncesinde yavaş yavaş oturtmuş ve odalar birliği başkanlığı görevinden uzaklaştırılmasından sonra siyasete atılmaya karar vermiştir. Erbakan'ın siyasete atılmasında sanayileşme fikri, odalar birliği süreci, bağlı olduğu Gümüşhanevi tarikatının ve hocası Mehmet Zahit Kotku'nun teşviki ve dönemin muhafazakar partisi Adalet Partisi'nin Anadolu sermayesini koruyamaması gibi nedenler sayılmıştır. İlk olarak Bağımsızlar Hareketi ile siyasete atılan Erbakan, sonrasında partileşme sürecine girmiştir.

Siyasete atılmasıyla ideolojisini milli görüş sloganı çerçevesinde oluşturan Erbakan, islami kavramlara yer vererek siyasi çizgisini belirginleştirmiştir. Milli görüşün çerçevesini islam dini oluşturmaktadır. Nitekim Erbakan, söylemlerini bu slogan üzerinde şekillendirerek islami bir sistemin oluşmasını istemektedir. Bu sebeple söylemlerine etkisi bakımından milli görüş ideolojisi, birinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Kavram itibariyle islam dini ile ilişki içerisinde olan milli görüş, ideolojisini islam medeniyeti, hak-batıl mücadelesi, tasavvuf, cihad ve ümmetçilik kavramları çerçevesinde oluşturmuştur. Bu kavramlarla milli görüşü, islam ilkeleriyle bağdaştırmaktayız.

Milli görüş, pratiğini Erbakan'ın liderliğinde Bağımsızlar Hareketi, Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisiyle yansıtmıştır. Ekonomik söylem ve uygulamalarını bu partiler üzerinden yapan Erbakan, iktidar ve muhalefet sıralarında bulunmuştur. 1969 yılı itibariyle partileşmeye başlayan milli görüş hareketi, islami düzen kurmakla itham edilmiş ve laik düzene aykırı bulunmasıyla partileri kapatılmıştır. En son kapatılan parti Fazilet Partisidir. Milli görüş hareketi ideolojisini günümüzde Saadet Partisiyle devam ettirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın birinci bölümünde genel olarak Necmettin Erbakan'ın çocukluk döneminden siyasete kadar geliştiği ortam, ekonomik ve siyasal düşünce sisteminin oluşmasına etki eden faktör ve kaynaklar incelenmiş, ekonomik söylemlere yönelten kaynağın islam ve tasavvuf olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bölümde Erbakan'ın ekonomiden öte, siyasi yönelimi ve çizgisi ele alınmıştır. Çünkü ekonomik faaliyetlerin temelini siyasal söylem ve uygulamalar ortaya koyar. Hülasa Necmettin Erbakan'ın düşünce sistemi olan "Milli Görüş" de teoride ve pratikte islami kaynaklardan beslenmiştir.

Erbakan, kapitalizm ve sosyalizme çok sert eleştiriler getirmiştir. O kapitalizmi ve sosyalizmi ezen-ezilen düzeni olarak tarif etmiştir. Kapitalizmde ezenin sermaye gücü olduğunu, sosyalizmde ezenin siyasi güç olduğunu belirtmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünü teşkil eden bu mesele, Erbakan'ın kapitalizm ve sosyalizme getirdiği eleştirilerin kaynağına ulaşmakla ilgilidir. Bu sebeple Erbakan'ın siyasal düşünce sistemi olan milli görüşün islami ilkeler üzerine kurulu olması nedeniyle Erbakan'ın eleştirilerini islam düşünürlerinin eleştirileriyle karşılaştırdık. Genel olarak islam düşünürleri ile Erbakan bu iki sisteme getirdiği eleştiriler örtüşmektedir.

Erbakan ve islam düşünürleri, kapitalizmin tekelleşen yönünü, maneviyatla ilgisi olmadığını, bireyi çıkarıcı yetiştirdiğini ve materyalist olduğunu öne sürmüş ve faiz meselesine ciddi eleştiriler getirmiştir. Ayrıca kapitalizmle islam sistemi arasındaki

farklılıkları ortaya koyarak, islamın kapitalizmle ilişkisi olmadığını belirtmişlerdir. Erbakan'ın kapitalizmi siyonizm ürünü olarak görmesi ve bu sistemi Yahudilere bağlaması Seyyid Kutub tarafından da dile getirilmiştir. Nitekim Erbakan'ın eleştirileriyle Seyyid Kutub, Mevdudi ve Hasan El Benna' nın gibi islam düşünürlerinin eleştirileri arasında büyük benzerlik vardır. Dolayısıyla Erbakan'ın eleştirilerinde bu yazarlardan önemli derece etkilendiğini söylemek mümkündür.

Kapitalizme benzer eleştiriler sosyalizme (ya da komünizm) de getirilmiştir. Erbakan ve islam düşünürleri, sosyalizmin mülkiyet hakkını reddettiğini, kar'ı kabul etmediğini, dini ve ahlaki değerleri yok saydığını, serbest piyasayı kabul etmediğini ifade etmiş ve sosyalizmin materyalist bir sistem olduğunu söylemişlerdir. Yalnız islam düşünürü Ali Şeriatî, eleştirilerini sadece materyalizm üzerinde yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla Erbakan'ın eleştirileri ile islam düşünürlerinin eleştirileri bu kısımda da örtüşmüştür.

İslam düşünürleri, islamın ekonomik sisteminin kapitalizm ve sosyalizmden farklı olduğunu belirtmişlerdir. Onlar islamın; serbest piyasayı benimseyen, bireyin mülkiyet hakkına saygı gösteren (ancak birey mülkün Allah'a ait olduğunu ve ona emanet edildiği şuuruna sahip olmalı), bireyin manevi eğitimine büyük önem veren, dayanışmayı ve ortaklığı teşvik eden ve faize müsaade etmeyen bir sistem olduğunu belirtmişlerdir. Bu düşünce Erbakan tarafından dile getirilmiştir. Erbakan ekonomide islami bir sistem önererek söylemlerini bu sistem üzerine kurmuştur.

Kapitalist ve sosyalist dünya görüşü ile Erbakan'ın söylem ve uygulamalarını karşılaştırdığımız bu kısımda Erbakan'ın islami bir sistemi benimsemesi ve söylemlerini bu sistem üzerine kurması nedeniyle kapitalist ve sosyalist düşünce sisteminden ayrı bir durum sergilediğini tespit ettik. Şöyle ki; Erbakan'ın serbest piyasayı kabul etmesi ve mülkiyet hakkını savunması onu kapitalist yapmadığı gibi onun, devletçi politikaları ve devlete biçtiği rol de (devletin, özel sektörün zayıf olduğu durumda ekonomide etkin rol alması) onu sosyalist yapmaz. Dolayısıyla Erbakan'ı kapitalist veya sosyalist diye tanımlamak mümkün değildir.

Erbakan'ın söylemleri Türkiye'nin ekonomik şartlarına göre şekillenmektedir. Bu sebeple söylemleri 1960-80 arası ve 1980 sonrası olmak üzere iki kısma ayırdık. Çünkü 1960-80 arası dönemde Türkiye ekonomisi kalkınma planları ve ithal ikameci sanayileşme stratejisiyle yönetilirken, 1980 sonrası dönemde ise serbest piyasa sistemini benimsemiştir. 1960-80 arası dönemde ayrıca dünya ekonomisinde sanayileşme önemli bir kalkınma aracı olarak görülmekteydi. Nitekim gelişmiş ülkeler kalkınmasını sanayileşme ile yaptıkları için geliştirmekte olan ülkeler sanayileşmeye önem vermekteydi. Bunlardan bir tanesi de Türkiye'dir.

Türkiye'nin 1960-80 arası dönemde sanayileşme ile kalkınacağını söyleyen Erbakan, maddi ve manevi kalkınmanın birlikte yürütülmesi gerektiğini söylemiştir. Erbakan, öncelikle manevi kalkınmanın sağlanması gerektiğini söylerken, ağır sanayiyle de maddi kalkınmanın gerçekleşeceğini ifade etmektedir.

Manevi kalkınmanın nasıl olacağını açıklayan Erbakan, bunun için islami eğitime ve müslüman bireyin eğitilmesine çok önem vermektedir. İslam düşünürlerinin de ifade ettiği bu durum, islam ekonomisinin olmazsa olmazlarındandır. İslam sisteminde, müslüman bireyin islami öğretilere sahip olması çok önemlidir. Çünkü islamı iyi öğrenen bireyler, yaşamlarını buna göre şekillendirecek, ekonomik ve siyasi yönelimlerini islama göre ayarlayacaklardır. Böylelikle islam ekonomisi, tam ve mütakabil bir şekilde işleyecektir. İslam ekonomisinin bu varsayımlarını Erbakan'ın manevi kalkınmasında da görmek mümkündür. Manevi kalkınma ile ilgili Erbakan'ın iktidarda bulunduğu dönemlerde yapmış olduğu politikalar da teoriye uygun adımlar olarak sayılabilir. Bu sebeple Erbakan'ın bu söylem ve uygulamasının kaynağını islam oluşturmaktadır diyebiliriz.

Erbakan'ın maddi kalkınma düşüncesi olan sanayileşme, ağır sanayi sloganıyla söylem haline gelmiştir. Ağır sanayiye "makine üreten makine" olarak ifade eden Erbakan bu söylemiyle, ülkenin her bölgesine fabrika kurulması gerektiğine vurgu yapmıştır. Erbakan 1960-80 arası dönemde maddi kalkınmanın Ağır Sanayi, Ufki Devletçilik ve Bölgesel Kalkınma Şirketleri ile sağlanacağını söylemiştir. Bu üç durum Erbakan'ın sanayileşme teorisini açıklamaktadır.

Erbakan'ın sanayileşme teorisini; milli kaynaklara dayanan, ithalata karşı korunan, her bölgeye hatta her ile bir fabrika kurulmasıyla yaygın kalkınmayı sağlayan, kurulan fabrikaların sahibi bölge sakinleri olan, gelişen bölge sakinlerinin kalkınma şirketleri yoluyla yeni fabrikalar açmasını sağlayan ve kar ortaklığı üzerine kurulu bir yapı olarak özetlemek mümkündür. Ayrıca özel sektörün rekabet gücünün zayıf olduğu bir durumda devletin sanayide öncü olması da teorisinin bir parçasıdır.

Erbakan, sanayileşmenin bir ilim ve disiplin olduğunu ifade etmekte ve bu ilmin müslümanlar tarafından keşfedildiğini söylemektedir. Erbakan, sanayileşmede Osmanlı'nın politikalarını örnek vermektedir. Özellikle II. Abdulhamithan'dan etkilendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca gelişmiş ülkeleri de örnek veren Erbakan, Almanya'nın kalkınma politikasından etkilenmiştir. Nitekim Almanya'nın ağır sanayi politikaları Erbakan'ın dikkatini çekmiş ve aynı politikaların Türkiye'de yapılması gerektiğini söylemiştir.

Erbakan, sanayileşme düşüncesini ağır sanayi üzerine kurarken, bu sanayinin kurulmasından sonraki işleyişini de kar ortaklığı sistemi üzerine inşa etmektedir. Ağır sanayi kurulduktan sonra devlet, ufki devletçilik anlayışı ile ekonomide denetimci, koruyucu ve teşvik edici bir görev alacak, ekonomi kar ortaklığı ile özel sektör üstünden canlanacaktır. Bu durum bize Erbakan'ın ekonomiyi iki şekilde ele aldığını göstermektedir. Bunlardan birincisi rekabet gücü zayıf olan bir piyasa, ikincisi ise rekabet gücü güçlü bir piyasadır. Birinci durumda Erbakan, devleti girişimci bir role büründürmekte ve ekonominin devlet tarafından yürütülerek özel sektöre devredilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ufki devletçilik denilen kavramla bu durum açıklık kazanmaktadır. Yani ağır sanayi kuruluşları devlet eliyle kurulacak, işletilecek ve sonrasında hangi bölgeye kurulduysa o bölgenin insanları bu kuruluşun sahibi olacaktır. Böylelikle devlet ekonomiyi yavaş yavaş özel sektöre devredecek ve rekabet gücü yükselmiş olacaktır. Ayrıca birden çok kişinin hisse yoluyla fabrikanın sahibi olması tekelleşmeyi önleyecektir. İkinci durumda ise bölge sakinlerinin ortak olduğu ve özel sektör olan bölgesel kalkınma şirketleri ile yeni fabrikalar açılacak ve üretim artırılabilecektir. Devlet ise genel hizmetleri (yol, su, elektrik, arazi vs.) üstlenecek ve piyasayı koruyacaktır.

Erbakan'ın sanayileşme teorisi, bize kalkınma teorilerini anımsatmaktadır. Nitekim onun yerli sanayinin ithalata karşı korunması ve devlet eliyle güçlendirilmesi düşüncesi Friedrich List'in bebek endüstri teziyle benzerlik arz etmektedir. Ayrıca onun sanayileşme fikri, ithal ikameci sanayileşme teorisiyle uyum sağlamaktadır. Ancak Erbakan'ın ithalata karşı sanayiye koruması düşüncesi yukarıda açıklamış olduğumuz rekabet gücü güçlü bir piyasada yerini ihracata dayalı bir sistemin oluşmasına bırakır. Çünkü Erbakan, sanayileşmenin tamamlanmasından sonra ihracat ağırlıklı serbest piyasaya dayalı bir üretim sistemini istemektedir. Bu sebeple ithal ikameci sanayileşme ve korumacı politikalar sanayileşmenin tamamlanmasına kadardır. Zaten Friedrich List'in bebek endüstri tezi de bu çizgidedir.

Yanlış paradigma modeliyle Erbakan'ın fikirlerini değerlendirmeye aldığımız kısımda Erbakan, Türkiye'nin sanayileşmesiyle ilgili olarak 1925 ve 1933 yıllarında Türkiye'ye gelen Avrupalı ve Amerikalı uzmanların vermiş olduğu raporlara ciddi eleştiriler getirmişti. Nitekim Erbakan'ın, Avrupalı uzmanların ülkenin kalkınmasını istemedikleri ve bu sebeple Türkiye'yi tarımda kalmasına ikna etmeye çalıştıkları görüşü kalkınma teorilerinden olan bağımlılık teorisiyle uyum arz etmektedir. Yanlış paradigma modeli bağımlılık teorisinin bir parçasıdır.

Erbakan'ın, kalkınma düşüncesiyle Gerschenkron geç kalkınma teorisi arasında kurduğumuz bağ, her iki düşünce de geri kalmış ülkelerin sanayileşme hamlesini tamamlaması için devlet müdahalesine gerek duymaktadır. Gerschenkron, geç kalkınma teorisiyle geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkelere yetişebilmesi için devletin sanayi hamlesi yapması gerektiğini söylemekte ve bunun için özel kuruluşlu finans kaynaklarına ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Gerschenkron için bir ülke ne kadar geri kalmışsa o kadar devlet müdahalesine ihtiyaç duyar. Bu sebeple Erbakan ile Gerschenkron'un teorilerinin benzeştiği noktanın devlet müdahalesi ve sanayileşme olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Gerschenkron'un sanayi için özel finans kuruluşlara duyulan ihtiyaç ile ilgili görüşleri Erbakan'ın düşünceleriyle farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla her iki düşüncenin tam anlamıyla örtüştüğünü söylemek mümkün değildir.

Her ülkenin kendi tarihine ve öz kaynaklarına dayalı orijinal bir kalkınma yolu bulması, sürece egemen olması ile açıklanan, bölgelerin kendi kalkınma süreçlerine egemen oldukları ve maddi refaha dayanan Endojen Kalkınma teorisi, Erbakan'ın bölgesel kalkınma anlayışı ve Bölgesel Kalkınma Şirketleri ile uyum arz etmektedir. Bir bölgesel kalkınma teorisi olan Endojen kalkınma, milli kaynaklara dayanması açısından Erbakan'ın kalkınmacı düşüncesiyle örtüşmektedir.

Erbakan'ın yurdun her bölgesinde sanayi ve bölgesel kalkınma düşüncesindeki yaygın kalkınma anlayışı ile, Rosenstein-Rodan'ın "Büyük İtiş" teorisindeki dengeli kalkınma düşüncesi benzerlik göstermektedir. Rodan ve Erbakan yaygın kalkınma anlayışına sahiptir. Rodan'ın sanayinin planlı bir şekilde tatbik edilmesi düşüncesini Erbakan'da görmek mümkündür. Ancak R. Rodan'ın kalkınmada uluslararası iş bölümüne gidilmesinin daha avantajlı olacağı ve bunun için GOÜ' nin uluslararası finans kaynaklarından yararlanması gerektiği ve GÜ'lerin GOÜ'lere yardım edeceği görüşü, Erbakan'ın düşüncesiyle çatışmaktadır. R. Rodan kendi kendine dışa kapalı kalkınmaya çalışan bir GOÜ'nin dezavantajlara sahip olduğunu söylerken, Erbakan GOÜ Türkiye'nin kendi kendine kalkınabilecek imkânlarla sahip olduğunu söylemektedir. Erbakan, Rodan'ın aksine GÜ'lerin, GOÜ'lerin kalkınmasına mani olduğunu düşünür. Bu sebeple bu teori çerçevesinde değerlendirmede bulunurken Erbakan ile R. Rodan'ın kalkınmada aynı düşünceye sahip olduklarını söyleyebilir ancak yöntem olarak farklı görüşler ortaya koyduklarını ifade edebiliriz.

Erbakan'ın sanayileşme düşüncesinin son değerlendirmesi islam ekonomisi çerçevesinde olmuştur. Erbakan'ın sanayileşme için devlete biçtiği rol, ufki devletçilik ve kar ortaklığı sistemi islam ekonomisi ile örtüşmektedir. İslam ekonomisinde devletin görevleri ve piyasa sistemiyle Erbakan'ın sanayileşme düşüncesi arasında bir paralellik söz konusudur.

Erbakan'ın 1960-80 arası dönemde söylem olarak kullandığı Ağır Sanayi, Ufki Devletçilik ve Bölgesel Kalkınma Şirketleri uygulamada kısmi olarak kendini göstermiştir. Erbakan'ın, MSP ile koalisyonlarda bulunması söylemlerini pratiğe yansıtma açısından bir fırsattı. Öncelikle CHP ile koalisyon kuran Erbakan, hükümet

programında ağır sanayiye ağırlık vermiştir. Bu hükümet döneminde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının MSP’de olması dolayısıyla bazı adımlar atılmış fakat koalisyonun kısa dönemde bozulmasıyla teori pratiğe istenilen şekilde yansıtılamamıştır. Daha sonra 1 ve 2. MC Hükümetlerinde bulunan MSP, hükümet programlarında yine ağır sanayiye yer vermiş ve bu dönemlerde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığını elinde bulundurmuştur. MSP, bakanlık teşkilatını yeniden yapılandırmış ve birçok bölgede fabrika temeli atmıştır. Bu temellerden bazıları tamamlanmış bazıları ise yarım kalmıştır. Dolayısıyla Ağır Sanayi Erbakan’ın uygulamalarında kendini kısmi olarak göstermiş, fakat ufki devletçilik ve bölgesel kalkınma şirketleri fikri gerçekleştirilememiştir. Bunun sebebi olarak 70’li yıllarda çok sık hükümet değişimlerinin yaşanması ve MSP’nin koalisyon ortaklarının Erbakan ile aynı düşüncüyü paylaşmaması gösterilebilir.

1980 sonrası Türkiye ekonomisinin serbest piyasa rejimine geçmesi, Özal’ın Anadolu sermayesini güçlendirerek orta sınıfa olumlu katkı sağlaması gibi sebepler Erbakan’ın sanayileşme söyleminin yerini daha liberal görünümlü Adil Düzen söylemine bırakmasına neden olmuştur. 1980 sonrası Refah Partisiyle gündeme gelen Adil Düzen, sadece ekonomik değil, siyasi, ilmi ve sosyal bir sistem olarak tanıtılmıştır. Bu tez, konusu gereği Adil Düzen’in, Erbakan’ın söylemlerinden yola çıkarak ekonomik kısımlarını ele almıştır. Erbakan Adil Düzen’i Hakka dayanan bir sistem olduğunu söyleyerek peygamberler döneminde yapılan uygulamalardan bahsetmiş ve peygamberlerin Adil Düzen getirdiğini söylemiştir. O bu düşüncesini Hak-Batıl mücadelesi içerisinde aktarmıştır. Erbakan, Adil Ekonomik Düzeni bir ortaklık ve üretim ekonomisi olarak tarif etmektedir. AED’de faiz yoktur. AED’de kar ortaklığı sistemini benimsemektedir. AED’de devlet denetimci, teşvik edici ve koruyucudur.

Adil Ekonomik Düzen’in Hakka dayandırılması, peygamberler dönemine atıfta bulunulması, faize yer vermemesi ve bir ortaklık ekonomisi olması gibi sebepler bize AED’yi islam ekonomisi çerçevesinde değerlendirmeye yöneltmiştir. Nitekim islam ekonomisi, ortaklığı teşvik eden ve islam kaideleri üzerine kurulu bir sistemdir.

AED, 31 temel esasa dayandırılmıştır. Bu 31 temel esasın 3 tanesi genel esaslar olmak üzere, 7 tanesi parayla, 7 tanesi krediyle, 7 tanesi vergiyle, 7 tanesi de sosyal güvenlikle açıklanmıştır. Bütün bu temel ve genel esaslar bu tezde islam ekonomisi çerçevesinde değerlendirilmiş ve AED'nin islam sistemiyle büyük ölçüde örtüştüğü tespit edilmiştir. Ancak sosyal güvenlik ve vergiyle ilgili esaslarda islam düşünürleri arasında farklı görüşler olması nedeniyle islam ekonomisine uyum gösterip göstermediği hususu tartışmalıdır. Bundan dolayı AED'yi tam anlamıyla islam sistemiyle bütünleştirebiliriz diyemeyiz. Fakat AED'nin büyük ölçüde islam sistemine uyum sağladığını ifade edebiliriz.

AED, üretime büyük önem vermesi açısından arz yanlı iktisat anlayışı ile benzerlik arz etmektedir. AED'de ekonomik büyüme üretimle sağlanmaktadır. Bütün genel ve temel esaslar üretimi artırıcı bir role sahiptir. Bu durum Arz Yanlı İktisatta da kendisini göstermektedir. Arz yanlı iktisat, vergilerde yapılacak bir indirimin üretimi artıracağı görüşüne sahiptir. Bu sebeple vergilerde indirimi teşvik etmektedir. Ancak AED'de tek vergi prensibi vardır. O da üretim üzerinden alınan vergidir. Dolayısıyla arz yanlı iktisatla AED'nin bulunduğu ortak nokta üretime dayalı büyümedir. Her iki teori de üretimi arttırılmasını istemektedir. Fakat yöntem farklılıkları olması nedeniyle her iki teoriyi de tam anlamıyla örtüştürmek mümkün değildir. Yani Erbakan'ın söylem olarak kullandığı AED'yi neoliberal bir sistem olarak tanımlayamayız.

Adil Düzen, birçok akademisyen ve araştırmacı tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler genellikle AED'nin piyasayı basit olarak görmesi, uygulanabilirliğinin zayıf olması, özel sektörcü gibi lanse edilip devletin ekonomide etkin rol alması, kapitalizm sistemini anımsatması ve islam ekonomisine benzeyen fakat beşer bir sistem olması üzerinedir. AED, bu eleştiriler dikkate alınarak yeniden güncellenebilir. Ancak bu tezin konusu Erbakan'ın ekonomik söylem ve uygulamalarının iktisadi kaynağına ulaşmaktır. Dolayısıyla ekonomik söylem ve uygulamalarının tartışmaya açılması ve eleştirilmesi farklı bir araştırma konusu olduğu için eleştiriler üzerinde fazla durmayı ve ekonomik söylemlerini burada eleştirmeyi uygun görmüyoruz.

Erbakan, AED söylemini pratiğe kısmi olarak yansıtabilmiştir. RP'nin 1989 yerel seçimlerinde ve 1992 ara yerel seçimlerinde kazanmış olduğu belediyelerin yapmış oldukları hizmetler, halk tarafından benimsenmiş ve bu hizmetlerin Adil Düzen'le sağlandığı RP'liler tarafından dile getirilmiştir. RP'li belediyelerin yapmış oldukları hizmetler RP'yi 1994 yerel seçimlerinde yüksek oy almasına neden olmuş ve Adil Düzen halk için bir umut kaynağı olmuştur. Adil Düzen söylemi 1995 genel seçimlerinde RP'yi birinci parti yapmış ve 1996 yılında DYP ile koalisyon kurularak Erbakan başbakanlığında 54.Hükümet kurulmuştur. 54.Hükümette Erbakan Adil Düzen söylemi yerine reel ekonomiyi kullanmış ve üretimi artırıcı politikalar uygulamıştır. Yaklaşık 1 yıl süren 54.Hükümet, ekonomik göstergelerde iyileştirmeler sağlamıştır. Bu hükümetin kısa dönemli olması yaptığı politikaların sağlıklı değerlendirilmesini engellemektedir. Bu sebeple sadece söyleme uygun iyileştirmeler yapıldığını ifade edebiliriz.

RP'nin kapatılmasıyla Adil Düzen, FP döneminde sadece sözlü olarak dile getirilmiş ve reel ekonomi söylemi ağır basmıştır. FP'den sonra SP de Adil Düzen söylemini bir süre sözlü olarak kullanmış ve 2007 itibariyle Adil Düzen parti programının içine alınmıştır. Ayrıca SP, 54.Hükümette yapılan ekonomi politikalarını örnek vererek, bu politikaların Adil Düzen neticesinde oluştuğunu söylemektedir.

Erbakan'ın 1960'dan 2011'e kadar dile getirmiş olduğu ekonomik söyleminin temelini kar ortaklığı ve üretim sistemi almaktadır. Yani Türkiye ekonomisi şartlarına göre söylemlerini şekillendiren Erbakan, her dönemde kar ortaklığı sistemini savunmuş ve üretim odaklı bir ekonominin oluşmasını istemiştir. Bu düşünce 1960-80 arası Ağır Sanayi ile, 1980 sonrası ise Adil Ekonomik düzenle kendini göstermiştir. Dolayısıyla Erbakan'ın islami bir düşünceye sahip olması, söylemlerinin islam üzerine şekillenmesine neden olmuştur. Ekonomik söylemlerinin islam hassasiyetleri üzerine kurulu olması bunun bir göstergesidir.

Erbakan'ın ekonomik söylem ve uygulamalarının iktisadi kaynağına ulaşan bu tez, birçok araştırmanın da önünü açmaktadır. Günümüzde kapitalizmin ekonomide tahribatlar meydana getirmesi alternatif iktisat arayışlarını kamçulamaktadır. Dolayısıyla

Erbakan'ın islam hassasiyetleri üzerine kurulu alternatif iktisadi söylemlerinin günümüz Türkiye'sine uygulanabilirliği bir araştırma konusudur.

KAYNAKLAR

- Abozaid, Abdulazeem (2013). “Fıkıhın İslami Finanstaki Rolü”. *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*. Ed. Taha Eğri, Oğuz Karasu, Necmettin Kızılkaya. İstanbul: İGİAD Yayınları
- Akdiş, Muhammed (tarihsiz). “Arz Yönlü İktisatçıların Enflasyon Yaklaşımları ve Türkiye’deki Faiz Oranları”. (<http://makdis.pamukkale.edu.tr/Mak12.htm>, 1 Ocak 2015’te erişildi)
- Akdoğan, Yalçın (2011). “Erbakan ve İslamcılık”. *Necmettin Erbakan'ın Ardından*. Ed. Akif Emre. İstanbul: DÜBAM Yayınları
- Akel, Ali (1999). *Erbakan ve Generaller*. İstanbul: Şura Yayınları
- Akgül, Ahmet (2011). *Erbakan Devrimi*. İstanbul: Togan Yayıncılık
- Akın, Kenan (2000). *Olay Adam Erbakan*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Akkiraz, İsmail Hakkı (20 Kasım 2013). “Siyaseti Cihad Olan Müslüman Olmak”. *Milli Gazete*. 15
- Akpınar, Nazlı (2009). *Maddi ve Manevi Kalkınma: Necmettin Erbakan Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akpınar, Nazlı; Araman Sinan (2011). “Din ve Kapitalizm Sarmalında Milli Görüş Hareketi”. *Praksis Dergisi*. 2 (26).

Aksakal, Hasan (2009).“Güler Yüzlü” Bir Sosyalist, İlkeli Bir Siyasetçi: Mehmet Ali Aybar’ın Türk Siyasal Yaşamındaki Yeri ve Önemi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20: 79-102.

Aksoy, Ergün (2000). *Mücahit-28 Şubattan Balgat’a*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Aksu, E. A. Köksal (2010). *Kapitalizmin Ahlakı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aktan, C. Can; Vural İ. Yaşar (2002). “Başlıca Fonksiyonel Gelir Dağılımı Teorileri ve Bölüşüm Adaleti”, Yoksullukla Mücadele Stratejileri”. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını (<http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birincibol/aktan-vural-bolusum-adaleti.pdf>, 29 Kasım 2014’te erişildi).

Akyıldız, Hüseyin ve Eroğlu, Ömer (2004). “Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9 (1): 43-62

Akyol, Taha (22 Temmuz 2013). “İslam Toplumunda Liberal Demokrasi”. *Hürriyet Gazetesi*.

Alkin, Erdoğan (2010). *Kurumlarla Yakın Ekonomi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Ekonomik, Sosyal ve Tarih Yayınları. (<http://www.ito.org.tr/itoyayin/0021477.pdf> 17 Aralık 2014’te erişildi).

Alpar, Cem (1982). *Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayını. No: 11.

Arpacı, Işıl (2012). *Türk Siyasal Yaşamına Etkileri Bakımından İslamcılık ve Necmettin Erbakan*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Atman, Tuncay (2013). “Türkiye Elektronik Sanayinin Tarihi Ve Günümüzdeki Durumu”. *Elektrik Mühendisliği Dergisi. Sayı 446(1)*. (http://www.emo.org.tr/ekler/74_059bf37777c_a5_ek.Pdf?dergi=910, 10 Kasım 2014’te erişildi).
- Austruy, Jacques (1975).*Kapitalizm Marksizm ve İslam*. Çev. Agah Oktay Güner. Ankara: Hülbe Yayınları. 2.Baskı.
- Avşaroğlu, Nadir (2008). “Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri Ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri”. (http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/4cdde86a4560c17_ek.pdf?tipi=23&turu=X&sube=0 , 28 Kasım 2014’te erişildi).
- Ay, Şadide (2004). “Türkiye’de Siyasal İslam”. *Mevzuat Dergisi. Sayı 83 (11)*. (<http://www.mevzuatdergisi.com/2004/11a/02.htm>, 2 Ocak 2014’te erişildi).
- Ayaydın, Aydın (25 Ocak 1997). “Ekonomide İyimserlik Rüzgarı”. Milliyet Gazetesi
- Aydın, M. Kemal (2003). “Kapitalizm ve Kriz”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2: 1-10*
- Aydoğdu, Rukiye (2008). *19.yy Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi-Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi Özelinde-*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayengin, Tevhit (2003). “İslam’da İktisadi Hayatın Ahlaki Boyutu”. *İslami Araştırmalar Dergisi, C 16, S.4, s.648-659*
- Bal, Oğuz (tarihsiz). “Ekonomik Sistem Olarak Kapitalizmin Evrimi ve İstihdam”. (http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/oguz.bal/bildiri/oguz.bal_10.11.2011_15.56.52_bildiri.pdf , 14 Temmuz 2014’te erişildi).
- Başkaya, Fikret (2005). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Yayınları. No: 44.

- Bayındır, Servet (2005). “Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. *Usûl Dergisi. Cilt 3. 1: 139- 157.*
- Beaud, Michel (2003). *Kapitalizmin Tarihi*. Çev. Fikret Başkaya. Ankara: Dost Kitabevi
- Benna, Hasan el (2014). *Risaleler*. Çev. M.Akbaş, R.Songül, M.Eren, A.Akbaş. İstanbul: Nida Yayıncılık
- Berksoy, Taner (1997). “Refah-yol İktidarı Döneminde Para ve Finans”. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi. Cilt 21. Sayı 200.*
- Binici, Volkan (2012). *Sezai Karakoç'ta Medeniyet Kavramı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Birand, Mehmet Ali (tarihsiz). “Son Darbe: 28 Şubat” (<http://www.youtube.com/watch?v=-Da43LO7dbA> ,10 Aralık 2014'te erişildi).
- Boratav, Korkut (1989). “İktisat Tarihi 1908-1980”. *Çağdaş Türkiye Tarihi 4 1908-1980*. Ed. Oğuz Akkan. Ankara: Cem Yayınevi
- Böligiray, Nevzat (2004). *AKP Değişiyor mu.*, Ankara: Tekin Yayınevi
- Börüban, Ahmet (1976). “Tarihsel Gelişiminde Türkiye Sanayinin Yeri (1950-60 Döneminde Sanayileşme)” *Makine Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi*. (<http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10764.pdf> , 12 Aralık 2014'te erişildi).
- Buğra, Ayşe (2003). “Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye’de E. P. Thompson’ı Okumak”. *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav’a Armağan)*. drl. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan. İstanbul: İletişim. ss.191-218.
- Buğra, Ayşe (2010). *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bulaç, Ali (2009). *Göçün ve Kentin Siyaseti-MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Cebeci, İsmail (2010). *Modern İslam İktisadi Literatüründe Murabaha Tartışmaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Cemal, Hasan (2011), “Erbakan'ın Hayalleri ve Hayal Perestliği”. *Necmettin Erbakan'ın Ardından*. Ed. Akif Emre. İstanbul: DÜBAM Yayınları
- CHP. “Cumhuriyet Halk Partisi Tarihi”. (www.chp.org.tr/?page_id=67&output=pdf, 10 Ağustos 2014'te erişildi).
- Cunedioğlu, Ekrem (2012). “Bir İktisadi Sistem Olarak İslam”. (<http://iktisadiyat.com/2010/09/12/bir-iktisadi-sistem-olarak-islam/> Erişim Tar. 26 Ekim 2014'te erişildi).
- Çakır, Ruşen (2005). “Milli Görüş Hareketi”. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık*. Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakmak, Hatice K.; Erden, Lütfi (2004). “Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye'den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6(3): 77-96.
- Çalışlar, Oral (1995). *RP Nereden Nereye*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Çalmuk, Fehmi (2005). “Necmettin Erbakan”. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık*. Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çapra, Ömer (1977). *İslam'da İktisadi Nizam*. çev. Hulusi Yavuz. İstanbul: Sebil Yayınevi

- Çengel, Yunus A. (2003). “Medeniyet: Nedir, Ne Değildir?”. *Köprü Üç aylık Fikir Dergisi. Sayı 81* ([http://www.koprudergisi.com/index.asp? Bolum=EskiSayilar & Goster=Yazi & Yazi No=103](http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=103) ,10.Şubat 2014’te erişildi).
- Çetin, Mehmet (2010). *Finansal Serbestleşme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, Murat (2005). “Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı 24: 1-14*
- Çınar, Menderes (2005). *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çınar, Menderes (1994). “İslâmî Ekonomi ve Refah'ın Adil Ekonomik Düzeni”. *Birikim Sosyalist Kültür Dergisi. Sayı 59: 21-32*.
- Çobanoğlu, Şevki (1995). *Ekonomik Çözüm*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Damlıbağ, Fatih (tarihsiz). “Osmanlı Devleti’nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi”. (<http://e-arsiv.gumushane.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/123456789/522/Osmanl%C4%B1%20Devleti'nde%20Sanayi%20Finansman%20Metodu%20Olarak%20Fabrika%20%C4%B0mtiyaz%20Sistemi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> , 15 Aralık 2014’te erişildi).
- Demir, Haki (2012). “İslam Medeniyet Tasavvuru: Tekip ve Tasavvur” ([http://www.fikirteknesi.com/wp-content/uploads/2012/07/%C4%B0SLAM-MEDEN % C4 % B0YET-TASAVVURU.pdf](http://www.fikirteknesi.com/wp-content/uploads/2012/07/%C4%B0SLAM-MEDEN%20%C4%B0YET-TASAVVURU.pdf), 10 Şubat 2014’te erişildi).
- Demir, Memduh Alper (2013). “Kalkınma Teorileri Kapsamında Türkiye’de Ekonominin Planlı Dönemde Analizi” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 9. Sayı 3: 56-89*.

Demirel, Tanel (2005). “Demokrat Parti”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm..* Ed. Murat Yılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 480-529.

DİE, *İstatistikî Göstergeler 1923-1998*. Ankara Ocak 2001.

Dinler, Zeynel (2006). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.12.Basım

Dobb, Maurice (1981). *Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*. çev. Mehmet Selik. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

Doğan, Ali Ekber (2005). *İslamcı Belediyelerin On Yılı (1994-2004): Kayseri Örneğinde Sosyo-Mekânsal Bir Çözümleme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doğan, Ayhan (2008). “Vergi Oranlarının Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi” (http://www.muhasabenet.net/makale_ayhan_dogan_vergi%20denetmen%20yrd_vergi%20oranlarinin%20vergi%20gelirlerine%20etkisi.doc, 01 Ocak 2015’te erişildi).

Doğan, Bahar Burtan (2011). “Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 22. Sayı 2: 41-83*.

DPT, “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı”. (<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf>, 05 Aralık 2014’te erişildi).

DPT, “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı” (<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>, 05.Aralık 2014’te erişildi).

Dulupçu, M. Ali (2002). “Kalkınma İktisadı Üzerine Bazı Düşünceler”. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. Cilt 4. Sayı 1: 31-52*.

- Duman, Doğan (1996). *Çok Partili Dönemde Türkiye' de İslamcılık*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Durant, Will (tarihsiz). *İslam Medeniyeti*. çev. Orhan Bahaeddin. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Durusoy, Serap (2009). "Kriz Sonrası Küresel Kapitalizmin Geleceği". *Alternatif Politika Dergisi*. Cilt 1. Sayı 3: 363-89.
- Düğer, İ. Hakkı ve İsgender, Murad (1999). "Ekonomik Kalkınma Stratejileri Ve Bazı Ülke Deneyimleri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 2: 13-46
- Efe, Hüsamettin (2012). *Türkiye' de Sosyal Belediyecilik: Bayrampaşa Belediye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Efe, Şeref ve Rumeli, Mustafa (2002). *Hükümet Performanslarının Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları.
- Egeli, Hüseyin A. (2001). "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi". *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 7. Sayı 3:149-161.
- Eğilmez, Mahfi ve Kumcu, Ercan (2002). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Om Yayınevi.
- Emmioğlu, Kahraman (2010). *Türkiye'nin Sanayileşme Serüveni*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Emre, Süleyman Arif (2002a). *Siyasette 35 Yıl*. I. Cilt. Ankara: Keşif Yayınları.
- Emre, Süleyman Arif (2002b). *Siyasette 35 Yıl*. II. Cilt . Ankara: Keşif Yayınları.

- Emre, Süleyman Arif (2002c). *Siyasette 35 Yıl*. III. Cilt . Ankara: Keşif Yayınları.
- Erbakan, Necmettin (2002). *Türkiye ve Ekonomi*. İstanbul: Yeni Neşriyat.
- Erbakan, Necmettin (1991). *Adil Ekonomik Düzen*. Ankara: Dergah Yayınları.
- Erbakan, Necmettin (4 Haziran 2003). “Saadet Partisi Basın Toplantısı” (<http://www.youtube.com/watch?v=WzDOBfs1P-Q> 18 Aralık 2014’te erişildi).
- Erbakan, Necmettin (2010). *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*. Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayını.
- Erbakan, Necmettin (2013). *Davam*. Ed. Mustafa Yılmaz. Ankara: Mgv Yayınları.
- Erbakan, Necmettin (2014j). “Milli Görüş ve 4.Beş Yıllık Kalkınma Planı”. I. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.
- Erbakan, Necmettin (2014a). “Milli Görüş”. I. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.
- Erbakan, Necmettin (2014b). “Gizli Dünya Devleti Önsözü”. II. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.
- Erbakan, Necmettin (2014c). “Türkiye’nin Temel Meseleleri”. III. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.
- Erbakan, Necmettin (2014d). “Temel Esaslar”. V.Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.
- Erbakan, Necmettin (2014e). “Yedi Oluşum, Büyük Dönüşüm”. II. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.
- Erbakan, Necmettin (2014f). “Gündem 1991-Aylık Basın Toplantısı-”. IV. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M. Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.

Erbakan, Necmettin (2014g). “Erbakan Diyor ki”. III. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.

Erbakan, Necmettin (2014h). “Refah Partisi Konuşmaları 1993”. V. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları

Erbakan, Necmettin (2014ı). “Gayemiz Bütün Beşeriyetin Saadeti”. V. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.

Erbakan, Necmettin (2014i). “Milli Görüş Temel Görüş”. I. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.

Erbakan, Necmettin (2014k). “Kenan Evrenin Anılarındaki Yanılgılar”. III. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.

Erbakan, Necmettin (2014m). “Milli Görüş ve Üçüncü Beş Yıllık Plan”. V. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.

Erbakan, Necmettin (2014n). “Türkiye’nin Sanayileşmesi”. V. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: Mgv Yayınları.

Erbakan, Necmettin (2014o). “Ağır Sanayi”. II. Cilt. *Erbakan Külliyyatı*. Ed. M.Mustafa Uzun. Ankara: MGV Yayınları.

Erbakan, Necmettin (2007). *“Türkiye ve Ekonomi”*. İstanbul: Yeni Neşriyat.

Erbakan, Necmettin. “21 Soru 21 Cevap”. (<http://www.necmettinerbakan.net/haberler/21-soru-21-cevab.html>, 09 Ağustos 2014’te erişildi).

Erbakan, Necmettin. “İktidarda 1 Yıl” (<http://www.necmettinerbakan.net/haberler/iktidarda-1-yil.html> 20 Aralık 2014’te erişildi).

- Erbay, E. Recep ve Özden, Miray (2013). “İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım” *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri*. No: 03-2013 (<http://sosyalbe.nku.edu.tr/> , 27 Kasım 2014’te erişildi).
- Ercan, Fuat ve Biçer, Özgün (2006). “İktisat Ve Kalkınma Ekonomisi: Kalkınma İdeolojisinin Sosyalizasyonu Olarak Kalkınma Ders Kitaplarının Eleştirisi”. (<http://fuatercan.wordpress.com/2006/07/09/yktisat-ve-kalkynmaekonomisi/>, 30 Kasım 2014’te erişildi).
- Erdoğan, Mustafa (2000). “Devletlerin Kalkınmacı Kapasiteleri: Kurumsal Bir Yaklaşım”. *İktisat Dergisi*. No. 404. ss 21-39.
- Eren, İsmail (2013). “İslam’ın Ekonomik Yapısında İnsan Modeli: Homo Economicus İle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt 18. Sayı 1: 367-384.
- Ergin, Mehmet, (2006). “Dünden Bugüne Necmettin Erbakan”. İstanbul: Akis Kitap.
- Eriç, Gülçin Elif (2009). *Arz-Yönlü İktisat Ve Laffer Eğrisinin Türkiye Tahmini: 1982-2008*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eriç, Yeldan (2003). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkin, Cenk Hakkı (2012). “Yapısalcı Yaklaşım Kalkınmaya Geri Dönüyor Mu?” *Kocaeli Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi*, Kocaeli Üniversitesi. 7-16
- Ersoy, Arif (1987). “Faizsiz Banka ve İşlevleri”. *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli-Faizsiz Kredileşme Sistemi*. Haz. Ahmet Tabakoğlu, İsmail Kurt. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları. No 12.

- Ersoy, Arif (2008). *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınevi. 3.Basım.
- Ersoy, Arif (2011). “Heykeli Bırak Yoksulluğa Bak; Asıl Ucubelik Ekonomide!”. (<http://www.saadet.org.tr/haber/heykeli-birak-yoksulluga-bak-asil-ucubelik-ekonomide>, 15 Aralık 2014’te erişildi).
- Ertem, Hüsamettin (2013). *Yaşayanların Dilinden Milli Görüş*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Eskicioğlu, Osman (2009). “Kitap Ve Sünnette Temel İktisadi Kavramlar Adlı Tebliğin Müzakeresi”. (<http://www.enfal.de/oe83.htm> 30 Aralık 2014’te erişildi).
- Eskicioğlu, Osman, “İslam Toplumunda Vergi ve Bazı Problemlerin Çözümü”. (<http://www.enfal.de/oe20.htm> 29 Aralık 2014’te erişildi).
- Eşiyok, B. Ali (2004). “Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Teknoloji, Yenilik Ve Bilişim Sektörü”. (http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/GA/2004-GA/GA-04-08-24_Turkiyenin_Kalkinma_Surecinde_Teknoloji.pdf, 17 Ekim 2014’te erişildi).
- Evkuran, Mehmet (2003). *Ehl-i Sünnet Siyaset Düşüncesinin Yapısı ve Sorunları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fazilet Partisi, (1999). “Seçim Beyannamesi” (www.tbmm.gov.tr, 10 Ekim 2014’te erişildi).
- Gerschenkron, Alexander (1962). *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge: Belknap Press. Massachusetts.
- Giz, Deniz ve Cecan, S. Suner (2011). “Enflasyon Hedeflemesi, Makroekonomik İstikrar ve Türkiye”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. Sayı 60: 119-143

- Gök, Orhan (1977). *Ağır Sanayi 1977*. Ankara: Semih Ofset Matbaacılık.
- Göker, Aykut (2004). *Pazar Ekonomilerinde Bilim ve Teknoloji Politikaları ve Türkiye*. Ed. Mahmut Kiper. Ankara: Teknoloji TMMOB Yayını.
- Göker, Aykut,(2000). “Niçin Bilim ve Teknoloji Politikası Niçin Ulusal Tarihsel Gelisim Dünya Örnekleri ve Türkiye” Sosyal Demokrasi Derneği. (<http://www.inovasyon.org/html/AYK.Sosy.Dem.Der.Mart00.htm>, 26 Kasım 2014’te erişildi).
- Gönenç, Betül (2004). *Kapitalizm ve Din*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, İlhami (2002). *Politik Teoloji Yazıları*. Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- GÜNGÖR, Kamil (1998). “İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış Ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü*. (<http://kisi.deu.edu.tr>, 01 Ocak 2015’te erişildi).
- Güran, Tefik (1992). “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”. *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: TTK Yayınları. 235-257.
- Gürdoğan, Ersin Nazif (2011). *Görünmeyen Üniversite*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Güven, Sami (1998). *1950’li yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Güyad (2013), “Ahmed Ziyaüddin Gümüshanevi (K.S)”. (<http://guyad.org.tr/pdf/AhmedZiyaüddinHzKitap.pdf> ,13 Aralık 2013’te erişildi).
- Hamidullah, Muhammed (1963). *Modern İktisat ve İslam*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: Yağmur Yayınları

- Han, Ergül ve Kaya, Ayşen (2002). *Kalkınma Ekonomisi / Teori ve Politika*. Eskişehir: Etam A.Ş. Matbaa. 4. Baskı
- Hasırcı, Metin (2012). *Bitmeyen Mücadele Erbakan*. İstanbul: Yeni Dünya Yayıncılık.
- Hassan, Abul (2014). “İslam İktisadı ve Geleceği”. *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*. Ed. T. Eğri, O. Karasu, N. Kızılkaya. İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Heper, Doğan (28 Ocak 1997). “Erbakan Sessiz ve Derinden”. Milliyet Gazetesi.
- Işık, Abdurrahman (2013). “Sosyalist Ekonomik Sistemden Piyasa Ekonomisine Geçişin Nedenleri”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. Sayı:20 (http://www.bjmer.net/Makaleler/195442499_105-118%20I%C5%9EIK.pdf, 15 Haziran 2014’te erişildi).
- İlhan, Süleyman (2007). “Yeni Kapitalizmin Karanlık Yüzü: İnsanlık Ve Ahlâkîlik Söylemlerinin Sahiciliği Üzerine”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 17. Sayı 2.
- İlkin, Akın (1979). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- İnceoğlu, Efecan (2009). *Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahraman, Hasan Bülent (2007). *Türk Sağı ve AKP*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kalkan, Ahmed (tarihsiz), “İslam Aleminin Dirilişinde Temel Etken: Ümmet ve Ümmetçilik”, (<http://www.ummetiz.biz/index.php?topic=5752.0;wap2>, 16 Şubat 2014’te erişildi).
- Kara, Bülent (2006). “Türkiye’de Personel Reformu Çalışmalarının Altyapısı: 1930-60 Yılları Arasında Yabancı Uzmanların Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporlar”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 30. Sayı 2: 149-162

- Kara, İsmail (2010). *Cumhuriyet Türkiye’de Bir Mesele Olarak İslam*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karabıçak, Mevlüt (2000). “Türkiye’deki Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt 5. Sayı 2: 49-65.
- Karabulut, Tahsin (2006). “Laffer Etkisinin Türkiye Uygulaması (1980-2003)”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (<http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/534/514>, 01 Ocak 2015’te erişildi).
- Karaçizmeli, M. Talat (1975). “İslam Hukukunda Selem Akdi Üzerine İnceleme”. *Diyanet Dergisi*. Sayı 4: 211-231.
- Karagülle, Hira (1987). “Senetlerin Tedavülü ve Fiyatlandırılması”. *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli-Faizsiz Kredileşme Sistemi-*. Haz. Ahmet Tabakoğlu, İsmail Kurt. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları. No 12.
- Karakoç, Sezai (1987). *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. İstanbul: Diriliş Yayınları. 9.Baskı.
- Karakoç, Sezai (2009a). *Çağ ve İlham 1: Metafizik Gerilim Şartı*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, Sezai (2009b). *Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi 1 Perde Devrildiği An*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karaman, Hayrettin, “Adil Düzen Eleştirileri ve Değerlendirmeler”. (<http://www.akevler.org/#Kitaplar/74> , 2 Ocak 2015’te erişildi).
- Karluk, Rıdvan (2009). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Kaya, Yunus (2011), “Küreselleşme ve İktisadi Entegrasyon Bağlamında 2000 sonrası Türkiye Ekonomisi”. *2000 Sonrası Türkiye İktisadının Gelişimi*. Ed. Yusuf Alpaydın ve Halil Tunalı. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları. Yayın No: 2011-31.

Kayaoğlu, İsmet (tarihsiz). “İslam Medeniyetinin Batı’ya Etkileri”. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/770/9789.pdf> ,14 Ocak 2014’te erişildi).

Kaynak, Muhteşem (2003). “Kalkınma İktisadının Kilometre Taşları Ve Teknoloji”. *Yeni Dünya Düzeni ve Kalkınma Kongresi (8-9 Mayıs)*. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Kazan, Şevket (2004a). *Refah Gerçeği 1*, Ankara: Keşif Yayınları.

Kazan, Şevket (2004b). *Refah Gerçeği 2*. Ankara: Keşif Yayınları.

Kazan, Şevket (2013). *28 Şubat Posmodern Bir Darbenin Anatomisi*. Ankara: Mgv Yayınları.

Kazan, Şevket (2004c). *Refah Gerçeği 3*. Ankara: Keşif Yayınları.

Kazgan, Gülten (2010). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 15.Basım.

Kazıcı, Ziya (2003). “İslam Medeniyeti”. *Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi. Sayı 81*. (<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=98>, 14 Ocak 2014’te erişildi).

Kepenek, Yakup (1999). “Ulus Devletten Gelişmeci Devlete”. *Ankara ODTÜ Gelişme Dergisi – Fikret Görün’e Armağan. 26 (3-4): 309-336*.

Keskin, Halit (2004). “Üniversite – Sanayi Arasındaki Bilgi Etkileşimleri”. *Gebze İleri teknoloji Enstitüsü Dergisi. Sayı 3*. (<http://www.gyte.edu.tr/ebulten/sayi3/univsan.htm>, 26 Kasım 2014’te erişildi).

- Keyder, Çağlar (2003). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keynes, J.Maynard (2008). *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*. çev. Uğur Selçuk Akalın. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Khan, M. A. (1991). *The future of Islamic Economics*. Futures. Vol: 23 (3).
- Kıvanç, Taha (22 Haziran 2010). “Genç Erbakan’ın Çabaları”. Yenişafak Gazetesi.
- Kızıлтаş, Ekrem (2011). *Herkesin Hocası Erbakan*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Kibritçioğlu, Aykut (2007). “Türkiye’deki Hükümetlerin Makroekonomik Performanslarının Bir Karşılaştırması: 1987-2007” MPRA Paper. No. 3962.
- Kibritçioğlu, Aytekin (1996). “Friedrich List's Infant Industry Argument”. Munich Personal RePEc Archive. (<http://mpra.ub.uni-muenchen.de/2549/>, 28 Kasım 2014’te erişildi).
- Koçak, Cemil (2010). *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*. II. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kömür, Abdulhalık (2002). *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Kumaş, M.Salih (2006). “Bir Finansman Yöntemi Olarak İş Ortaklığı Uygulaması “Mudârabe- Commenda Karşılaştırması”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 15. Sayı 1:369-383.
- Kurtoğlu, Ramazan (2010). *İthal İkamesinden Liberal Ekonomiye Geçiş Sonrasında Büyüme Ve İşsizlik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutan, Recai (2008). *Kirazlıdere Tutukevi Penceresinden 12 Eylül*. Ankara: Keşif Yayınları.

KUTAN, Recai (9 Mart 2012). “Milli Görüş Lideri Prof. Dr. Necmettin Erbakan”
(www.burhandergisi.com ,27 Ekim 2014’te erişildi).

Kutub Seyyid (2001). *Fi Zilalil Kur'an*. çev. Yakup Çiçek vd. İstanbul: Emir Yayıncılık.

Kutub, Seyyid (1980). *Yoldaki İşaretler İmanın İlkeleri*. İstanbul: Hicret Yayınları.

Kutub, Seyyid (1993). *İslam- Kapitalizm Çatışması*. İstanbul: Arslan Yayınlar.

Kutub, Seyyid (2009). *Faiz*. çev. Cafer Tayyar. İstanbul: Ravza Yayınları.

Kutub, Seyyid (tarihsiz). “Yahudi ile olan Savaşımız”. *Seyyid Kutub Külliyyatı*.
(www.zamanbitiyor.com, 15 Temmuz 2014’te erişildi).

Kutub, Seyyid (tarihsizb). “Kurtuluşumuz İçin Tek Yol Vardır”. *Seyyid Kutub Külliyyatı*.
(www.zamanbitiyor.com, 15 Temmuz 2014’te erişildi).

Kuyucuklu, Nazif (1993). *Türkiye İktisadı*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Kündeyi, F. Zehra (2009). *Ülgener’de Din ve Kapitalizm*. Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Maliye Bakanlığı, Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri (1924-2012). ([http://
www.bumko.gov.tr /TR ,4461 /butce-gider-gelir-gerceklesmeleri-1924-2012.
html](http://www.bumko.gov.tr/TR_4461_butce-gider-gelir-gerceklesmeleri-1924-2012.html), 20 Aralık 2014’te erişildi).

Mannan, M.A (1980). *İslam Ekonomisi*. çev. Bahri Zengin, Tevfik Ömeroğlu. İstanbul:
Fikir Yayınları.

Mannan, M.A (1984). *İslam ve Çağdaş Ekonomik Konular*. çev. Ali Zengin. İstanbul:
Fikir Yayınları.

Mardin Şerif (2008). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. Ed. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder.
İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Şerif (2012). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marks, Karl (2003). *Kapital; Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*, çev. Alaattin Bilgi. İstanbul: Eriş Yayınları.
- Martal, Abdullah (2002). “Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl)”. III.Cilt. *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 279-285.
- Mevdudi, Ebul Ala El (1966). *İslamda İktisat Nizamı*. çev. Tüzün Demirer. Ankara: Hilal Yayınları.
- Mevdudi, Ebul Alal (1968). *İslama ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri*. çev. İhsan Toksarı. İstanbul: Nida Yayınevi.
- Milli Gazete (25 Şubat 2014). “Erbakan Hoca Tam Bir Derviştii”. *Milli Gazete*.
- Milliyet (5 Mart 1961). “Otomobil Fabrikası Tahakkuk Ediyor”. *Milliyet Gazetesi*.
- Milliyet (14 Eylül 1962). “Toprağa Hayat Veren Suyu Gümüş Motor Çıkartıyor”, *Milliyet Gazetesi*.
- Milliyet (24 Haziran 1969). “Prof.Erbakan Danıştay’a Başvurdu”. *Milliyet Gazetesi*.
- Milliyet (25 Haziran 1974). “Bakan: Müstehcen Yayın İçin Ceza Artırılacak” *Milliyet Gazetesi*.
- Milliyet (1969a) “İki AP’linin Mücadelesi” *Milliyet Gazetesi*.
- Milliyet (1969b). “Hilafet’in Büyük Faydaları Olabilir”. *Milliyet Gazetesi*.
- Montgomery, Watt (1986). “İslam’ın Avrupa’ya Tesiri”. çev. Hulusi Yavuz. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- MSP Seçim Beyannamesi (1973). (www.tbmm.gov.tr 12.01.2014’te erişildi).

- Müftüoğlu İsmail (2010). *Belgeler Konuşuyor*. İstanbul: Alioğlu Yayınevi.
- Nakvi, N. Haydar (1985). *Ekonomi ve Ahlak*. çev. İlhan Kutluer. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nişancı, Murat (1994). *Planlı Dönemde Kalkınma ve Yapısal Değişmenin Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oğuz, Şebnem (2013). “Kurumsalcı Bir Kurgu Olarak Kalkınmacı Devlet: Tarihsel ve Kuramsal Bir Eleştiri”. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt 46. Sayı 4:107-128.
- Oğuz, Yahya (2009). *Yusuflar Bahçesi*. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık.
- Öçal, Tezer (1982). “Keynesgil Anlayışta Faiz Haddi”. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. 3.Cilt. Sayı 5, Ankara (http://ekonomikyaklasim.org/pdfs2/EYD_V02_N05_A02.pdf, 05 Haziran 2014’te erişildi).
- Önder, İzzettin (1998). “Refahiyol’un Ekonomi Anlayışı”. *Onbir Aylık Saltanat*. Haz. Gencer Özcan. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Öniş, Ziya (2001). “Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Co-Existence”, *Contemporary Politics*. Vol.7. No.4: 281-288.
- Öniş, Ziya (1989). *Türkiye’de Dış Ticaret Politikaları ve Dış Borç Sorunu*. İstanbul: İTO Yayın No: 1989-33.
- Öniş, Ziya ve Şenses, Fikret (2007). “Küresel Dinamikler, Ülkeçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye’nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri” *ODTÜ Gelişme Dergisi*. 34-2. (http://www.metu.edu.tr/~fsenses/files/kuresel_dinamikler.pdf, 12 Eylül 2014’te erişildi).
- Örmeci, Ozan (2010). *İttihat ve Terakki’den AKP’ye Türk Siyasal Tarihi*. İstanbul: Güncel Yayıncılık.

- Öymen, Örsan (12 Kasım 1976). “Doğru mu Sayın Doğru”. *Milliyet Gazetesi*.
- Öymen, Örsan (27 Eylül 1977). “Hoca bizi işletiyor mu?”. *Milliyet Gazetesi*.
- Özbuğday, Şükrü (2000). “Dinimizin İlme ve İlim Adamlarına Verdiği Önem”, *Diyanet Dergisi*, Sayı 119 (<http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-23/konu-366.html>, 13.10.2014’te erişildi).
- Özcan, Yusuf (2000). “Cihad ve Önemi”. *Semerkand Aylık Tasavvuf Dergisi*. Sayı 22.
- Özel, Mustafa (1997). “İktisat, Fiyat ve Adalet Üzerine”. *İktisat Risaleleri*. Ed. Mustafa Özel. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özgür, Sedat (2014). *Necmettin Erbakan ve Gümüş Motor*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Özguven, Ali (2001). *İktisadi Düşünceler, Doktrinler ve Teoriler*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özmaldar, Bahar (2009). *Küreselleşme Olgusunun Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.
- Özsoy, İsmail (2012). “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”. *Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat. 75-132.
- Özsoy, Osman (2006). “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler” *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi*. Sayı 39: 163-194.
- Öztürk, Ahmet Erdi (2012). *Türkiye’de İslam-Kapitalizm İlişkisinde Gülen Hareketi’nin Konumu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özüğurlu, Yasemin (2002). “Rusya’da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu”, VI. *ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*, Ankara. 248-261.

- Özveren, Görkem Ali (2013). *Vergi İndirimleri Politikalarının Küreselleşme Ve Piyasa Ekonomisi Bağlamında Değerlendirilmesi: Türk Vergi Sistemi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parasız, İlker (1998). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Poyraz, Fahrettin (2006). *Türk Siyasal Yaşamında Milli Görüş Hareketi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rahman, Fazlur (2002). *İslam Ve Çağdaşlık (Fikri Bir Geleneğin Değişimi)*. çev. Alparslan Açıkgenç, M.Hayri Kırbaşoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Rosenstein, Rodan P. N. (1943). “Problems Of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe”. *The Economic Journal*, Vol.53, No: 210/211, June-September, ss.202-211.
- Rosenstein, Rodan P.N (1961). “Notes on The Theory of the Big Push”. In Ellis, H.and Wallich, H.C. (eds) *Economic Development for Latin America*, London, International Economic Association.
- Roy, Olivier (1994). *Siyasal İslam'ın İflası*. çev.Cüneyt Akalın. İstanbul: Metis Yayınları.
- Saadet Partisi (2007). “Seçim Beyannamesi”. (http://kurzman.unc.edu/files/2011/06/Saadet_Partisi_2007_beyan_a.pdf, 24 Aralık 2014'te erişildi).
- Sadr, Muhammed Bakır Es (1979). *İslam Ekonomi Doktrini*. çev. Mehmet Keskin, Saadettin Ergün. İstanbul: Hicret Yayınları. 2. Baskı.

- Sağlam, Hadi. “İslâm Hukuk Tarihinde Sosyal Güvenlik Kurumları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teknikleri” (<http://www.e-akademi.org/makaleler/hsglam-2.htm>, 31 Aralık 2014’te erişildi).
- Sarıbay, Ali Yaşar (1985). *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası MSP Örneği*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2005). “Milli Nizam Partisinin Kuruluşu ve Programının İçeriği”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık*. Ed.. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Satış, İhsan (2012). “İslah-ı Sanayi Komisyonu ve Şirketlerin Teşekkülü: Debbag Şirketi Örneği” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 9. Sayı 18: 417-29.
- Satlıgan, Nail (2010). *Marsist İktisat El Kitabı Temel Tanımlar*. İstanbul:Yordam Kitap.
- Savaş, Vural (2000). *İktisadın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi. 4. Baskı.
- Sayın, M. Zeki (1977). “Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş”. *Ağır Sanayi 1977*. Haz. Orhan Gök. Ankara: Semih Ofset Matbaacılık. 69-80.
- Schumpeter, Joseph (1974). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. Çev.Tunay Akaoğlu. İstanbul: Varlık Yayınları.
- See, Henri (2001). *Kapitalizmin Doğuşu*. Çev. Turgut Erim. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil (2003). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2009), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt 28. Sayı 46: 53-69.

- Shapiro, H. (2007). “Industrial Policy and Growth”. DESA Working Paper No. 53. United Nations.
- Shepard, William (2009). “İslam ve İdeoloji”. *Kelam Araştırmaları Dergisi*. Cilt 7. Sayı 1: 183-220.
- Siddiki, Muhammed Necatullah (1984). *İslam Ekonomi Düşüncesi*. çev. Yaşar Kaplan. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Sırma, İhsan Süreyya (2007). *II. Abdulhamid'in İslam Birliği Siyaseti*. Ankara: Beyan Yayınları.
- Sifil, Ebubekir (2004). “İnsanın Yol Ayrımı: Hak-Batıl”, *Semer kand Aylık Tasavvuf Dergisi*, (<http://semerkanddergisi.com/insanin-yol-ayrimi-hak-batil/>, 12 Şubat 2014'te erişildi).
- Sombart, W. (1993). “Kapitalizm Öncesi İktisadi Görüşü”. *Kapitalizm ve Din*. Ed. M. Özel. İstanbul: Alternatif Üniversite.
- Sombart, W. (2005). *Kapitalizm ve Yahudiler*. çev. S. Gürses. İstanbul: İleri Yayınları.
- Şahin, Erol (2007). *Alternatif Bir İktisat Politikası Olarak Bilgi ve Teknoloji Temelli Kalkınma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahinkaya, Serdar (2002). “Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'ndan Türkiye Kalkınma Bankası'na: 1975-2001 Döneminde Kurumsal Yapıdaki Temel Dönüşümler Üzerine Düşünceler ve Bazı Öneriler” *ODTÜ Ekonomi Kongresi VI Bildirisi*. Ankara. (<http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/P139.pdf>, 19 Kasım 2014'te erişildi).
- Şen, Serdar (1995). *Refah Partisi' nin Teori ve Pratiği*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

- Şener, Sefer (2007). “Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 9. Sayı 3.*
- Şentürk, Coşkun (2010). *Yapısal Uyum Programlarının Türkiye Sanayine Ve Sanayi Politikalarına Etkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeriati, Ali (1992). *Kapitalizm Uyanıyor mu?*. çev. Ç. Fikret Yalçınkaya. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Şeriati, Ali (2004). *İslam Ekonomisi.* çev. Kenan Çamurcu. İktisat Sosyolojisi 2. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Şeriati, Ali (2008). *Dünya Görüşü ve İdeoloji.*, Ankara: Fecr Yayınları.
- T.C Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (2009), “Necmettin Erbakan Basın Açıklaması” (<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=2009&a=3>, 25 Şubat 2014’te erişildi).
- Tabakoğlu, Ahmet (1987). *İslam ve Ekonomik Hayat.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet (2005). *İslam İktisadı Toplu Makaleler 2.* İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet (2010). “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi. Sayı 16: 11-34.*
- Taban, Sami (2011). “Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye’ de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri”. SETA Analiz. (www.seta.gov.tr, 08 Aralık 2014’te erişildi).
- Talas, Cahit (1980). *Ekonomik Sistemler.* Ankara: S.Yayıncılık.

- Tanyılmaz, Kurtar (2002). “Dalgaları Aş(ama)mak: Kapitalizm, Dönemleştirme Teorileri Üzerine Düşünceler”, *Praksis Dergisi. Sayı 5: 323-356*.
- Tarım, Şakir (22 Şubat 2014). “Marka Belediyeciliğin Şifreleri”. *Milli Gazete*.
- Tekir, Sabri (1987). “Faizsiz Sistemde Kredileşme ve Kredi Müessesesi”. *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli-Faizsiz Kredileşme Sistemi-*. Haz. Ahmet Tabakoğlu, İsmail Kurt. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları. No 12.
- Tiryakioğlu, Murad (2011). “Teknoloji Transferi, Teknoloji Yoksulluğu mu?”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 66. Sayı 2: 169-199*.
- Todaro, Michael P. (1994). *Economic Development*. Fifth Edition. New York: Longman.
- Toprak, Demet Filiz (2009). *Milli Görüş Hareketinin İnsan Hakları Söyleminin Evrimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toprak, Metin (1996). “Türkiye Ekonomisinde Reel ve Finansal Etkileşim: Bankacılık Kesimi Fonlarında Kaynak-Kullanım-Maliyet 1990-1994”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı 7: 65-99*.
- Tuna, Yusuf (1990). *Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye*. İstanbul: TC DZ.K.K.Deniz Harp Okulu Komutanlığı.
- Tunçay, Mete (1997). “Siyasi Tarih (1950-1960)”. *Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi. 178-179.
- Turan, Menaf (2011). “SSCB'de Toprak Mülkiyeti”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 66. No 3: 307-332*.

- Tutan, Ömer Faruk (2010). “Kapitalist Üretim Sisteminde Üretim İle Tüketim Dengesizliğine Tarihsel ve Teorik Yaklaşımlar”, *Ege Ekonomik Bakış Dergisi*. Sayı 3: 773-790.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1975). “39.Hükümet”. ([http:// www.tbmm.gov.tr /hukümetler/o39.htm](http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o39.htm),15.Şubat 2014’te erişildi)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1977). “41.Hükümet”. ([http://www.tbmm.gov.tr /hukümetler/o41.htm](http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o41.htm),16 Şubat 2014’te erişildi).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1996). “54.Hükümet” <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o54.htm>, 22 Şubat 2014’te erişildi).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1974). “37.Hükümet”. (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP37.htm>, 15 Şubat 2014’te erişildi).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi (1998). “Refah Partisinin Kapatılma Kararı” (http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2919&content, 24 Şubat 2014’te erişildi).
- Tüylüoğlu, Şevket ve Çeştepe, Hamza (2004). “Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi”. *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*. Ed. Sami Taban, Muhsin Kar. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Uçar, Sebahaddin (tarihsiz). *Savunan Adam*. Ankara: Keşif Yayınları
- Uyanık, Mehmet Ali (2010). *1980 Sonrası Türkiye’nin İşsizlik Yapısı ve Büyüme İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uysal, Yaşar (2007). “Devlet Merkezli Spekülatif Rant Ekonomisi: Oluşumu ve Sonuçları”. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*. Cilt 44. Sayı 511.
- Uzun, M.Mustafa (2013). *Erbakan’ın Dilinden Milli Görüş*. İstanbul: Ravza Yayınları.

Ünal, Sadık (2008). *İtikad ve Siyaset*. İstanbul: Yeni Dünya Yayıncılık.

Wallerstain, İmmanuel (2006). *Tarihsel Kapitalizm*. çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Metis Yayınları.

Yalanız, Yusuf (2011). *Milli Görüş Partilerinin Eğitim ve Kültür Programları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yalçın, Nilüfer (8 Ağustos 1976). “Erbakan’ ın Ağır Sanayi Hamlesi ve Traktör”. *Milliyet Gazetesi*.

Yalçın, Soner (2012). *Erbakan: Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltelen Bir Siyasal Partinin Lideri*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Yaşar, M. Emin (2005). “İskenderpaşa Cemaati”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yavilioğlu, Cengiz (2002). Geri Kalmışlık Olgusu Ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). *Cumhuriyet.Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt 3. Sayı 2*.

Yavilioğlu, Cengiz; Delice, Güven ve Özsoy, Onur (2010). *Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları*. Ankara: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayını.

Yavuz, Hakan (2005). *Modernleşen Müslümanlar*. çev. Ahmet Yıldız. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yazır, Muhammed Hamdi. “Kuran-ı Kerim Meal ve Tefsiri”. (<http://www.kuranikerim.com/telmalili/muddessir.htm>, 22 Aralık 2014’te erişildi).

Yeldan, Erinç (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Yenal, Oktay (2003). *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yeniçeri, Celal (1980). *İslam İktisadının Esasları*. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Yenilmez, Muammer (2007). *Türkiye’de Mühendisler ve Siyaset*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Cengizhan (2011). Neoliberal İktisat Politikalarının Türkiye’de Orta Sınıf Etkisi, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Faruk (1991). “İslam’da Sosyal Güvenlik Sistemi”. *İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi*. Haz. Faruk Yılmaz. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yılmaz, Murat (2011). “Erbakan Kimleri Rahatsız Etti?”. *Necmettin Erbakan’ın Ardından*. Ed. Akif Emre. İstanbul: DÜBAM Yayınları.
- Yılmaz, Şiir (1996). “Liberalizasyon, İstihdam ve Rant Ekonomisi Üzerine Bir Deneme”. Ankara: *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. Cilt 7. Sayı 20.
- Yılmaz, Şiir Erkök (2010). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Yücel, Ferit (1979). *İktisat Penceresinden İslam*. İstanbul: Er-tu Matbaası.
- Yülek, Murat (2013). “Kalkınma Tartışmalarında Japon Modelinin Yükselişi, Düşüşü ve Tekrar Yükselişi” 3. *Sanayi Şurası*. (<http://www.muratyulek.com>, 10 Aralık 2014’te erişildi).
- Zaim, Sabahattin (1979). *İslam ve İktisadi Nizam*. Karabük: Teknik Elemanlar Birliği Karabük Şubesi. Yayın No: 1.
- Zaim, Sabahattin (1995). *İslam-İnsan-Ekonomi*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları. 2. Baskı.

Zaim, Sabahattin, “**Adil Düzen Eleştirileri ve Değerlendirmeler**”. (<http://www.akevler.org/#Kitaplar/74>, 02 Ocak 2015’te erişildi).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : İrfan ERSİN

Doğum Tarihi : 01.09.1987

Doğum Yeri : Trabzon

Eğitim Durumu : 2011-2015 Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisat Yüksek Lisans Eğitimi

2006-2010 Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisat Lisans Eğitimi

2001-2004 Sabit Büyükbayrak Lisesi (İstanbul)

Yabancı Diller : İngilizce ÜDS: 29

Deneyimler : 2007-2011 arası Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğrenci ve Mezunları Derneği başkanlığında bulundum. 2012-2014 arası Bolu Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü Gençlik Merkezinde gençlik çalışmaları ve projeler üzerinde personel olarak çalıştım. Ayrıca çeşitli sivil toplum kuruluşlarında fahri olarak gönüllü çalışmalarda bulundum.